

VISUDDHIMAGGA

PART II

विसुद्धिमग्गदीपिका

विसुद्धिमग्गपदसूचि

असाधारणपाठा

फोसम्बिकुलजेन धम्मामन्देन सङ्कलिता

महायोधि सभा

सारनाथ, बनारस

Published by—
M Sangharatana Asst Secretary,
Maha Bodhi Society,
Sarnath Benares

Price 3/4/

Printed by—
A Bose,
at The Indian Press Ltd
Benares

PUBLISHERS' NOTE

On behalf of the Maha Bodhi Society we thank the following donors for their generous donations towards the cost of the publication of this book

Shri Narayandasji Bajoria	Rs 101/-
Shri Sri Prakasaji, M L A	, 51/-
Sister Vajira	, 50/-

M SANGHARATANA
Asst Secretary
U DHAMMAJOTI
Asst Treasurer

MAHA BODHI SOCIETY,
SARNATH
July 1 1943

CONTENTS

	Page
Preface	5
Abbreviation	7
विमुद्दिमगादीपिका	१
अतिरिक्त (Addenda)	१६६
विमुद्दिमगादीपिका	१७३
विमुद्दिमगादीपिका के मुद्रित असाधारण	२०५
विमुद्दिमगादीपिकाय मुद्रितपत्र (Errata)	२७

PREFACE

The *Visuddhimagga* text in nāgarī characters was published by the Bharatiya Vidya Bhavan of Andheri (Bombay) in the first quarter of 1940. As originally planned the present volume was to follow as its second part. My intention was to include the *Visuddhimagga Ganthi** in this volume supplementing it wherever necessary, with my own notes. As the Ganthi was composed in Burma, I went to Rangoon in April 1940 after seeing the *Visuddhimagga* text through the press to see if any reliable manuscripts of the commentary could be located. To my surprise I could find no scholar there who even knew of the existence of the work. Finally, Senator Sir U Thwin was kind enough to insert advertisements in Burmese papers which however had brought no response up to the time of my leaving Burma, at the end of April 1940. A few months later, he did succeed in tracing a palm leaf manuscript of the work somewhere in Upper Burma. He had it copied by a scribe and sent me the copy in January 1941. It was a great pleasure to receive it but I found it extremely corrupt and inaccurate. It was not difficult to readjust the portions that had been disordered but the task of correcting the entire manuscript was manifestly impossible. So I decided to write an independent commentary finishing the preliminary draft of the *Visuddhimaggadīpī* † in April 1942. Then I wrote to the Secretary of the Bharatiya Vidya Bhavan about its publication. The correspondence that followed led me to the conclusion that publication would not be possible in these troublesome days. I decided therefore to deposit my commentary (in manuscript) with some institution where it might be useful to some Pali scholar of the future. But last October, Bhikshu Sangharatanaji and Bhikshu Dhammajotiji came to me and requested me on behalf of the Maha Bodhi Society to give the manuscript to the Indian Press. Thus the full merit of the publication of this *Tikā* belongs to them.

The *Visuddhimagga* is itself a commentary. Buddhaghosācariya wrote it as a main guide to his four commentaries ‡. So there is no need of an elaborate commentary on it such as the *Paṇḍita* of Dhammapāliacariya which has not made the study of the *Visuddhimagga* itself easier. Although I have followed it in many places, I have avoided its method. Occasionally I have pointed out its defects but refrained from detailed criticism which would only have increased the bulk of this work without a corresponding increase of utility for the student.

It is said that good commentators of the past used to teach their commentaries to their students, several times over before presenting them to the public. I have had no chance to lecture from my commentary even once. Present circumstances forced me to see it through the

* The author calls it "*Visuddhimaggas, 1 Ganthipada*" but it is known by the title of *Ganthi* without qualification. The word is masculine in Sanskrit but feminine in Hindi and Marathi. In Pali being rarely used the gender cannot be ascertained but a similar and perhaps derived word *Gandī* is always feminine. So I have used it in the feminine. It fits in with the word *tikā* and should be understood as an abbreviation of *Visuddhimaggas, 1 Ganthipadā nāma Tikā*.

† See my preface to the ed.

‡ *Visuddhimagga* pp. xv-xvii.

press as soon as possible. Naturally there are flaws in the presentation which were overlooked. Firstly, I omitted several explanations and references some of which have been given in the अतिरिक्त (addenda) secondly there are some repetitions such as of the Iokadhamma which have been explained three separate times (7 3 20 19 22 21) With all these defects I believe that this brief commentary of mine will be very useful to the students of the Visuddhimagga and therefore I hope that Pali scholars will excuse my shortcomings.

The period in which I drafted this Tika was spent peacefully at Sarnath to be terminated by my change of residence to the Kashi Vidyapith on the last day of August 1942. Here I renewed the pleasant associations of a former ten months stay in 1935 during the composition of Hindi Samskriti ani Ahimsa (Marathi). During the present sojourn I have lived and worked following the precepts of the 'Bhaddekarattita' * thus revising and carrying this Tika through the press.

I take this opportunity of thanking heartily Dr Bhagavan Das M A D Litt for his help in securing this lodging for me and his constant encouragement. My thanks are also due to Bhikshu Dharmaratnaji the editor of the *Dhammadita* for going through the printed forms of this Tika and pointing out several misprints which are corrected in the सुद्विषय.

Owing to the scarcity of printing paper I was obliged to drop the index of the stanzas in the Visuddhimagga and the ordinary readings in the manuscripts and printed editions.

KASHI VIDYAPITH

BENARES

July 1 1943

Dharmaranda Kocambi

There are four Bhaddekarattitasuttas in the Majjhimanikaya (Nos. 131-134). Their main theme is contained in the following stanza -

अतीन ना वागमेव्यं नपटिकहे अनागतं । ददतीन पहीन त अपत्तञ्च अनागतं ॥
 पचुप्पन्नञ्च यो धम्मं तथ तस्य विपत्तति । असहीर असज्जुप्प त विद्रा मनुबुद्धये ॥
 अज्जेव विव्हादिमात्तपं को णञ्जा मरणं सुवे । न हि गो सङ्गरं तेन महासिनेन मच्चुना ॥
 एव विव्हारिमात्तपि अहीरसमतन्दित । तं वे अदेकरत्तो नि सत्तो आचिकवत्ते सुनि ॥

सञ्ज्ञासङ्घेपा

(Abbreviations)

दी = दीपनिकाय	येरी = येरीगाथा	पारा = पाराजिका
म = मञ्जिमनिकाय	मनि = महानिद्देस	(महाविभङ्ग १)
स = समुत्तनिकाय	सुनि = सुल्लनिद्देस	पाचि = पाचित्तियादि
अ = अङ्गुत्तरनिकाय	पट = पटिसम्भिदा	(महाविभङ्ग २)
सु = सुत्तनिपात	विमङ्ग = विमङ्ग	भिवलुनी = भिवलुनीविभङ्ग
उ = उदान	पुग्गल = पुग्गलपञ्जसि	महा = महावग्ग
इ = इतिवुत्तक	कथा = कथावाधु	सुल्ल = सुल्लवग्ग
येर = येरगाथा	पट्टान = पट्टान	परि = परिवार

अ = अट्टकथा, यथा—दीअ = दीपनिकायट्टकथा, मअ = मञ्जिमनिकायट्टकथा, सअ = समुत्तनिकायट्टकथा, अंअ = अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा । टीका = परमत्थमञ्जूसा नाम विमुद्धिमग्गटीका ।

All these books are in Siamese character. The Tipitaka Books were published in 2469—2471 B F, the Aṭṭhakāthas in 2463 B F, and the Tīkā in 2468—2470 B F.

जाअ = जातकट्टकथा Fausbøll's Edition 1877—1896 A D

The references to all the above books are to the volumes and pages. If the book is in a single volume, the page number alone is given.

ध म = धम्मसङ्गहि Bhandarkar Oriental Series Poona 1940

The references are to the paragraphs

धमअ = अट्टसालिनी B O Series Poona 1942

वि = विमुद्धिमग्ग = Bharatiya Vidya Bhavan, Andheri, Bombay

अभि = अभिधम्मपरसङ्गह with नवनीतटीका Mahā Bodhi Society, Sarnath Benares

The references are to the chapters and paragraphs

The references without letters are to the chapters and paragraphs of this Tīkā

All the references are put in square brackets

विसुद्धिमग्गदीपिका

पठमो परिच्छेदो

सीलनिद्देशटीका

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

१. अन्तो जटा यहि जटा ति अय अञ्जतराय देवताय गाथा । मा एव
ब्राह्मणसंयुत्ते जटाभारद्वाजनाद्धारणेन भासिता [सं १।२४२] । स्त्रीले पतिट्टया
ति अयं भगवता विससज्जनवसेन भासिता । ततो पर इमा द्वे गाथा आगता—

येस रागो च दोसो च अविज्जा च विराजिता ।

स्त्रीणासवो अरहन्तो तेसं विज्जटिता जटा ॥

यत्थ नामश्च रूपश्च असेसं वपरुग्गति ।

पटिघरूपसञ्जा च एत्थ सा द्विज्जते जटा ति ॥

ता पन इध न उट्ठता ।

अप्पतरौ देवपुत्तो ति नामगोत्तवसेन अपाकटा एका देवता । एता ति
देवपुत्तानमिपि देवधीतानमिपि एतं सामञ्जसवचनं ।

२. हेट्ठूपरियवसेना ति एत्थ टीकाय, “कदाचि रूपारम्भे अदारि याव
धम्मारम्भणे, कदाचि धम्मारम्भणे कदाचि याव रूपारम्भे” ति एतं इत्थं एतमि च
भवत्तिवसेना” ति [टीका १।७], गण्डियश्च, “आदिमग्गारियोत्तरेण” ति उच्यते ।
पुत्रापारम्भणेसु पुनस्सुनं वप्पज्जमानवसेना ति युत्तर ।

गोतमा ति भगवन्त गोत्तेन आलपती ति स्थ, नत्त आलपती ति वरुं
वट्टति । महापजापतिया हि, “वहूनं वत्त अत्थाय माया, अन्नि गोतमं” ति उच्यते
[धेरो ४६३] । तस्मा इदं भगवतो नाममेवा ति मत्तम् ।

तेधातुकं ति, कामधातु रूपधातु अरूपधातु ति इमादि वीदि लोकाधातुदि समन्नागतै ।

३ चतुषेसारज्जविस्मारदो ति चतुद्दि वेमारज्जेदि अभयराग्णेदि समन्ना गतत्ता विस्मारदो विगतभयम-दानो । तत्रिमानि पत्तारि वेमारज्जाणि—“मग्मासम्बुद्धस्त ते पटिजान्तो, इमे धग्मा अनभिसम्बुद्धा नि तत्र पत मं समणो वा ब्राह्मणो वा देवो वा मारो वा प्रद्धा वा कोचि वा लोक्खिं सहधग्मेन पटिचोदेस्मथी ति निमित्तमेतं भिक्खवे न समतुपरमामि । एतं पद् भिक्खवे निमित्तं असमतुपरसमानो खेगपत्तो अभयप्पत्तो वेसारज्जपत्तो विहरामि । म्मीणामयस्म ते पटिजान्तो इमे आसथा अपरिक्खीणा ति ७ पे ७ । ये स्यो पन ते अन्तरायिवा धग्मा युत्ता ते पटिसेरतो गालं अन्तरायाया ति ७ पे ७ । यस्स स्यो पा ते अत्थाय धग्मो द्मितो सो न पिट्ठ्यावि सपरस्स सम्मादुस्सपक्खयाया ति तत्र वत मं समणो वा ७ पे ७ वेमारज्जपत्तो विहरामि । इमानि स्यो भिक्खवे तथागतस्म पत्तारि वेमारज्जाणि” ति [अं २१० ११] ।

दसपल्लघरो ति, ठानाठानञ्जाणं, धम्मविपाकञ्जाणं, स-पथगामिनीपटिपदाञ्जाणं, ओकधातुनानाधातुञ्जाणं, ज्ञानाधिमुत्तिक्ताञ्जाणं, इन्द्रियपरोपरियत्तिञ्जाणं, मान विमोक्खममापत्तिञ्जाणं, पुत्रेनिरामानुस्सनिगाणं दि-वधम्बुनाणं, आमवन्सयञ्जाणं ति इमानि दस ञ्जाणानि तथागतबलानी ति युञ्जन्ति । एानि विरयारतो मग्गिमनिक्काये महासोहनादमुत्ते, अद्भुत्तरनिक्काये च दसस्सनिपाते आगन्तानि । पत्तारि वेसारज्जाणि महासोहनादमुत्ते पि आगतानेव । तं सुत्तं अद्रक्याय मद्दिं ओलोक्खेत्तव्यं ।

४ सीलादिभेदनं ति सीलसमाधिपञ्चादि विभक्तं । एवं सीलादीदि सङ्गहिंसं सीलादिसङ्गहं । विसुद्धिया ति नि-वात्सम । सुद्धिकामा ति विमुक्ति कामा । महाविहारवामीने ति, मोहलदीपे किर महाविहारवासी अभयगिरिवासी चा ति द्वे थेरनिराया अहेसुं । तेषु महाविहारवासीनं थेरानं देसनानयं गहेत्वा बुद्ध घोसाचरियेन अयं गन्थो अत्तुअच्च आगमाग अद्रक्या विरचिता । एत्थ, महेशिना (महर्षिणा) कथिताय इमिस्सा गाथाय इदानी सीलादिभेदनं तथाभूतं अत्थं वस्णयन्तो अहं, ये इध जिनसासने सुदुद्धमं पच्चज्जं राभित्वा सुद्धिकामा पि सीलादिसङ्गहं गेम उजु विसुद्धिया मग्ग अजानत्ता योगिनो वायमन्ता पि विसुद्धिं नाधिगच्छन्ति, तेषं पामुज्जकरणं पामोज्जकरं सुविसुद्धविनिच्छयं महाविहारवासीनं देसनानयनिरिसत्तं इमं विसुद्धिमग्गं भासिस्सं, त मे सक्कच भासतो स-पे पि विसुद्धिकामा साचवो सक्कच निसामयथा ति योजना । तत्थ सक्कच्चा ति आदरेन ।

६ सन्धे सहारा ति, यदा विपस्सनापञ्चाय सन्धे तेमूमकसद्वारे (सन्धे) अनिधा ति परसति, अथ ततो परं पञ्चहि सन्धेहि समुप्पादिते दुक्खे निम्बिन्दति, निम्बेद आपज्जति । विसुद्धिया निब्बानस्स एस्स मग्गो । एत्थ विपस्सनापञ्चावसेन विसुद्धिमग्गो कथितो ।

कम्मं विज्जा चा ति आदिगाथा अनाथपिण्डक-देवपुत्तस्स । अनाथपिण्डको गहपति धाव्हगिलानो अहोसि । तं सारिपुत्तथेरो ओवदि । थेरे निम्बन्ते सेट्ठी कालं कत्वा तुसितदेवलोके निम्बत्तिला रत्तिभागे भगवन्तं उपसङ्कमित्वा इमं गाथ अभासि । वत्थु मग्गिमनिकाये अनाथपिण्डकोवादसुत्ते आगतनयेन वेदितव्व । तस्स सुत्तस्स अट्टकथायं इमिस्सा गाथाय अत्थो एव वणिणतो—कम्मं ति मग्ग चेतना । विज्जा ति मग्गपञ्चा । धम्मा ति समाधिपत्तिरुत्तमा धम्मा (विसुद्धिमग्गे धम्मो ति पाठो) । सील जीवितमुत्तमं ति, सीले पतिट्ठितस्स जीवितं उत्तमं ति इस्सेति । अथवा विज्जा ति दिट्ठिसङ्कप्पा । धम्मा ति वायामसतिसमाधयो । सील ति वाचाकम्मन्ताजीवा । जीवितमुत्तमं ति एतस्मि सीले ठितस्स जीवितं नाम उत्तमं । एतेन मग्गा सुज्झन्ती ति एतेन अट्टङ्गिकेन मग्गेन सत्ता विसुज्झन्ति [मअ ३७२४] ।

अथमेव गाथा देवतासयुत्तस्स पञ्चमवग्गस्स अट्टमे सुत्ते, देवपुत्तसयुत्तस्स च दुवियक्खग्गस्स अनाथपिण्डकमुत्ते आगता ।

सन्धवा सीलसम्पन्नो ति गाथा पि इमस्मिं येव अनाथपिण्डकवग्गे पञ्चम-सुत्ते आगता । तत्थ ओघ ति, कामोघो, भवोघो, दिट्ठोघो, अविज्जोघो ति इमं चतुर्विधं ओघं ।

पञ्चाव्याकरणे ति पञ्हस्स निस्सज्जेने । पञ्हव्याकरणे ति सन्धत्थ सीहलपाठो ।

७ कम्मजतिहेतुकपटिसन्धिपञ्चाय पञ्जवा ति, पुञ्जस्मिं भवे क्तेन विहेतुकेन षक्कट्टुसलकम्मना जनिता अलोभादोसामोहसम्पयुत्ता पटिसन्धि (इमस्मिं भवे पठमच्चिच्च), ताय सम्पयुत्तो अमोहो पटिसन्धिपञ्चा ति वेदितव्वा ।

सव्वक्किञ्चेसु उपकारकत्ता परिहरितुं युत्ता पञ्चा पारिहारियपञ्चा । पारि-हारिकपञ्चा ति सन्धत्थ मरम्मपाठो ।

अग्गदक्खिण्णं अरहती ति अग्गदक्खिण्णैर्य्यो अरहा ।

९ तिस्सो सिक्खता ति एवमादीनामत्थो इतो परमेव पाकटो भविस्सति ।

१० अधिसीलादयो तिस्रो सिफखा अहङ्गुत्तरनिकाये तिकनिपातस्स
दुतियपण्णासक्कस्स चतुथे वग्गे दससु सुत्तेसु वणिणतनयेन वेदित्वा ।

सच्चित्तपरियोदपन ति संकचित्तस्स विसोधनं ।

११ तिस्रो विज्जा ति, पुणेनिवासानुससतिञ्चाणं, सत्तानं धुतूपपातञ्चाणं,
आसवक्कम्यञ्चाणं ति इमानि तीणि बाणानि । तानि सामञ्जफलसुत्ते च अञ्जेसु
पि च अनेजेसु सुत्तेसु आगतानि । तेसु द्विन्नं बाणानं वणणता एपरि अभिञ्जा
निहेस आगतनयेन वेदित्वा [वि १३११३—१०१] । आसवक्कम्यञ्चाणं ति
अरहत्तं । तं बाणदस्सनविमुद्धिनिहेसे वणिणत्तं [वि २२२८—१२८] ।

छ अमिञ्जा ति, इद्धिविधं, दिव्यसोत्तं, परचित्तविजाननं, पुञ्चेनिवासानुससति,
दिक्कचम्भु, आसवक्कम्यञ्चाणञ्चेति इमा छ । तामु पञ्च लोकियाभिञ्जायो द्वादसम
तेरसमेसु परिच्छेदेसु वणिणत्ता । चतस्सो पटिसम्भिद्धा खन्धनिहेसे आविभव
स्सति [वि १४२१—३१] ।

१२ तदङ्गप्पहानं विकल्पम्मनप्पहानं समुच्छेदप्पहानानि बाणदस्सन
विमुद्धिनिहेसे आगतनयेन वेदित्वा [वि २२११०—१०२] ।

१३ धीतिकमपटिपक्खो ति कायेन वाचाय पाणातिपातादीन अकरण-
वसेन किलसानं अक्काचारस्स पटिपक्खो । परियुट्ठानं ति पच्चयं लभित्वा छट्ठानं ।
अनुसया एपरियुत्तनयेन वेदित्वा [वि २२१६०] । कायेन वाचाय च दुच्चरितमेव
दुच्चरितसद्धिलेसो, तस्स विसोधनं ।

१४ सीलेसु परिपूरकारी ति, “इधं भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी
होति, समाधिस्मि मत्तसोकारी, पञ्चाय मत्तसोकारी” ति एवं युत्तो, एवं तस्मिं येव
सुत्ते अनागामी समाधिस्मि, अरहा च पञ्चाय परिपूरकारी ति युत्तो [अ १।
२९७-२९९] ।

१७ सत्तं कम्मपद्यचेतना ति, पाणातिपाता वेरमणी, अदिग्गादाना वेरमणी,
अनञ्जरिया वेरमणी, मुसावादा वेरमणी, पिसुणाय वाचाय वेरमणी, फहसाय
वाचाय वेरमणी, सम्फप्पलापा वेरमणी, अनमिञ्जा, अज्यापादो, सम्मादिट्ठि, इति
इमे दस कुमलकम्मपथा तेसु तेसु सुत्तेसु आगता [वी ३।२८४, ३३७ एवमादि] ।
तेसु पाणातिपाता-वेरमणी आदीहि सत्तहि कम्मपयेहि सम्पयुत्ता सत्तं चेतना
इधं अधिप्पेता ।

१८ सोतानी ति तण्हाविचरितानि । तानि विभङ्गे, “अट्टारस्स तण्हाविचरितानि अञ्जतिकस्स उपादाय, अट्टारस्स तण्हाविचरितानि षाहिस्स उपादाया” ति [विभङ्ग ४७१] क्त्वा, “तत्थ कतमानि अट्टास तण्हाविचरितानि अञ्जत्तिकस्स उपादाय ? अस्मी ति होति । इत्थस्मी ति होति । एवमस्मी ति होती” ति [विभङ्ग ५३०] एवमादिना नयेन विथारितानि । तानेव सन्धाय धम्मपदे,

“यस्स छत्तिसति सोता मनापस्सवना मुसा ।

वाहा वट्ठत्ति दुद्धिट्ठिं सङ्कप्पा रागनिस्सिता” ति [ध ३३९] युत्त ।

पातिमोक्खसघरो उपरि आगतनयेन वेदित्तथो [वि १।४२-५२] ।

य उपरि पञ्चपट्टिसेवनसील—पञ्चयसन्निस्सितसील—वण्णत्त [वि १।८५-९७], तस्मि पत्थेव व्याणसंवरे समोधान गच्छति, ‘पञ्जासाधनं हि त्’ ति युत्तत्ता [वि १।१२३] । ‘तथा विरियेन आजोवपारिसुद्धि सम्पादेत्तन्ना’ ति युत्तत्ता [वि १।१११] सा पत्थेव विरियसवरे समोधान गच्छति ।

सम्पत्तवत्थुतो ति हत्थगतवत्थुतो । युत्तं हेतु सम्मादिट्ठिसुत्तवण्णनार्य—

“असमादिण्णसिन्त्वापदान अत्तनो जाति वय वाहुसच्चादीनि पच्चवेत्तिस्सत्वा, अयुत्त अम्हाक् एवरूप कातुं ति सम्पत्तवत्थु अवीतिकम्मत्तानं उप्पज्जमाना विरति सम्पत्तविरती ति वेदित्तव्वा । सीहलदीपे चक्कनउपासकस्स विय । तस्स किर दहरकाले येव मातुया रोगो उप्पज्जि । वेज्जेन च, अल्लमसमंसं लद्धु वट्टती ति युत्त । ततो चक्कनस्स भाता, गच्छ तात येत्तं आहिस्सडाही ति चक्कनं पेसेसि । सो तत्थ गतो । तस्मि च समये एको ससो तरुणसस्स त्वादित्तु आगतो होति । सो त दिस्वा वेगेन धावत्तो वल्लिया बद्धो किरि क्किरी ति सद्धमकासि । चक्कनो तेन सहेन गत्त्वा तं गहेत्वा चिन्तेसि, मातु भेसज्ज करोमी ति । पुन चिन्तेसि, न मेत्तं पटिरूपं प्वाहं मातु जीवितकारणा परं जीविता वोरोपेत्थं ति । अथ न, गच्छ, अरब्बे ससेहि सद्धिं तिणोदकं परिसुत्था ति सुच्चि । भातरा च, किं तात ससो लद्धो ति पुच्छित्तो त पवत्ति आचिक्खि । ततो नं भाता परिभासि । सो मातु सत्तिकं गत्वा, यतोह जातो नाभिजानामि सच्चिच्च पाणं जीविता वोरोपेता ति सच्चवचनं अट्टासि । तावदेव माता अरोगा अहोसी” ति [मच्च १। २८०-२८१] ।

२४ निन्नगा ति (निन्नगा) नदी । वा अचिरवती ति पदच्छेदो, अचिर वती वा नदी ति अर्थो । जनेति कित्तिहास ति कित्तिया हासं जनेति, कित्तिं समुत्तेजेति वड्डेट्ती ति अर्थो । कित्ति हासञ्चा ति सीहलस्यामपाठो ।

२६ युत्तनयेनेवा ति हेट्टायुत्तसीलनलम्बणनयेन [वि १।१९-२०] ।

२७ आजीवट्टमकतो ति, हेट्टा युत्ता पाणातिपातादिवेरमणीसद्दत्ता सत्त कुसलकम्मपथा [१।१७] आजीवो च अट्टमो यस्स सीलस्स तं आजीवट्टमकं, ततो आजावट्टमकतो । पाणातिपाता वेरमणी, अदिन्नादाना वेरमणी, अन्नचरिया वेरमणी ति इमेसं तिएणं कुसलकम्मपथानं वसेन कायकम्मं सुपरिसुद्धं होति । मुसावादा वेरमणी, पिसुणाय वाचाय वेरमणी, फरसाय वाचाय वेरमणी, सम्फपलापा वेरमणी ति इमेसं चतुन्नं कुसलकम्मपथानं वसेन घचीकम्मं सुपरिसुद्धं होति । इदं सत्तविधं कायवचीकम्मं सुपरिसुद्धेन आजावेन सद्धि आजावट्टमकसील ति युच्चति ।

“सुद्धानुसुद्धानी ति चत्तारि पाराजिकानि ठपेत्वा सेससिम्खापदानि । तत्रापि सघादिसेसं खुद्दकं, धुल्लययं अनुसुद्दकं नाम । धुल्लययञ्च सुद्दकं, पाचित्तियं अनुसुद्दकं नाम । पाचित्तियञ्च सुद्दकं पाट्टिदेसनीय-दुक्कटं दुग्भासितानि अनुसुद्धानि नाम । इमं पन अङ्गुत्तरनिकायं वल्लजनकआचरिया, पाराजिकानि ठपेत्वा सेसानि सत्रानि पि सुद्धानुसुद्धानी ति वदन्ती” ति [अथ २।२८६] ।

उमतोविभङ्गपरियापन्नं ति भिक्खुपातिमोक्खे च भिक्खुनीपातिमोक्खे च परियापन्नं । खञ्जकवत्तपरियापन्नं ति चुल्लवग्गमहावग्गपरियापन्नं ।

२८ चेतनादी ति, चेतना सील, चेतसिक सील, सवरो सील, अवोतिकमो सीलं ति [वि १।१७] एवं युत्तं सीलं ।

२९ तस्सेवा ति लोक्कत्तरस्स । सम्भारभूतं ति उपकारकं ।

३२ लोक्कत्तरमग्गफलसम्पयुत्तं सीलं लोक्कत्तरं । तं अरियानं पञ्चवेक्खणं व्याणस्स भूमि होति । अरिया हि सकमग्गफलानि पञ्चवेक्खणंति [वि २२।१९-२०] । तस्मा मग्गेहि च फलेहि च सम्पयुत्तं तं सीलं तेसं पञ्चवेक्खणञ्जाणस्स भूमि होति ।

३६ “अच्छमंसं नु खो सूकरमंसं नु खो ति आदिना घत्थुमिद्दि वा, पाचित्तियं नु खो दुक्कटं नु खो ति आदिना आपत्तिया वा, मया त वत्थुं वीतिकन्तं नु खो न नु खो वातिकन्तं ति आदिना ‘अज्जत्ताचारे वा वेमतिकस्स संसया पन्नस’ [टीका १।५२-५३] । अच्छमंसं (ऋक्षमास) अभोजनोय । युत्तं

हेतं महावग्गे "न भिक्खवे अचल्लमंसं परिमुञ्जितत्वं । यो परिमुञ्जेय्य आपत्तिं दुक्खत्ता"ति [महा २।७५] ।

३९ योधा ति यो इध । घत्थुचीतिक्रमे ति आपत्तिया यं घत्थु तस्स वीतिक्रमे अज्जाचारे । निब्बिद्द ति विपरसनावाण । त यो अनुयुञ्जति तस्स सं सोलं निब्बिदान्नाणस्स निञ्चेध पापुणाति ।

४१ उत्तरकुरुका पकतिया व सोलवन्तो होन्ति । तेसं स पकतिसील ति वुचति । कुलदेसपासण्डान ति कुलानं देसानं पासण्डानश्च । तत्थ अमज्ज पानादिकं ब्राह्मणानं कुलाचारसोलं । तस्मिं तस्मिं देसे मनुस्सा अदिन्नादानादीनि न करोति, त तेसं भरियादाचारित्तं देसाचारसोलं । पासण्डा ति तिथिया । तेसु ये कम्मवादिनो ते पि सोलं रक्खन्ति । तेमं त सोलं पासण्डाचारसोलं वेदित्त्वं । महाकस्सपो गहट्टो समानो अत्तनो भरियाय सद्धिं वसन्तो पि केवलं परिपुण्णं ब्रह्मचरियं पालेमि । तस्स च त सोलं पुब्बहेतुकसोलं ति वेदित्त्वं । एव तस्स भरियाय भदाकपिलानिया पि । वत्थु एककनिपातट्टकथाय आगतं [अंअ १।१८९-१९२] ।

४३ भिन्नपटधरादिताय चा ति, 'भिन्नपटधरो भिक्खु । सामञ्जाय भिक्खु । पटिञ्जाय भिक्खु' ति [पारा ४०] एवमादिना वुत्तो भिक्खु ।

४४ चेळुदानेना ति, विहारे यदि वेळू होन्ति, ते गहट्टानं दत्त्वा जीविकं कप्पेति । एवं पत्तपुष्कफनदानेन । सिनान ति सिनानचुण्ण । चाटुकम्यता दीनं पदानमत्थो उपरि [वि १।७५-७६] आविभविस्सति । जह्वपेसनिकेना ति गामन्तरदेसन्तरादिसु तेसं तेसं गिहीनं सासनपटिसासनहरणेन ।

४५ वेसिया गोचरो अस्सा ति वेसियगोचरो । यत्थ वेसिया वसति, तत्थ पिण्डपातादीनं अत्थाय उपसङ्गमन्तो भिक्खु वेसियगोचरो नाम होति । एवं सेसपदेसु पि अत्थो वेदित्त्वं । धुल्लकुमारिका ति महल्लका अविवाहिता कुमारिका । अन्ननुल्लोमिकेना ति सिक्कयात्तयस्स पच्चनीकभूतेन ।

श्रोपानभूतानी ति उदकपानभूतानि । यथा चातुम्महापथे खता पोक्खरणी सन्नेस जनानं उपकारका होति एवं संघस्स उपकारकभूतानो ति वुचं होति ।

कासावपज्जोतानी ति भिक्खुभिक्खुनीनं पारुतकासावानं पभाहि ओभासि धानि । तेसमेव पविसन्तानं निक्खमन्तानश्च वातो च पटिवातो च यत्था ति इसिघातपटियातानि ।

४६ अचित्कारकतो ति अकतचित्कारो, अमलस्मेत्वा अनादरेण पवतो । अनुपपञ्जा ति आसन्नतरं ठानं सपगन्त्वा । जन्ताघरे ति अगिगसानायं । अनापुच्छा ति न आपुच्छित्वा, अगिगकुण्डे षट्ठं पातेति । ततो धूमो उट्टाति, न सका होति अगिगसालं पविसित्तुं । अन्तरघर ति गोचरगामं । विहारानो याहिरानि गिहीन गेहानि यत्थ, तं ठानं अन्तरपरं ति युषति । योक्कम्मा ति परमतो अतिकमिवा ।

४८ गरुट्टानियेसु गारवसारप्पादिवसेन पटिपज्जनं पटिस्सा, सपटिस्सव पटिपत्ति, सह पटिस्साया ति सप्पट्टिस्सो । पासादिकेना ति पसादावहेन । गरसु मल्लस्मेत्वा आदरेण पटिपज्जनयहूलो गरवचित्कारकयहूलो ।

४९ दसकथावत्पुसमप्रागतो ति, “अन यिमानि भिक्खवे कथावत्थूनि । क्तमानि दस ? अप्पिच्छकथा, सत्तुट्टिकथा, पविक्ककथा, असंसट्टकथा, तिरियारम्भ कथा, सीलकथा, समाधिकथा, पञ्जाकथा, विमुत्तिकथा, विमुत्तिजाणदस्सनकथा । इमानि ग्यो भिक्खवे दस कथावत्थूनी” ति [अं ५।१३८-३९] एवं युत्तेहि दसहि कथावत्थूहि समप्रागतो, सेप्यथा पि नाम आयस्सा पुण्णो मन्ताण्णिपुत्तो, यं सन्धाय युत्त—“अत्तना च अप्पिच्छो अप्पिच्छकथञ्च भिक्खून् कत्ता” ति एवमादि [म १। २८८] । परियोदपेती ति परिमोधेति, निज्जट निग्गुम्वं करोति ।

५० युगमत्तदस्साची ति नङ्गलयुगपमाणं ठानं परत्तो ।

५३ ससम्भारकथा ति फारणसहिता कथा ।

५५. असुमसञ्च ति अट्टिकसञ्च । पुण्यसञ्च ति पुत्रे अनुयुञ्जियमानं अट्टिककम्मट्टानं ।

५७ यदा रूपारम्भण ति आदिका वीधि सचनिद्रेसे आविभवित्स्सति [वि १४।११५-१२३] । अभिधम्मत्थसङ्गदे युत्ततयेनापि सा जानित्तना [अभि ४।८, ९] ।

५८ यथा कि ति एत्थ, यथा नगरे इस्सरज्जेने पमत्ते वा दुस्सोले वा जाते नगरद्वारम्पि अगुत्तभेव होति, एवमेव जवने दुस्सोल्यादिसु उप्पन्नेसु द्वारम्पि अगुत्तं होतो ति एवमादिका वपमा सुट्टुत्तरा स्यायति ।

६० युत्ते ति हेट्ठा युत्ते [वि १।४२] । इच्छापकतो ति इच्छाय अपकतो, वपद्दुत्तो अभिभूतो वा । उत्तरिमनुस्सधम्म ति, “उत्तरिमनुस्सधम्मो नाम भानं, विमोक्खं, समाधि, समापत्ति, आणदस्सनं, मग्गभावना, फलसच्छि

किरिया, किलेसपहान, विनोवरणता चित्तस्स, सुञ्जागारे अभिरती” ति [पारा १७३]
एव वुत्तं मनुस्सधम्मतो उत्तरिधम्मं ।

सञ्चरित्तं ति, “इत्थिया वा पुरिसमति, पुरिसस्स वा इत्थिमति” ति [पारा ३०२]
एवं वुत्तं सञ्चरित्तं ।

यो ते विहारे वसती ति सो एव भिम्बु तस्स विहारे वसति । वुत्तं हेत—
“तेन खो पन समयेन अञ्जतरो भिम्बु अञ्जतरं वपासक एतदोच—यो आवुसो
तुह विहारे वसति सो भिम्बु अरहा ति । सो च भिम्बु तस्स विहारे वसति ।
तस्स कुक्कुच्चं अहोसि । भगवतो एतमत्थं आरोचेसि । किंचित्तो त्वं भिम्बु ति ?
वहपनाधिप्पायो अहं भन्ते ति । अनापत्ति भिम्बु पाराजिकस्स, आपत्ति थुल्लच्चयस्सा”
ति [पारा २०४-२०५] । पट्टिविजानन्तस्सा ति वहपनाधिप्पायो अहं ति पट्टि
विजानन्तस्स थुल्लच्चया नाम आपत्ति होति ।

६८ पापणिकानी ति आपणतो छट्ठितानि । नन्तकानी ति अन्तरहितानि
चोळस्रएडानि । पूतिमुत्त ति गोमुत्त ।

६९ सामन्तजप्पन नाम अत्तान उत्तरिमनुस्सधम्माधिगतस्स सामन्ते कत्वा
जप्पनं । महेसकखो ति महानुभावो । अड्ढयोने ति दीघपासादे । एकतो क्त
भित्तिगेहे ति गरिठ । हम्मिये ति मुण्डच्छदनगेहे । लेये ति द्वारवद्धाय गुहाय,
कारापितगुहाय वा । कूटागारे ति कणिकाहि क्तगेहे । अट्टे ति थहलभित्तिगेहे ।
सथम्भगेहे ति गरिठ । माळे ति एकट्टसङ्गहिते अनेककोणसेनासने, वट्टाकारेन वा
क्ते सेनासने । दीघसालाया ति गरिठ । उट्टण्डे ति अगम्भिकाय दीघसालाय ।
पट्टसेनासने ति टीका । उपट्टानसालाय ति भिम्बुत्त सन्निपातनट्टानसालायं । कोहञ्जेन
सयताकारो कोरजिको । अतिविय कोरजिको कोरजिककोरजिको । भाकुटिका ति
मुण्डसङ्कोच्चो । भाकुटिकरण सीलमस्सा ति भाकुटिको । अतिविये भाकुटिको
भाकुटिकभाकुटिको । अतिविये कुहको कुहकुहो । अतिविये लपको लपलपो ।
मुखविकार दिस्सा जनेन सम्भावितो मुखसम्भावितो । अय समणो ति एवमादि
अत्तान परं विय कत्वा कथेति ।

७० आपाथकज्जायी ति यो मनुस्सेसु आपाथमागतेसु समाधि समापन्नो
विय निसीदति ।

७१ पच्चयपट्टिसेवनसह्वातेना ति एत्थ पच्चयपट्टिसेवनसह्वातेना ति सीहल
पाठो । सो न युत्तरूपो । वुत्तं हेत टीकायं—‘पच्चयपट्टिसेवनसह्वातेना ति अयोनिसो

वपादिनात पयायां पटिसयां नि एवं कगिभन, गत या पचयवटिमेवता मद्गागये
कथितयता" ति [टीका १८१] ।

७४ तेडव-द्विक्वयत्तु टीकाय परमागत—'द्वे किर भिक्वु गाम परिभवा
आसामालाय निमोदित्वा एषं कुमारिकं पवासिंस्तु । तय आगतय तत्रेको एषं
पुत्रि, अय भान कस्मा कुमारिका ति । अष्टास उपद्रविकाय तत्राष्टिकाय धीता ।
मिममा माता मयि मे' गते मयि ददमाना पत्नार इति । अयमि पत्नार गतो नि
पवाचेमि" [टीका १८१] ।

गतिप्यं पा इदं वधु परमागत—एको किर भिक्वु सार्थं कमति । एका
कुमारिया मरुं तलेन पुरत्या ठपेमि । मा तं भिक्वु त्रिधा सावता धोरं तल तम्भ
पत्ते वग्जेमि । भिक्वु धोर ति कथा एकिस्या इतिधिया मन्नि शिरलपति—एतिग्मा
कुमारिकाय माता मरुं उपद्रविसा मद्गापसत्रा च । सा महात्पामिका मं मलय
आगत दिरा वारियमाना मिगो व रं त्रिय (?) असेमत्ता पागिपुरं तेत् अशसो
ति । कुमारिका सुन्वा लज्जमाता सपयमस तलमामि ।

एतेसु द्वीसु वधुसु कर्तं दुत्तर् नित न जानाम । मग्माहविनेदिया रिभङ्ग
कथाय सुदकनधुवण्णायं पत्र पठमेव कथितं । आगमद्रुक्यासु ७ ताव न्दि ।

७७ गोरगोवच्छा ति आदिमु, इमे वच्छा गोरवाधिकान गावीं वच्छा
वदाह तादायिकां गावीं वच्छा ति एवं अत्यो दद्रव्या ।

८० दसहि अणोसवत्थूही ति पथ गल्लिय, "धेरो पालो ति आदी" ति
दुत्तं । टीकायथ, "अणोसनमयेतापि ददेध्या ति दसहि अणोसवत्थूहि अणोसनं'
ति एतकमेव दुत्तं, ७ अणोसवत्थूनि कथितानि । तानि पा, "दसहि आकारेहि
ओमसति, जातिया पि, नामेन पि, गोत्तेन पि, एग्गेन पि, सिप्येन पि, आवाधेन पि,
लिङ्गेन पि, किलेसन पि, आपत्तिया पि, अणोसेन पो" ति [पाचि १६५] एत्थ
दुत्तानि जातिआशेनि दसा ति मञ्जाम ।

८३ अङ्गादीनं पदानमथो सुमङ्गलविलासिनिघा दीघनिहायद्रुकथाय प्रस
जालसुत्तरणायं एवमागतो—

"अङ्गं ति, इत्थपादादिसु येन केनचि, पथरूपेन अङ्गेन समजागतो दीघाया यसरा
हीतो ति, आदिनयपवत्तं अङ्गमर्थं । निमित्त ति निमित्तमर्थं । पएहु(राज)* किर

* महावस, अट्टमपरिच्छेद ।

तिस्सो मुत्तायो मुट्टिय क्त्वा नेमित्तक पुच्छ, किं मे हत्थे ति । सो इतो चित्तो च ओलोकेसि । तस्मि च समये परगोलिकाय मन्त्रिका गहेत्वा मुत्ता । सो मुत्ता ति आह । पुन कती ति पुट्टो कुबुट्ठस्स तिमरत्तु वस्सन्तस्म सह सुत्वा तिस्सो ति आह । एवं त त आदिसित्तु निमित्तमनुयुत्ता विहरन्ति । उप्पात्त ति असनिपातादीनं महन्तानं उप्पातं । त हि दिस्सा, इद्द भविस्सति, एव भविस्सती ति आदिसन्ति । सुपिन ति, यो पुञ्जएहसमये सुपिनं पस्सति एव विपाको होति, यो इद्द नाम पस्सति तस्स इद्द नाम होती ति आदिना नयेन सुपिनकं अनुयुत्ता विहरन्ति । लक्खण ति इमिना लम्पण्येन समन्नागतो राजा होति, इमिना उपराजा ति आदिक । भूसिकच्छिन्न ति चन्दूर रणयित । तेनापि हि आहटे वा अनाहटे वा वत्थे इतो पट्टाय एव छिन्ने इद्द नाम होती ति आदिसन्ति । अग्गिहोम ति एवरूपेन दारुना एव हुत्त इद्द नाम होती ति अग्गि-जुद्धनं ति [दीअ १।१२१-१२२] । इमिना नयेन दग्गिहोमो पि वेदित्तो ।

८५ पटिसद्दा योनिसो ति एवमादिसु अयं सकला पि पाळि—

“इध भिक्खवे भिक्खु पटिसद्दा योनिसो चीररं पटिसेवति, यावदेव सोत्तस्स पटिघाताय उएहस्स पटिघाताय डसमकसवातातपसिरिसपसम्फस्सान पटिघाताय, यावदेव हिरिकोपीनपटिच्छादनत्थं ।

“पटिसद्दा योनिसो पिएडपात्त पटिसेवति, नेत्र द्वाय न मदाय न मण्डनाय न विभूसनाय, यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया यापनाय विहिंसूपरतिया ग्रहचरियानुग्गा हाय, इति पुराणव्व वेदन पटिहद्दामि, नवव्व वेदन न उप्पादेस्सामि, यात्रा च मे भविस्सति फामुविहारो चा ति ।

“पटिसद्दा योनिसो सेनासन पटिसेवति, यावदेव सोत्तस्स पटिघाताय उएहस्स पटिघाताय डसमकसवातातपसिरिसपसम्फस्सान पटिघाताय, यावदेव उतुपरिस्सय विनोदनपटिसद्धानारामत्थं ।

“पटिसद्दा योनिसो गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खार पटिसेवति, यावदेव उप्पन्नान वेच्यावाधिकान वेदनान पटिघाताय अयापञ्जपरमताया” ति [संधासवसरसुत्ते, म १।१७] ।

८६ उएहस्सा ति अग्गिसन्तापस्स । तस्स वनदाहादिसु सम्भवो वेदित्तो’ ति इद्द न युज्जति । कस्मा ? इद्दमेव उएहस्सा ति वचन सेनासनपच्च वेक्खणे पि आगतं, तत्थ च वनदाहादिसु सम्भवा नत्थि । यदि वनदाहो सेनासनस्स आसन्नो भवेय्य सेनासनम्पि टहेय्य । इद्द पन मग्गिमदेसं संधाय वुत्त । तत्थ हि

गिम्हानकाले चगहा वाता वदन्ति । ते च धीवरेण आच्छादितं कार्यं धात्रिणा गण्डविष्कादिकं आबाध इत्यादि । सेनासासेरनेनापि ते पट्टिवाहित्वा होन्ति । तस्मा इमयत्यापि इण्डस्मा ति वृत्तं ।

८९ पोरिसमदो ति अमद्वम्सवाममत्यत निस्साय पवत्तो मानो ।

९२ कतारनित्थरणत्थिका पुत्तमस धिया ति उपमा अभिसमयसंयुत्तम सत्तमग्गस पठमे सुत्ते [सं २।११९] आगता कुन्डपमा च अलगाइूपमसुत्ते [म १।२७०] ।

९३ “यो बहु मुञ्जित्वा अत्तनो धम्मनाय उट्ठातु असकोन्तो, आहर हत्य ति वदति अयं आहारदहत्थको । यो मुञ्जित्वा अच्चुद्धुमातुच्चिद्धताय उट्ठितो पि माट्ठं निवासेतु न मक्कोति अय अलसाट्ठको । यो मुञ्जित्वा उट्ठातु असकोन्तो तत्थेन परिवसति अय तभवट्ठको । यो यथा काकेहि आमसितु सक्का ष्यं यात्र सुखद्वारा आहारेति अयं काकमासको । यो मुञ्जित्वा सुम्यं संधारेतु असकोन्तो तत्थेय वमति अय भुत्तचमित्तको” ति [टीका १।८९-९०] ।

९४ यो गोगे यापनीयो पि अयापनीयो पि न होति सो याप्यरोगो णत्ससात्थी ति याप्यरोगो । तत्पञ्चय ति तस रोगसम ओसथं, य निरद्धं गहेत्तव्वं होति । सेध्याय सयनन लद्धसुख सेध्यसुख । उभोहि पत्सेहि सम्परिवत्तर सयतरस सुख पत्ससुख । मिद्धेन निहायनेन उप्पज्जमानकसुख मिद्धसुख । अभुत्था ति उदरपूर भोजनवो चतुपथ्वआलोपे ठपेत्वा ।

९५ परिसहनट्टेता ति विवाधनट्टेन ।

९६ सत्तहि नगरपरिक्रमारेही ति एथ टीकायं, ‘तट्ठपरिक्रमेपो, परिप्पा, उहापो, पाकारो, एसिका, पलिप्पा, पाकारपत्थविडलं ति सत्त नगरपरिक्रमारा ति पि वदन्ती” ति [टीका १।९६] य वुत्त तं पाळिया न समेति । वुत्त हेतं सत्तकनिपात्ते— “यत्तो र्थो भिन्नखवे रब्बो पञ्चत्तिमं नगर सत्तहि नगरपरिक्रमारेहि सुपरिक्रवत्तं होति क्तमेहि सत्तहि नगरपरिक्रमारेहि सुपरिक्रवत्तं होति ? इध भिन्नरूपे रब्बो पञ्चत्तिमे नगरे एसिका होति गम्भीरनेमा सुनिपाता अचला परिप्पा होति गम्भीरा चेन वित्थता च अनुपरियायपथो होति उच्चो चेन वित्थतो च बहु आयुध सत्तिचित्तं होति बहु बलकायो पट्टिवमत्ति दीगारिको होति पण्डितो व्यत्तो मेधावी पावारो होति उच्चो चेव वित्थतो च इमेहि सत्तहि नगरपरिक्रमारेहि सुपरिक्रवत्तं होती” ति [अं ४।१०७-८] । गण्डिय इमे चेव सत्त परिक्रमारा गहिता ।

९८ सिङ्गापदपञ्चप्रतिपाद्यनपटिकलेपो ति, सारिपुत्तधेरन मिम्वा पदानं पञ्चति याचिता । त भगवा पटिन्निपि । युत्त हेतं वेरञ्जकण्ठे—

“अथ गो आयस्मा सारिपुत्तो वट्टायासना एकस उत्तरासङ्ग करित्वा येन भगवा तेनञ्जलिं पणामेत्वा भगवत्त एतद्वीच—एतस्स भगवा कालो, एतस्स सुगत कालो य भगवा मायकान सिङ्गापद पञ्जापेय्य, उद्दिसेय्य पात्तिमोक्ख यथयिद् भद्दचरियं अद्दनिय अस्स चिरट्टितिक ति । आगमेहि त्व सारिपुत्त, आगमेहि त्व सारिपुत्त, तथागतो व तत्थ कालं जानिस्सती” ति [पारा १५] ।

९९ महावट्टनिष्पटवी नाम विञ्जकाटवी । हिमवन्तपस्से अटवी ति केचि [टीका ११९८] । पूतिलताया ति गण्णेचिलताय । सा लता चोरेहि मूलतो न छिन्ना, तस्मा ‘भूतगामपातयताय पाचित्तिय’ [पाचित्तियादि २३३] भवेय्या ति सीलभेद-भयेन त अच्चिन्दित्वा । समसीसी ति समानि सम्पादेत्वा अकुसलसीसानि भिदित्वा निरोधंसीमजसेन कुसलसीसानं पारगतो अरहा । तत्थ समानि च सीसानि च पटिमम्मिदाय समसीसकथायं युत्तनयेन वेदित्तानि । युत्त हेत तत्थ—“कामच्छद्दस्स पहीनत्ता नेत्तम्मं समं । व्यापादस्स पहीनत्ता अन्यापादो समं । धीनमिद्धस्स पहीनत्ता आलोक्कञ्जा समं । उद्धस्स पहीनत्ता अविक्खेपो सम । विचिक्खिद्धाय पहीनत्ता धम्मववत्थानं सम । अविज्जाय पहीनत्ता चाणं सम । अरतिया पहीनत्ता पामुञ्ज समं । नीवरणान पहीनत्ता पठमग्गान सम अपे ५ सन्वकिलेसानं पहीनत्ता अरहत्त मगो सम ।

“सीसं ति तेरस सीसानि । पलियोधसीसथ्व तरहा, बन्धनसीसथ्व मानो, परामाससीसथ्व दिट्ठि, विग्गेपसीसथ्व उद्धत्थ, किलेससीसथ्व अविज्जा, अधिमोक्ख सीसथ्व सद्धा, पगहसीसथ्व विरिय, उपट्टानसीसथ्व सति, अविक्खेपसीसथ्व समाधि, दस्सनसीसथ्व पञ्जा, पवत्तसीसथ्व जीविविन्द्रिय, गोचरसीसथ्व विमोग्गो, सङ्गार सीसथ्व निरोधो” ति [पटि ६२१-६२२] ।

१०१ परस्सहारीही ति परधनहारीहि चोरेहि (परस्वहारिभि) ।

१०३ सञ्जाय विपरियेसा ति असुभे सुभ ति पवत्तसञ्जाविपेह्लासहेत्तु । असुभाया ति असुभभावनाय । परतो ति अनिश्चत्ता पञ्चनीकतो पस्स ।

१०७ सकल पञ्चत उन्नादेन्तो ति पञ्चतनिवासिनिया देवताय धेरस्स साधुकारसहेन सो पच्चतो एकनिजादो अहोसि [गण्ठि] ।

१०८ युगमत्तदसो ति नङ्गलयुगप्पमाणं भूमि पस्सतो ।

१०९ इन्द्रियानि मिन्द्रिया ति इन्द्रियसंवर मिन्द्रित्वा ।

११२ पूतिहरीटकौ ति गामुत्ते परिवत्तं हरीटकोपकां । चतुमधुरम् ति पत्य टोशाय वा गण्डियं वा न मिन्धि युत्त । मग्नि, नवनीतं, मधु, पाणितं ति इमानि चतुमधुरं ति मञ्जाम ।

१०१ भवेय्याहसाजीपो ति पत्य, सचे अहं भुक्ता भवष्यं, मम आमात्रो गरहितो अस्मा ति योजना (स्ता ति अस्मा ति टीका) ।

१०२ अम्यत्वाद्यमहातिस्सत्येरपत्यु ति, "महातिस्सत्यरो किं दुडिमस्स कात्त मग्ग गच्छतो भत्तच्छेदेन मग्गकिलमधेन च किलन्तवाया दुग्गलो अम्यत्तरस्स फलितस्स अम्यस्स मूल निपज्जि । बहूनि अम्यफलानि तहं सहं पतित्तानि होन्ति । तत्येको युद्धतरो उपामको धेरस्स सन्तिर्न गत्वा परिससं जत्वा अम्यपानं पायेत्वा अत्तनो पिट्ठि आरापेत्वा वसाट्टान नति । धेरो,

न पिता ण पि स माता न आति न पि बघवो ।

करोतेतादिसं किञ्च सोलवत्तस्स कारणा ति ॥

अत्तान आरदित्वा सम्मसन आरमिन्वा विपस्सतं वड्ढेत्वा तस्स पिट्ठिगतो एव मग्गपटिपाटिया अरहत्त सच्छाषासी" ति [टीका ११०६] । उपरि पि इदं बल्यु निहितं [वि ११३३] ।

१२३ ययाद्युत्तेन धिधिना ति सोनस्म पटिघाताया ति आदिना युत्त धिधिना [वि ११८५-९७] ।

१०४ "धातुवत्सेन वा ति, यथापचयं पवत्तमानं (पयवाधातुआदिर्न) धातुमत्तमेते यदिद् चीवरादि तत्तुपभुज्जको च पुग्गलो ति एत्त धातुमनसिक्कारवत्सेन वा । पटिक्कूलवत्सेन वा ति पिण्डपाते ताव आहारे पटिक्कासञ्जावसेण [वि० १११४-२६], सञ्चानि पन इमानि चीवरादीनि अजिगुच्छनीयानि इम पूतिकाय पत्वा अतिविय जिगुच्छनीयानि जायन्ती ति एवं पटिकलमनसिक्कारेण वा" [टीका ११०७] ।

१२५ सनिट्टामक्करो ति असन्देहकरो । सतिपच्चयता ति सतिया पचय भावो, पचवेक्खित्वा व पटिग्गहेत्तयं परिमुञ्जितव्वञ्चा ति अरथो ।

१०८ इण्विमोचनं आनपय (आनृण्यं) ।

१२९ सङ्घाटिरजप्पमाहं ति पंसुमलादिनो सङ्घाटिरजस्स धोवनं । रजूप-वाहन ति सीहलपाठो । मत्त सो जञ्जा ति सो मत्तं जानेय्य । मत्तसो ति मरम्म पाठो । उपट्ठिता ति उपट्ठितसति हुत्वा । वणस्स आलेपनरुहन ति वणस्स रुहनं

आलेपनस्स विय पणयान मत्तं जानेय्य । पुत्तमस्स ति अय उपमा हेट्ठा आगता व [११२२] ।

१३० सालिकूर ति मालिभत्त । सुनिष्पुत्त ति सुनिट्ठितं सुट्ठुक्क । सयेग ति वत्तमविरियं, कुसलप्पवत्तिय एस्साहो ।

१३३ धन च्जे ति एवमादि सुतसोमराजकुमारस्स वचन । तस्स सप्पुरिस्सस्म बोधिसत्तस्स अनुस्सति अविज्जहन्तो ।

१३७ कुट्टुम्भियपुत्ततिस्सत्थेरस्स वत्थु टिकाय नत्थि । गण्ठिय पन त एवमागतं—“सोहलदीपे किर द्वे भातरो कुट्टुम्भ सएठपेन्ति । एको कालकतो, एको तस्स सब्बेगेन कुट्टुम्भ पहाय पच्चजित्वा पटिपत्तिं पूरयमानो अरब्बे पटिपत्तिसति । तस्स भरियाय पुरिस पत्थयत्तिथा तस्स लज्जाय एतद्दहोसि—सचे अयं जीवति अहं पुरिसं गहेत्तुं न सधोमि, तं मारेत्वा अत्तनो मनोरथं पूरेस्सामो ति लब्धं वत्वा वधके पयोजेसि । थेरो ते दिस्वा आह—तुम्हे कुतो आगतत्थ ? किमत्थं ति पुच्छित्ते तमत्थं वत्वा, तुम्हे मारेत्तुकामम्हा ति आहसु । थेरो एवरूपं सीलसम्पत्तिं निस्साय अरहत्ते पतिट्ठितुकामो चोरिके आह—आगमेथ ताव यावाहं चित्तं सञ्जापेमी ति । ते, न सक्का ति आहंसु । यदि एव, येहि पादेहि पलायिस्सती ति मञ्जथ, ते एते । मञ्जथा ति आह—

एवो पादानि भञ्जित्वा सञ्जापेस्सामि वो अहं ।

अट्ठियामि हरायामि सरागमरणं अहं ति ॥

चोरा तथेव पादे भञ्जित्वा एकमते गता । थेरो पि दुस्स वेदनं विक्खम्भेत्वा विपस्सन् उपट्ठेत्वा अरहत्ते पतिट्ठासि । चोरा पि आगन्त्वा पक्कमिसु ।”

इदं पन वत्थु मञ्जिमट्टकथाय न समेति । वुत्तं हि तत्थ—

“सावत्थियं किर तिस्सो नाम कुट्टुम्भियपुत्तो चत्तालीसहिरब्बकोटियो पहाय पच्चजित्वा आगामके अरब्बे विहरति । तस्स कनिट्ठमातुभरिया, गच्छथ न जीविता वीरोपेथा ति पञ्चसते चोरे पेसेसि । ते गत्वा थेरं परिवारेत्वा निसीदिसु । थेरो आह—कस्मा आगतत्थ उपासका ति ? त जीविता वीरोपेस्सामा ति । पाटिभोगे मे उपासका गहेत्वा अज्जेकरत्तिं जीवित्तं देथा ति । को ते समण इमस्मिं ठाने पाटिभोगो भविस्सती ति ? थेरो महन्तं पासाणं गहेत्वा द्वे ऊरुट्ठीनि मिद्धित्वा, वट्ठित्तिं उपासका पाटिभोगो ति आह । ते अपक्कमित्वा चङ्गमसीसे अग्गि कत्वा निपज्जिसु । थेरस्स वेदनं विक्खम्भित्वा सीलं पञ्चवेम्भतो परिमुद्धं सीलं निस्साय पीतिपामोज्ज

उपजाति । ततो अनुष्मेन विपस्सां वद्देन्ता विपामरतिं ममणधर्मं क्त्वा
अरुणुग्गमन अरहत्तं पत्तो इम वदानं वदानेसि—

उभो पादानि भिदिक्त्वा सञ्जयेत्सामि यो अहं ।

अट्टियामि हरायामि मरागमरणं अहं ॥

एवाह चित्तयिन्वाण मग्गसित्वाण योनिमो* ।

सम्पत्ते अरुणुग्गमि अरहत्तं अपावुण्णि” ति ॥

[मञ्ज ११३१-३२०] ।

१३८ रूपतो ति विकारं आपञ्चतो । अञ्जञ्च ति अमनुञ्चं जिगुञ्च
नीय । जञ्जसङ्गात ति बालहि जञ्जं ति ण्य कथितं । जञ्जरूप अपस्मतो
ति यथाभूत अपस्मतो अविहसुनो जञ्जमिण गायति । धीररयुमं ति इमं धी अत्यु ।

१४० आदानस्सा ति निष्ठादिदसेन गहणस्म । आयूहनस्सा ति अभि
सद्धारणकम्मस्स । पण्णियया ति रागादिवसन पण्णियानस्म । अभिनिवेसस्सा
ति अत्तानुदिट्टिया । अधिपन्नाधम्मधिपस्सनाया ति अणियादितिलम्भणारोपनन
सत्तेसं सद्धारानं तारणे पञ्जाय । आल्याभिनिवेसस्सा ति सद्धारेसु ताण्णेष
भाषणहणस्म । विचट्टानुपस्सनाया ति, वट्टतो विगतत्ता विवट्टं निदानं, तत्थ
नित्रभानसद्धारानं अनुपस्सनन पवत्तिया । दिट्टेकट्टानं ति दिट्टिया सहजातानं ।

१४३ एएडादिभावो ति यो “इम्मि एो ग्राहणं अण्णचरियस्स एएडम्मि
दिहम्मि सक्कम्मि कम्मसम्पा” ति [ति ११४४] एव इतो परमेव वुत्तो ।

१४४ उच्छादनं ति मिगानुत्थानादीनं अनुविलेपणं ।

१४५ सञ्जम्भती ति महाहसितं हसति । सङ्केलायती ति ममायति ।

१५२ अखण्डानी ति एवमादिस्तु अयं पाळि—“याणि तानि सीलानि
अखण्डानि अच्चिह्वाणि असवतानि अक्कमासानि मुज्झिस्सानि विञ्जुपसत्थानि अपरा
मट्टानि समाधिंसनत्तणिकानि तथा रूपेहि सीलेहि मीलसामञ्जगतो विहरति सनद्ध
वारीहि आवि षेण रहो चा” ति [अ ३।१४९ एवमादिस्तु] ।

१५३ पश्चिमे भिक्खवे आदीनथा ति एत्थ अर्थं पाळि—“पश्चिमे भिक्खवे
आदीनथा दुस्सोलस्स सालत्रिपत्तिया । दत्तमे पञ्च १ इध भिक्खवे दुस्सोलो मील
विपन्नो पमादाधिकरणं महति भोगजानि निगञ्छति । अर्थं भिक्खवे पठमो आदीनवो

* यथाभूतं विपस्सयी ति स्थानवातो ।

दुस्सीलस्स सीलविपत्तिया । पुन च परं भिक्खवे दुस्सीलस्स सीलविपत्तस्स पापको कित्तिसहो अञ्जुगाच्छति । अय भिक्खवे दुतियो आदीनवो । पुन च परं भिक्खवे दुस्सीलो सीलविपन्नो य यदेव परिस उपसङ्गमति यदि खत्तियपरिस यदि ब्राह्मणपरिस यदि गहपतिपरिसं यदि समणपरिस अविसारदो उपसङ्गमति मङ्कुभूतो । अय भिक्खवे ततियो आदीनवो । पुन च परं भिक्खवे दुस्सीलो सीलविपन्नो सम्मुब्बहो फालं करोति । अयं भिक्खवे चतुत्थो आदीनवो । पुन च परं भिक्खवे दुस्सीलो सीलविपन्नो फायस्स भेदा परम्मरणा अपाय दुग्गति विनिपात निरय उपपज्जति । अयं भिक्खवे पञ्चमो आदीनवो दुस्सीलस्स सीलविपत्तिया” ति [अ ३।२८१] ।

१५६ असुच्चिसङ्कस्सरसमाचारस्सा ति एत्थ, “असुची ति असुचीहि काय कम्मादोहि समन्नागतो । सङ्कस्सरसमाचारो ति सङ्काहि सरित्तन्समाचारो । किञ्चिदेव असारुपं दिखा, इदं इमिना क्त भविस्सती ति एवं परेस आसङ्गनोयसमा चारो । अत्तनो येव वा सङ्काय सरित्तन्समाचारो । तस्स हि, दिवाट्टानादिस्स सन्नि पतित्वा किञ्चिदेव मन्तयन्ते भिक्खु दिखा, इमे एकतो हुत्वा मन्तेत्ति, कच्चि नु खो मया क्तकम्म जानित्वा मन्तेन्ती ति एवं सङ्कस्सरसमाचारो होती” ति [अंअ २।९५] । अत्रस्सुत्तस्सा ति सञ्जातरागादीहि ति तस्स । तेनेव कारणेन कसम्भुजातस्स, कचवरजातस्सा ति अत्थो ।

१५७ फेणुद्देहक ति फेण उद्देहत्वा, रस्सारेत्वा ति अत्थो ।

१५८ सङ्कस्सरसमाचारो ति सङ्कस्सरसमाचारो, अयमेव सीहलपाठो ।

१५९ अत्तानुवादादिभयं ति, “चत्तारीमानि भिक्खवे भयानि । क्तमानि चत्तारि ? अत्तानुवादभयं, परानुवादभयं, दण्डभयं, दुग्गतिभयं” ति [अ २।१६०] एव वुत्त चतुत्थिध भयं ।

१६० उच्चिज्जित्वा ति सपेग आपज्जित्वा, चाणुत्तासेन वत्तसित्वा ति अत्थो । घोदापेतव्यं ति विसोधेतव्यं ।

इति विसुद्धिमग्गवोपिकाय
सीलनिर्देशटीका समाप्ता ।

दुतियो परिच्छेदो

धुतङ्गनिर्देशटीका

१ अप्पिच्छता ति सत्तगुणानं निगूहनता, पटिग्गहणे च मत्तञ्जुता । सत्तुट्ठि यव सत्तुट्ठिता । सत्तुट्ठो ति सीलादिगुणोहि क्लिंसाणे सम्मा लिखन, तनुकरणं । पविचेको ति सुञ्जागारे अभिरति । अपचयो ति यथा क्लिंसा न आचिनन्ति तथा पटिपज्जन । विरियारम्भो ति सम्माश्रयामो । सुभरता ति सुख भरणोयता, सुपोमता । आदिसहेन अप्पक्खिता, सहहुक्कपुत्तिता ति प्वमादोणं अब्बे सम्पि गुणानं सद्गहो वेदित्तो ।

पोराणे अरियवसत्तये ति, ' चत्तारोमे भिक्खवे अरियवसा अग्गञ्जा रत्तञ्जा वंसञ्जा पोराणा असङ्घिणा असक्खिणपुञ्जा न सङ्घीयन्ति न सङ्घीयिस्सन्ति, अप्पटि कुट्ठा समणेहि धाळणेहि विञ्चूहि । फत्तमे चत्तारो ? इध भिक्खवे भिक्खु सत्तुट्ठो होति इतरीतरेण चीवरेण इतरीतरचीवरसत्तुट्ठिया च वण्णवादी, न च चीवरहेतु अनेसन अप्पटिरूप आपज्जति, अलद्धा च चीवर न परितस्सति, लद्धा च चीवर आधितो अमुच्चित्तो अनग्गपन्नो आदीनरदस्सावी निस्सरणपब्बो परिमुञ्जति, ताय च पन इतरीतरचीवरसत्तुट्ठिया नेवत्तानुक्खंसेति, नो पर वग्गंहेति, यो हि तथ दग्गो अनललो सम्पज्जानो पत्तिस्सतो, अय वुच्चति भिक्खवे भिक्खु पोराणे अग्गञ्जे अरियवसे ठितो । पुन च पर भिक्खवे भिक्खु सत्तुट्ठो होति इतरीतरेण पिण्डपातेन इतरीतरपिण्डपात सत्तुट्ठिया च वण्णवादा ७ पे ७ अय वुच्चति भिक्खवे भिक्खु पोराणे अग्गञ्जे अरियवसे ठितो । पुन च पर भिक्खवे भिक्खु सत्तुट्ठो होति इतरीतरेण सेनासनेन ७ पे ७ अय वुच्चति भिक्खवे भिक्खु पोराणे अग्गञ्जे अरियवसे ठितो । पुन च पर भिक्खवे भिक्खु भावनारामो होति भावनारतो पटानारामो होति पटानरतो, ताय च पन भावना रामताय भावनारतिया पटानारामताय पटानरतिया नेवत्तानुक्खंसेति नो पर वग्गंहेति, यो हि तथ दग्गो अनललो सम्पज्जानो पत्तिस्सतो, अय वुच्चति भिक्खवे भिक्खु पोराणे अग्गञ्जे अरियवसे ठितो" ति [अ २।३५-३६] एव वुत्तेसु चत्तुसु अरियवसेसु पुरिमे अरियवसत्तये पत्तिट्ठित्था ।

३ लक्ष्मणादीही ति लक्ष्मणरसपञ्चुपट्टानपदद्वानेहि । तसमत्या हेट्टा
 युत्तनयानुसारेण वेदित्तो [वि १।२०—२२] । समादानविधानतो ति, कथ समा
 दातपानी ति तेस समादानस्स विधानतो । पभेदतो ति, उक्कट्टो, मग्गिमो, मुदू ति
 तिविधपभेदतो । भेदतो ति विनासतो । सुसलत्तिकतो ति, “कुसला धम्मा, अकु-
 सला धम्मा, अयाकता धम्मा” ति इमस्स धम्मसङ्गणिया मातिकाय पठमत्तिकस्म वसेन ।
 धुतादीन ति, धुतो धुतवादो धुतधम्मा धुतङ्गानो ति इमेस विभागतो [वि २।८०]
 समासभ्यासतो ति सङ्घेपतो वित्थारतो च [वि २।८७-९०] ।

४ तं सील अस्सा ति इद, “शीलम् । ४ । ४ । ६१” इति पाणिनिसुत्त
 सन्धायाह ।

१० निहोतुप्पभायपञ्चुपट्टानानी ति पदतो पर, अप्पिच्छतादिअरिय
 धम्मपदद्वानानी ति इद पठनीय । अय पाठो अम्हाक पमादोसेन ओहीयि ।
 तत्थ अप्पिच्छतादी ति इट्टा अप्पिच्छत्थादिसु ये अरियधम्मा, परिसुद्धधम्मा
 बुत्ता [१।४९, वि २।१] ।

१३ एकसङ्गीतिकस्सा ति दीपनिकायादिसु एकनिकायिकस्स । पत्था ति
 अत्तना पि समादातव्यत्थे । “जेट्टभातु धुतङ्गप्पिच्छताय वत्थू ति, सो किर थेरो
 नेसज्जिको । तस्स त कोचि न जानाति । अयेकदिवसं रत्तिय सयनपिट्ठे पिसिन्न
 विज्जुल्लतोभासेन निस्वा इतरो पुच्छि, किं भन्ते तुम्हे नेसज्जिका ति । थेरो धुतङ्गप्पिच्छताय
 तावदेव निपत्तिवा पच्छा समादियो” ति [टीका १।१०४-१३५] । इदमेव वत्थु गण्ठिय
 गहितं । त पन रथनिनीतसुत्तपण्णनार्यं आगतवत्थुना न समेति । बुत्त हेतं त्थ—

“वेतियपय्यते द्वे भातियत्थेरा वसिसु । कनिट्टो उपट्टाकेन पेसिता उच्छुखण्डिका
 गहेत्वा जेट्टस्स सन्तिक अगमासि, परिभोग भत्ते करोथा ति । थेरस्स च भत्तकिच्चं
 क्त्वा मुखं विक्रालनकालो अहोसि । सो, अलं आवुसो ति आह । कश्चि भन्त
 एकासनिका ति ? आहरावुसो उच्छुखण्डिका ति पञ्चासवस्सानि एकासनिको समानो
 पि धुतङ्गं निगूहमानो परिभोग क्त्वा मुखं विक्रालेत्वा पुन धुतङ्गं अधिट्ठाय गतो” ति
 [मअ २।१८७-१८८] ।

१६ तालयेब्बिमग्गे ति महागामनगरे एवनामकाय वीथिय ।

१९ च्छोळकभिक्षवाया ति भिक्षुहि चोळपण्डत्य भिक्षाय चरन्तेहि
 लद्ध । वस्सग्गेना ति वस्सावासस्स अन्ते य उपासकेहि भिक्षुणं दत्त्वा गाहेत्वा पंसु
 कूलिकस्स दिग्गति ।

२१ "अनुजानामि भिरग्ने ऋषसम्पादे'ता चत्तारो निरमय आचिन्मिस्तु ।
पिण्डियातोपभोजनं निस्माय पत्रज्ञा, तथ त यावजीवं वस्माहो करणीयो पसुत्न
चीवर निस्माय पत्रज्ञा, तथ त यावजय वस्माहो करणीयो ऋषमूलमनासर्न
निस्माय पत्रज्ञा, तथ त यावजय वस्माहो करणीयो पूतिमुत्तभेमज्ज निस्माय
पत्रज्ञा, तथ ते यावजीवं वस्माहो करणीयो' ति [महा १।१०६-१०७] एवं महा
वगपाव्यिं आग्नेतु चनुमु निस्मयेसु अत्ता यथापटिन्माताय पुत्रियनिस्मयानुरूपाय
पटिपत्तिया विज्जमानता निस्सपानुरुपपटिपत्तिमग्माद्यो । पठमे अरिययसे ति
हेट्टुयुत्तेसु अरिययसेसु [२११] पठमे अरिययंम । पच्छिमाय अनताया ति अत्तो
पच्छतो आगच्छताय मनुस्मां ।

२२ पटिञ्च समनुद्मर ति उपसम्पदाब्जे, 'आम भ'त' ति आचरियप
मुत्तस महम्म सभ्मुग्गा दिन्न पटिञ्च समनुद्मर'तो ।

२३ त्रिचारक ति सहाय भित्तु वा सामणेर वा । यो त चिन्तां पानु ममत्था
सो विचारको ति बुचति ।

२४ तत्रट्टकपञ्चदशरखु नाम अत्तागो वा परस्म वा मन्तव सनासा पशत्य
रणवसेन ठपित ।

२५ स'तुट्टो होती ति, "इध महाराज भित्तु स'तुट्टो होति कायपरिहायिकेन
चीवरनेन पुत्तिपटिहारिकेन पिण्डपातेन । सो येन याय पक्कमति, समादायेव पक्कमति ।
सव्यथा पि महाराज पक्खा सकुण्णो यन येनव हेति, सपत्तमारो व हेती" ति
[दी १।९४-९५] एवं मामञ्जफलसुत्ते बुत्तनयन स'तुट्टो ।

२७ सहम्मत्त ति मक्कलस्स महम्म दातव्य भोजनं । उद्देस्सभत्त ति कतिपये
भित्तु उद्देस्स दातव्यं भत्त । एतत्ता भित्तु आगच्छ नू ति दायका सलाकायो पेसेन्ति ।
ता एवा भित्तु पिण्डपात लभन्ति । तादिसाहि मलाकाहि लद्धं सलाकभत्त ।
पक्कस्स एकस्मि दिवसे दातव्य भत्त पक्कत्तक । उपोमयदिवसे दातव्य उपोसयिक ।
पाटिपट्टदिवसे दातव्य भत्त पाटिपट्टिक । आगतुके भित्तु उद्देस्स दातव्यं
आग तुक्कभत्त । गमिन् भित्तु उद्देस्स दातव्य गमिकभत्त । गितानां अत्थाय
पेसित गिलानभत्त । तस उपट्टाकान अत्थाय पेसित गिलानुपट्टाकभत्त । विहारं
उद्देस्स दातव्य विहारभत्त । गामे धुरगेहे एव ठपत्ता दिन्न धुरमत्त । दायकेहि
वारो दातव्य धारभत्त । निरामिससलाका ति भेसजादिपट्टिर्द्युत्ता यावकालिक
वजा सलाका ।

२८ पटिकम् आहरित्वा ति पुरतो गच्छन्तो पि पत्तं क्त्वा तेन पत्तेन आह
रित्वा दित्र भिक्षुसम्पि गणहाति । सेरिविहारसुख ति (स्वैरी) अपरायत्तपुत्ति
विहारितासुर । अरियवसो ति अरियवससुत्तपटिसयुत्ता धम्मकथा ।

२९ निरसयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो ति आदि हेट्टावुत्तनयेन वेदित्त्व
[२।२१] । निच्च अन्तरघर पत्रिसन्तस्सेव सुपटिच्छन्नगमनादयो सेखियवम्मा [पाचि
५३२-५४४] सम्पज्जती ति सेखियपटिपत्तिपूरण । “गणभोजने अञ्जत्र समया
पाचित्तिय” [पाचि ३१३], “परम्परामोजने अञ्जत्र समया पाचित्तिय” [पाचि ३१९],
“थो पन भिक्षु निमन्तितो सभत्तो समानो पुरेभत्त वा पच्छाभत्तं वा कुल्लेसु चारित्त
आपज्जेय्य अञ्जत्र समया पाचित्तिय” ति [पाचि ३६५] इमानि तीथि सिक्खापदानि
सन्धाय गणभोजन सिक्खापदेहि अनापत्ती ति वुत्त । तस अत्थरणणा
पाचित्तियकण्ठे आगतनयेन वेदित्त्वा । पच्छिमाजनतानुकम्पन ति आगामिजनताय
अत्तनो गतिं आपादनेन अनुकम्पनं ।

३० चातुद्दिस्सो ति चतुद्दिस अप्पटिहतगमनसीलो । आजीवन्त्सा ति
आजीवो अस्स । देवा पिहन्ति तादिनो ति देवा न इच्छन्ति । पिहधातुयोगे
सम्पदानवचनः स्पृहेरीप्सित [पाणिनि १।४।३६] ।

३१ परिस्सयो ति चण्डगोणकुट्टरादीन वा वेमियासुराधुत्तादीन वा विधा-
धन, उपह्वो ।

३२ सद्धारं ति पत्तद्वारं । “तेन एवो पन समयेन सक्को देवानमि दो आय-
स्मतो महाक्खसपस्स पिण्डपात दातुकामो होति, पेसकारवण्ण अभिनिम्मित्त्वा
तन्त पिनाति । सुजाता असुरकञ्जा तसर पूरेति । अथ एवो आयस्सा महाक्खसपो
राजगहे सपदान पिण्डाय चरमानो येन सक्खस देवानमिन्दस्स निरेसन तेनुपसङ्गमि ।
अहसा एवो सक्को देवानमिन्दो आयस्मत महाक्खसपं दूरतो व आगच्छन्तं, दिस्वान घग
निस्समित्त्वा पन्नुगन्त्वा हत्थतो पत्तं गहेत्ता घरं पणिसित्त्वा घट्टिया ओदनं उद्धरित्त्वा
पत्तं पूरेत्त्वा आयस्मतो महाक्खसपस्स अदासी” ति [उ ११५] इदं उच्यते आगतद्वानं
सन्धाय, तस्स पि पत्तविस्सट्टट्टानमेव पञ्जायती ति आह ।

३३ समानुकम्पिता ति हितेसिताय विभागाभावतो सन्धेस समानुकम्पि
भागे । संसट्टविहारादिका कुलान उपगमने आदीनया, तेसं अभावो कुलूपका
दीनवाभावो । अहानानभिनन्दता ति निमन्तनस्स अनिच्छा । अभिहारंती ति
आदरेण दित्रपक्षयदानेन ।

३५ चिप्पन्ते ति अपरिनिष्ठिते ।

३७ अनतिरिक्तपञ्चया अनापत्ती ति, “यो पन भिम्बु भुत्तावी पवारितो अनतिरिक्त चादनीय वा भोजनीय वा खादेय्य वा भुञ्जेय्य वा पाचित्तियं” ति [पाचि ३२८] इमिना सिक्कयापद्देन या आपत्ति भवेय्य सा न होति । “अनतिरिक्त नाम अकल्पियकृत होति ँ पे ँ न गिलानातिरिक्त होतो” ति [पाचि ३२९] एव वुत्तं अनतिरिक्तं, य अपसिट्टं न भवति ।

४० त सव हत्थेन या ति त वामहत्थेन गहत्था दम्पियणहत्थेन भिन्दित्वा सादितु वट्टति ।

४१ अन्विच्छताया ति, अत्र अत्र नानाभाजनेसु ठिते नानारसे इच्छा एतस्सा ति अन्विच्छो, तस्स भागो अन्विच्छता, ताय पदान् ।

४३ पवारित्वा ति अलं ति पटिस्सपित्त्वा ।

४४ पवारणा ति पटिक्कपो । पवारितो ति, यन अलमिदं ति वुत्तं सो भिम्बु ।

४५ ओद्धरिक्कत्तामाघो ति बुद्धिपूर्कताय अभवो । आमिससन्निधिया अभवो निरामिससन्निधिता ।

४९ आरोपित्तेना ति य धनु सज्जित्वा आचरिया सिप्प सिम्खापेन्ति, तादिसन धनुना ।

५६ सोम तरिकरुक्ख ति एत्थ, “द्विज्ज राजून रज्जसोमाय ठितरुक्करो । एत्थ हि वेस राजूनं षलकायो उपगत्वा अतरन्तरा युद्धं करय्य, चोरा पि पारिपथिका समोसरता भिम्बुस्स मुरयन निसोदितुं न द ता” ति [टीका १।२४५] य टीकायं वुत्तं, त न युत्तं ति मञ्जाम । गण्ठिय पन, “सोमाय निमित्तं रक्कयं तं पन सद्ध कम्मत्थाय वारितं” ति वुत्तं । इदमेव गहेत्तं । एत्थ हि सोमा ति महुस्स सद्ध कम्मत्थाय सत्तिपत्तनट्ठानं । तत्र ठितरुक्कमूले भिम्बुना न वसितव्यं । चेतियरुक्ख ति य, अय दवताधिठितो ति मञ्जमाना मनुस्सा पूजेन्ति । निग्घ्यासरुक्ख ति सञ्जुलरुक्खादिक, यस्स निग्घ्यासो मनुस्सान उपभोगारहो होति । फलरुक्खं ति फलितरुक्खे । वग्गुलोहि अधिट्टित रुक्क वग्गुलिरुक्ख ।

५७ पग्गुसट्ट ति रुक्कतो पतितपण्ण । महदियसे ति उस्मवदिपसे ।

६० उद्धिसत्तेना ति परेसं तत्ति वग्गएहापेन्तन । उद्धिसापेत्तेना ति सयं तन्ति वग्गएहनोत्तन ।

६१ अञ्छन्नमरियाः इति यस्म मरियादाय वस्सोदकस्म अपरिसनत्थं तिण्ण
पण्णादाहि छादनं कतं न होति तादिसं पञ्चारं । पिट्टपट्टो इति गलित्थद्वसाटको ।

६५ उप्पन्नपरिस्सयविघातत्थाया इति एत्थं ये उपरिं वुत्ता परिस्सया
[वि ६।१६-१७], उप्पजानं तेसं विघातत्थाय ।

७४ अपस्सेन इति पिट्ठिविस्समनत्थं कतो अपस्मयो । आयोगपट्टो इति
विस्समनहेतुं कट्टेहि वन्धित्वा ठपितपट्टो ।

७९ “येस इति प्रभयगिरवासिके सन्धायाः । ते हि, धुतङ्गं नाम पञ्चतो
इति वदन्ति । तथा सति तस्म परमत्थतो अविज्जमानत्तां किलेसानं धुननट्टो पि न
सिया, समादातवता चा इति तेसं वचनं पाळिया विरुज्ज्जानी इति दस्सेतुं कुसलत्तिक
विनिम्मुत्त इति आदि वुत्त” इति [टीका १।१५०] ।

८३ अप्पिच्छ इति एत्थं अप्पिच्छत्त इति अङ्गुत्तगपाठो । वुत्तं हि तत्थं,
“अप्पिच्छत्तञ्जेव निस्सायं सन्तुट्ठिञ्जेव निस्सायं सल्लेखञ्जेव निस्सायं पविवेकञ्जेव
निस्सायं इदमत्थित्तञ्जेव निस्सायं आरञ्जको होतो” इति [अ ३।२४५] । यो तस्म
तस्म धुतङ्गस्म आनिससं जानित्वा तेन अत्थिको होति, सो इदमत्थो, तस्म च
आणं इदमत्थिता ।

९१ भिक्खुनीनं, “तेनं पनं समयेनं भिक्खुनियो अरञ्जे विहरन्ति ।
वुत्तां दूसेत्ति । भगवतो एतमत्थं आरोचेसु । न भिक्खवे भिक्खुनिया अरञ्जे
वत्थव्यं, या वसेय्य आपत्तिं दुक्कटस्सा” इति [चुल्ल २।३६८] इमिनां सिक्खापदेन
आरञ्जिकङ्गं पटिकिरत्तं । “या पनं भिक्खुना निमन्तिता वा पवारिता वा सादनीय
वा भोजनीयं वा सादेय्यं वा भुञ्जेय्यं वा पाचित्तियं” इति [भिक्खुनी १८७] इमिनां
सिक्खापदेनं नरालुपञ्चाभत्तं भिक्खुनिया अकप्पियमेव, कप्पिये च वत्थुस्मिं लोलभाव
पहानाय धुतङ्गसमादानं, न अकप्पिये । तस्मां नरालुपञ्चाभत्तिकङ्गं पटिकिरत्तं
भवति । “या पनं भिक्खुनी एका वा गामत्तरं गच्छेय्य, एका वा नदीपारं गच्छेय्य,
एका वा रत्तिं विप्पवसेय्य, एका वा गण्णंहा ओहीयेय्य, अयम्पि भिक्खुनी पठ
मापत्तिकं धम्मं आपन्ना निस्सारणीयं सद्दादिसेसं” इति [भिक्खुनी ३४] । इमस्स
सिक्खापदस्स वसेनं भिक्खुनिया दुतियकं विना वसितुं न चट्टति ।

इति चिसुद्धिमग्गदीपिकाय
धुतङ्गनिर्देशटीका समाप्ता ।

३३ इतरो ति आगतुकथेगे । कत्तरदण्डो ति आलम्बनयट्टि । उपा
हनहरणत्थ क्ता थविका उपाहनत्थयधिक ।

३४ धातुनिधानट्टान ति, कायय धन, धम्मकरण, हानसाटिका, अरखरु-
धातु चा ति इमास चतुन्न चुद्धान चत्तस्सत्त धातुन निददित्तट्टानं [टीका १।१६९] ।

३५ सुखिते सुखितो ति, "इध गहपति एकथो गिहोहि ससट्ठो विहरति
सहनदी सहसोकी, सुखितेसु सुखितो, दुक्खितसु दुक्खितो" ति [स ३।१४]
आदिना गयेन ।

३६ उद्देसत्थ ति तत्ति उगणित्तु । रोहण ति मीहलदीपे दक्खिणज्जनपद ।

३७ गङ्गातीरे ति सीहलदीपे एवनामकाय नदिया तारे ।

४२ रथविनीतपट्टिपद ति मज्झिमनिकाये मूलपरणासके आगत रथ
विनीतसुत्त [म १२८७-२९७] । नाळकपट्टिपद ति सुत्तनिपाते नाळकसुत्त [सु
४६६-४७३] । तुण्डकपट्टिपद ति सुत्तनिपाते तुवट्ठसुत्त [सु ५१३-५१७] ।
अरिययसपट्टिपद ति अहमुत्तरनिकाय चतुष्कनिपाते अरियवससुत्त, त हट्ठा वट्ट
मेव [२।१] ।

४३ महापरिवारे ति, एकस्मि पञ्चये दातव्यं तं अज्जाहि पञ्चयेहि परिवारत्वा
देति । चाडुल्लिकपिएडपातिका ति पिएडपातिका पि समाना पञ्चयबहुलत अनुयुत्ता ।

४६ पथ्यज्जापेक्खो ति यो कस्सचि पथ्यज्जाट्टाने गमनकामो होति ।

४९ न चोदेतथ्या ति, दहा ति न वत्तं ज्ञा ।

५० अनमनग्गे ति अनादिमति ससारचक्रे [२२।१४ दट्टन] ।

५१ मज्झिमपरणासको आगच्छती ति वुत्तप्पदेसानं सदिसताय अस
ज्जायन्तास व्यामुट्ठनवसेन सो परणासको मिसितो भवति ।

५३ पञ्चनिकायमण्डले ति दीधनिकायादिसु पञ्चसु क्तपरिचयान पण्ड
तान परिसाय । सुवणणभेरी ति सुवणणलित्ता न्तमभेरी ।

५४ तट्टिकाया ति पीठतो श्रोतगित्वा भूमिय विलीवमये तट्टिकामने
निसीदित्वा ।

५५ आचरियस्स अपचितिदस्सत्थ चोचर परिमण्डता पारुपित्वा ।

५६ पोथुज्जनिका पुथुज्जनस्म इद्धि । उत्तानसेय्यकदारको ति अतितण्य
दागको यो पस्सेन सयित्तु न सक्कोति, उत्तानो एव सति । तरुणसस्स सकुणादयो

खादति, तस्मा त रम्बितु दुक्कर होति । अप्पमत्तकेनेव भिज्जती ति अप्पकेनेव परिस्सयेन विनस्सति ।

५८ इस्सरज्जेने ति गामभोजकादिसु राजनियुत्तेसु पुरिसेसु ।

६० चत्तालीसाया ति वपरि वुत्तेसु [वि ३१०५] कम्मट्टानेसु ।

६१ पियो ति अत्तनो सोलादिसम्पत्तिया अन्तेवासिकान पियो होति मनापो । प्व गरु च भाजनीयो च । वत्ता ति वचनकुसलो । वचनक्खमो ति यो परेसं दिन्न ओगाद् सयं आचरति । गम्भीर ति रहस्ममय । नो चट्टाने नियोजये ति यो कम्पि पुगल न अट्टाने अहित नियोजेति । इमेहि सत्तहि अट्टेहि समन्नागतो कल्याणभित्तो वेदित्तो ।

६४ लज्जी होती ति हिरोत्तप्पेन समन्नागतो होति । तन्तिधरो ति बुद्ध वचने सुटुसलो । वसानुरक्खको ति बुद्धानुबुद्धान वसस्स अनुरक्खको । पवेणि पालको ति आचरियपरम्पराय अनुपालको ।

६६ गमिकवत्त ति, “गमिकेन भिम्बवे भिम्बुना दारुभण्ड मत्तिकाभण्ड पटिसापेत्वा द्वारवातपान थकेत्वा सेनासन आपुञ्छा पक्कमित्तव्य” ति [चुल्ल २१२२] एवमादिक रन्धके वुत्त गमिकवत्त । वत्तपटिपत्ति ति पविट्टकाले आगन्तुकवत्त [चुल्ल २११४-२१८], निम्बमकाले गमिकवत्त ति यथारह तस्स तस्म वत्तस्स पटिपत्ति पूरयमानेन ।

७४ ससग्गसन्निपातवसेना ति रागदोसवग्गिया, रागमोहचरिया, दोसमोह चरिया, रागदोसमोहचरिया ति एव ससग्गस्स सन्निपातस्स च वसेन । तथा सद्धादीन ति, सद्धानुद्धिचरिया, सद्भावित्तवचरिया, बुद्धिवित्तकचरिया, सद्धानुद्धि- वित्तकचरिया ति एव सद्धानीनम्पि ससग्गसन्निपातवसेन अपरा पि चत्तस्सो ।

७५ कुसलप्पवत्तिसमये ति कुसलकम्मकरणकाल । अहित ति काम गुण । हित्तं ति कुसल ।

८० पुब्बाचिण्णनिदाना ति पुञ्जस्मि भवे आचिण्णं कम्मं निदान कारण यासं ता । धानुथो दोसा च निदान यास ता धानुदोसनिदाना । पुब्बे ति पुञ्जभवे ।

८२ अपरिच्छिन्नवचन ति परिच्छेदकारिताय पञ्चाय परिच्छिन्दित्वा वुत्त वचनं न भवति, अनुपपरिम्बित्वा वुत्त ति अर्थो ।

८३ वस्सदक्खिन्नेने ति, वस्सदो ति वस्सज्जता, तस्स वस्सदस्स कित्तन, वण्णनाय । कम्माम्पूहनफापये ति कम्मकरणकाले, कुसलकम्मकरणे अन्तरन्तरा

११५ कसिणुग्घाटिमत्ता नि, आकासान्धायतनं कसिणं उघाटेति अपनेति, तस्मा कसिणुग्घाटिस ति वुचति, तस्स भावतो [वि १०।७, ८ इट्टञ्च]। विञ्जाण ति विञ्जाण्ण्णायतन । विञ्जाण्णायतनो नि आकिञ्चञ्जायतन ।

११६ सेसानि नि, बुद्धानुस्सति, धम्मानुस्सति, मद्धानुस्सति सोलानुस्सति, चागानुस्सति, देवतानुस्सति, मरणसति, उपसमानुस्सति, आहार पटिकूलमञ्जा, चतुधातुवत्थान ति इमानि दम । तेस पटिभागनिमित्तं नत्थि, परिकम्मनिमित्तं उगहनिमित्तं ति इमानि द्वे व निमित्तानि तत्थ उपत्तामति ।

११७ सेसानि छा ति, चत्तारो ब्रह्मविहारा, आकासान्धायतनं आकिञ्चञ्जायतन ति इमनि छ ।

११८ देवेरू ति कामान्तरदेवेषु । तत्थ हि असुभान्ध पटिकूलाहारस्स च सम्भरो नत्थि । ब्रह्मलोके अस्मासपस्मासान्धभागतो आनापानसति चा ति युत्तं ।

११९ सेसानि अट्टारस्ता नि, बुद्धानुस्सतिआदयो छ अनुस्सतियो, मरण सति, उपसमानुस्सति, आहार पटिकूलसञ्जा, चतुधातुवत्थानं, चत्तारो ब्रह्मविहारा, चत्तारो आरुप्पा ति इमानि अट्टारस ।

१२० अभिञ्जान ति द्वादसमे तेरसमे च परिच्छेदे वुत्तान इद्विविधादिने अभिञ्जानं । सुरविहारविपरस्सनाभवसम्पत्तीन ति दिट्ठधम्मसुरविहारस्स च विपरस्सनाय च देवलोकादिसु उपपत्तिसद्भाताय भवसम्पत्तिया च ।

१२१ घणकसिणानी ति, नीलकसिण, पीतकसिण, लोहितकसिण, ओणत कसिणं ति इमानि चत्तारि । सेसकसिणानी ति सेसानि छ कमिणानि ।

१२२ एकस्सेव सत्त कम्मट्टानानी ति, "मेत्तं राहुल भावनं भावेहि । मेत्तञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो व्यापादो सो पहियिस्सति । करुणं राहुल भावनं भावेहि । करुणञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो या विहेसा सा पहियिस्सति । मुदितं राहुल भावनं भावेहि । मुदितञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो या अरति सा पहियिस्सति । उपेक्खं राहुल भावनं भावेहि । उपेक्खञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो पटिघो सो पहियिस्सति । असुभं राहुल भावनं भावेहि । असुभञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो रागो सो पहियिस्सति । अनिच्चसञ्चं राहुल भावनं भावेहि । अनिच्चमञ्चञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो अस्मिमानो सो पहियिस्सति । आनापानसति राहुल भावनं भावेहि । आनापानसति राहुल भाविता वहुलोकता महप्फणा

होति महानिसंसा' ति एकस्स आयस्सतो राहुलस्स सत्त कम्मट्टानानि महाराहुलोवाद सुत्ते वुत्तानि [म २।१४०] ।

१२६ अतज्जनीयो ति अनिगहेतुओ । आमिसेना ति चीवरादीहि पच्चयेहि । धम्मेना ति घम्मिकेन ओयादेन ।

१२८ तिससन्न बोधीन ति, सावकबोधि, पच्चेकजुद्धबोधि, सम्मासम्बोधी ति इमासं तिससन्न ।

१३० पकतिया उग्गहितकम्मट्टानस्सा ति सज्जायवसेन मनसिकारवसेन च तस्मिं कम्मट्टाने क्तपरिचयस्स ।

१३१ चत्तारो कसिणदोसा [वि ४।२४], कसिणकरण [वि ४।२५], फतस्स भावनानयो [वि ४।२६-२९], दुविध निमित्त [वि ४।३०-३१], दुविधो समाधि [वि ४।३२-३३], सत्तविध सप्पयासप्पाय [वि ४।३५-४१], दसविध अप्पनाकोसल्लं [वि ४।४२-६५], विरियसमता [वि ४।६६-७३], अप्पनाधिधान ति [वि ४।७४-७८] इमे नच आकारा पथवीकसिणनिद्देशे आनि भविस्सति ।

१३२ निमित्त ति, एत्थ न पथवीमण्डलादिनिमित्त, आचरियस्स अधिप्पाया दिक् निमित्त । तस्मा आह—त त थाकार उपनिधन्धित्वा ति ।

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय

कम्मट्टानगहणनिद्देशटीका समप्ता ।

११५ कस्तिणुगघाटिमत्तं ति, आरासात्तथायतानं यमिणं वग्घाटेति अपनति, १
तरसा कस्तिणुगघाटिमं ति युति, उरम भावता [ति १०७, ८ ददुय] । विष्प्राण
ति विष्प्राणव्यायतनं । विष्प्राणापगमो ति आक्विष्प्राणायतनं ।

११६ सेमानि ति, बुद्धानुस्सति, धम्मानुस्सति, सङ्गानुस्सति सोणानुस्सति
धामानुस्सति, देवतानुस्सति, मग्गुसति, उपममानुस्सति, आहारे पटिक्कूलमज्जा,
चतुधातुवत्थानं ति इमानि ढम । तमं पटिभागतिमितं णधि, परिकम्मनिमित्तं
वग्गहनिमित्तं ति इमानि द्वयं निमित्तानि तत्थं उपायमिति ।

११७ सेसानि छा ति, चत्तारो म्मदविहारा, आरासानव्यायतनं आक्विष्प्राण
व्यायतनं ति इमानि छ ।

११८ देयेसू ति कामान्चग्गदेयेसु । तं ति असुभात्तं पटिक्कूलाहारस्स च
सम्भवो नत्थि । म्मदलोके अरसासपस्सामानं अभावतो आनापानसति चा ति युत्तं ।

११९ सेसानि छट्टारस्सा ति, बुद्धानुस्सतिआदयो छ अनुस्सतियो, मग्ग
सति, उपममानुस्सति, आहार पटिक्कूलमज्जा, चतुधातुवत्थानं, चत्तारो म्मदविहारा,
चत्तारो आरुप्पा ति इमानि अट्टारस्स ।

१२० अभिष्पान ति द्वादसमे तग्गमे च परिच्छद्दं युत्तानं इद्विधादि
अभिष्पानं । सुजचिहारविपस्सनामयसम्पत्तीनं ति दिट्ठग्गमसुग्गविहारस्स च
विपस्सनाय च दवलोकदिस्सु उपपत्तिसद्दाताय भवमम्पत्तिया च ।

१२१ घण्णकसिणानी ति, नीलकसिणं, पातकसिणं, लोहितकसिणं, ओणत
कसिणं ति इमानि चत्तारि । सेसकसिणानी ति सेमानि छ कसिणानि ।

१२२ एकस्सेय सत्तं कम्मट्टानानी ति, "मेत्तं राहुता भावनं भावेहि ।
मेत्तञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो व्यापादो सो पहियिस्सति । करुणं राहुल
भावनं भावेहि । करुणञ्चि ते राहुता भावनं भावयतो या विहसा सा पहियिस्सति ।
मुदितं राहुल भावनं भावेहि । मुदितञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो या अरति सा
पहियिस्सति । उपेस्सय राहुल भावनं भावेहि । उपेस्सयञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो
यो पटिघो सो पहियिस्सति । असुभं राहुल भावनं भावेहि । असुभञ्चि ते राहुल
भावनं भावयतो यो रागो सो पहियिस्सति । अनिच्चसञ्च्य राहुता भावनं भावेहि ।
अनिच्चसञ्च्यञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो अस्मिमानो सो पहियिस्सति । आना
पानसति राहुल भावनं भावेहि । आनापानमति राहुल भावित्ता बहुलीक्ता महप्फला

होति महानिसंसा” ति एक्कस्स आयस्मतो राहुलस्स सत्त कम्मट्टानानि महाराहुलोवाद सुत्ते वुत्तानि [म २।१४०] ।

१२६ अतज्जनीयो ति अनिग्गहेतब्धो । आमिसेना ति चोवरादीहि पच्चयेहि । धम्मेत्रा ति धम्मिकेन ओनादेन ।

१२८ तिस्सन्न बोधो न ति, सावकबोधि, पच्चेकबुद्धबोधि, सम्मासम्बोधी ति इमास तिस्सन्न ।

१३० पकत्तिया उग्गहितकम्मट्टानस्सा ति सञ्जायरसेन मनसिकारवसेन च तस्मि कम्मट्टाने क्तपरिचयस्स ।

१३१ चत्तारो कसिणदोसा [वि ४।२४], कसिणकरण [वि ४।२५], कतस्स भावनानयो [वि ४।२६-२९], दुविध निमित्त [वि ४।३०-३१], दुविधो समाधि [वि ४।३२-३३] सत्तविध सप्पयासप्पाय [वि ४।३५-४१], दसविध अप्पनाकोसल्ल [वि ४।४२-६५], चिरियसमता [वि ४।६६-७३], अप्पनाविधान ति [वि ४।७४-७८] इमे न च आकारा पथवीकसिणनिद्देशे आनि भविस्सन्ति ।

१३२ निमित्त ति, पत्थ न पथवीमण्डलादिनिमित्त, आचरियस्स अधिप्पाया दिक निमित्त । तस्मा आह—त त आकार उपनिबन्धित्वा ति ।

इति विमुद्धिमग्गदीपिकाय

कम्मट्टानगहणनिद्देशटीका समत्ता ।

११५ कसिणुग्घाटिमत्ता ति, आकासानध्यायतं कमिणं उग्घाटेति अपनेति, तस्मा कमिणुग्घाटिम ति युचति, तस्स भावतो [ति १०।७, ८ दृश्य] । विञ्ज्याण ति विञ्ज्याणध्यायतन । विञ्ज्याणापगमो ति आक्खिञ्ज्यायतनं ।

११६ सेसानि नि, बुद्धानुस्सति, धम्मगानुस्सति, मङ्गानुस्सति सोलानुस्सति, चागानुस्सति, देवतानुस्सति, मग्गसति, उपसमानुस्सति, आहारे पटिकूलसञ्जा, चतुधातुवत्थान ति इमानि दम । तेस पटिभागनिमित्त नत्थि, परिकम्मनिमित्तं उग्घाहनिमित्तं ति इमानि द्वय निमित्तानि तत्थ उपत्ता भन्ति ।

११७ सेसानि छा ति, चत्तारो ब्रह्मविहारा, आकासानध्यायतनं आक्खिञ्ज्यायतनं ति इमानि छ ।

११८ देवेसू ति कामाचरदेवेसु । तत्थ हि असुभानध्व पटिकूलाहारस्स च सम्भवो नत्थि । ब्रह्मलोके अस्सासपस्सासान अभावतो आनापानसति चा ति युत्त ।

११९ सेसानि अट्टारसा ति, बुद्धानुस्सतिआदयो छ अनुस्सतियो, मरण सति, उपसमानुस्सति, आहार पटिकूलमञ्जा, चतुधातुवत्थान, चत्तारो ब्रह्मविहारा, चत्तारो आग्घा ति इमानि अट्टारसा ।

१२० अभिञ्ज्यानं ति द्वादसमे तरसमे च परिञ्जेदे युत्तान इद्विविधादिन अभिञ्ज्यानं । सुत्तयिहारयिपस्सनामघसम्पत्तीन ति दिट्ठमसुखविहारस्स च विपस्सनाय च देवलोकादिसु उपपत्तिमद्भाताय भवसम्पत्तिया च ।

१२१ चणकसिणानी ति, नीलकर्मण, पीतकर्मण, लोहितकर्मण, ओदात्त कर्मणं ति इमानि चत्तारि । सेसकसिणानी ति सेमानि छ कसिणानि ।

१२२ एकस्सेव सत्त कम्मट्टानानी ति, "मेत्तं राहुल भावन भावेहि । मेत्तञ्चि ते राहुल भावन भावयतो यो व्यापादो सो पहियिस्सति । करुण राहुल भावन भावेहि । करुणञ्चि ते राहुल भावन भावयतो या चिहेसा सा पहियिस्सति । मुत्ति राहुल भावन भावेहि । मुत्तिञ्चि ते राहुल भावन भावयतो या अरति सा पहियिस्सति । उपेक्क राहुल भावन भावेहि । उपेक्कञ्चि ते राहुल भावन भावयतो यो पटिथो सो पहियिस्सति । असुभ राहुल भावन भावेहि । असुभञ्चि ते राहुल भावन भावयतो यो रागो सो पहियिस्सति । अनिच्चसञ्चं राहुल भावन भावेहि । अनिच्चसञ्चञ्चि ते राहुल भावन भावयतो यो अस्मिमानो सो पहियिस्सति । आनापानसति राहुल भावन भावेहि । आनापानसति राहुल भाविता बहुलीकता महप्फला

१७ अमनुस्सा ति यस्सादयो । चङ्गमनसीसे ति चङ्गमकोटिय ।

१८ पन्थनी ति पन्थसनिमित्तविहारो । नगरं ति नगरनिस्सितविहारो ।
दारुणा ति दारुनिस्सितेन सह । खेत्त ति खेत्तनिस्सितो । पट्टिभय ति व्यग्घ
चोपदिभयेन युत्त । मप्पट्टिभयं ति पि पाठो, अयमेव अत्था ।

१९ गमनागमनसम्पन्न ति परिस्सयाभायेन च सममग्गताय च गमने च
आगमने च युत्तरूपं । महाजनस्स ओक्किण्णताय अभायेन अप्पोक्किण्ण । गवस्सा
दीनें सस्टरधादीग्घ सद्धान् अभायेन अप्पसद्द अप्पनिग्घोस्स । आगतागमा ति
दीपनिकायादिके आगमे आगता, आगमपरियत्तिर्यं सुकुसता ति अत्थो । मात्तिकाधरा
ति घम्मविनयानं मात्तिसासु फत्तपरिचयेन मात्तिकाधरका ।

२० षड्डीकम्म ति दुब्बनट्टानेसु खण्डानि योजेत्था दड्डीकरण । तुल्लकम्म
ति छिन्नट्टानानं सिग्घन ।

२१ कताया ति मण्डलाकारेण कताय । अकताया ति कसितट्टाने खल
मण्डलो वा [वि ४।२३] ।

२२ कते घा अकते घा ति कते वा अकते वा मण्डले । सन्तके ति
सह अन्तेना ति मत्तकं, तस्मि, परिच्छिन्ने ति अत्थो । सकोटिये ति यस्स कोटियो
पञ्चायन्ति, तादिसे ।

२४ नीलपोतलोहितओदातसम्भेदवसेना ति नीलादिखण्णमत्तिकाय
ससग्गवसेन । गङ्गावहे ति सीहलदीपे एयत्तामसाय नदिया सोते । युत्तं हेत
टिकाय—“सीहलदीपे किर रोवनगङ्गा नाम नदी, तस्सा सोतेन छिन्नतट्टाने मत्तिका
अरुण्णखण्णा” ति [टीका १।२०८] ।

२५ कटसारक ति कटस्स दड्ढस्सखण्डं । अपनीतत्तिण्णमूलसक्खर-
कथलिकाया ति अपनीतानि तिण्णानि मूलानि सस्सरायो कथलानि च यस्सा
तादिस्साय मत्तिकाय । तत्थ सक्खरा ति थूलवालिका । कथल ति तस्सा एव भेदो
ति अभिजानप्पदीपिकाय युत्त, “सक्खरा गुळभेदं च कठने पि च दिस्सती” ति ।
तं पन विचारेत्था गहेत्तन्नं । “पादकथलिकं सपनिक्खिपित्तव” ति [३।३१] एत्थ
कथलिक ति पादचसन्तथ मत्तिकाभाजनखण्डत्रिसेस ति मञ्चाम । इथापि खुद्दकं
मत्तिकाभाजनखण्डं कथलिक ति वत्तुं युत्त ।

२६ रुक्खपाणिका ति कट्टकता मण्डकरखो ।

चतुर्थो परिच्छेदो

पथनीकसिणनिद्देशटीका

८ परिमोघेतेना नि तस १मं ठागां संसथ अपोत्वा कम्पटानानुयाग
निसोपेचन । अनज्जाल सुत्तु उपद्रावमा आगन्नापटिपञ्च वत्ता ।

९ पानीय नि पानयाग उदक । परिभोजनीय नि हत्थपादुम्बधोरणादीं
अथाय उदक । निट्टिताया नि पुग्गण्ण आगतभिक्षुं दत्ता परितग्गीहाय ।

१० भाजनदारुदाणिकादासी नि, रज्जावचनभाजन, रज्जात्थाय शार्दूलिका
रजनपचाट्टानं, धात्राकाय नि पयमानेनि दस्सेत्तप्याणि दाणि ।

११ विसमागमदस्सट्टोता ति, पुगिसस्स इत्थिमहो, इत्थिया च पुगिसमहा
विमभागो, कामरागस्स कारणभूतत्ता । पुत्तं हेतं—“गाहं भिक्षुं पञ्च एकमहम्पि
समनुपस्सामि यं एवं पुगिसस्स चित्त परियादाय तिट्ठति, यथयिदं भिग्गये इत्थिमहो ।
इत्थिमहो भिग्गये पुगिसस्स चित्त परियादाय तिट्ठती” ति [अं ११-२] एवमादि ।
वादिमस्स महस्स सट्टट्टनन, आपाधागमनेन ।

१२ अघासाय पिसस्स परक्कमती ति यथा सो भिग्गु सत्थ धमित्तुं न
ताभति एव वायमन्ति ।

१३ परथनीये ति पूजनोयट्टान ।

१४ पराद्दीन उपकारकं वत्थु दत्तं नि चुचति । तस्स माधाभूता रुक्क्या
द्वूपकरणरुक्क्या ।

१५ खल ति धञ्जमहनट्टानं । पमुखेस्सु ति विहारस्स आळिन्दासु ।
महासट्टभागो ति रज्जा भिग्गुमट्टमस दिशा मग्गभूमिभागो । मह्विक्कं सरसं स्यादि
ति आरामिका गहट्टानं कुलान गावो रचयति । तस उदकचार पटिसेधेत्ति,
सट्टमत्तमेव उदक गति । ते मनुस्सा मिलात वीहिस्सीस गहेत्था महस्स
दस्सेत्ति ।

१६ एव विमभागान पुग्गलान ति अञ्जमञ्ज जिम्हान भिग्गु ।

१७ उदकपट्टन ति उदकनिस्मित नगर, यत्थ वाणिजा नायाय आगन्त्वा
कयविजय करोति । थलपट्टन ति समुत्तारवो वा नदीतीरतो वा दूरं ठितं नगर ।

१७ अमनुस्सा ति यत्पादयो । चङ्कमनसीसे ति चङ्कमकोटिय ।

१८ पन्थनी ति पन्थमन्निमित्तविहारो । नगरं ति नगरनिस्सितविहारो ।
दारुना ति दारुनिस्सितेन सह । खेत्त ति खेत्तनिस्सितो । पट्टिभय ति व्यग्घ
चोरादिभयेन युत्त । सप्पट्टिभयं ति पि पाठो, अयमेव अत्था ।

१९ गमनागमनसम्पन्न ति परिस्सयाभावेन च सममागताय च गमने च
आगमने च युत्तरूप । महाजनस्स ओक्किण्णताय अभावेन अप्पोक्किण्ण । गवस्सा
दीनं सक्करधादीनश्च सहान अभावेन अप्पसह् अप्पनिग्घोस । आगतागमा ति
दोषनिकायादिफे आगमे आगता, आगमपरियत्तियं सुक्कुसला ति अत्थो । मातिकाधरा
ति धम्मविनयानं मातिकासु कतपरिचयेन मातिकाधारका ।

२० द्दङ्गीकम्म ति दुब्बनट्टानेसु एण्डानि योजेत्वा द्दङ्गीकरण । तुम्भकम्म
ति छिन्नट्टानान सिन्नन ।

२१ कताया ति मण्डलाकारेण कताय । अकताया ति कसितट्टाने एण
मण्डतो वा [वि ४।२३] ।

२२ कते वा अकते वा ति कते वा अकते वा मण्डले । सन्तके ति
सह अन्तेना ति सन्तकं, तस्मि, परिच्छिन्ने ति अत्थो । सकोटिये ति यस्स कोटियो
पञ्चायन्ति, तादिसे ।

२४ नीलपोतलोहितश्रोदातसम्भेदवसेना ति नीलादिवणमत्तिकाय
ससगरसेन । गङ्गावद्दे ति सोहल्लापे एवताम्काय नदिया सोते । युत्त हेत
टिकाय—“सोहल्लापे किर रोवनगङ्गा नाम नदी, तस्सा सोतेन छिन्नवट्टाने मत्तिका
अरुणवण्णा” ति [टीका १।२०८] ।

२५ कटस्सारक ति कटस्स द्दङ्खण्ड । अपनीततिण्णमूलसक्खर
कथलिकाया ति अपनीतानि तिण्णानि मूलानि सम्परायो कथलानि च यस्सा
तादिसाय मत्तिकाय । तत्थ सक्खरा ति थूलवालिका । कथल ति तस्सा एव भेदो
ति अभिमानप्पदीपिकाय युत्त, “सक्खरा गुल्भे” च कठने पि च दिस्सतो” ति ।
त एव विचारत्वा गहेत्तर । “पादकथलिक उपनिक्खिपित्त” ति [३।३१] एत्थ
कथलिक ति पादकथलिक मत्तिकाभाजनखण्डविभेद ति मञ्जाम । इधापि खुद्दं
मत्तिकाभाजनखण्डं कथलिक ति वत्तुं युत्तं ।

२६ रुक्खपाणिका ति कट्टकता सपहकरणी ।

२९ न वरणो पञ्चवेक्षिततयो ति वरणो विमेषतो न दृष्टो । लक्षणे
ति पथवीधातुया वस्त्वलक्षणे न मनसिनातम् । वरण अमुद्धिमाग ति वरणसेन
आभोग अस्तत्वा, तस्म यो निस्सया पथवी ताय मद्भि एतावद्दं क्त्वा । पत्तारि
महाभूतानि, वरणो, ग धो रसो, ओजा ति इमानि अट्ट अत्रिभिर्भोगत्पानि
[अभि ६८], न मजा तानि विनिम्बुजितु पुशुनातु, पथवीकसिणे पन पथवीधातु
वस्तत्वा, तस्मा उस्सद्वसेना ति वुत्त । परणत्तिधम्मो ति रूपवदनाग्निसेन
अविज्जमान धम्मो । कमिण्णिमिन्न हि वल्ले पञ्चत्तिमत्त होति [अभि ८३३-९१८] ।

३० पथपट्टिक्कुपालना ति एकाय चम्मपटलेन कता उपाहना । ता निस्सहा
भवन्ति, तस्मा धारेत्ता । कत्थरद्धगडो च परिस्सयनिगारण्य । तद्धाहत
चित्तकाहत्ति, यथा पत्तादीनि गुगरात् आहनिता वड्ढेत्ति आनामम्पन्नानि प
करोत्ति, एय कम्मदान बलवित्तयेन आहत क्त्वा वत्थुभाव आपादेत्तम् ।

३१ अनुक्षमेना ति चित्तस्म तस्मि आरम्भणे धिरभावानुवर्मेन । नीय
रखानि ति, ' वामच्छन्दोवग्ण, व्यापादनीवग्ण, वानमिद्धोवग्ण, उद्वयकुम्बुव
निवरण, विचित्रिच्छानोवग्ण' ति [दो ३१-५६] मद्दीतिमुत्तादिसु युत्तानि पञ्च
नीवरणानि । उपचारस्समाधि इतो परमेव आगतो । सम्मसन्नूपम ति अट्टारस
विव सम्मसरूपे परियापत्त [अभि ६४] । तिलवृत्तणम्भाहत्ति ति उपादद्वि
भङ्गेहि अनिघट्टुम्पानत्तलत्तयेहि वा आहत उपलम्पित ।

३२ अप्पत्तानमाधिस्म आमन्नो मसाधि उपचारस्समाधी ति वुत्तानि । उप
चारभूमिय ति उपचारस्सत्थाय । पट्टिलामभूमिय ति मान्नाधिगमात्थाय । अह
पालुमायेत्ता ति वित्तकादीने म्मादानं धामजातभावेन ।

३४ निमित्त घड्ढेत्त्वा ति न्द निमित्तवड्ढेत्तन उपरि आविभविस्सति
[वि ५१२६-१२८] ।

३८ इत्तिसतिरच्छानकथापरियाप न ति, 'यथा वा पनकं भोत्तो समण
प्राङ्गणा सद्दादयानि भोजनानि मुञ्जित्वा ते एवरूप तिरच्छानकथ अयुत्ता विहरन्ति ।
सेव्ययिद्ध—राजकथ चोरकथ' ति एवमादिना नयेन व्रज्जालसुत्ते युत्ता तिरच्छान
कथा [दो १११०], तासु परियापत्त । "वा हि पाळिय सरूपतो अनागता पि, अरञ्ज
पत्त नदी दापकथा इत्तिसहत्त सद्दहेत्त्वा सममोक्कयान तिरच्छानभावतो इत्तिस
तिरच्छानकथा ति युत्ता' ति [टाका १२१५-२१६] । दम कथायत्थूनि हेत्ता युत्तानेव
[१४९], तानि निस्साय पवत्त दसकथायत्थुनिस्सित ।

१६ कायदळ्हीघहुलो ति कायपासन युत्ता ।

१७ अष्मत्तिकयाहिरान वत्थून विसदभावकरण हेट्टा सुद्धकपलि योधुपच्छेद कत्ता ति [ति ४।२०] इमस्मिं पदं सद्गहितमेव । त पन भायन आरम्भन्तस्म, इध च अप्पनाय पि उपकारत्ता पुन युत्त ति वेदित्थं ।

१५ वक्कलित्थेरवत्थू ति, सो हि धेरो वलगतिया सद्धाय भगवतो रूपकाये एव पसत्तो हुत्वा नासकिय उत्तरिमुत्सथम्म सच्छिकातुं । युत्त हेत—“एक समय भगवा राजगहे तिहरति वेदुघो कतान्दकनिपापे । तेन एो पन समयेन आयस्मा वक्कलि कुम्भकारनिवेशने तिहरति आत्राधिको दुम्भित्तो वाळ्हगिलानो । अथ एो भगवा निपा सेत्वा पत्तचीवरमादाय येनायस्मा वक्कलि तेनुपसङ्कमि । अहसा एो आयस्मा वक्कलि भगवत्त दूरतो व आगच्छत्तं, दिस्वान मश्वके समश्वोपिः । अथ एो भगवा आयस्मत्त वक्कलि एतद्वोच—अल वक्कलि, मा त्व मश्वके ममश्वोपि, सत्तिमानि आसनानि पञ्चनानि, तथाहं निसीदिसामो ति । निसीदि भगवा पञ्चत्ते आसने । निसज्ज एो भगवा आयस्मत्त वक्कलि एतद्वोच—कच्चि ते वक्कलि ग्वमनोय, कच्चि यापनोय, कच्चि दुक्खा वेदना पटिक्कमन्ति नो अभिक्कमन्ती ति ? न मे भन्ते खमनोय वाळ्हा मे दुक्खा वेदना अभिक्कमन्ति नो पटिक्कमन्ति, अभिक्कमोसान पञ्चायति नो पटिक्कमो ति । कच्चि ते वक्कलि न किञ्चि कुम्भकुच्चं, न कोचि विप्पटिसारो ति ? त्वय मे भन्ते अनपक कुम्भकुच्च, अनपको विप्पटिसारो ति । कच्चि पन त वक्कलि अत्ता सीत्ता न उपवदती ति ? न एो म भन्ते अत्ता सोलतो उपवदती ति । नो चे किर त वक्कलि अत्ता सालतो उपवदति, अथ किञ्च त कुम्भकुच्च को च विप्पटिसारो ति ? चिर पटिकाहं भन्ते भगवत्त दस्सनाय उपसङ्कमितुकामो, नत्थि च मे कायस्मिं तावत्तिका थलमत्ता यानताह भगवन्त दस्सनाय उपसङ्कमेय्य ति । अलं वक्कलि कि ते इमिना पूत्तिनायेन दिट्ठेन ? यो एो वक्कलि धम्मं पस्सति सो मं पस्सति, यो म पस्सति सो धम्मं पस्सति । धम्मं हि वक्कलि पस्सन्तो म पस्सति, म पस्सन्तो धम्मं पस्सति । त कि मज्जसि वक्कलि, रूप निच्च वा अनिच्च वा ति ? अनिच्च भन्ते । य पनानिच्च दुक्ख वा त सुग वा ति ? दुक्ख भन्त । य पनानिच्च दुक्ख विपरिणामधम्म, कल्लं तु तं समनुपस्सितु, एत मम, एसोहमस्मि, एसो मे अत्ता ति ?

* समश्वोपो ति सम गतो चलनाकारेण अपचिति दस्सेसि [सध २।३८१-३८२] ।

† चिरपटिकाह ति चिपटिको अह, चिरतो पट्टाय अह ति अत्थो [सध २।३८२] ।

नो हतं भवति । वेदना सत्त्वा सद्गारा विज्ञानं लपे लपमो म अत्ता ति ?
 नो हतं भवति । तस्मात्तिह यत्र यं किञ्चि रूप या काचि वेदना या काचि
 सत्त्वा य कचि सद्गारा यं किञ्चि विज्ञानं अत्तातातागाररुपुपन्न यम्भनं वा
 घट्टिदा वा आचारिकं वा सुमुगं वा दानं वा पणीत वा यं दूर मन्निष्ठ वा मध्यं
 विज्ञानं तत्तं मम, नसोहमस्मि, न मया अत्ता ति एवमेतं यथाभूतं ममपञ्चाय
 दृश्यं । एव परम यकचि सुगता अरियमारता रूपरिपं पि विविच्यति लपे ल
 विज्ञानस्मिं पि निरिदति, निरि वन्द विरुद्धति, निरागा विमुचति, विमुक्तमिं विमुक्त-
 मितिज्ञानं हाति । गणा जाति, बुद्धिस्तं प्रज्ञचरियं, कस करणीयं, तापरं इत्यत्ताया
 ति पजानाती" ति [स २१२०-२१३०] ।

इमिना श्रोत्राद्वा भगवता श्रावितो आयस्मा यत्रि सजादीनं इन्द्रियाणं
 समभावं योजेत्रा शरत्त मन्द्रित्वा सथं आहरित्वा परिनिशयि ।

४६ सोणस्त्येत्त्वत्तु ति एवविपाते आगतं पत्यु । तं पत्रं वेदित्वा—“एकं
 समयं भगवा राजगह विहरति निम्भकूटं पत्रत । तन यो एव समयेन आयस्मा
 सोणो राजगह विहरति सीतवनस्मि । अथ यो आयस्मता सोणस्त रहोगतस्त पटि
 सद्गारस्म एव चेतनो परिवित्तो अणुपादि—य यो कचि भगवतो सावका आरद
 विरिया विहरति अह तसं अञ्जतरा, अथ च एव मे न अनुपाणाय आमवेहि चित्त
 विमुचति, सविज्जति यो एव मे कुले भोगा, मवा भागे च सुखितुं पुञ्जानि च वातु,
 यत्नान्दं सिन्ध पचन्त्याय होतायात्तित्वा भोग च भुञ्जेत्य पुञ्जानि च करेय
 ति । अथ यो भगवा आयस्मतो सोणस्त चेतसा चेतोपरिवित्तकमञ्जाय सेय्यथा
 पि नाम वतया पुरिमो सम्मिञ्जितं वा जाह पमारय्य, पसागित वा घाहं सम्मिञ्जेय्य,
 एवमेव यो मि म्भकूटे पत्रत अतरहितो सीतया आयस्मतो सोणस्त सम्भुय पातुर
 हासि । निसीदि भगवा पञ्जत्ते आमन । आद्यस्मा पि यो सोणो भगवत्तं अभि
 वाहेत्वा एकमतं निसादि । एकमतं विभिन्न यो आयस्मतं सोणं भगवा एतद्वाच—
 न तु ते सोण रहोगतस्त पटिमडीनस्त पत्रं चेतसो परिवित्तो षष्पादि, ये यो कचि
 लपे ल पुञ्जानि च करेयं ति ? एव भवति । तं किं मञ्जसि सोणं कुसलो त्व पुञ्जे
 आगारिकभूतो वीणाय तन्तिसरे ति ? एव भवति । तं किं मञ्जसि सोणं यदा च
 ते निणाय तन्तियो अजायता हाति अपि तु ते वीणा तस्मिं ममये सखतो वा होति
 कम्मञ्जा वा ति ? नो हतं भवति । तं किं मञ्जसि सोणं यदा त वीणाय तन्तियो
 अतिसिधिला होन्ति अपि तु ते वीणा तस्मिं समय सखतो वा होति कम्मञ्जा वा

वि ? नो हेतु भन्ते । यदा पन ते सोण वीणाय तत्तियो न अचायता होति न
 असिसिधिला समे गुणे पतिट्ठिता, अपि नु त वीणा तस्मि ममये सरता वा होति
 कम्मञ्जा वा ति ? एव भन्ते । एमेर खो सोण अचारद्ध विरिय उद्धवाय सव
 त्ति, अतिलीन विरिय कोसञ्जाय संवत्तति । तस्मातिह ल्व सोण विरियसमत अधि
 ट्ठाहि, इन्द्रियानश्च समत पट्टिभिक्क, तत्थ च निमित्त गण्डाही ति ।

‘अथ सो आयस्मा सोणो प्रपरेन समयेन विरियसमत अधिट्ठाति, इन्द्रियानश्च
 समत पट्टिभिक्क, तत्थ च निमित्त अगहेसि ५ पे ५ अञ्जतरो च पन आयस्मा सोणो
 प्ररहत्तं अहोमी’ ति [अं ३१४१८-४२०] । इद सन्वाय, तत्रापि सोणत्येरवत्थु
 दस्सेतथ्व ति वुत्त ।

४७ मुद्धप्पमञ्चो ति अनप्रेरितत्वा पसन्नो । अत्थुस्मि ति हिसकदेव-
 तादिसु यस्मि कस्मिश्चि । केराटिकपन्नख ति साठेय्यपन्नख, धुत्तभाव । पञ्जाय
 अतिधावनतो भेमज्जसमुद्धितो रोगो चिय अतेकिच्चो होति । पञ्जा नाम नरान
 हितावह भेसज्ज, तनेव याद मठो होति कथ सका तिकिच्छित्तुं ति ?

४८ ओकप्पे तो ति आरम्मण अनुपविसन्तो । लक्खणपट्टिवेध ति
 अन्निच्चदुक्खानत्तलम्पणान पट्टिवेध ।

४९ लोणधूपन ति तोयेन प्रासन, रससम्पन्नत्वं प्रापादन । सभ्यकम्मिक
 अमञ्चो ति परिणायकअमञ्चो । आरज्जतावसन पच्चुपट्ठाति, पञ्जायतो ति
 आरज्जपच्चुपट्ठाता । पग्गहत्तं समुस्साहितम्पण पग्गहो । निग्गहत्तं निवारण
 दमन निग्गहा ।

५१ उक्कथाग णि ४१५१ गिहिसत्त वात्त । दुस्समुद्धापय ति षट्ठापेतु
 समुस्साहित वात्तुं २५१ ।

५२ यथासक् णि १३५१ १३५१ । कएदसुक्कसप्पट्टिभागा धम्मा ति,
 “कय”सुक्का यत्त । पग्गत्त णि ५१५१ १३५१ १३५१, सुक्का च सुक्कविपाक्कदानता सप्पट्टि
 भागा नाम, मदिसविपाक्कट्टाभागा णि १३५१ । पट्टिपक्कत्वभूतस्स वा भागस्स पट्टिपक्कताय
 सप्पट्टिभागा । पग्गदानं णि सुक्का पट्टिपक्कभागा, सुक्कात्तश्च पग्गहा ति एवम्पि सप्पट्टि
 भागा” ति [गंअ ३१-२६] ।

५३ एतापत्तामन्नात्तलम्पणपट्टिपक्कभागा ति सभायलम्पणस्स च
 मातलम्पणलम्पणस्स च पट्टिपक्कभागा । गग्ग, आगग्गामुक्कविपाक्कत्तत्तत्तं कुमलं,

मावज्जदुमपिपाकलम्पण अकुसल ति एवमादिन् सभापलम्पण । उपादट्टितभङ्ग
लम्पणा वा अनिश्चदुक्क्याभत्तलम्पण वा सामञ्जसलम्पण ।

५४ परिपुब्बकता ति परिपुब्बाय कुसलभावा । गम्भीरज्जाणचरित्रपञ्च
चक्रणया ति एत्थ, “गम्भीरज्जाणेहि चरित्तमाने रय वायतनरातादीन सच्चपथया
कारादिनीपनान वा सुञ्जतापटिसयुत्तान सुत्ततान पञ्चवेत्तण्णा” ति टीका
[१२ ७-२८] । बुद्धबोधिमत्तादीन गम्भीरा या ज्जाणचरिया, तास पञ्चवेत्तण्णा
ति अम्हाक मति । तदधिमुत्तता ति पञ्जाय निरपोणपच्चारता ।

५५ अपायादिभय ति अपायेसु च अञ्जेसु च भवेसु उपज्जमान भय ।
सम्पपधानपञ्चयेत्तण्णता ति धनुश्चिपसम्पपधानस्त पञ्चवेत्तण्णा । तदधि
मुत्तता ति तस्मि निरियमञ्जेञ्ज्जे अधिमुत्ति, सञ्जेसु इगियापथेसु तन्निरपोणपच्चारता
ति अत्थो ।

५६ दयाविहीना लूखपुग्गला । दयामया सिनिद्धपुग्गला । पसादनीय
सुत्त तपञ्चयेत्तण्णता ति यकि बुद्धादिमु चित्त सम्पसीदति, ताप्सान सुत्तान
पञ्चवेत्तण्णा ।

५८ ‘उपेक्खासम्भोज्ज्ज्जानिया ति उपेक्खाय आरम्भणधम्मा । अत्थतो
पन मञ्जताकारा उपेक्खाट्टानिया धम्मा ति वेदिन-वा” ति [सञ्ज ३२०४] । एवं
स त पि, कम्मसक्का सत्ता त कम्म रचिया सुग्गिता वा भविस्मति दुक्कमतो वा मुच्चि
सत्तो ति इमिना नयेन कम्मसक्कादीने पञ्चयेत्तण्णा पि उपेक्खाट्टानिया धम्मा भवेत्थु ।

६० सरीरयापनानुत्तलं मत्तसो भुत्त पणोत्तभोजन । एरुग्गताय अभायेन
अट्टपस वजित्ता सारद्धपुग्गला । बुत्तत्रिपरियायेन परसद्धकाया ।

६१ भानविमोक्कपञ्चयेत्तण्णता ति पठमादिग्गमानान्ध, “अट्टयो इमे
आन द विमोक्कता । कम्मो अट्ट ? रूपानि परमति, अय पठमा निमोक्खो” ति
[वी २१३१] एवमादिना नयेन युत्तान्ध अट्टन्न विमोक्कान पञ्चवेत्तण्णा ।

६२ सत्तमञ्जसत्ता ति पिशाप्पियेसु सत्तेसु मञ्जसत्ताभावो । सहारमञ्ज
सत्ता ति एत्थ सद्दारा ति पत्तचावरादिको परिस्साराणे, तत्र अजासत्ति । ये सत्ते
सद्दारा वा केलायता अतिप्रिय ममायता विहरा त तसं पविचन सत्तसद्दाराकेलायन
पुग्गलपरिचजनता ।

६४ यदास्सा ति यदा अस्म यागिनो । तदास्सा ति तदा अस्म वित्तस ।

६७ अच्चेको ति अकुमतो अपण्डितो । पक्कन्तो ति धानितु आरद्धो ।

६९ मण्डकमुत्त ति उण्णनाभिसुत्त । “लुता लुतिका उण्णनाभि मण्डको सिया” ति अभिधानपदीपिका ।

७० निर्यामको ति नावासारथि । लङ्कार ति नावावत्थ । लकारं ति सीहलपाठो ।

७१ यञ्चेत्थ सञ्चन्तिम ति ण्व्य अप्पत्तुत्तभागित्तिसु अन्तिमं । परिच्छित्तमिभयनतो ति परिच्छाय कामयचरभूमिया अभिभयनतो । महग्गतानि रूपावचरारूपावचरञ्जानानि । इदं गोत्रभूचित्तं तेषु यं किञ्चि म्मान भावयति उप्पादेतो ति महग्गतगोत्तभावनतो गोत्रभू ति वुचति ।

७२ मञ्जेस सञ्चानि पि तामानी ति इदं गहितगहणं । पठमस्म पठम नामं, दुत्तियस्स दुत्तिय, तत्तियस्स तत्तिय ति अगहितगहणं ।

७३ सत्तसु हि ठानेसु ति सत्तसु अप्पनाट्टानेसु । सञ्चानु अप्पनासु, पत्तक कालं इमाय समापत्तिया धीतिनामेस्सामी ति एव अद्धानपरिच्छेदो कातुं सक्का, न पन इमेसु सत्तसु ठानेसु । रूपावचरभवेसु भवङ्गञ्जानानि अपरिमाणानि, तस्मान सक्का तत्थ कालपरिच्छेदो कातु । इतरेसु ठानसु एकचित्तम्पणिका वा द्विचित्त वखणि वा अप्पना, तस्मान्तेसु पि कालपरिच्छेदवसेन अप्पना ठपेतु न सक्का ।

७४ उत्तरपदे ति त्रिविच्च अकुसलोहि घम्मेही ति ण्व्य, विविच्चेव अकुसलोही ति कस्मा न वुत्त ? तनिस्सरणतो ति कामान निस्सरणतो । कामधात् ति कामा वचरलोको । रूपावचरञ्जानेहि तस्स समतिक्रमो हाति । नेक्कम्म ति म्मान पटिपदा । तदङ्गविवेकादयो ति, “विस्सम्भनत्रिवेको, तदङ्गविवेको, समुच्छेद-विवेको, पटिपरसद्विवेको, निस्सरणविवेको” ति [पटि ६०९] पटिसम्भिनय वुत्ता पञ्च विवेका । कायविवेकादयो ति, “तयो विवेका, कायत्रिवेको, चित्तत्रिवेको, उपधि विवेका” ति [मनि २९] एव महानिहेसे वुत्तत्रिवेका ।

७५ पठमेना ति वत्थुकामत्रिवेरवचनेन । “मनापिका रूपा, मनापिका सदा, मनापिका ग धा, मनापिका रसा, मनापिका फोट्टवा, अत्थरणा पापुरणा, दासीदासा, अजेळका, पुम्कुटसूकगा, हत्थिगवस्सवञ्जा, रेत्त वत्थु, हिरञ्च सुउण्ण, गामनिगमराजधानियो, रट्ठञ्च जनपदो च कोसो च कोट्टागारञ्च यं किञ्चि रजनोयवत्थु वत्थुकामा” ति [मनि १] इमे कामा सङ्किलेसानं वत्थुभूता । दुत्तियेना ति किलेसकामत्रिवेरवचनेन ।

८६ 'महाश्चान्त्येरे' देसितपिटकानं मरणना पेटक, तस्मि पेटके ति' [टीकाय [टीका १२४१] । गच्छिय प, "गदिसान पेटकानं पेटक नाम सत्य" ति ।

८७ भयो, दिष्टो, अत्रिचो ति इमे तयो अत्रसेसा ओषा । ते येन योगा च आसवा च । दिष्टदुवाद न, मातृव्यतुपादान अत्रादुपादीन ति इमानि ताणि अत्रसेसुपादानानि । "यापादा, मो" शतपरामामो, इत्यस्याभितिवेसो ति इम अत्रसेसगथा । स्याथदिष्टि, विचित्रिच्छा, मो" शतपरामामो, व्यापाते स्वरागो, अरुपरामो, माना, वरश्च, अत्रिचो ति श्माणि अत्रसेसमयोजनानि । द्वादस अदुमलच्चित्तुपादा उपरि आविमप्रिस्मति [ति १४१०-९३] । अभिधम्म धम्मद्वे इमानि चित्तानि नागरपरचित्तु पठममेव युत्तानि [अभि १३-४], धम्मसङ्गणियं अदुमला धम्मा' ति इमस्म मातिसापदस्म तिहेमे आगतानि [धम्म ६ ३६५-४३०] ।

८८ ऊहा ति ईदिसमिद्ध ति आरम्मणस्म परिष्वपन ।

९० अनुपपथ-धेन परत्तिय ति उपपारे वा अप्पाय वा सन्तानरसेन पवत्तिय ।

९१ चालगडुपक एवालोमादाहि वत्तुम्पटन ति टीकाय [टीका १२४४] । चालण्ड ति अयणकारेण तत नाजिवरतोमाग्गेन चुम्पटक, तदुपपत्ता हत्था ति अय अयो युत्ततो व्यायति ।

९२ कानसम्पयुत्तधम्मरासी ति मागमम्पयुत्ता त्रित्तव्विचारादीन धम्मान समूहो न णो धम्मो ।

९५ चतस्सो परिसा ति भिरसु भिरसुनो उपासक उपासिकापरिमा । महाचेतिय ति एतश्चामरुं चेतिय ।

९६ घराजिरे ति घरस्स अजिरे, अङ्गणे ति अत्थो । आकासचेतिय ति पत्रतमत्थके वत्तचेतिय, आकासे ओलोनेत्वा द्द-यं ति अत्थो ।

९९ स्वणिकममाधि ति यस्मि तस्मि आरम्मणे ताद्र तात्रनालिकं समाधिं । अप्पनापुड्ढभागसमाधि उपचारसमाधि । अप्पनासमाधिस्स मूलं हुत्वा ति अप्पनाव दब्धीरम्मणवसेन मूलं हुत्वा ।

१०० उपग्रहूनरस्स ति सम्पयुत्तधम्मान वपकारत्तेन संवट्ठनरस्स ।

१०७ चतुरङ्गिनी ति, हत्थी, अस्सा, रथा, पत्तो ति इमेसं अङ्गाना वसेन चतुरङ्गसमतागता । पञ्चङ्गिक ति, आतत, विततं, आततमित्त, सुसिरं, चानं ति इमेहि पञ्चहि अङ्गेहि समतागत । तत्थ,

“आतत नाम चम्मावनद्धेसु भेरियादिसु ।

तलेकेरुयुत्त कुम्भथुण्णदरिकादिक ॥

वितत चोभयतल तुरिय मुरजादिकं ।

आततवितत सङ्घमिनद्व पणवादिक ॥

सुसिरं वंस सङ्घादि सम्मतालादिक घनं” ति

एव अभिधानप्पदीपिकाय वुत्तवसेन इमेसं अत्थो वेदितम्पो । अट्टङ्गिको ति मम्मा
दिट्ठिआदाहि अट्टहि अङ्गेहि समन्नागतो ।

१०८ समुग्गपट्टले ति करण्डकण्ठे । “चङ्गोटको करण्डो च समुग्गो
सम्पुटो भवे” ति अभिधानप्पदीपिका ।

११३ इन्द्रियान ति सद्धादीन इन्द्रियान ।

११४ मसम्भारिको ति पट्टिभागनिमित्तादिसम्भारहि समन्नागतो ।

११५ पुरिमच्चित्त ति उपचारसमाधिना समाहित चित्त । तथत्त ति
तथाभाव, अप्पनाममाधिभाव ति अत्थो ।

११८ यस्मा ति एतस्स ‘तस्मा ज्ञाणक्किञ्चभूता’ ति इमिना सम्बधो
वेदितम्पो । यस्मा उपेग्गा पसेन व्याण पाकट होति, तस्मा व्याणक्किञ्चभूता सम्पहसना
परियोसाग ति वुत्ता । त व्याण कथ पाकट होतो ति दस्सेतु यथाहा ति आदि
वुत्तं । पञ्जिन्द्रिय ति च पञ्जा ति च व्याणमेव ।

११९ गणनानुपुञ्जता ति गणनानुपुञ्जताय ।

१२१ भत्तार ति सामिक, भत्तवेतनादीहि पोसक ति अत्थो । परिविस्सन्तो
ति भोजेन्तो ।

१०० नानञ्चयेही ति नानाविधेहि । अम्भिलग्गेही ति अम्भिल्लेसु
आगरसेहि । एसेवत्थो तित्तकग्गेही ति आदिसु । एारिकेही ति एारमिस्सग्गेहि ।
अभिहारान ति अभिमुत्तेन हरितम्भान दातमान पण्णाकारान, सकारेन दातमानं
दिग्घञ्जसुवण्णादीनं ति अत्थो । दिट्ठधम्मसुवण्णविहारान ति दिट्ठे व धम्मे इमस्मिं
येव ‘अत्तभावे सुवण्णविहारान, चतुन्न भानान ति अत्थो । वुत्तं हत्तंमन्थेवमुत्त—
‘दिट्ठधम्मसुवण्णविहारान् एने अरियस्स विनये वुच्चत्तो’ ति [म १।७३-७४] ।

१२४ कायदुट्ठुल्ल ति कायदरवं, सारद्धकायत । आसय ति कम्मनादिचान
पुप्फान आसय ।

१२५ सुद्धतगतो वि सुपरिसुद्धपरियन्त उच्यते गतो । तद्दि रमे ति तस्मिं भाने रमेत्य ।

१२६ परिषद्भ्रमधम्मे ति पञ्चनाक धम्मे । परिषद्विक्रमधम्मे ति सोहलपाठो अयमेव अर्थो । चित्तभाजनावेषुल्लस्य ति ममाधिभाजनाय विपुलभाजनाय ।

१२७ कुम्भकारस्त मतिनाय पत्तयड्ढन । थोव' पिट्टुपिएण गहेत्वा पूव्यड्ढन । भत्तस्स उपरि भन पम्बिपिया भत्तयड्ढन । सुद्धकलताय इतो चितो च वट्ढन लतायड्ढन । मुत्ततत्तुरि दुस्सयड्ढन । तस रमेन अयड्ढेत्वा । "अनुजानामि भिक्षुये सीम सम्मणित्तु । एवञ्च पन भिक्षुये सम्मणित्तया । पठम निमित्ता कित्तेत्ता, पम्बतनिमित्त, पासाणनिमित्त, वननिमित्त, र्गस्वनिमित्त, मग निमित्त, वग्मिक्कनिमित्त, नदीनिमित्त, वक्कनिमित्त" ति [महा १।२०९] एव बुत्तेसु यानि कानिचि निमित्तानि सल्लोत्त्वा ।

१२९ "उक्खल्ल उन्नतट्टान । धिक्खल्ल निजट्टान । नदीसोत्तेन क्त विट्ठग्ग नदीविट्ठग्ग, विसमाकारेण ठिणो प'वत्तपदेसो पम्बतधिसमो" ति टीका [१।२६०] । त्रिदुग्ग ति दुग्गमट्टान । स'पे पि प'वता त्रिसमाकारेण ठिता, तस्मा प'वत्तत्रिसमो ति न युज्जति । वक्खल्लानि, त्रिक्खल्लानि, नदियो, त्रिदुग्गानि, प'वता चेति इमेसु त्रिसमेषु, एता दिसेसु पथविया विसमट्टानेसु ति अर्थो । सड्ढुसतसमम्भाइत्त नि सड्ढुसतेन विद्धं । उपरिउस्सकानाया ति पुरतो गमनस्स, उपरिमाधिगमय वायामस्सा ति अर्थो । उस्सक मानो ति माने अप्पगुणे मति पुरतो गच्छन्तो, दुतियग्गमाने योग करोन्तो ति अर्थो ।

१३० प'वतेरया ति प'वत्तचारिणी ।

१३१ भज्ज उपच्छिदित्वा ति एत्थ अभिधम्मत्थसङ्गहे वीधिसङ्गहविभाग ओलोकेत्वा अर्थो वेदित्तो । तत्त अवबोधकपरणे (६७ पिट्ठे) वरिणता महग्गत वाधि त्रिसैसतो उपकारका भविसमति । तत्थ बुत्तनयेन एत्थ भवज्जचलन भवद्दुग्गुपच्छेदो च हुत्वा ति अर्थो । उप्पमावज्जनान तर ति उपज्जि वा निम्बस्स मनोद्वारावज्जनस्स अनतर । अत्तारि प'व वा जयनानि जवित्वा भवत्तपातो होति । ततो भवज्जचलनभवद्दुग्गुपच्छेदानन्तर पुन मनोद्वारावज्जन ति एवं प'वत्तसु भानङ्गेषु कसो वेदित्तो ।

यसकपाट्टिहास्थि ति, "इध तथागतो यसकपाट्टिहार करोति असाधारणं साव वेदि, उपरिमकायतो अग्गिकल धो फवत्तति, हेट्टिमकायतो उक्कधारा पवत्ततो" ति [पटि १८०] एवमाग्निना जयेण पट्टिमग्गिदार्थं बुत्ते यमत्तपाट्टिहाग्गिये ।

१३२ न'दोपन'दनागाराज्जमन उपरिआविभविस्समति [वि १।१०६ ११६] ।

१३४ अचक्षुरा ति अङ्गुलिफोटनं ।

१३६ आरज्जनानन्तरानी नि, मनोद्वागवज्जनानन्तर भानज्ञान आवचन जवनानि अप्पवत्तिन्वा पञ्चवेखणजवनानि पवत्ततो ति अत्थो ।

१३८ बुत्तप्पकारानेवा ति हेट्टा पठमज्झानरणनाय युत्तानि [वि ४।७४]

१४१ नियकज्जक्त ति तस्स योगिनो मन्ताने जात ।

१४३ एकोदी ति इमस्म पदस्स, एका येन ऊत चित्तसन्तानपरम्परा एतस्सा ति एकोदि, तस्स भावो एकोदिभावो ति एवम्पि अत्थो वेदित्तवो । एत्थ तकारस्स द्कारो, निव्यादेत्तो ति आदिसु निय ।

१४४ वीचितरङ्गसमाकुल ति एत्थ, “खुदका वग्गियो वीचियो, महत्तियो तरङ्गा” ति टीकायं बुत्त [टीका १।२६७] । वीचीन गमनागमनसद्धान्तेहि तरङ्गेहि समाकुलित ति एव अत्थयोजना युत्तरूपा खायति ।

१४७ न तत्तियचतुत्थज्झानानि चिया ति तसु कानेसु वितक्कविचारान अचन्ताभावो, न तावदेव तेसं दूपसन्तता । एवं चक्खुत्रिब्बाणादिसु पि [अभि २।११] ।

१५० सपरिक्खार ति सम्पसादपरिक्खारेण सह ।

१५१ तत्था ति दुत्तियज्झाने । पीतिगत ति पीति येव । उब्बिलाचित्त ति उब्बिलाविलभावकरण ।

१५५ पञ्चन्न ओरम्भागियान सयोजनान ति, “पञ्च ओरम्भागियानि संयोजनानि—सहायदिट्ठि, विचिक्कच्छा, सीलव्यतपरामासो, कामच्छन्दो, व्यापादो” ति [दी ३।२४६] सद्दीतिमुत्ते युत्तान इमेस पञ्चन्न सयोजनान । तत्थ हि पठमानि तीणि सयोजनानि पठममग्गेनेव पहीयन्ति । यथाह—“सो तिण्ण सयोजनान परिक्खया सोत्तपन्नो होतो” ति [अ १।२९८] । एव सन्त पि पुन तत्तिये मग्गे तेस गहण तस्स मग्गस्स वण्णभण्णत्थं वेदित्तव्वं । पद्धाना ति एत्थ निकायेसु परिक्खया ति पाठो, अत्थो सो एव ।

१५७ परिसुद्धपकतिभावाविजहनाकारभूता ति या तस्स खीणासवस्स सयोजनपरयेण सम्पादितस्स परिसुद्धपकतिभावस्स अत्रिजहनाकारमया उपेक्खा ।

१६१ “पठमज्झानादीहि विस्खम्भितानि नीवरणवितक्कविचारादीनि पटिसद्दाय सभाजतो उपरिक्खित्वा सन्नित्ठानवसन तिट्ठमाना नीवरणादिपटिसद्दासन्तिट्ठना, दिट्ठादीनवत्ता तेस गहणे उप्पादने अज्जुपेभन्ती निपरसनापञ्चा गहणे मज्जक्तभूता उपेक्खा” [टीका १।२७१] ।

१६४ येवापनकेसु ति, “ये वा पन तस्मिं समय अञ्जे पि अत्थि पट्ठि ससुप्पन्ना अरूपिना धम्मा, इमे धम्मा कुसला” ति [धम्म ६१] इमिस्सा धम्मसङ्गणि पाळिया वएणनाय य वा पना ति इमिना पदा सङ्गहित्वा वुत्तेसु तस्सु धम्मेसु । वुत्त हत्त अट्टसालिणिय—“एत्तावता चित्तसङ्गहवसन पाळिय आरूढ्ह परोपगणासधम्मे दीपेत्वा येवापनकवमेन अपरे पि नव धम्मे धम्मराजा दीपेति । तस्सु तस्सु हि सुत्तपदेसु, छन्दो, अधिमोग्गो, मनसिकारो तत्रमभक्तता, कम्पणा, मुदिता, कायदुष्परित्तविरति, वचोदुष्परित्तविरति, मिन्द्राजीवविरती ति इमे तस्स धम्मा पञ्जायन्तो” ति [३१२-२२] । इति इमेसु नवसु धम्मेसु आतागधा या तत्रमभक्तता सा इध अधिपेत्ता ।

१६६ सव्वपणीकहि विमुत्तता परिसुद्धा ति नोत्तरणादीहि वितफविचारादीहि च सव्वपणीकहि विमुत्तता परिसुद्धा ।

१६८ अजपददण्ड ति हेट्टिमज्जेटियं अजस्सुगाकारेण कत्तदण्ड । तेन दण्डेन सप्प दण्डह गण्डन्ति । अनिच्च दुग्ग्य अनत्ता ति इमस्मि लफ्फणत्तये ।

१७१ वेदना सञ्जा सद्दारा ति म्मे तयो ग्ग धा नामकायो ति चुचति, तन तामकायेन ।

१८२ आसेवनपच्चयेना ति, “आसेवनट्टेन अन तरान पग्गुणत्तलभावाय उपकारको धम्मो आसेवनपच्चया, ग थादिस्सु पुरिमपुरिमाभियोगो विच” [वि १७८७], तन पच्चयेन सुत्ता वेदना उपेक्खावेदनाय, उपेक्खावेदना वा सुत्ताय वेदनाय पच्चयो न होति । कस्मा ? सभावविरोधतो । तस्सा तानी ति चतुत्थज्झानस्स परिकम्म चित्तानि । परया ति एतेसु परिकम्मचित्तेसु । परिकम्मचित्ताग आसेवन त्रिना तं तं ग्गानं न सम्पज्जति ।

१८७ उपचारो एकावज्जनन चिरकालं नप्पवत्तति, तस्स आरम्भण पुनप्पुनं आरज्जितत्तं होति, तस्सा सा नानावज्जागो ति चुचति, तस्मि तानावज्जने । विसमास उपतापेना ति निस्सज्जाय विसमताय उपपन्नेन उपतापेन म्पिनमयेन ।

१९० इधा ति चतुत्थज्झाननिहेसे ‘सुत्तस्स च पढाना’ ति एवमादिना कस्सा समाहटा ? कस्सा समानाता ?

१९२ अज्जत्थ पहीना ति पठममग्गत्तणे येव पहीना । तत्था ति ततिय मग्गे, “पञ्चन्न ओरम्भागियान सयाजनान परिम्भया” ति [वि ४१५५] एव वुत्ता ।

१९३ अधिभूतपच्चुपट्टाना ति सुग्गदुक्खयाणि विय न विभूता, न ओळारिका,
सुसुमभावेन उपट्टाति, परिट्टपासाण मिगगतम्मो विय । सो हि पासाणस्स उभय
कोटिसु मिगपद्दं दिस्वा अनुमित्तंथो होत, एवमय उपेस्सयावेदता सुग्गदुक्खरत्तं मज्जे टिता
तहि अनुमित्तंथा होति, तस्मा अधिभूतपच्चुपट्टाना ।

१९४ सतिस्सीसेता ति सति अधिपतिं करित्वा अय देसना कता ।

२०० युत्तनयेनेघा ति पठमज्जानरणनाय युत्तनयेन [वि ४।१३१-१३६] ।

२०२ तरथा ति चतुष्ज्जाननये । अय पञ्चकज्जाननयो सुत्तेसु न उप
लभति अभिघग्गे पन उभयनया आगता, तस्मा इध पञ्चकनयो पि दस्सितो ति ।

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय

पथवीकसिणनिद्देसटीका समप्ता ।

[दी २१३१] एव मनापगिति-शामुक्ते तुनेमु अद्रुमु विमाग्नेम् तनियस्स विमोग्नेस्स अग्निमो अग्निप्येते । तथ सुभत्तेरा नि सुभं इति एव, एव एव सु दं ति एवमा सद्दति । वरणकमिणानं रमा अयं विमाग्नेयो पटिन्धति ।

४१ मातुघाता वितुपाता, अरु तगाता, एतेर पित्तो तथागतस्स लोदि तुप्पादन, महम्मदो ति इमाति पञ्च आततरियकग्गाति । ताति, “माउरं जीविता वारोपेति वितर जातिना आरापति, अरुत्तं जीविता वारोपति, दुट्टेन पित्तो तथागतस्स लोदित अत्तादेति, सद्द मिन्दो” ति एव पट्टा तुत्तातिः । तेसं अनतरमेव तानि भाननिमोग्गादीनं अतरायकानि हाति, तग्गा आततरियाता ति वुचन्ति । तसु येन वनधि कम्मो समङ्गिता आनन्तरियकम्मसमङ्गिना ।

नियतमिच्छादिद्विष्टा ति, अरुत्तरिदि, अविगियदि, गत्यिदिदि ति तोसु मिच्छादिदिमु चाय फायचि द्दहाय दिट्टिया समग्गता ।

येस क्दाति इथिदिह क्दाचि पुरिसलिङ्गं पातुभरति से उभत्तोव्यञ्जनका, पण्डका तुंसरा ।

अहेतुकच्छिहेतुकपटिसन्धिका ति, विरट्टागतादिका अकुमलविपाकपटि सन्धिका च सुगतिय मनुस्ससु एवपत्रा जाविमूगादयो कुसलविपाकाहेतुकपटिसन्धिका चेति द्दमे अहेतुकपटिसन्धिका । द्विष्टुक्पटिसन्धिका ति आण्णियप्युत्तपटिसन्धिका मनुस्सा । ते पि अभवा एव । अहेतुकच्छिहेतुकपटिसन्धिविचारो अभिधम्मापसद्ददे पञ्चमपरिच्छेदे आगतो [५१०-११, २९] ।

अपञ्चनीकपटिपदाय ति अञ्जमञ्जं अविहद्वायं पटिपदायं, सधानुलोमिक्कायं कुसलपटिपदायं ति अत्थो । आणामितु ति अधिगतुं ।

४२ सद्धम्मसयवासणुरिमूपतिस्सयादीही ति एत्थ आदिसहेन अब सेसान द्विज सोतापत्तियद्धानं सद्दो । तत्थिमानि चत्तारि सोतापत्तियद्धानि, “सण्णु रिससम्बो, सद्धम्मसवन्नं, यानित्तो मनसिकारो, धम्मानुधम्मपटिपत्तो” ति [दी ३ । २३९] मङ्गीनिमुत्ते तुत्तनयेा वेदित्ताति । छ द ति भावनातुयोगे क्तुकामतासद्दात्तं छ द । पञ्ज ति पाणिहारियपञ्ज ।

इति विसुद्धिमग्नदोषिकाय

सेसकमिणनिहेसटीका समत्ता ।

* पन्हावारविमङ्गे उपनिस्सयपथयनिहेसो ओलोनेतन्वो [पट्टान १।१७८ एवमादिषु] ।

असुभकम्मट्टाननिद्वेसटोका

१ अविञ्जाणकअसुभेसू ति, सविञ्जाणककायो पि असुभा एव, स वज्जेतुं अविञ्जाणकपद । सविञ्जाणकअसुभभावना कायगतासतियं आविभविस्सति [वि ८।४२-१४४] । सूत्रभावेना ति पर मरणा सरीरस्स उगतभावेन । दुओश्चि भ्वादिगणो धातु, ततो चप्पचयो । तस्मा, पूतिभावेना ति य गण्ठिय वुत्त, त न युज्जति । उद्धुमात्ता ति उद्ध धुमात्ता, धमिवा वट्ठित्तमस्ताय मदिस्सत्ता ति अत्थो ।

४ अपचारित ति विवट उच्चाटित (अपावृत) । अपधारित ति स्याम पाठो । सो न युत्तो ति मञ्जाम ।

१० असुभनिमित्तत्थाय गमनविधान [वि ६।१३-१८], समन्ता निमित्तपलकस्सण [वि ६।२८-३३, ५६-५७], एकादसविधेन निमित्तगाहो [वि ६।३६-४९], गतागतमग्गपञ्चवेक्खण ति [वि ६।२४, ५३, ५९-६२] इमानि पदानि इमस्मि येव परिच्छेदे वणिणतानि ।

१४ केदारकोटिया ति येत्तमरियादाय । विसभागरूप ति इत्थिरूपं ।

१७ कतकम्मा ति कतथेप्यकम्मा । अकतकम्मा ति थेप्यकम्म कातुकामा । सहोद्ध ति थेनेत्वा वहियमानभण्डेन सद्धि । सस्कृतभाषायां सहोड । अयमेव स्याम पाठो । तथा सति पाल्लियं सहोद्ध ति वत्तं भवेप्य ।

२१ धीयिस्सम्पटिपादनरथा ति इमस्म पदस्सत्थो उपरि आविभविस्सति [वि ६।५९-६३] ।

२२ आनिसंसदस्सावी ति आदीनं पदान्थि अत्थो उपरि वुत्तनयेनेव वेदित्तो [वि ६।६४-६८] । द्विच्चो च विहारो ति अयं पठमग्गानपटिलाभो रूपावचारदिग्घट्टिहागे । भावनामय पुञ्जकिरियवत्थु ति, सङ्घीतिसुत्ते, “दानमयं पुञ्जकिरियवत्थु, सोलमयं पुञ्जकिरियवत्थु, भावनामयं पुञ्जकिरियवत्थु” ति [दो ३।२३०] एव वुत्तेसु तीसु पुञ्जकिरियवत्थुसु इदं असुभग्गानं भावनामयं पुञ्जकिरियवत्थु ति वेदित्तं ।

२३ चित्तसञ्जत्तत्थाया ति चित्तसञ्जत्तिया अत्थाय, चित्तस्स सवेग उपादत्तुं ति अत्थो । सीवथिकदस्सन ति सीवथिका ति आमकसुसान, तस्मि अपविद्धमत सरीरदस्सनत्थ ति अत्थो । कम्मट्टानसीसेना ति कम्मट्टान अधिपत्तिं फरित्वा । मूलकम्मट्टान ति य मेत्तादिक् सत्थत्थकम्मट्टानं वुत्त, त [वि ३।५७-५८] ।

२५. कण्टकाधानं ति कण्टकात्रयण्डान् । कण्टकट्टानं ति मरम्भस्यामपाठो ।

४१ द्रुत्तिसकुण्णपरिभरितं ति यानि इमस्मिं सरीरे कंसलोमादीनि द्रुत्तिस
कोट्टासमद्धानानि कुण्णपानि [वि ८।४४ एवमादि] तेहि भरितं ।

४३ परिमहत्तमहाभूतो ति चतुधातुपवत्थात्परमनं परिमहत्तानि महा
भूतानि येन सो । अनिच्चदुम्पानत्तलक्कण्णेहि परिमहत्ता मद्धाना येन सो परि
महत्तस्सहारे । पञ्चपरिगहणेन ववत्थापितं नामरूपं येन सो घक्कथापितं नाम
रूपो । सुञ्जतानुपसमनाय ववादिता अपनीता मत्तसञ्जा येन सो उग्घाटितसत्त
सञ्जो । कुमलभावनाय वत्तसमण्णधम्मो । वासितवासनो ति पुञ्जाभिमहारेहि
वासिता अभिसङ्गना वामना येन सो । लोक्कतराविगमस्स उपकारकेन कुसववाजेन
समन्नागतत्ता सथोजो । पत्तंवरस लोक्कतरवाणस्स आसन्नभावेन वाणुत्तरो ।

४४ असीतिसत्तसन्धिती ति सत्ताधिकानं असातिया सन्धीनं वसेन ।

५० विनिच्छदयकथा ति विनिच्छयेन सह अत्यण्णना । यथायुत्तनिमित्त
ग्गाहवसेना ति वण्णतो ति [६।३६-४९] एवमादिना नयेन निमित्तसमं गहणवसेन ।

५६ धोमच्छु ति विरूपं (धोमसं) । विगच्छं ति मरम्भपाठो, विमच्छं
ति स्यामपाठो । भानविष्मत्तको ति भानतो भट्टो, भानतो पुट्टे येव विष्मन्तचित्तो
जातो ति अत्थो ।

५७ सन्धम्मिरया ति परितस्सनं विनोदेत्वा, वित्तं धिरं वत्ता ।

६० कतमी ति अजं पक्कस्मं कतमी तिपि । पटिसन्धारो ति सागत ।
चेतियङ्गणसम्मज्जनादिकं चेतियङ्गणवत्तं । धोधी ति बोधिरुक्को, तस्सङ्गणसम्म
ज्जनादिकं धोधियङ्गणवत्तं । “अनुजानामि भिम्भवे उपोसथागारं सम्मज्जितु” ति
[महा १।२३१] एवमादिना युत्तं उपोसथागारवत्तं । सम्मज्जनं पानीयपरिभोज
नीयादीन्त्थं न्पट्टापनं भोजनसालावत्तं । “आनासिकेन भिम्भवे भिम्भुत्ता आग
न्तुक्कं भिम्भुत्तं पुट्टत्तं दित्वा आसनं पुञ्जापेतव्वं” ति [चुल्ल २।२१९] एवमादिकं
आनासिकेन कातव्वं आगं तुक्कवत्तं । “गमिकेन भिम्भवे भिम्भुत्ता दारुभण्डं
मत्तिक्काभण्डं पटिसामेत्वा द्वारवातपानं थक्केत्वा सेनासनं आपुञ्जितं व” ति [चुल्ल २।
२२२] एवमादिकं गमिकवत्तं । आदिमहेन अञ्जानिपि भिम्भुत्तानि सङ्गणहाति ।

६७ अविष्पटिसारकरसन्तधम्ममानुयोगवसेना ति, विष्पटिसारो ति
पच्छा अनुपपन्नं, तस्मं पद्धानं करोती ति अविष्पटिसारकरो अयं अनुभुभावनामयो
सन्तधम्मो, तस्मानुयोगवसेनं उद्धक्कुकुक्क पहायति ।

६८ पथवीकसिण्णे ति पथवीकसिण्णनिद्देशे, “तत्र यदेतं उपचारसमाधिना नद्धि पट्टिभागनिमित्तं उप्पन्न” ति आदि क्त्वा याव, “पञ्चवेकरणाजवनानेव हि सत्थ आबज्जनानतरानी” ति तात्र [वि ४।३४-१३६] ।

७० कयरकपरवरण ति येमुज्येन सधलवरण । उस्सदवसेना ति रत्त सेतनीलरण्णेषु यो वस्सतो होति तस्स वसेन ।

७२ चोराटविय ति चोरोहि परियुट्ठिताटवियं, यत्थ चोरा पन्थिक, राजपुरिसा च चोरे घातेन्ति ।

७६ लद्धप्पहारान ति लद्धावुधप्पहारानं । लद्धान पहारान मुखतो वा भिन्नगण्डपिळकादीनं वा मुखतो नि योजना ।

८१ सीमसम्भेदो ब्रह्मविहारनिद्देशे वुत्तनयेन वेदित्तो [वि ९।४०-४०] । निब्बिकप्प ति सुभविक्कप्परहित, केवलं असुभमेतं ति क्त्वा । महातिस्सत्थेरस्स वत्थु सीलनिद्देशे वुत्तमेव [वि १।५५] ।

८२ सुमगुणो सुपरिसुद्धगुणो, दससत्तलोचनेन सक्केन वणिणत्तक्किं दसवलो भगवा इति यानि एकैकज्झानहेतूनि दस असुमानि अवोचा ति योजना । पक्किरणककथा ति साधरणासाधरणकथा ।

८५ नातिकिसनातिथूलनातिदीघनातिरस्ससण्ठानवसेन ठित्ते तिसभागमरीरे यस्स रागो तस्स सण्ठानरागिनो । अङ्गपच्चज्ञान सुसम्बद्धताय सरीरस्सद्वात्त सम्पत्तिरागिनो ।

८७ पुप्फळ्ळुकस्सा ति गूथळ्ळुकस्स ।

८८ महातिस्सत्थेरस्स वत्थु नीलनिद्देशे आगतमेव [वि १।५५] । सङ्करक्खित्तत्थेरुपट्टाकसामणेरस्स वत्थु पन टिकायं नत्थि, त गच्छिथ एवमागत—थेरो हि तेन सद्धिं गच्छन्तो हत्थिकरन्धगतं राजान अलक्कत्तपटियत्त पटिपथे आगच्छन्त दिक्खा सामणेर आह, किं पस्ससी ति ? अट्टिसङ्घाटस्स उपरि अट्टिसङ्घाट ति । थेरो, उपनिस्सयसम्पन्नो अय ति बत्वा, आम, युत्तक भूत्त पस्ससी ति आह ।

९३ उक्करूपमो ति उच्चारपस्सावट्टानसमो ।

९४ दम्बजातिकेना ति भद्दरूपेन (द्रव्य च भव्ये । पाणिनि ५।३।१०४) ।

इति विसुद्धिमरगदीपिकाय

असुभकम्मदाननिद्देशटीका समप्ता ।

२५ कएट्ठकाघानं ति कएट्ठकावकिएणट्ठानं । कएट्ठकट्टानं ति माग्गमस्यामपाठो ।
 ४१ द्वत्तिंससुणवमरितं ति यानि इमस्मिं मरीरे वमणोमाशेति द्वत्तिम-
 कोट्टाससद्धानानि कुण्णपाणि [मि ८।४४ एवमादि] वेहि भरितं ।

४३ परिमद्धितमहाभूतो ति चतुधातुरवत्याग्गणेन परिमद्धितानि महा
 भूतानि येन सो । अनिचतुग्गयानत्तनक्खण्णेहि परिमद्धिता मद्दाया येन सो परि-
 मद्धितसङ्घारो । पच्चयपरिमाहारेण वरव्यापितं तामक्खं येन सो घघरथापितनाम
 रूपो । सुञ्जतानुपरमनाय वग्गट्ठिता अपनीता सत्तमञ्ज्जा येन सा उग्घट्टितमत्त
 सञ्जो । वमणभारनाय कतसमणधम्मो । घासितवासनो ति पुञ्जामिमह्वारेहि
 वासिता अभिसद्धाना वामणा येन सो । लोकुत्तगविगमम्म वपकारुत्त कुत्तलवोजेन
 समन्नागतत्ता सघोजो । पत्तं वरस लोकुत्तरव्वाणम्म आसन्नभावेन व्याणुत्तरो ।

४५ असीतिसत्तम्भित्तो ति सत्ताधिकारं असोत्तिया सधोत्तं वसेन ।

५० विनिच्छदयकथा ति विनिच्छयेन मह अत्ययणना । यथायुत्तनिमित्त
 ग्गाह्वसेना ति वण्णतो ति [६।३६-४९] एवमादिना नयेन निर्मास्म गह्वणसेन ।

५६ धोमच्छं ति विरूप (पाभल्य) । विगच्छं ति मरम्मपाठो, विमच्छं
 ति स्यामपाठो । भानविष्मत्तको ति भावतो भट्टो, भानतो पुञ्जे येव विमम्भचित्तो
 जातो ति अत्यो ।

५७ स धम्मिरवा ति पणित्तसंनं विनोदेत्वा, चित्तं धिरं कत्वा ।

६० कतमी ति अज्ज पक्कसस कतमी तिथि । पट्टिसंघारो ति सागत ।
 वेतियङ्गणसम्मज्जनादिकं वेतियङ्गणवत्तं । धोधी ति धोधिग्गसो तस्सङ्गणसम्म
 ज्जनादिकं धोधिग्गणवत्तं । “अपुज्जानामि भिस्सवे उपोमथागारं सम्मज्जितु” ति
 [महा १।२३१] एवमादिना वुत्तं उपोसथागारवत्तं । सम्मज्जनं पानीयपरिभोज
 नीयादीन्ध्वं वपट्टापनं भोजनसालावत्तं । “आवासिकेन भिस्सवे भिक्खुना आग
 तुक्कं भिक्खुं सुद्धतरं दिस्सा आसनं पब्बापेत्तय्यं” ति [चुल्ल २।२१९] एवमादिकं
 आवासिकेन कातं यं आग तुक्कवत्तं । ‘गमिकेन भिस्सवे भिक्खुना दाहमण्ड
 मत्तिकाभण्डं पटिसामेत्ता द्वारवात्तपानं थवेत्ता सत्तासनं आपुच्छित्तं’ ति [चुल्ल २।
 २२२] एवमादिकं गमिकवत्तं । आदिसहेन अञ्जानि वि भिस्सुवत्तानि सङ्गएहाति ।

६७ अविप्पटिसारकरसन्तधम्मसानुयोगवसेना ति, विप्पटिसारो ति
 पच्छा अनुत्तपपन, तस्स पहानं करोतो ति अविप्पटिसारको अयं असुभमारनामयो
 सन्तधम्मो, तस्सानुयोगवसेनं वदन्नुक्कवत्तं पहायति ।

३० तिस्सो विज्जा ति, "सो एव समाहिते चित्ते परिसुद्धे परियोदात अनङ्गणे विगतूपक्खित्तेसे मुदुभूते कम्मनिये ठिते आनेअप्पत्ते पुब्बेनिवासानुससतिज्जाणाय चित्त अभिनिज्जामेसिं । सो अनेकविहित पुब्बनिवासं अनुससामि, सेव्यथिद— एकम्पिजाति ऽपे ऽ जातिसतसहससम्पि अनेके पि संवट्टकप्पे ऽ पे ऽ अमुत्रासि एवन्नामो एवंगोत्तो ऽ पे ऽ सो ततो चुतो इधूपपन्नो ति ।

"सो एव समाहिते चित्ते ऽ पे ऽ कम्मनिये ठिते आनेअप्पत्ते सत्तान चुतूप पातजाणाय चित्तं अभिनिज्जामेसिं । सो दिग्घेन चकरुना विसुद्धेन अतिक्क तमानुसक्केन सत्ते पस्सामि चरमाने उपपज्जमाने हांने पणीते ऽ पे ऽ इमे वा पन भोत्तो सत्ता कायसुचरितेन समन्नागता वचोसुचरितेन समन्नागता मनोसुचरितेन समन्नागता अरिथान अनुपवादका सम्मादिट्ठिका सम्मादिट्ठिकम्मसमादाना, त कायस्स भेदा परम्परणा सुगति सगं लोकं उपपन्ना ति ।

"सो एव समाहिते चित्ते ऽ पे ऽ आनेअप्पत्ते आसवान खयजाणाय चित्तं अभिनिज्जामेसिं । सो, इदं दुक्खं ति यथाभूतं अभञ्जासि, अयं दुक्खममुदयो ति ऽ पे ऽ अयं दुक्खनिरोधो ति ऽ पे ऽ अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा ति यथाभूतं अभञ्जासि, इमे आसवा ति ऽ पे ऽ अयं आसवसमुदयो ति ऽ पे ऽ अयं आसवनिरोधो ति ऽ पे ऽ अयं आसवनिरोधगामिनी पटिपदा ति यथाभूतं अभञ्जासि । तस्स मग्घ एव जानतो एव पस्मतो कामासरा पि चित्तं विमुच्चित्थं, भवासवा पि चित्तं विमुच्चित्थं, अविज्जासवा पि चित्तं विमुच्चित्था" ति [म १३८-४०] एव वुत्ता तिस्सो विज्जा । एता अञ्जेसु पि अनेकेसु सुत्तेसु दिस्सन्ति ।

अट्ट अम्बट्टसुत्ते ति अट्ट विज्जा तत्थ वुत्ता । ता हि सामञ्जफलसुत्ते सामञ्ज फलनामेन वुत्तत्ता अम्बट्टसुत्ते पेय्यालमुत्तेनेव वुत्ता । तत्थ पठमा— "सो एव समाहिते चित्ते ऽ पे ऽ आनेअप्पत्ते आणदस्सनाय चित्तं अभिनीहरति अभिनिज्जामेति । सो एव पज्जानाति—अयं खो मे कायो रूपी चातुम्महाभूतिको मातापेत्तिस्सम्भवो थोदनकुम्मा सुपचयो अनिच्चुत्तङ्गादनपरिमहनभेदनविद्धसनधम्मो, इदंश्च पन मे विज्जाण एत्थ निस्सित एत्थ पटिथद" ति [दी ११०१] ।

तत्थ दुतिया विज्जा— "सो एव समाहिते चित्ते ऽ पे ऽ आनेअप्पत्ते मनोमयं अभिनिम्भिननाय चित्तं अभिनीहरति अभिनिज्जामेति । सो इमंहा काया अञ्जं कार्यं अभिनिम्भिनाति रूपि मनोमयं सच्चञ्जपच्चञ्जं अहीनिद्रियं" ति [दी ११०२] ।

छथनुस्मतिनिहेसटीका

१ सुखगुणा [७८-६५], धम्मगुणा [७६८-८६], मङ्गगुणा [८९-९८], सीलगुणा [७१०१-१०७], चागगुणा प [७१८७-११२] तसु तसु अनुस्मति भाषनाविधानसु आगतनयेन वदिन्वया ।

२ यथातथतो जत्वा (अत्य) यो पमाणा (भद्रा) सो अपेक्षपसादा ति युचति । एव ममशागतन अपेक्षपसादादसमशागतन, ७ मुद्वत्पसनेना ति अयो ।

७ यच्छेत ति इमस्म समात्त्यज्ज नि इमिना सम्प्रदा । अपिज्जा ष भवतएण ष तस्स चक्कस्स ताभि [वि १७ ८४-२८६] । काम रूप अरूपभरसद्गत तिविषयरूपे ष्चे तिभररथे ।

९ अपिज्जादान पदान त्रिपारतो अत्यवण्णना पञ्चाभूमिनिहेसे अपि भविस्सति [वि १७४३-४८] ।

२० एत चतुसङ्खप ति आदि पि तस्मिं येन निहेसे आगतनयेन वेदितव्य [वि १७२८७-२९७] ।

२५ किलेसारीन ति एरय निग्गहितलोपो, किलेसारीनं ति अत्यो, एवं पञ्चयादीन इति एत्थापि ।

२६ अभिज्जेत्ये ति चतुसयवम्मे । परिज्जेत्ये धम्मे ति दुक्क अरियसच्च, पहातव्ये ति समुदयसच्च, सच्छिद्रकातव्ये ति निवान, भाषेतव्ये ति ष मया सन्धायाह ।

२८ रूपादीनी ति रूपायतन, सहायतन, गन्धायतन, रसायतन फोट्टया यतन धम्मयतनं ति ह आयतनानि । चम्बुधिज्जाण ७५७ मतोविज्जाणं ति इमे ह्य धिज्जाणकाया । चम्बुसम्पस्सजा वेदना ७५७ मतोसम्पस्सजा वेदना ति ह्य वेदना । रूपसज्जा ७५७ धम्मसज्जा ति ह्य सज्जा । एतं रूपसज्जेतनादया वेदितव्या । दत्तिसाकारा ति कायगतासतिय युत्ता [वि ८४४] । नव भवा उपरि आविभवस्सति [वि १७१५३-२५५] ।

होति । तथा करुणाय लोकरनाथता, पञ्जाय अत्तनाथता । करुणाय चरस निन्नताभावो, पञ्जाय सण्णमाभावो । तथा करुणाय सन्नमत्तेसु जनितानुग्गहो, पञ्जानुगतता न च न सन्नत्थ विरत्तचित्तो । पञ्जाय सन्नधम्मेषु विरत्तचित्तो, करुणानुगनत्ता न च न सन्नसत्तानुग्गहाय पवत्तो । यथा हि करुणा भगवतो सिनेहसोक्विरहिता, एव पञ्जा अहंकारमर्मकारविनिमुत्ता ति अञ्जमञ्जविसोधिता परमविसुद्धा गुणविसेसा विज्जाचरणसम्पदाहि पकासिता ति दट्टुव्वं" [टीका १३३८-३३९] ।

अत्तन्तपाक्षयो ति, "कथञ्च भिक्खवे पुग्गलो अत्तन्तपो होति अत्तपरिताप नातुयोगमनुयुत्तो ? इध भिक्खवे एकसो पुग्गलो अचेलको होति मुत्ताचारो हत्थाव लेपनो" ति [अं २।२७९] एवमादिना नयेन चतुक्किपाते युत्तअत्तन्तपपुग्गलसदिसा ।

३४ समतिसपारमीपूरिताया ति, दानपारमिता, सीलपारमिता, तेक्खम्म-पारमिता, पञ्जापारमिता, विरियपारमिता, सन्तिपारमिता, सच्चपारमिता, अधिट्टान पारमिता, मेत्तापारमिता, उपेक्खापारमिता ति इमा दस पारमियो बुद्धवसे च जातकट्टु कथाय निदानकथायञ्च वित्थारिता, तत्थ, "अङ्गपरिच्चागो पारमियो नाम, बाहिरभण्ड परिच्चागो उपपारमियो नाम, जीवितपरिच्चागो परमत्थपारमियो नामा ति दस पारमियो, दस उपपारमियो, दस परमत्थ पारमियो" ति [जातकट्टुकथा १।२५] एव समतिस पारमियो याय पूरिता ताय सम्मापट्टिपत्तिया ।

सस्सत ति सस्सतवाद । उच्छेद ति उच्छेदवाद ।

३६ लोक ति दुक्खसच्च, लोकसमुदय ति समुदयसच्च, लोकनिरोधं ति निरोधसच्च, लोकनिरोधगामिनिं पट्टिपद ति मग्गसच्चञ्चाह ।

३८ सुप्पा वेदना, दुक्खा वेदना, अदुक्खमसुप्पा वेदना ति तिरुसो वेदना । "कथञ्चोकारो आहारो ओब्बारिको वा सुखुमो वा, फस्सो दुतियो, मनोसञ्चेतना ततिया, विञ्ज्याण चतुत्थं" ति [दी ३।२४०] एव युत्ता चत्तारो आहारा । "कथञ्च भिक्खवे कथञ्चोकारो आहारो दट्टुव्वो" ति [सं २।११९-१२२] एवमादिना नयेन इमे आहाग अभिसमयसंयुत्ते उपमाहि सद्धि वित्थारिता ।

"रूपूपादानक्खन्धो, वेदनूपादानक्खन्धो, सञ्जूपादानक्खन्धो, सद्धारूपादान क्खन्धो विञ्ज्याणूपादानक्खन्धो" ति [दी ३।२४६] इमे पञ्चुपादानक्खन्धा । तेम विसेसो उपरि [नि १४।२१४-२१५] युत्तनयेन वेदितव्वो ।

"चर्यायतनं, सोतायतनं, घानायतनं, जिह्वायतनं, कायायतनं, मनायतनं" ति [दी ३।२५५] एवं युत्तानि छ अञ्जत्तिकानि आयतनानि ।

ततो पर इद्विविध, दि वसोतथातु, चेतोपरित्यन्नाण ति इमा तिस्रो विज्ञा, ततो परश्च तिस्रो भयभेदवसुत्ते वृत्तनयन आगता । एतासु अट्टसु षडमा विपरसना व्याणमेव । दुतिया इद्विविधविज्ञायमेव समोधान गच्छति । तं आदि क्त्वा चुतूप पातव्याणपरियोसाना पञ्च विज्ञा अभिञ्ज्या ति पि वुचन्ति । सद्धि सुत्तपदवणनाय तेषं नित्थारक्खा द्वादसमे च तरसमे च परिच्छद्द आगतनयेन वेदित्वा ।

विपरसनाव्याणेना ति षडमाय विज्ञाय । मनोमयिद्विया ति दुतियाय विज्ञाय । छ अभिञ्ज्या ति अते वुत्ताय आसवन्त्ययव्याणविज्ञाय सद्धि छ अभिञ्ज्यायो । तासु पञ्च लोभिया, अतिमा तोकुत्तरा । सा च नित्थारतो धावो सतिमे परिच्छद्द आरिभविस्सति ।

३१ सत्त सद्धम्मा ति, “सत्तिमे भिक्खवे सद्धम्मा । कतमे सत्त ? मद्धो होति हिरिमा होति, ओत्तप्पो होति, घट्टुस्सुतो होति, आरद्धपरियो होति, सतिमा होति, पब्बवा होति । इमे सो भिक्खवे सत्त सद्धमा” ति [अ ४।१४७] एवं सत्तरनिपाते वुत्ता सत्त सद्धम्मा । सद्धीतिसुत्ते दसुत्तरसुत्ते चापि इमे आगता । ते एव मज्झिम निकाये सेखपटिपदासुत्ते [म २।२६-३१] नित्थारिता सद्धि सीलसंवरदाहोहि धम्मोहि । तस्मा इमे येव हि पत्तरस धम्मा ति आह ।

३२ विज्ञासम्पदा चरणसम्पदा ति एत्थ अयं टीका—“विज्ञासम्पदाय सत्थु पब्बामहत्तं पकासित होति, चरणसम्पदाय करुणामहत्तं । तेषु पब्बाय भग वतो धम्मरज्जुपत्ति, करुणाय धम्मसंविभागो । पब्बाय ससारदुक्खनिब्बिदा, करु णाय ससारदुक्खसहन । पब्बाय परदुक्खपरिजाननं, करुणाय परदुक्खपटिकारा रम्भो । पब्बाय परिनिब्बानाभिमुखभावो, करुणाय तदधिगमो । पब्बाय सयत्तारणं, करुणाय परसं तारणं । पब्बाय बुद्धभावसिद्धि, करुणाय बुद्धकिञ्चसिद्धि । करुणाय धोधि सत्तभूमिय ससारविमुखभावो, पब्बाय सत्थ अनभिरति । तथा करुणाय परसं अभिसापनं, पब्बाय सय परेहि अभायनं । करुणाय पर रक्खन्तो अत्तानं रक्खति, पब्बाय अत्तान रक्खन्तो परं रक्खति । तथा करुणाय अपरन्तपो, पब्बाय अनत्तत्तपो, तेन अत्तहिताय पटिपन्नादिषु चत्तुसु पुगगलेषु चतुत्थपुगगलभावो सिद्धो

• “अत्यक्खा पुगगलो अत्तहिताय पटिपत्तो होती” ति [पुगगल १३६] एवमादिना मातिक टपेखा, “कथं च पुगगलो अत्तहिताय पटिपत्तो होती” ति [पुगगल २०५-२०६] एवं पुगगलपञ्चत्तिय निदिद्वेषु चत्तुसु पुगगलेषु अत्तपत्तहिताय पटिपत्तस्य चतुत्थपुगगलस्य भावो ।

विञ्जाणट्टितियो मत्तकनिपाते पि [अं ४।४१-४२], इमे च नव सत्ताणासा
नरकनिपाते पि [अं ४।४१३-४१४] आगता ।

दसायतनानी ति, मनायतनञ्च धम्मायतनञ्च वज्जेत्या सेसानि दस रूपा
यतनानि ।

३९ आसय ति, “यथा मिगो गोचराय गन्त्वा पद्यागत्वा तथेव वनगहने
सयती ति सो तस्स आसयो, एवं अञ्जया पवत्तित्वा पि चित्त आगमम यत्थ सेति
सो तस्स आसयो ति बुच्चति । सो पन सस्सनदिट्ठिआदिवसेन चतुच्चिधो । वुत्तञ्च—
सस्सतुच्चेददिट्ठि च गति चेयानुलोमिका ।

यथाभूतञ्च य वाण एतं आसयसद्धित ति” ॥

[टोका १।३४७] ।

अनुसय ति कामरागानुमयादिसु सत्तमु अनुसयेसु [वि २२।६०] य किञ्चि
अनुसय । चरित ति रागचरितादिसु य किञ्चि [वि ३।७४] । अधिमुत्ती ति
अज्जासयधातु । सा हीनाधिमुत्तिपणोताधिमुत्तिरसेन दुविधा । अय टोकानयो ।
अपि च, “क्तम तथागतस्स सत्तान आसयानुसये वाण ? इध तथागतो सत्तान
आसय जानाति, अनुसय जानाति, चगित्त जानाति, अधि त्तं जानाति, भव्याभव्ये
सत्ते पजानाती”ति इमेसञ्च एत्तं अप्परजकप्पे ति आदिपदानञ्च अत्थो पटिसम्भिदाय
वुत्तनयेनापि विञ्जात-पे [पटि १७७-१८२] ।

४० तथा हेस इच्चेतस्स पदस्स ‘भगवा अनन्तेन बुद्धवाणेन अवेदी’ति
[वि ८।४४] इमिना सम्बन्धो वेदितव्वो । अड्डुड्डानी ति षपड्डचतुस्थानि ।

४१ नहुतानी ति दस सहस्तानि । सङ्घाता ति कथिता । सङ्घाता अय ति
पदच्छेदो ।

४२ उपड्डुपड्डेना ति षपड्डेन षपड्डेन । युगधरो द्वाचत्तालीस योजन
सहस्तानि समुहे अज्जोगाळ्हो, तत्तकमेव उपरि उग्गतो ति एव षपड्डुपड्डप्पमाणेन
मेसा पि वेदितव्वो । हिमवा पञ्च पच्चतो ति हिमवा पच्चता योजनान पञ्च
सतानि च्चो । तिपञ्चयोजनकयन्धपरिकप्पेपा ति पत्तरस्स योजनानि गन्धपरिकप्पेपो
यस्सा सा । नगव्हया ति रुग्गाभिधाना । यस्सानुभावेना ति यस्सा जम्बुया
महत्तताय च कप्पट्टायिकतादिताय च पभावेन ।

४३ सिरीसेन भवति सत्तमं ति सिरीसेा सत्तमो भवति । लिङ्गविपलासेन
इध वुत्त ।

“सन्तावुसो मत्ता नानत्तकाया नानत्तसञ्चिनो सेय्यथा पि मनुस्ता एक्के च देवा एक्के च निनिपाविता, अयं पठमा विञ्जाणट्ठिति । सन्तावुसो मत्ता नानत्त काया एकत्तसञ्चिनो सेय्यथा पि देवा अत्तमायिता पठमाभिनिञ्चिता, अयं दुतिया विञ्जाणट्ठिति । सन्तावुसो सत्ता एकत्तकाया नानत्तसञ्चिनो सेय्यथा पि देवा आम म्मरा, अयं ततिया विञ्जाणट्ठिति । सन्तावुसो मत्ता एकत्तकाया एकत्तसञ्चिनो सेय्यथा पि देवा सुभक्किणा, अयं चतुत्था विञ्जाणट्ठिति । सन्तावुसो सत्ता सत्तसो रूपसञ्चान ममत्तिक्कमा पट्टिसञ्चानं अत्थङ्गमा नानत्तसञ्चान अमासिभारा अनन्तो आकासो ति आकासान्वायतनुपगा अयं पथ्वमा विञ्जाणट्ठिति । सन्तावुसो सत्ता सत्तसो आकासान्वायतन ममत्तिक्कम अत्त विञ्जाणां ति विञ्जाण्वायतनुपगा, अयं छट्ठा विञ्जाणट्ठिति । सन्तावुसो मत्ता म वमो विञ्जाण्वायतन समत्तिकम्म नत्थि किञ्ची ति आक्खिञ्जायतनुपगा, अयं सत्तमो विञ्जाणट्ठित्थी” ति [दी ३२६५-२६६] एव वुत्ता सत्त विञ्जाणट्ठित्थियो ।

“लामो च अलामो च यसो च अयसो च निदा च पससा च सुरम्भ दुक्कम्भ” ति [दा ३२७३] एव वुत्ता अट्ठ लोक्कम्भमा । इमे अट्ठकनिपात्ते पि आगता । एव च इमा गाथायो—

‘लामो अलामो च यसायसो च निदा पससा च सुरं दुक्कम्भ ।

एव अनिथा मनुजेषु धम्मा असस्सता विपरिणामधम्मा ॥

एते च अत्ता सतिमा सुमेधो अवैम्वति विपरिणामधम्मे ।

इट्ठम् धम्मा न मथेत्ति चित्तं अनिट्ठतो नो पट्टिघातमेत्ति ॥

तम्सानुगोधा अथ वा विरोधा विधूयिता अत्यगता न मन्ति ।

पदथ अत्ता विज्ज असोक सम्मपजानाति भवम्भ वारगू’

ति [अ ४।१५८-१५९] ।

सत्तावासा ति, “सन्तावुसो सत्ता अमञ्चिनो अपट्टिसंवेदिनो सेय्यथा पि देवा अमञ्चिसत्ता, अयं पथ्वमो सत्तावामो । सन्तावुसो सत्ता सच्चसो आक्खिञ्जायतन समत्तिकम्म, सन्तमेत पणातमेत ति नवसञ्चानासञ्जायतनुपगा, अयं नवमा सत्तावासो” ति [दी ३२७८] इमेसु द्वीसु विञ्जाणस्स ठिति गत्थि तस्मा एते विञ्जाणट्ठित्तिसु न वुत्ता, सत्तान पन आवासा होत्ति, तस्मा इध वुत्ता । सत्त विञ्जाणट्ठित्थियो पि सत्तानं आवासा एव, तस्मा ताद् मद्धि नव सत्तावासा होत्ति । इमा च सत्त

विञ्जाणट्टितियो सत्तकनिपाते पि [अं ४।४१-४२], इमे च नव सत्तानासा
नवकनिपाते पि [अं ४।४१३-४१४] आगता ।

दसायतनानी ति, मनायतनञ्च धम्मायतनञ्च वग्जेत्ता सेसानि दस रूपा
यतनानि ।

३९ आसय ति, "यथा मिगो गोचराय गत्वा पद्यागत्त्वा तथेय वनगहने
सयतो ति सो तस्स आसयो, एव अञ्जथा पवत्तित्वा पि वित्तं आगम्म यत्थ सेति
सो तस्स आसयो ति युच्चति । सो पन सस्सतद्धिट्ठिआदिवमेन चतुन्निवधो । युत्तञ्च—
सस्सतुञ्जेददिट्ठि च रत्ति चैवानुलोमिका ।

यथाभूतञ्च य चाण एत आसयसद्धित ति" ॥

[टोका १।३४७] ।

अनुसय ति कामरागानुसयादिसु सत्तसु अनुसयेसु [वि २२।६०] य किञ्चि
अनुसय । चरित ति रागचरितादिसु यं किञ्चि [वि ३।७४] । अधिमुत्तो ति
अज्जासयधातु । सा हीनाधिमुत्तिपणोताधिमुत्तिरसेन दुविधा । अय टोकानयो ।
अपि च, "कतम तथागतस्स सत्तान आसयानुसये चाण ? इध तथागतो सत्तान
आसय जानाति, अनुसय जानाति, चरित जानाति, अधि ति जानाति, भव्वामव्वे
सत्ते पजानाती"ति इमेमञ्च एवं अपपरजकटे ति आदिपदानञ्च अत्थो पटिसम्भिदाय
युत्तनयेनापि विञ्जातत्ते [पटि १७७-१८०] ।

४० तथा हेस इच्चेतस्स पदस्स 'भगवा अनन्तेन बुद्धब्राणेन अव्वेदो'ति
[वि ८।४४] इमिना सम्बन्धो वेदितत्ते । अड्डुड्डानी ति उपड्डचतुत्थानि ।

४१ नहुतानी ति दस सहस्सानि । सद्दाता ति कथिता । सद्दाता अय ति
पदञ्छेदो ।

४२ उपड्डुपड्डेना ति उपड्डेन उपट्टेन । युगन्धरो द्वाचत्तालीस योजन-
सहस्सानि समुहे अज्जोगाब्धो, तत्तकमेव उपरि उगगतो ति एय उपड्डुपड्डप्पमाणेन
सेसा पि वेदितत्ता । हिमया पञ्च पण्यतो ति हिमवा पन्नतो योजनान पञ्च
सतानि उधो । तिपञ्चयोजनखल्लन्धपरिच्छेपा ति पन्नरस्म योजनानि राघपरिक्खेपो
यस्सा सा । नगव्हया ति रुक्खाभिधाना । यस्सात्तुमाचेना ति यस्सा जम्बुया
महत्ताय थ पप्पट्टायिकत्तादिताय च पभात्तेन ।

४३ सिरीसेन भवति सत्तमं ति सिरीसेा सत्तमो भवति । लिङ्गनिपलासेन
इदं युत्त ।

४७ अपलालो नागराजा ति अयं नागराजा भगवता परित्यक्तान्काल
समये दमिनो ति दिव्यावदाने युक्त [३४८, २८५] । च्युद्येदरो मद्येदरो ति इमेसं
द्विन्नं नागराजां दमन महावंसे पठमपरिच्छद (गाथा ५७-६०) परिच्छद । तं ता
वेदितव्यं । अग्निगसिख धूममिखा माहलदारवाग्निने ति टोकाय युक्त [१३५३] ।
वेसज्य आरघाद्ये ति इमेस चापि दमारथा १ ताव दिष्टा । धनपालको ति
नाब्बागिरि हृत्यो । यदा त भगवा इमेति तदा, "मनुष्मा तं पाटिहारियं निरा वप्र
दिमु अयोठेसु, सञ्जातसोमाभसा तानाभगणांति विविमु । तानि इदिमस सपर
परिच्छादयिसु । तवा पट्टाय नाब्बागिरि धनपालको नाम जाता" ति जावट्टकथाय
युक्त [जात्र ५३३६-३३७] । तस्स दमारथा तथेव [जात्र ५३३३-३३७], युद्ध
वणे च [युद्ध २१८७-१८९] आगता । सञ्चयस्स निगण्णुत्तस्स दमनकथा
मूलपण्णासक चूयसञ्चयसुत्ते [म ११००-४२६], अम्यट्टस्स पोयस्समातिस्स
च दमारथा दीपनिजाये अम्यट्टसुत्ते [नी १११५-१५१] मोण्णवण्डस्स दमनरथा
तथेव मोण्णवण्डसुत्ते [दी ११२०-१६६], एव कूटदत्तस्स दमारथा च कूटदत्त
सुत्ते [नी १११६-१९१] आगता । आल्लवकयस्स दमा मुत्तनिपात आल्लवकसुत्ते
[सु ३५९-३६७], परं सूचिलाम-खरलोमानञ्च दमारगि तथेव सूचिनोमसुत्ते
[सु ३७८-७९] आगत । सक्कादेयरावस्स दमारथा दीपनिजाये मक्कपण्डसुत्ते
[दी २१९८-३२४] आगता ।

४८ इवञ्चेत्थ सुत्त ति मक्कमनिजाये उपरिपण्णासके सञ्जायतनविभङ्गसुत्त ।
तत्र, "तथागणन भिस्सवे अरहता मग्गासम्बुद्धेन पुग्गिमदग्गो सारितो अट्ट दिसा
विधावति रूपी रूपानि परमति अय पठमा दिसा" ति [म ३१४०९] परं अट्ट विमोक्काय,
अट्ट दिसा ति युत्ता । तस्मा टोकाय थं, "अट्ट दिम्मा ति अट्ट समापत्तियो" ति युत्तं
[टोका १३५६] तं न युज्जति ।

४९ आदिना निहंमनयेना ति "जातिव-तारं तारेति, जलक-तारं तारेति,
व्याधिक-तारं तारेति, मरणं सोक परिद्वं दुक्कय-दीमनस्सुपायासकन्तारं तारेति, राग-
क-तारं तारति, दोस मोह मान दिट्ठि किलेस दुअरितक-तारं तारेति, रागगहनं तारति
दोस मोह मान दिट्ठिगहनं तारति, किलेमगहनं तारति उचारेति तित्तारति, पनारति,
येमतं अमतं नि ज्ञान सम्पापेती" ति [मनि ५४५-५४६] इमिना जयेन ।

५१ धम्मामिसमयो ति भगवतो सद्धम्मं पञ्चालाभो ।

५२ विमोक्षयते लद्ध व्याणं विमोक्खन्तिकञ्जाण । एय पवत्तो ति, “बाधेता पजाया ति बुद्धो, सञ्चञ्चुताय बुद्धा, सञ्जदससाविताय बुद्धा, अभिञ्जेय्यताय बुद्धो, विकसिताय बुद्धो, गीणासनमद्दातेन बुद्धो, निरुपक्विनसमद्दातेन बुद्धो, एकन्तवीतरागो ति बुद्धो, पक्खत्तवोतदामो ति बुद्धो, एकत्तवोतमोहो ति बुद्धो, एकत्तनिक्खिलेसो ति बुद्धो, एकायनमग्ग गतो ति बुद्धा, एको अनुत्तर सम्मासम्बोधि अभिसम्बुद्धो ति बुद्धो, अबुद्धिविहत्ता बुद्धिपटिलाभत्ता बुद्धो । बुद्धा ति नेत नामं मात्रा क्त, न पितरा क्त, न भातग क्त, न भगिनिया क्त, न मित्तामच्चेहि क्त, न व्यातिसालोहितेहि क्त, न समणब्राह्मणेहि क्त, न देवताहि क्त, विमोक्खन्तिकमेत बुद्धान भगवन्तान घोविया मूले सह सञ्चञ्चुतव्याणस्स पटिलाभा सच्छिका पञ्चत्ति यदिद बुद्धो ति” [मनि ५६०-५६१] एव पवत्तो सञ्चो नयो । सो एव पटिसम्मिदायं आगतो [पटि २६१-२६२] ।

५५ सच्छिका पञ्चत्ती ति सच्छिक्रियानिमित्ता पञ्चत्ति, पक्खस्सिद्धा वा पञ्चत्ति ।

५६ उपरि वुत्ता इस्सरियादयो [वि ७।६१] भगा अस्सात्थी ति भगी । सीलादिधम्मे भजती ति भजी । चीवरपिएडपातादीन पच्चयान अत्थरस धम्मरसा दीनश्च लाभिताय भागी । गन्धादीन विभत्तताय विभत्तया । अकासि भग ति रागादीन किलेसानं भग्ग अकामि । गरु ति, “भगवा ति गारवाधिवचनं” ति इमिना अत्थेन गरु । एतो पर वुत्त [वि ७।५८] भारयमस्स अत्थी ति भाग्यवा । निहेसे वुत्तनयेनवा ति एत्थाय निहेसनयो—

“भगवा ति गारवाधिवचन । अपि च, भग्गरागो ति भगवा, भगदोसो ति भगवा, भग्गमोहो ति भगवा, भग्गमानो ति भगवा, भग्गदिट्ठी ति भगवा, भग्गकण्ठको ति भगवा, भग्गकिलेसो ति भगवा । भजि, त्रिभजि, पटिविभजि धम्मरत्तन ति भगवा । भवानं अन्तकरो ति भगवा । भावितकायो ति भगवा, भावितसोलो भावितचित्तो भावितपञ्चो ति भगवा । भजि वा भगवा अरञ्चववपत्थानि पत्थानि सेनासनानि पटिसल्लानसारप्पानी ति भगवा । भागी वा भगवा चीवरपिएडपातसेनासनगिलान पच्चयमेसत्तपरिक्रमगान ति भगवा, भागी वा भगवा अत्थरसस्स धम्मरसस्स विमुत्ति रमस्स अधिसीलस्स अधिचित्तस्स अधिपञ्चाया ति भगवा, भागी वा भगवा चतुत्तमानान चतुत्त अप्पमञ्चान चतुत्त अरूपसमापत्तीनं ति भगवा, भागी वा भगवा अट्टन्न विमोक्खान अट्टन्न अभिभायतनान नवन्न अनुपुञ्चविहारसमापत्तीनं ति भगवा,

भागो वा भगवा दसश्च सञ्ज्ञाभावनात् न स न ससिणसमापत्तीन् आनापानसतिसमा
धिसस अमुभसमापत्तिया ति भगवा, भागी वा भगवा चतुर्न सतिपट्टानानं चतुर्न
सम्मपधानानं चतुर्न इन्द्रिपादान पञ्चनं इन्द्रियान पञ्चनं यत्तानं सत्तानं षोडशानं
अरियस्स अट्टङ्गिस्स मग्गस्सा ति भगवा, भागी वा भगवा दसन्नं तथागतप्रलान
चतुर्न वेसारज्जानं चतुर्न पटिसम्भिदानं छानं अभिञ्जानं छानं बुद्धधम्मानं ति
भगवा । भगवा ति तत्त नामपेण सञ्छिका पञ्चति यदिदं भगवा ति” [मनि
१७३-१७५] ।

५८ आदिक निरुत्तिलक्षणे ति,

“वर्णागमो वणविपर्ययरश्च द्वौ चापरौ वणत्रिकारनाशौ ।

धातोस्तदर्थतिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविध निरुत्तम् ॥”

इति य कासिहाय वुत्त [काशिका ६।३।१०९] । पिसोदरादीनि
यथोपादिष्टम् । ६।३।१०९” इति इमिना सुत्तेन पृषोदरादिगणे पक्किरपित्ता त लम्पस्स
गहेत्वा ।

५९ कोधस्स ढव्हीभापो उपनाहो । सो पुनपुन चित्तं उपनधति, तस्मा
उपनाहो ति वुच्चति । विभङ्गे पि वुत्त—“पुत्रकाल कोधो अपरकालं उपनाहो” ति
[विभङ्ग ४८३] । परगुणे मरुतेतो ति मक्खो, परेहि क्त सुक्क विनासेतो ति
अत्थो । ईदिसस्स चे यसम्मिनो अनियता गति, तत्र वा मम वा का कथा ति
एवमादिना युगगाहवसेन पत्तो पळासो । सो परगुणे परासति अपनेति, तस्मा
पळासो ति वुच्चति । अनिवातवुत्तता धम्मो । परेहि क्तसिङ्गारादितो अधिक्कत्त
करणसभावो सारम्मो । परेन किञ्चि कट्टवचने वुत्ते सयं ततो अधिक्कत्तकट्टभासने
पि अयं लब्भतेव । “दुक्खा हि सारम्मकथा” ति हि वुत्त [ध १३३] । अयमेत्थ
सङ्गपो । इमेस पदान त्रित्थारत्थो पन मज्झिमवृत्तकथाय वत्तसुत्तरणनाय आगतनयेन
वेदितव्वो [मच्च १।२३३-२३५] ।

लोभा लोसो मोहो ति इमानि तिविधाकुसलमूलानि । कायदुश्चरित वचो
दुश्चरित मनोदुश्चरित ति इमानि तिविधदुश्चरितानि । ‘तानेन सङ्किलेसा” ति
गण्डिय वुत्त, टीकाय तए सङ्किलेसाणे ति । तिविधमङ्किलेसा पन पाब्बिय न दिट्ठा ।
रागो मल, दोसा मल, मोहो मलं ति तिविधमलानि । तानेन चिसमानि । काम
सञ्ज्ञा, व्यापादसञ्ज्ञा, विहिंसामञ्ज्ञा ति त्रिविधसञ्ज्ञायो । ता एव त्रिविध
चित्तका । रागदोसमोहपञ्चा ति गण्डिय, तएहापपञ्चादयो ति टीका । महानिदेसे

पन, “पपञ्चसद्वा ति पपञ्चा येव पपञ्चसद्वा, तएहापपञ्चसद्वा, दिट्ठिपपञ्चसद्वा, मानपपञ्चसद्वा” ति [मनि ३३७] वुत्तत्ता तएहादयो तयो धम्मा पपञ्चा ति वत्तु वट्ठति ।

अनिश्चे निश्च ति, दुक्खे सुख ति, अनत्तनि अत्ता ति, अमुभे सुभ ति इमे चतु व्धिधचिपरियेसा । कामासवो भवासवो दिट्ठासवो अविज्जासवो ति चतुव्धिधधासवा । अभिग्गा कायगन्थो, व्यापादो कायगन्थो, सील-उत्तरामासो कायगन्थो, इदसद्वा भिनिवेशो कायगन्थो ति इमे चतुव्धिधगन्था । औघा च योगा च आसवसदिता एव । छन्दा दोसा मोहा भया अगतिगमनानि चतुव्धिधग्रगतियो । चीवरहतु वा पिएडपातहेतु वा सेनासनहेतु वा इतिभवाभरहेतु वा तएहा चतुव्धिधतरएहा । कामुपादानं, दिट्ठुपादानं, सील-उत्तुपादानं, अत्तवाटुपादानं ति इमानि चतुव्धिधु पादानानि ।

सत्थरि कट्ठति, धम्मे वट्ठति, सद्धे वट्ठति, सिक्खाय वट्ठति, सत्तमचारिसु कुपितो होति ति इमे पञ्च चेतोखिला । कामेसु अवीतरागो होनि, काये अवीतरागो होति, रूपे अवीतरागो होति, यावदत्थ उदरावदेहक भुञ्जित्वा नेय्यसुखं पस्ससुखं मिद्धसुखं अनुयुत्तो विहरति, अञ्चतरं देवनिकायं पण्णधाय ब्रह्मचरियं चरती ति इमे पञ्च विनिव-धा । कामच्छन्दनीवरणं, व्यापादनोवरणं, धीनमिद्धनीवरणं उद्धश बुद्धनीवरणं, विचिकच्छानीवरणं ति पञ्च नीवरणानि । रूपाभिन दनादयो पञ्च अभिनन्दना ति टिकायञ्च गण्ठयञ्च वुत्त ।

“कोधनो होति उपनाही मन्खी होति पलासी, इत्सुकी होति मच्छरी, सठो होति मायावी, पापिन्द्धो होति मिच्छादिट्ठि, स-दिट्ठिपरामासी होति आदानगाही दुप्पटिनिस्सग्गी” ति [दी ३१०५८-२५९] एवं वुत्तानि छ विचादमूलानि । रूपतएहा, सदतएहा, गन्धतएहा, रसतएहा, फोट्टमत्तएहा, धम्मत्तएहा ति छ तएहाकाया । काम रागानुसयो, पटिषानुसयो, दिट्ठानुसयो, विचिकिच्छानुसयो, मानानुसयो, भावरागानुसयो, अविज्जानुसयो ति इमे सत्त अनुसया । मिच्छादिट्ठि मिच्छासद्धणो, मिच्छा वाचा, मिच्छाक्कमतो, मिच्छाआजावा, मिच्छाआयामो, मिच्छासति, मिच्छासमाधी ति अट्ट मिच्छत्ता । “तएहं पटिषं परियसना, परियेसनं पटिषं लाभो, लाभं पटिषं विनिच्छयो, विनिच्छयं पटिषं छन्दरागो, छन्दरागं पटिषं अज्जोमानं, अज्जोमानं पटिषं परिगहो, परिगहं पटिषं मच्छरियं, मच्छरियं पटिषं आरक्खो, आरक्खाधिकरणं दण्डादानं सत्थादानं कटाहो विग्गहो विवादो तुवतुपं पेसुञ्जं मुसावादो अनके पापका अकुसला धम्मा सम्भवन्ती” ति वुत्ता [विभङ्ग ५०७] परियेमनादयो नय तएहामूलका

धम्मा । “पाणानिपातो, अदिशादानं, कामेसु मित्रापाया, मुसावादा, विमुष्णा वाचा, परुसा वाचा सम्फपलापो, अभिग्गा, व्यापादो, मिञ्जादिट्टी” ति [विभङ्ग ५०८] इमे दसाकुसलकम्मपथा । द्वासट्ठिदिट्ठिगानि दोषनिराये मद्रगामुत्ते, अट्टसत तएहाचिचरितानि च विभङ्गे [५३०-५४१] युत्तनयन वेदित्तपानि । किलोत्तमारो न धमारो अभिसङ्गारमारो दवपुत्तमारो मच्चुमारो ति इमे पञ्च मार्ग । तथ इध च प्रायतिञ्च मारण्ट्रेने विवाधनट्टा च किलमा एव किलोत्तमारो । वधकट्टो सन्धा एव मारो ति एव धमारो । नानिजरादाने व्यमाने निवत्तनेट्टेने अभिसङ्गारा एव मार्ग ति अभिसङ्गारमारो । भगवतो अनुपपन्नो दवपुत्तमारो । मच्चु एव मच्चुमारो ।

६० सतपुञ्जलकण्णधरस्सा ति आरुट्ठि पुञ्जमाट्ठि विच्यत्तमहापुरिस लम्पणधरस्स । भाग्यवताय लोक्कियान पुग्गतानं वड्डमतभाषो, भगवोसताय भत्ताय सरिक्कफान वीत्तागपुग्गलान वड्डमतभाषो । एत्थ परिकम्पफानं ति टोकापाठो । सरिक्कफानं ति सुट्टुत्तो ।

६१ ‘भग श्रीशममाहात्म्यधार्ययत्रार्ककीतिपु’ इति अमरलोपादिषु युत्तान्यन भगसद्दो आकसु धम्मसु पवत्तति । इध पा छ एव गहिता । “अणिमाल्लघिमादिक ति आदिसद्दो, महिमा पत्ति पाकम्म ईसिता वसिता यत्थकामावसायिना ति इम छ पि सङ्गहिता । तत्थ कायस्स अणुभाजकरण अणिमा । लहुभावो लङ्घिमा, आकामे पदमा गमनादिना । महत्त महिमा, कायस्स महत्तनापाप्पन । इट्टेसत्तपानि पत्ति । अविट्टाग निजसा इति वत्तनिष्कादनं पाकम्म । सयसिता इस्सरभावो ईसिता । इद्धिनिधे वसोभावा घसिता । आशसेन वा गउत्तो अच्चं वा किञ्चि करता यत्थ कत्थचि वीत्तान पत्ति यत्थकामावसायिता । कुमारवरूपादिस्समनं ति वि वदन्ति । एवमिदं अट्टनिधे लोक्कियसम्मत्त इस्सरियं” ति [टोका १।३७०-३७४] । गण्डिरम्पि वुत्त—

“अणिमा महिमा लघिमा पत्ति पाकम्ममेव च ।

इसित्थं वसित्तञ्च यत्थकामावसायितं ति ॥

इमेत पदानां एवमर्थं वण्णयति—अणिमा ति वायुवत्तगमनं । महिमा ति पूजा रहादिनिम्मान । लघिमा ति लहुभावा । पत्ती ति ससरोरस्स सरोरअनुप्पवेत्तन । पाकम्म ति जलनं । ईसित्त ति इस्सरविसयनिम्मानं । घसित्त ति पथव्या उमुज्जना दिक्किया । यत्थकामावसायितं ति ‘अतीतानगतापुस्सरणु’ ति ।

योगभाष्ये च ऋट्टोकायाश्चोक्तम्—“तत्राणिमा भवत्यणु । लघिमा लघुर्भवति । महिमा महान् भवति । प्राप्ति अङ्गुस्त्वमेणापि ष्टशति चन्द्रमस । प्राकाम्यम् इच्छान

भिघात, भूमाबुन्मज्जति निमज्जति यथोदके । वशित्व भूतभौतिकेषु वशीभवति, अत्रशशचान्येषाम् । ईशितृत्वं तेषां प्रभवाप्ययव्यूहानामीष्टे । यत्रकामावसायित्व सत्य सङ्कल्पता यथा सङ्कल्पस्तथा भूतप्रकृतीनामवस्थान । एता-यष्टावैश्वर्याणि" (भाष्यम्) ।

"स्थूलसयमजयाश्चतस्र सिद्धयो भवन्तीत्याह—तत्र इति । अणिमा महानपि भवत्यणु । लघिमा महानपि लघुभूत्वेपोकानूल इवाकाशे गिहरति । महिमा अल्पोऽपि नागनगनगरपरिमाणो भवति । प्राप्ति सर्व भावा सन्निहिता भवन्ति यागिन । तद्यथा भूमिष्ठ एवाङ्गुल्यग्रेण स्पृशति चन्द्रमसम् । स्वरूपसयमविज यात्सिद्धिमाह—प्राकाम्यम् इच्छानभिघात इति । नास्य रूप भूतस्वरूपैर्मूर्त्यादिभि रभिहृत्यते, भूमाबुन्मज्जति निमज्जति च यथोदक । सूक्ष्मत्रिपयसयमजयात्सिद्धिमाह— वशित्वमिति । भूतानि पृथिव्यादीनि, भौतिकानि गोघटादीनि, तेषु वशी स्तन्त्रो भवति । यानि यथावस्थापयति तानि तथावतिष्ठत इत्यर्थ । अन्वयविषयसयम जयात्सिद्धिमाह—ईशितृत्वमिति । तेषां भूतभौतिकानां विजितमूलप्रकृति सन् य प्रभव उत्पादो यश्चाप्ययो विनाशो यश्च व्यूहो तथावदवस्थापन तेषामीष्टे । अर्थवत्स संयमात्सिद्धिमाह—यत्रकामावसायित्व सत्यसङ्कल्पता इति । विजितगुणार्थवत्त्वो हि योगो यद्यदर्थतया सङ्कल्पयति तत्तन्मै प्रयोजनाय कल्पत, विषयमृतकार्य सङ्कल्प्य भोजयन् जीयतीति । (तत्त्ववैशारदो टीका, यागभाष्य, विभूतिपाद, सूत्र ४५) ।

६२ सन्धा चुइसमे परिच्छेदे, आयतनधातू पन्नसमे, इन्द्रियसञ्चानि सोळसमे, पट्टिसमुत्पादो च सत्तरसमे परिच्छेदे वित्यारितनयेन इमे ख घायतनादयो घम्मा वेदितव्या । दुस्तरस पोळनादिअत्था, तथा समुदयादीन आयूहनादिअत्था च सोळसमे परिच्छेदे वुत्तयेन वेदितव्या [वि १६।१५] ।

६३ कमिणादिभानि आरम्भण क्त्वा लद्धरूपावचरञ्जानानि दिव्यविहारो । मेत्तादिके चत्तारो ब्रह्मविहारो आरम्भण क्त्वा लद्धञ्जानानि ब्रह्मविहारो । लोकुत्तर-फलममापत्ति अरियविहारो । कायविवेको, चित्तविवेको, उपधिविवेको ति इमे तयो विवेका महानिहेसे निहिट्टनयेन वेदितव्या [मनि २९-३१] । सुअतविमोक्त्वा दीन अत्यवगणना उपरि आगमिस्सति [वि २१।६६-७३] ।

६५ उत्तरि अप्पट्टिविज्जतो ति पठमञ्जानादीनि अन्वभता ।

६८ चत्तारो अरियमग्गा, चत्तारि अरियफलानि, निदानं ति इमेस वसेन नवविधस्स च लोकुत्तरघम्मस्स ।

९२ अपरणकपट्टिपदं ति अविहृद्धपट्टिपदं, अनन्यपट्टिपदं ति अत्यो ।
पच्छुद्धानादिसामीचिकम्भं अरहती ति सामीचिकम्भारहा ।

९५ सभ्यसापतेय्यं ति सन्न सापतेय्यं (द्यापतेय) विभं । भावित्तान
ति सोलव त अरियं । निकायत्तरे ति सत्त्वित्थिनादिनिभाये ति टीका [१४०६] ।
अब्बोस समये ति वत्तु वट्टति ।

१०६ समागवुत्ती ति सम्पन्नसोलहि समागवुत्तिको । पट्टिसंघारे ति
पियवाचाहि च धम्मिकपधयदानेहि च सागतकरणे । अत्तानुवादादिभयविरहितो
ति, “चत्तारोमानि भिक्खवे भयानि । क्तमानि चत्तारि ? अत्तानुवादभयं, परानु
वादभयं, दण्डभयं, दुग्गतिभयं” ति [अ २।१६२] इमेहि चत्तुकनिपाते वुत्तेहि भयेहि
विरहितो । तानि भयानि तत्थ वित्थारित्तनयनं वेदित्तानि । सद्दादिवेषुह्वं ति,

“सद्दाधनं सोलधनं हिरि ओत्तप्पिय धनं ।

सुतधनञ्च चागो च पब्बा वे सत्तमं धनं” ति ॥

[अ ४।४] एवं सत्तकनिपाते वुत्तानं सद्दादिधनानं विपुलत पट्टिलमति ।

१०७ चागाधिमुत्तिकेना ति चागनिञ्जेन चागपोणेन ।

११५ चातुम्महाराजिका ति, धतरट्टो, विरूब्बो, विरूपम्बो, कुवेरो ति इमे
चत्तारो महाराजा च तसञ्च परिवारा दीयनिकाये आटानाटियसुत्ते कथिता, इमेस
महाराजानं अनुवत्तका मुम्मदेवा चातुम्महाराजिका ति वुत्तन्ति । इदादयो देवा
तावतिसा । ततो परं कमतो यामादयो । ब्रह्मकायिका ति रूपावचरदेवा । एतेसं
देवानं वण्णना अभिधम्मत्थसद्गदे पञ्चमपरिच्छेदे वुत्तनयेन वेदित्ताना ।

११६ ठपेतत्थं ति एत्थ ठपेतत्थदेवतानं ति एकस्मिं मरम्मपोत्थके पाठो, सो
च सुन्दरतरो खायति । अथ च पन टीकायं वुत्त—“तत्थ, विञ्चापि वुत्त ति
अत्तनो च तासञ्च देवतानं ति उभयं समधुरं वियं मुत्तें विञ्चापि वुत्तं, अथ खो व
देवतानं सद्दञ्च सोलञ्चा ति आदि वचनं सक्किट्टाने ठपेतत्थं, वुत्त ति परतो
पदं आनेत्वा सम्प्रवित्तं । किमत्थं पन सक्किट्टाने ठपेतत्थं ति आह—देवतानं
अत्तनो सद्दादोहि समानगुणदीपनत्थं” ति [टीका १।४१२] विञ्चापि इदं वुत्तं,
अथ च पन ठपेतत्थदेवतानं ति अयमेव पाठो सुट्टुत्तरो ति मञ्जाम । तस्सत्थो
पाठो व ।

१२३ परमत्थविमुद्धिअधिगमत्थाया ति परमत्थविमुद्धिसद्भावस्स निच्चा
नस्स सच्चिकिरियाय ।

१२४ विमुद्धिधम्मा ति विमुग्गनसभावा । परमत्थविमुद्धिधम्मताया
ति निच्चानस्स भन्नभावेन ।

१२७ परिसुद्धसीलादिगुणसमन्नागतेना ति, देट्टा वुत्तेहि [वि ७।११५]
सद्धा-सील सुत्त चाग पब्बागुणेहि समन्नागतेन ।

इति विमुद्धिमग्गदोपिकाय

छद्मनुस्सतिनिद्देशटीका समप्ता ।

अद्वैत परिच्छेदो

अनुससतिकम्मट्टाननिद्वैसटीका

३ आयुसन्तानजनकपञ्चयसम्पत्तिया ति आयुसन्तानपवतापकान् आहा
रादिपञ्चयान् सम्पत्तिया । आयुमन्तानपञ्चयसम्पत्तिया ति सीहलपाठो, एवं स्यात्
पोरथके टीकायञ्च । तस्मापि अयमेव अर्थो । विपक्षधिपाकत्ता ति अत्तनो बलानुरूपं
दातव्यस विपाकस्म दिवत्ता । गतिकालाहारादिसम्पत्तिया अभावेना ति न्वाने
विय गतिसम्पत्तिया पठमरूपिकात् विय कात्सम्पत्तिया उत्तरकुठुकानं विय
आहारसम्पत्तिया अभावेन [टीका २१२] । 'एत्थ गतो ति दीघायुकगति, कालो ति
गतयुगकालो' ति गण्ठि । रसपथवीभूमिपत्पटकादिआहारसम्पत्तिया ति पि वत्तुं
वट्टति । त सत्तं अग्गञ्जमुत्ते युत्तनयेन वेदितव्यं [शो ३१९३-९७] । दृसिमारकथा
मग्गिमनिवाये मारतज्जनीयमुत्ते [म १।६०३-६०८], कलायुराजकथा च जातकट्टकथायं
रत्तिवादिजातके [जाअ ३३९-४३] आगतनयेन वेदितव्या ।

५ सवेगो ति उत्तमविय यं पुग्गल वेगेन कुसलाभिमुख करोति ।

१० पटिसिधचित्तं ति एकस्मि भवे पठमचित्तं, त भवन्तरपटिसन्धानवो
पटिम धो ति बुद्धति । सम्पयुत्तराधेही ति, वेदना, सञ्जा, सङ्घारा ति इमेहि तेन
चित्तेन सम्पयुत्तेहि सञ्चहि । चित्तं ति विञ्जाणकस्स धो एव । इमे चत्तारो सञ्चा
सम्पयुत्ता एव उप्पत्ति, सम्पयुत्ता एव विरुक्कति ।

१२ अद्यायती ति अतिक्रमन्ति । मा म अम्म निवारया ति, युवञ्जय
जातके युवञ्जयकुमारो पत्रजितुक्कामो मातरा निवारितो इमं गाथमाह ।

१४ अडढामलकमत्तस्सा ति इदं वत्थु दिव्यावदाने आगतं । तस्सायं
सङ्घेपो - असोभो किर महाराजा अतिमदुल्लभो जातो । सो येसु सुवण्णभाजनेसु यं
निच्चि आहारं मुञ्जति, तानि भिन्नसुसहत्थाय कुट्टुटारामं पेसेति । तदा तस्स नत्ता
सम्पदिक्कमारो युवराजा अहोसि । तेन सद्धि मन्तेत्वा अमद्या असोकमहाराजस्स

* Divyavādāna, edited by Cowell and Neil Cambridge, 1886,
pp 409-43. † कुट्टुटारामं ति दिव्यावदानपाठो ।

रजतभाजनानि वपट्टपेसु । सो तानि पि कुक्कुटाराम पेसेसि । ततो तस्म लोहभाज
नानि अदसु । तेन तानि पि कुक्कुटाराम पेसितापि । ततो पट्टाय तस्स मत्तिकापत्तानि
येव अदसु । सो एकस्मिं दिग्से भेमज्जत्थाय अड्डं आमलक लभित्वा, इदं मम
पन्डित्तं दानं ति तस्मिं कुक्कुटाराम पेसेसि । तं पट्टिगहेत्वा सङ्घत्थेरो भिक्खू आह—
अलमिदं आवुसो सब्बेण वप्पादेत्तु । इमं परविपत्तिं दिस्वा वस्स नाम सहदयस्स
सरेणे न वप्पजिस्सति ?

चागसूरो नरिन्दोयं असोको मोरियकुञ्जरो ।

जम्बुद्वीपिस्सरो हुत्वा जातड्डामलक्खिस्सरो ॥

१५ निष्पोथेन्ता ति चुण्णविचुण्ण करोन्ता । अधिवचन्ती ति अभिभवति ।
न तत्थं हत्थिनं भूमी ति तत्थं जरामरणे हत्थिआदिका किञ्चिं कातुं न सक्कोन्ति ।

१७ महासम्मतकथा जातकट्टकथायं अट्टकनिपाते चेतियजातके, मग्धातु
कथा तत्थेव तिकनिपाते मग्धातुजातके, महासुद्धस्सनकथा दीघनिकाये महासुद्धस्सन
सुत्ते, दब्बहेमिकथा दीघनिकाये चक्खत्तिसुत्ते, निमिकथा च जातकट्टकथायं महा
निपाते आगतनयेन वेदित्वा ।

१८ जोतिको, जटिलो मेण्डको, पुण्णो ति एतेसं इद्धियो वपरिं द्वादसमे
परिच्छेदे वणिणत्तनयेन वेदित्वा [वि १२।४१-४२] । उग्गो ति यो 'मनापदायकान
अग्गो' ति अद्दगुत्तरनिकाये एककनिपाते वुत्तो [अ १।३३] सो वा अञ्जो वा ति
न जानाम ।

१९ घासुदेवो घलदेवो चाणुरो चा ति इमेसं कथा जातकट्टकथायं दसक-
निपाते घतजातके [जाअ ४७९-८९], भीमसेनो युधिष्ठिलो ति इमेसञ्च तत्थेव
असीतिनिपाते कुणालजातके [जाअ ५।४२५-४२७] आगतनयेन वेदित्वा ।

२० वेजयन्तमकम्पयी ति इदं वत्थुं मज्झिमनिकाये चूलवण्णसङ्खयसुत्ते
[म १।४६८] आगतनयेन वेदित्वा ।

२२ खग्गविसाणकप्पा ति खग्गमिगस्स सिद्धसदिसा एकविहारिणे । परतो
असुत्वा सयमेव लद्धव्याणत्ता सयम्भुनो । तेसं कथा सुत्तनिपातकट्टकथायं खग्गविसाण
सुत्तवण्णनायं वित्थारेण आगता । तं तं निमित्तं ति तं तं कारणं निस्साय ।

* त्यागशूरो नरेन्द्रोऽपी अशोको मौर्यकुञ्जर ।

जम्बुद्वीपेश्वरो भूत्वा जातोऽर्घामलकेश्वर ॥

२३ असीति अमुष्यक्षनानि तन्पनत्पुद्गनत्वतादीनि [टीका २८] । इतिस महापुरिमलपक्षणानि दोषनिताये लम्बणमुत्तारिसु अन्नेसु वि निदायेसु आगतानि ।

२६ पतिहिताया ति पद्यागताय । सत्पदा ति सत्पेन गिय मधिपन्धन च्छदका घाता ।

२८ पद्यधीधानुया ति एथ पद्यधीधानुया कोपेन पुगलो पद्यरक्षायो होति, आधोधानुया कोपेन अतिसारादिरसन क्तिन्नपूतिरयो, राजोधानुया कोपेन महाहाइ परेतो, वायोधानुया च कोपेन सम्भिज्जमागसधिपन्धयो ति । अ मेर अत्यो उपरि पनुधानुववरथाने आगमिस्सति [धि० १११००] ।

२९ न नायरे ति न प्यायन्ति ।

३४ गतिपञ्चके ति, 'निरयो, निरच्छानयोनि, पतित्रिमयो, मज्जमा, द्वा' ति [सा ३२४६] एव युत्तासु पञ्चसु गतिसु ।

३५ सम्मरायो ति परलोको । हील्लेय्या ति परिभवेय्य । मच्चुस्सता गमो ति मच्चुतो अनागमो नाम गच्छि, "(१) सेय्यथा पि ब्राह्मण विष्णुमे वस्सावधिन्दु मुरिये वगच्छन्त गिप्प येव पटिविगच्छति, न चिरट्टित्तं होति, एवमेव सो ब्राह्मण वस्सावधिन्दूपमं जीवितं मज्जमां परित्तं लह्कं बह्हुदुस्सं बह्हुपायासं, मत्ताय फोट्ठयं, कात्तयं कुमलं, चरित्तं ब्राह्मणियं, नत्थि जातस्स अमरणं । (२) सेय्यथा पि ब्राह्मण धुल्लुमित्ते दवे वस्सत उदकुजुलं खिप्पं येव पटि विगच्छति, न चिरट्टित्तिका होति, एवमेव सो ब्राह्मण उदकुजुलपमं जीवितं मज्जमां परित्तं लपे ल नत्थि जातस्स अमरणं । (३) सेय्यथा पि ब्राह्मण उदके दण्डगज्जि खिप्पं येव पटि विगच्छति, न चिरट्टित्तिका होति, एवमेव सो ब्राह्मण उदके दण्डगज्जुपमं जीवितं लपे ल नत्थि जातस्स अमरणं । (४) सेय्यथा पि ब्राह्मण नदी पच्चतेय्या दूरङ्गमा सीवसोता हारहारिनी, नत्थि सो गयो वा लयो वा मुहुत्तो वा यं सा धरति, अथ गो सा गच्छतेव वत्तेव सत्तव, एवमेव सो ब्राह्मण नदीपञ्चतेय्युपमं जीवितं लपे ल नत्थि जातस्स अमरणं । (५) सेय्यथा पि ब्राह्मण वत्ता पुगिसो जिह्मो खेळपिण्डं सञ्चूहित्वा अप्पकसिरनव वमैय्य, एवमेव सो ब्राह्मण खेळपिण्डुपमं जीवितं लपे ल नत्थि जातस्स अमरणं । (६) सेय्यथा पि ब्राह्मण दिवससत्तत्ते अयोक्काहे मंसपेसो पक्खित्ता रिप्प येव पटिविगच्छति, न चिरट्टित्तिका होति, एवमेव सो ब्राह्मण मंसपेसुपमं जीवितं लपे ल नत्थि जातस्स अमरणं । (७) सेय्यथा पि ब्राह्मण गावो वग्गा आघातनं नोधमाना यच्चदेव पाई उद्धरति सत्तिके घघस्स सन्तिके

मरणस्य, एवमेव चो ब्राह्मण गावोयज्जूपम जीवित मनुस्मानं ऽपे ऽनत्यि जातस्य
अमरण" ति [अ ४।१३९-१४०] इमाहि सत्तद्धि उपमाहि ।

तस्य मत्तय फोटुष्य ति पञ्जाय जानितत्रं । हारहारिनी ति रुस्सनव्वेक्कु-
आदीनि हरितुं समत्था । सा गच्छते च वत्तने च सम्पत्ते चा ति स्यामपाठो ।

३९ गता अप्पटिसन्धिघा ति पुन आगन्त्वा पटिसन्धानाभावेन विगता ।
अप्पटिसन्धिघा ति पि पाठो [वि २०।७०] । अनिष्यत्तेन धित्तेन न जातो नाम भवति ।

४० लोक्कुत्तरज्ज्मान ति मग्गसम्पयुत्त वा फलसम्पयुत्त वा क्कानं । तं हि
समायधम्मं सङ्गागरम्मणे पत्तित्वा अप्पन पापुणाति । एव दुतियच्चतुरथानि
आरुपानि । तस्य पठम समावधम्मं विक्क्याणे दुतियश्च नेरसञ्जानासञ्जासभाव
धम्मं पवत्तति । चिसुद्धिभायनानुक्कमवसेना ति, सीलविमुद्धि, चित्तविमुद्धि, दिट्ठि
विमुद्धि, षट्ठ्ठावितरणविमुद्धि, मग्गामग्गञ्जाणदस्सनविमुद्धि, पटिपदावाणदस्सनविमुद्धो
ति इमेस द्दन्न विमुद्धोन भावनानुक्कमवसेन । तस्य सोलविमुद्धो ति पठम परिच्छेदे वुत्तं
चतुपारिसुद्धिसीलं [वि १।४२-१३०] । चित्तविमुद्धो ति उपचारसमाधि अप्पनासमाधि
च । तेस भावनानयो ततियपरिच्छेदतो आ एकादसमपरिच्छेदा आगतो । दिट्ठिविमुद्धि
अट्टारसमे परिच्छेदे, षट्ठ्ठावितरणविमुद्धि एट्टनवोमतिमे परिच्छेदे मग्गामग्गञ्जाणदस्सन
विमुद्धि वीसतिमे परिच्छेदे, पटिपदावाणदस्सनविमुद्धि च एकवोसतिमे परिच्छेदे
वणिण्ठा । ता ततो जानितत्तत्रा । आरम्मणातिकम्मभावनावसेना ति रूपावचर-
कसिणारम्मणसमतिकम्मतो पठमारुप्प, त समतिकम्मनसेन दुतिय ति आदिना नयेन
आरम्मणस्य समतिकम्मन कत्वा आरुप्पज्ज्मानानि सम्पज्जन्ति । तेस विदथारकथा
दसमपरिच्छेदे आगतनयेन वेदित्तया ।

४२ अमत्तं ते आदिसु पाब्बिय, "अमत्तं ते भिक्खवे न परिभुज्जन्ति ये
कायगतासति न परिभुज्जन्ती" ति एवमादीनि पदानि पठमं कत्वा ततो परं, "अमत्तं ते
भिक्खवे परिभुज्जन्ती" ति एवमादीनि पच्छा वुत्तानि [अं १।५९] ।

कथं भाविता ति एवमादि कायगतासतिसुत्त । तस्य "इध भिक्खवे भिक्खु
अरञ्जगतो वा रुस्सखमूलगतो वा सुञ्जागारगतो वा निसीदति पण्हक्कु आभुजित्वा
वज्जुं काय परिणाय परिमुत्तं सति उपट्टपेत्वा । सो सतो व अस्ससति ऽपे ऽ पस्स
म्भय कायसद्वार पस्ससिस्सामी ति सिक्कती" ति [म ३।२०४] इदं आनापानपथ्य ।
"पुन च परं भिक्खवे भिक्खु गच्छन्तो वा गच्छामी ति पजानातो" ति एवमादिक
इरियापथाग्य । "पुन च परं भिक्खवे भिक्खु अभिक्खन्ते पटिक्खन्ते सम्पजानकारी

होति" ति [म ३।२०५] ष्वमानिकं चतुस्रज्ज्जपस्यं । "पुन च परं भिन्नं भिन्नु इममेव फायं चद्धं पादतना आये केममत्यका तद्यपरियन्तं पूरं ततत्पकारं असुपिनो पशयेत्पति, अतिव इमस्मि काये वमा लोमा तया दत्ता" ति आनि पटिकालमनसिकारपस्य । "पुन च परं भिन्नत्वे भिन्नु इममेव फायं यथाटि यथापण्डितं धातुमो पशवेक्यतो" ति आदिकं धातुमनसिकारपस्य । "पुन परं भिन्नत्वे भिन्नु सेष्यथा पि परसेष्यं नरोरं सोवधिकाय छश्रितं एकादमतं च त्रीदमतं वा" ति [म ३।२०७-२०८] आशेति नय सीवधिकपस्यति । इमानि पुन पत्रानि दोषतिवाये महासतिपट्टानमुत्ते पि मग्मिनिसाय सतिपट्टानमुत्ते पि आगतं नव । तेषं सुतानं अट्टकथामु आगननयेत् वित्थारत्थवण्णना घदितत्वा । स सीवधिक ति सुमानं ।

४९ पदक्खिण्णगाहिताया ति, यो पुग्गलो ओवाइदायके पटिपत्तिमा च असुणु तो नियं गद्दतो वा ओवाइ वामतो गणहाति सो अपदक्खिण्णगाही ति बुधति यो पन एव अक्त्वा अपकम्पि ओवाइ साधुकारदानादिना पदक्खिण्णतो गणहाति, स पदक्खिण्णगाही, तस्म भागो पदक्खिण्णगाहिता, ताथ ।

५६ इत्थसद्धल्लिका ति अट्टगुणिपत्ति । सिगादोनं वारण्णथाय सस्मादीं पणित्तिपत्तिं या कट्टपाइदि कयिरति सा घति ।

६२ ओकमनचिरुसज्जन ति पटिपत्तिज्जत्थं तिससज्जनं च ठानं ।

७४ अधिचित्तं ति समथरिपरमत्ताचित्तं । परमाही ति विरियं, तस्स तिमि पणहनिमित्तं ।

७५ उक्कं च धत्ती ति अङ्गारफपहं सज्जेति । आलिप्पेती ति तत्थं अङ्गं पणित्तिपत्तिं अग्गं ठत्वा नाळिसाय धमत्तो अग्गि गाहापेति ।

७६ अमिञ्जासच्छिक्करणीयस्सा ति इद्धिविधादिना अभिञ्जात्ताणेन अधिगन्तवस्स । इद्धिविधादिमच्छिक्करियाय सत्तो च सो भवो वा ति सन्धिं भवो, तस्म भागं सन्धिभस्यत्तं । सति सति आयतने ति पुण्ड्रेत्तुमद्दात्तं चैव इदानि च पटिलद्धत्थे वाणादिभेदं तस्मिं तस्मिं काण्णे सति ।

७७ सीतिभाय ति सीतलभायं । पणीताधिमुत्तिको ति पण्णात लोक्कर घम्मे अधिमुत्तो, तन्निपपोखपब्भारो ति अथो ।

८३ अहारिट्टकघरण्णा ति अपकफेनिलफलसदिसवण्णा ।

९७ निसदपोतो ति सिलापुत्तको, धञ्वादीन परिमद्दन्त्य सिलारण्ड तच्छ्रेत्वा क्तो । उद्धनकोटो ति मत्तिकापिण्डेन क्ता उद्धनकोटि । कोट्टुलिफाया ति वंस सकलिकादीहि क्तस्स सुहकवञ्जागारस्स ।

९८ साधिकानी ति दन्तट्टिकेहि सद्धिं अपरि बुत्तानि [धि ८।१०१] तोण्णि अट्टिसवानि । वोसाधिकानो ति एकस्मि मरम्मपोत्थके । नाधिकानो ति स्यामपाठो ।

१०१ गलवाटकपरियन्ते ठितानि अन्नलकट्टोनि । 'गलन्तट्टि तु अन्नको' ति अभिधानप्पदीपिका ।

१०४ वट्टनं ति सुत्तकत्तनमलाकाय वेठित कन्तितसुत्त । तेसं वट्टनानं रज्जुया आवुणित्वा क्ता पन्ति वट्टनाण्णो । सा वट्टनानमत्ता निम्ना होति, वट्टनट्टानेसु चत्ता, तादिसानि वट्टनावळिसण्डानानि ।

१०५ सन्दमानिका नाम रथसदिस यान । तस्सा जिण्णपञ्जरसदिसानो ति जिण्णासन्दमानिकपञ्जरसण्डानानि ।

११६ सत्तहुलप्पमाण अय धन ति एत्थ सत्तहुल्लुगुलप्पमाणधन ति एकस्मि सीहलपोत्थके एकस्मि मरम्मपोत्थके च तथा स्यामपोत्थके च पाठो । सो विचारणीयो ।

११९ दकसीतलिक ति सेतकमल । "सोगन्धिक कल्लहार दकसीतलिकं प्यथा" ति अभिधानप्पदीपिका ।

१२१ कुथितपनसतचस्सा ति पपाचितस्स पनसतचस्स । कुट्टितपनसतचस्सा ति एकस्मि मरम्मपोत्थके स्यामपोत्थके च पाठो । सो न गहेत्तयो । "निष्पक्वे क्वथितं" ति अमर । चन्दनिका ति नहात्वा घोवित्वा छट्टितोदकस्स पूरो दुग्गन्धावाटो [११।११] ।

१२८ कयले ति मत्तिकाभाजनखण्डे [४।२५] ।

१३२ थोनसिनेहो ति सहवसिनेहो ।

१३४ आचामे ति भत्तं पचित्वा अपनोते उदकमण्डे । "मासराचामनिसावा मण्डे भक्तसमुद्गरे" ति अमर । परिभमन्तसिनेहविन्दुविसट्टसण्डाना ति विसटो (विसट्ट) हुत्वा परिभमन्तस्स सिनेहविन्दुनो सदिसा ।

१३५ हृदय आगिलायती ति हृदयं गिलानं भवति (ग्लै हृपत्तये आदिधातु) । आकिलायती ति विवत्तती ति टीकाय वुत्त । एव सन्ते पि आगिलायती ति अयमेव पाठो सुट्टुत्तरो ।

१३७ पिच्छिलकुणप ति थोनसिनहयुत्तो पूविभोट्टासो । अच्चरसह ति अङ्गुलिफोट्टनसह ।

१३८ अमुखे रवणघटे ति एत्थ टीका—“रवणघट नाम पक्कतिया अमुखमेव होति । यम्म पन आरगमत्तम्पि उदरुस्स परिमनमुत्तं नत्थि, तं वस्सेतुं अमुखे रवणघटे ति वुत्त” [टीका २।३१] । अधोमुख ति मरम्मस्यामपाठो, सो न युत्तरुवो ।

१५८ अचसेससत्तत्रिधसेनासन ति, “पयत्त कइरं गिरिगुईं सुसानं वनपत्थ अ-भोकास पलालपुञ्ज” ति [विभङ्ग ३२९] इदं मानविभङ्गे वुत्तं सत्तत्रिधं सेनासन ।

१५९ “उत्तुत्तयानुकूलं ति गिम्ह अरब्ब, हेमन्ते रुक्कमूलं, वस्से सुब्बा गार । धातुचरियानुकूलं ति सेम्हिकस्स अरब्ब, पित्तिकस्स रुक्कमूलं, वातिकस्स सुब्बागार” ति गण्ठि । चरियानुकूलं रागचरितादो न अनुकूलं । “तथा हि गिम्हकाले अरब्ब अनुकूलं, हमन्त रुक्कमूलं, वस्सकाले सुब्बागारं । सेम्हधातुकस्स सेम्हपक्कित्थस्स अरब्ब, पित्तधातुकस्स रुक्कमूलं, वातधातुकस्स सुब्बागारं अनुकूलं । मोहचरितस्स अरब्ब, दोमचरितस्स रुक्कमूलं, रागचरितस्स सुब्बागारं अनुकूलं” ति [टीका २।४१] ।

१६१ परिग्गहितनिव्यानसत्तिं ति समत्ततो स-वाकारेण गहितं निव्यानिकं एकत्तेन अधिगतत्थस्स साधिरुं सत्तिं कत्था ।

१७० चत्तारो वण्णा ति चत्तारो आकारा ।

१७२ चुण्णविचुण्णवितते ति एत्थ चुण्णविचुण्णजाते ति मरम्मपाठो, चुण्णविसत्ते ति स्यामपाठो, एव टीकायम्पि । चुण्णविचुण्णतो हुत्वा वित्यते ति अत्थो ।

१८१ चोदना ति दोसनिदस्सनं, तस्स परिहारो सोधना ।

२०१ कइस्सच्चि पना ति एत्थ अयं टीका—“कस्सच्चि पन गण्णावसेनेव मनसिक्कारकालतो पमुनी ति एत्थ, ‘अनुकमतो ओब्बारिकअस्सासपस्सासनिरोववसेन वायदरथे वूपमत्ते काया पि चित्तम्पि लहुकं होन्ति, सरिीर आकासे लह्णनाकारप्पत्तं विद्यं होत्वा’ ति पत्तको ग थो परिहीनो” ति [टीका २।६६] । एत्थ थो ग थो परिहीनो ति वुत्तो सो मुदितस्याममरम्मपोत्थवेसु गहितो । तन विना पि अत्थो युज्जतेव । परमा ? अनुकमतो ति एवमादि एतो परमेव आगतत्ता ।

२०७ “स्येयथा पि कंसे आकोटिते” ति एवमादि हेट्ठा [वि ८।१८४] आगतमेव ।

२०८ इरियापथ विकोपेत्या ति इरियापथं परिवत्तेत्वा । देसतो ति पुब्बे फुसन्नसेन अत्तना उपधारितट्टानतो ।

२१० आनापानसतिभावन ति एत्थ आनापानसतिसमाधिभावनं ति संयुत्तपाठो । आनापानमतिमुत्ते पन आनापानसतिं ति पाठो [म ३।१९७] ।

२१४ त्त्वपिचू ति कप्पामजाति एव ।

२१५ दोघपामङ्गसुत्त ति दोघ कटिचैठनसुत्तं ।

२२४ तरुस पञ्चय परियेसती ति प्वमादि कट्ठावितरणविसुद्धिनिर्देशे वित्यारितनयेन वेदितम् [वि १९।०-२६] । कलापसम्मसनवसेना ति एत्थ कलापसम्मसन आदि क्त्वा दसविपस्सनुपक्खिनेसप्पहानपरियोसाना सन्ना कथा वीसतिमे परिच्छेदे वुत्तनयेन वेदितम् । उदय पहाया ति आदीन न्दयव्वयञ्जाणं आदि क्त्वा अनुलोमव्याणपरियन्तान नवन्नं विपस्सनाव्याणान वित्थारक्था एकवीसतिमे परिच्छेदे आगतनयेनेव वेदितम् । चतुन्न अरियमगगानं अधिगमो [वि २२।३-२९], एकून वीसतिभेद पञ्चवेकव्याणव्याणञ्च [वि २०। ०-२१] इवीसतिमे परिच्छेदे वुत्तनयेन वेदितम् ।

२२९ वेदनादयो ति, प्रदना च सञ्जा चा ति इमे द्वे मग्घा [वि ८।०३०] ।

२४७ "सेव्योहमस्मी ति मानो" ति आदिना मञ्जनावसेन पवत्तो मानो एव मानमदो । पुरिसभावं निस्साय कप्पज्जमानो मदो पुरिसमदो । आदिसहेन ये विमङ्गे जातिमदादयो वुत्ता [विभङ्ग ४६७-४६८] ते सञ्चे सङ्गएहाति ।

"अण्डजयोनि, जलानुजयोनि, ससेदजयोनि, ओपपातिकयोनो" ति [दी ३।२४२] इमा चतस्सो योनियो ।

"निरियो, तिरच्छानयोनि, पेत्तिविसयो, मनुस्सा, देवा" ति [दी ३।२४६] इमा पञ्च गतियो ।

सत्त विञ्जाणुट्टितियो नच च सत्तावासा पुञ्चे वुत्ता एव [७।३८]

२४८ असहृत ति आदीनि निग्गानस्सेय वेवचनानि । आदिसु सुत्तेसु ति असहृतसयुत्ते आगतेसु सञ्चेसु पि सुत्तेसु [स ४।४४१-४४२] ।

२४९ 'तथागत आरब्भ', 'धम्म आरब्भ', 'सङ्ग आरब्भा' ति पाळि अनुगन्त्वा उपसम आरब्भा ति वुत्ता ।

इति विसुद्धिमग्गदोषिकाय

अनुस्रतिकम्पट्टाननिर्देशटीका समप्ता

नवमो परिच्छेदा

ब्रह्मविहारनिर्देशटीका

१ उद्दिष्टेषु ति ततियपरिच्छेदे [त्रि ३१०५] उद्दिष्टेषु ।

२ दुष्टो र्गो आयुसो ति इदं विस्मिपातं छन्नपरिच्छाजं सधाय ध्यानन्द
त्थेरेन युक्तं । तत्थ पत्त अयं पाळि—“दुष्टो र्गो आयुसो दोसेन अभिमूतो परिया
दिन्नचित्तो अत्तयाथाधाय पि चेतति परव्याथाधाय पि चेततो” ति [अ ११२७८]
एवमादि । तस्मिं एव निपाते साय्हसुत्ते, ‘दुष्टो र्गो अयं साय्ह्हा व्यापन्नचित्तो पाणम्मिप
हति अदिन्नम्मिप आदियतो’ ति [अ ११२७९] युक्तं । तस्मा इध अयं पाळि उभयम्मिप
वोमिस्सेत्वा युत्ता ति मञ्जाम ।

खती परम ति तिविस्वामद्वाता र्गति परमं तपो । यल्लानीक ति सेनापलं ।

३ पुग्गलदोसा ति एत्थ पुग्गलभेदा नि मग्गपाठो । टोकायं पत्त, “भान्नं
दूसेन्ती ति दोसा, येसु भायत्ता न सम्पज्जति, अज्जदत्थु विपज्जतेवा” ति युक्तं [टोका
२१९०] । तस्मा पुग्गलदोसा ति पाठो व युक्ततरो ग्यायति ।

४ लिङ्गघिसभागे ति लिङ्गेन विमदिसे । पुरिमस्स इत्थि लिङ्गघिसभागा,
इत्थिया च पुरिसो लिङ्गघिसभागो । ओघिसो ति तमेव पुग्गलं ओघिं कत्वा । सपा
इत्थियो, सपा पुरिसा ति एवमादिना नयन पत्त अनोघिसो भावना युत्ता एव ।

६ भित्तियुद्धमकासी ति मेत्तामुखत्वा उप्पन्नेन रागेन भरिय आलिङ्गितुवामो
भित्ति घट्टेति ।

७ निमित्त ति मेत्ताभावनाय आग्मण्य ।

१२ सीमसम्भेदो उपरि युत्तनयेन वेदित्तयो [वि ९१४०-४२] ।

१३ महापुरिसजातिकक्त्ता ति महापुरिससभावत्ता, रन्तिमेत्तादिसम्पन्नताय
उच्चारणसायत्ता ति अत्यो ।

१८ धम्म ओसारोत्ती ति सरभञ्जवसेन धम्म भणति ।

२० अट्टमहानिरया ति,

सञ्जीवा काळसुत्ता च महारोहररोहवा ।

पतापनो अयाचित्थि सहातो तपनो इति ॥ [अभिधानस्पदीपिका] ।

इमे अट्ट महानिरया । “अनीचि महानिरयस्स द्वारे द्वारे चत्तारो चत्तारो क्त्वा कुम्भुवाद्यो सोळस उस्सद्वनिरया”ति [टीका २।१००] एतन्मेव टीकार्यं बुत्त । सोळसन्न उस्सद्वनिरयानं नामानि न आगतानि ।

२१ पञ्चिमे ति इदं, “एक्को पुग्गलो अपरिसुद्धकायसमाचारो होति परिसुद्धवचीसमाचारो अपरिसुद्धजचीसमाचारो होति परिसुद्धकायसमाचारे अपरिसुद्धकायसमाचारो होति अपरिसुद्धवचीसमाचारो लभति च कालेन कालं चेतसो विवरं चेतसो पसादं अपरिसुद्धकायसमाचारो होति अपरिसुद्धवचीसमाचारो न च लभति ७ पे ७ पसादं परिसुद्धकायसमाचारो होति परिसुद्धवचीसमाचारो लभति च ७ पे ७ पसादं” ति [अं ३।२०७-२१२] इमेसु पञ्चसु पुग्गलेसु आघातविनयवसेन सारिपुत्तत्थेरेन पञ्चहि उपामाहि अलक्खित्ता दसित आघातपट्टि चिनयसुत्त । वित्थारेतथ ति अट्टकथाय सह वित्थारतो पठनीय । एत्थ च, चेतसो विवरं ति समवविपस्सनाचित्तस्स ओकासं । पसादं ति सद्दाय पसन्नभावं ।

२२ दोसेत्तुकामो ति एत्थ रोसेत्तुकामो ति सोहलस्थामपाठो, दोसुप्पादेना ति एत्थ च रोसुप्पादेना ति । अत्थो पन सो ण्व ।

२३, कम्ममेव सक्क धन अनुगामिभावतो ति कम्मस्सको, तस्स भावो कम्म स्सकता । तस्सा पञ्चवेक्खणानयो भगवता देसिते आघातपट्टिविनयसुत्ते आगतनयेनेव वेदित्तवो [अं ३, २०७] । विघासो ति अट्टिभोजन, त यो खादति सो विघासादो । आदिसहेन तादिसानं कण्णमनुस्सानं सङ्गहो ।

२४ इध पेय्यालं, “कम्मयोनि कम्मवन्धु कम्मपटिसरणो”ति [अं ३।२०७] एव पूरेतथ्व ।

२८ एत्तिवादिजातक जातकट्टकथाय आगत [जाअ ३।३९-४३] ।

३१ छातो ति जिपच्छित्तो । असितो ति सुहितो धातो । आसितो ति वि पाठो, अत्थो अयमेव । माय्योसी ति त्व मे अय्यो असि, त्व मनुस्सो तस्सा अय्यो अमि, इदं किच्च मा अकासि । हे दीघात्तु त्व नाम अञ्च वारेत्तु अरहसि । भदन्ते दीघात्तु ति आलपनवचनानि ।

३४ अळारा ति च अळार इति पदच्छेदो । अळारो नाम कुटुम्बिको यो त सङ्घपाल-नागराजान भोजपुत्तान हस्यतो भोचेसि । वत्थु जातकट्टकथाय वणित्तनयेन वेदित्तव ।

३५ मात्तुपोसकजातक जातकट्टकथार्यं आगतं [जाअ ४।९०-९५] ।

३६ अनमतगसंयुक्ते आगतमुत्तानि अनमतगिगयानि । अजेहि गमनीयो मगो अजपथो । सङ्ग् आकांत्वा त श्रीनम्बित्वा गमनीयो सङ्ग् कुपथो ।

३७ यानीकताया ति युक्तयानं निय कताय । घत्युक्ताया ति अधिद्वानवदु विय कताय । अनुद्विताया ति अधिद्विताय । मुममारुदाया ति सुदु आरुदाय । सुख सुपती ति आदोन पदान अर्थ उपरि वक्वति [रि ९।६०-७१] ।

२९ भिन्नाजीवो वि अपरिसुद्धाजीवो । घृष्टापितस्तेनास्तेना ति सनासना वुद्धापितेन, निवृद्धितन । सम्बन्धसाधक ति, अत्तत्थो, परत्थो, दिदुधम्मिकरयो, सम्परायिकरयो ति एवमातीन मन्नेम अत्थानं साधक ।

४० सीमसम्भेदो ति अह परो ति मरियादाय अपनयन, समानत्तमात्र करणं ति अत्थो ।

४२ पुरिमैना ति अत्तादिसु नानत्तदस्सिना । न नायती ति न वायति ।

४३ पञ्चविष्णुदीर्घ ति आदिपदान अत्यन्तणना इदं आगतनयेन वेदि तन्ना [वि ४।१०४-११९] ।

४५ दिसा फरणा ति दिसाय फरणा, एकमेकं दिसं गृहेत्वा मेत्ताफरणा ति युत्त होति । दिसाफरणा ति पि वत्तु युत्त ।

५३ सत्तयोगेना ति, 'एत्थ सत्तं (सत्त्व) नाम बुद्धि, विरियं तेजो वा, तन योगतो सत्ता, यथा नातगुणयोगतो नीलो पटो ति' [टोका २।११३] । एत्थ सत्तयोगेना ति मरम्मपाठो, सत्तयोगता ति च स्यामपाठो, अत्थो अयमेव । सत्तयोगतो ति मरम्ममुहितटोकायं ।

६५ दस ते ति एत्थ दुस्सत्ते ति मरम्मपाठो, अयं पन टोका, "दसा व अन्तो दसत्तो, वत्थस्स ओसानत्तो" ति [टोका २।११७] ।

६७ द्वे मातिका ति भिक्खुभिक्खुनीपानिमोक्खानि । सम्मघत्तघास ति समानवत्तपूरणेन पियमनापवासं ।

७१ चूळसीदत्थेरस्सा ति एत्थ गण्डयं इद वत्तु आगत—“सोहलदाये किर द्वे भातरो एकतो धन सहरन्ति । जेट्ठा वनधि रोगेन मतो । वनिट्ठा भातु संवेगेन पध्वजित्वा मेत्ताविहारी हुत्वा वसति । तस्स भातुजाया पुरिसं पत्थेन्ती धरस्स लज्जाय कुट्टुस्सोमिको वार्यं ति न अञ्जं पुरिस गण्हाति । सा, यान थेरो जीवति, न मे मनो रथो पूरिस्सती ति पिएडपात्तं विसन योजेत्वा धेरस्स अवाति । थेरो पि मेत्ताकम्मट्टानं अविजहत्तो व परिमुञ्चि, न चरस्स अत्तराया अहोसी” ति ।

उत्तराय उपासिकाय विया ति, तस्मा वक्षु सङ्क्षेपतो द्वादसमे परिच्छदे [वि १२।३४], निर्यारतो च धम्मपददृक्कथाय “अकोपेन जिने कोध” ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगत ।

सङ्खिञ्चसामणेरस्सेधा ति, तस्स वक्षु सङ्क्षेपतो द्वादसमे परिच्छदे [वि १२। २८], निर्यारतो च धम्मपददृक्कथाय, “यो च वस्ससत्तं जीने दुस्सोलो असमाहितो” ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगत ।

८१ जातिव्यसनादीनि सन्धाय पञ्चकनिपात उक्त—“पञ्चिमानि भिन्त्यवे व्यसनानि । कतमानि पञ्च ० जातिव्यसन, भोगव्यसन, रोगव्यसन, सोलव्यसन, दिट्ठिव्यसन” ति [अ ३।१६१] । तस्मा आदिसहेन मोलदिट्ठिव्यसनान सङ्गहो वेदितवो ।

८२ दुग्गत दुरूपेत ति पाळि हेट्ठा आगता एव [वि १।७८] ।

८५ सोण्डसहायो ति अतिप्पियसहायो, न तु सुगपानसहायो ।

९१ ब्रह्मुत्तमेना ति ब्रह्मानं उत्तमेन भगवता ।

९५ इस्सायनस्स पटिपत्तभावेन अनिस्सायनक्खित्ता अनिस्सायनरसा ।

९६ पटिघ ति विरोधो । अनुनयो ति सिनेहो । गेहसिता ति कामगुण निरसिता । मोहसम्पयुक्ता उपेत्ता अञ्जाणुपेत्ता ।

९७ आवेणिक ति पच्चेक । विहि साअरतिरागपटिघातत्तप्पयोजना ति विहि सापटिघातत्तप्पयोजना करुणा, अरतिपटिघातत्तप्पयोजना मुदिता, रागपटिघातत्तप्पयोजना च उपेत्ता ति ।

१०१ अनोधिजिनस्सा ति, अय मम, अयं परो ति, प्वमादि ओधि येन न जितो, तस्स । पुनव्भवविपाको येन न जितो तस्स अविपाकजिनस्स ।

११३ कायानुपस्सनाद्यो ति तस्मिञ्चोव सुत्ते वुत्ता, कायानुपस्सना, वेद-
नानुपस्सना, चित्तानुपस्सना, धम्मानुपस्सना ति इमा चत्तसो अनुपस्सनायो । वुत्त
हि तत्थ—“यतो खो ते भिक्खु अय समाधि एव भावितो होति सुभावितो, ततो ते
भिक्खु एव सिम्भितं—एते कायानुपस्सो विहरिस्सामि आतापो सम्पजानो सत्तिमा
विनेत्थ लोके अभिज्झादोमनस्सं ति । एवं हि ते भिक्खु सिक्खित्तं । यतो यो
ते भिक्खु अय समाधि एव भावितो होति बहुलोकतो, एतो त्व भिक्खु इम समाधिं
सवितक्कम्पि सविचारं भावेय्यासि, अवितक्कम्पि विचारमत्तं भावेय्यासि, अवितक्कम्पि
अविचारं भावेय्यासि, सप्पोत्तिकम्पि भावेय्यासि निप्पोत्तिकम्पि भावेय्यासि, सातसह

गतमि मावप्यासि अपेक्ष्यासहगतमि भायेनासी" ति [अर्थ ४.३१०] एवं वेदनायु
पस्तानादिषु वि ११२४ ।

एतद्य कायनुपस्माय पठमग्नां मन्वति, न ततो परं, इतरासु इदमि नति ।
एवं सते वि, सतिपमि मन्वितारं ति एतमादि युक्तं ।

११४ पद्यमेवा ति यथा त्य एवं निताणमेव । अग्नेमती ति वावति ।

११८ गन्धसी ति गमिममि । अग्निधम्मे चिमत्ता० ति धम्ममद्दणियं
मन्वितारग्नानिहेसे युता [९ २५१-२६०] । त-य हि चतुष्पाये मेत्तादया तिसो
तिक्कमानिका पञ्चमनये च चतुष्मानिका, उपरया प- चतुष्पाये चतुष्मानिका
पञ्चकाय पञ्चमग्नातिरा युता ।

११९ सुमपरमा ति 'सुमत्त्वेव अग्निमाग्नेयो होता' ति [दो ३।०७६]
एवं या ततियो विमोक्ता युतो, सो परमो अग्ना ति सुमपरमा ।

१२१ उग्घाटेत्या ति इमं उग्घाटाधिं उपरि यन्मति [वि १०।६-८] ।

१२२ विज्जाणञ्जायतनस्स वण्णना उपरि आगमिम्मति [वि १०। ५-३१] ।

१२३ सुत्तदुक्कटादिपरमरथगाह्वियमुत्पभाचतो ति सुत्तं दुत्तं सोमात्सब्ब
इमेस तिण्णं परमत्थया यो गाहो, ततो विमुत्तयाय ।

१२४ मेत्तापसन मत्तेसु हितउक्कासयताय, करुणापमा दुक्कवासहनताय,
मुदितानसन सम्पत्तीनं चिरट्टितियामताय, उपेत्तावसा च परत्तपातामावेना ति
एव योजना वेदित या । दान देती ति दापारमिता, सीलं समादियती ति
सीलपारमिता, नेक्कम्म भजती ति नेक्कम्मपारमिता, पञ्च परिचोदपेती ति
पञ्चापारमिता, तिरिय आरभती ति तिरियपारमिता, अपराध एमती ति गति
पारमिता, च विसयादेता ति सयपारमिता, अचिच्छाधिद्वाना होती ति अधि
द्वानपारमिता, मेत्ताय पुञ्चकारिनी होती ति मेत्तापारमिता, उपेक्कताय पञ्चुपकार
नासिसन्ती ति उपेक्कतापारमिता ति एवं दस पारमियो पूरेत्या । दस थलानि चत्तारि
चेसारज्जानि च पुञ्च युत्तानर [१।३] । छ असाधारणशाणानी ति, "इन्द्रिय
परोपरियत्ते बाण, सत्तान आसयानुसये बाण, यमम्पान्दिहीरे बाण, महाकरुणा
समापत्तिया बाण, स-उत्तुत्तत्राण, अनावरणबाण" ति इमानि छ बाणानि पन्नि
सम्मिद्धामातिराय अते वत्ता ततो पर स-यानि तसत्तति बाणानि स-धाय युक्तं—
"इमेसं तसत्ततिया बाणान सत्तसट्टि बाणानि सात्रक्साधारणानि, छ बाणानि
असाधारणानि सावकेहो" ति [पटि ४] ।

अद्वैतस्य बुद्धयन्ता नि - अद्वैतस्य बुद्धयन्ता अद्वैतस्य बुद्धयन्ता
 गतसे पञ्चपञ्चमे बुद्धयन्ता अद्वैतस्य बुद्धयन्ता अद्वैतस्य बुद्धयन्ता
 वाखानुपरिचय, पञ्च बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता
 अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता
 विरियस्य हानि, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता
 अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता
 दसतमस्य हानि नि [अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता, अद्वैतस्य बुद्धयन्ता]

अद्वैतस्य बुद्धयन्ता
 अद्वैतस्य बुद्धयन्ता

दसमो परिच्छेदो आरुप्पनिवेशटीका

१ करजरूपेति करति कर्म, तेन ममुद्रिते रूपे, कर्मजरूपेति अर्थो ।

४ सूरुराभिवातसुनरयो य किञ्चि सूत्रसदिस दिस्वा ष पलायति, पिस्ताच भीरुको च अन्धकार य किञ्चि रत्नरपामाणादिक दिग्वा, पिस्ताचो अर्थेति मञ्जित्वा पलायति, एवमय कर्मजवायसमन्नी पुग्गतो कसिष्ठादिरूप समतिकमितुफामो षोति ।

५ अङ्गोञ्जरिक्ता पनेत्य नर्थो नि, यानि चतुर्थगमाने षपेक्त्वा एकराता वा ति द्वे अङ्गानि तानर एतेसु आरुप्पेसु सविञ्जन्ति, तस्मा अङ्गोरिकता नथि । वक्त्रति हि, 'अङ्गातिकममेतासं न इच्छन्ति विभारिनो' ति [वि १०।५७] एवमादि । एत रूप ति एत चतुर्थगमानरूपं ।

६ टीकाय, उग्घाटेति कसिष्ण ति एव इमानि द्वे पदानि एकतो गहेत्वा वुत्तं—“रूपावचरचतुर्थगमानस्स आरम्भणभूत पथयीकसिष्ठादिकसिष्णरूप अपनेति । उग्घाटनविधि पन दस्सेतो उग्घाटेतो ही ति आदिमाहा” ति [टीका २।१५३] । एव सन्त पि, कसिष्ण उग्घाटेतो ति इमानि द्वे पदानि एकतो गहितुं वट्टती ति अस्हाक मति । तदनुसारनेन अय अनुसन्धि कतो । मरम्भस्यामपोत्थकेसु उग्घाटेति पदसन्ते एव विरामचि हं तिस्सति ।

७ त्रिलञ्ज ति कटं ।

८ कसिष्णुग्घाटिमाकासमत्त ति, यो आकासो कमिष्ण उग्घाटेत्वा निवत्तति, सो कसिष्णुग्घाटिमो आकासो, सो एव पञ्चायति ।

१० पथयीकसिष्णे वुत्तनयमेत्ता ति, तीणि चत्तारि घा जवनानी ति इद पठमगमानरण्णनाय वुत्तनय [वि ४।७४-७७], ससं चतुर्थगमानरण्णनाय वुत्तनय [वि ४।१८१-१८२] वेरित्तन ।

११ सिक्किादीर्ल ओगुण्ठनथानान मुत्त थानमुत्त । पतोळिया रथिकाय मुत्त पतोळिमुत्त । टीकाय पन सुद्धकद्वारस्स मुत्त पतोळिमुत्त ति वुत्त [टीका २।१५५] । “रथ्या प्रतोली विरिात्ता” ति अमरकोपे वुत्तत्ता रथिकाय मुत्तं त्वेव सुट्टुत्तरं यायति । कुम्भी ति सण्डुलादिठपनत्व क्त महत्त भाजन् । तस्सा मुत्तं कुम्भिममुत्त ।

१४ कुसलविपाककिरियसेना ति, पञ्च कुसलानि, पञ्च विपाकानि, पञ्च किरियानी ति पञ्चदसन्न भानान वसेन । तेन अत्थो चुदसमे परिच्छेदे पाकटो भविस्सति [वि १४।८६, १०३, १०९] । अभिधम्मत्थसङ्गहटोकायं वुत्तनयेनापि एतेसमत्थो वेदित्तो [अभि १।१७-१९] । कामभजे उप्पन्ना पुथुज्जना च सेया च पञ्च पि कुसलज्झानानि समतिक्कमित्वा, अरहन्तो च पञ्च पि किरियज्झानानि समतिक्कमित्वा आकासानश्वायतन समापज्जन्ति । रूपभवे उप्पन्ना पन विपाकसेन पवत्तानि तेसं भवज्झानानि पि समतिक्कमित्वा इमं समापत्ति समापज्जन्ति । नवन्न वि परिच्छिन्नाकासवज्जान नवन्न कसिणसञ्ज्ञान । एतेस ति एत्थ, एतासं ति स्यामपाठो । सो एव गहेतव्वो । कस्मा ? यस्मा एतासं रूपसञ्ज्ञान ति सम्मत्थो । भानसङ्गातान रूपसञ्ज्ञान ति पठनीय ।

१५ समापन्नस्सा ति कुसलज्झान समापन्नस्स । उपपन्नस्सा ति रूपलोके उपपन्नस्स । दिट्ठधम्मसुखविहारिस्सा ति किरियज्झान समापन्नस्स अरहतो ।

१६ चफटादीन ति, चत्खु, सोत, पानं, जिह्वा, कायो ति इमेस पञ्चन्न वस्थुन । रूपादीन ति, रूप, सहो, गन्धो, रसो, फोट्टं ति इमेसं पञ्चनं आरम्मणान । इट्टारम्मणे कुसलविपाकान, अनिट्टारम्मणे अकुसलविपाकान । एतास निहेसो उपरि आगमिस्सति [वि १४।९५, १०१] । अभिधम्मत्थसङ्गहटोकायमपि एतास वण्णना ओलोकेतव्वा [अभि १।७-८] । इध सञ्ज्यामीसेन देसना कता ।

१७ अञ्जत्थ पहीनान ति एवमादि हेट्ठा वुत्तनयमेत्त [वि ४।१९०] ।

१९ सहो कएट्ठको ति एत्थ ये भगवता दसकनिपाते दस कएट्ठा वुत्ता तेषु अयमेत्तो कएट्ठको । वुत्तं हि तत्थ—“दस यिमे भिन्नत्वे कएट्ठका । क्तमे दस ? पविवेकारामस्स सङ्गणिकारामता कएट्ठको, असुभनिमित्तानुयोग अनुयुत्तरस्स सुभ निमित्तानुयोगो कएट्ठको, इन्द्रियेषु गुत्तद्वारस्स विसूकदस्सनं कएट्ठको, मद्दवरियस्स मातुगासुपचारो कएट्ठको, पठमस्स भानस्स सहो कएट्ठको, दुतियस्स भानस्स वितक्का विचारा कएट्ठका, उतियस्स भानस्स पीति कएट्ठको, चतुत्थस्स भानस्स अस्तासपस्तासा कएट्ठका । सञ्ज्ञावेदयितनिरोधसमापत्तिया सञ्ज्ञा च वेदना च कएट्ठका” ति [अं ५।१४५] ।

आरुपलमापत्तीन आनेज्जता ति, “तत्थ क्तमो आनेआभिसद्दागे ? कुमत्ता चेतना अरूपायचरा” ति [विमद्ग १८२] एवं पथयाकारविमद्गे आनत्तता वुत्ता । सन्तधिमोक्खता ति, “आक्खेत्थ चे भिन्नत्वे भिन्नगु ये ते सन्ता निमोग्ग्या

१८१९-२०]

त्रिगुणविभक्त्या

अनिष्टम् रूपे आरुणा व फायेन कुम्भिरा विहरव्य' ति [ग १।५९] एवं आकङ्क्ष्य सुते स च विमानयता युता ।

“भूटपुत्रं भते आद्यगे कालामो घट्टाः मगपटिपत्रा मगा शोभम् अनिष्टे अक्षयताभिं रुक्मपूल रिताविहार निमोदि । अय म्ना भ त पञ्चमताति सक्कमगानि आदारं कालामं निम्माय तिसाय अनिष्टमिसु । अय गो भन्त अक्षयागे पुगिसा तस्स सक्कमत्थस्स पिट्ठितो पिट्ठितो आग-द्वन्तो येन आत्तागे कालामो वेणुपमदुमि, उपमदुमित्ता आठार पात्तमं पठदयोप—अनि भग पञ्चमताति सक्कमगानि अनिष्टन्तानि अहमा ति ? १ गो अहं आवुमो अहसं ति । किं पन भन्ते सद् आमो गो ति ? न गो अहं आवुमो सद् अस्सोरि” ति [दो २।१५०] एवं मत्तापरिनिष्ठान सुवे युपायेन आवाते कालामो नेय अहन् न पन सद् अहसोली ति ।

२० मनोधातुममदिक्ता ति, एता पञ्चद्वारावन्वसेन पञ्चा क्रिय मनोधातु, कुमलाट्टसन्निपात्रसेन पञ्चा द्वे च सम्पटिच्छन्नमिद्या विपाकमनोधा तु ति तिस्रो मनोधातुयो, ताहि समद्विगस । एतामं तिहेमो उपरि आगमिस्समि [वि० १४।९५, ९७, १०१, १०७] ।

अट्ट कामाद्यचरकुसलसप्प्रा [वि १४।८३-८५], द्वादस अकुसलसप्प्रा [वि १४।८९-९३] एकादस कामाद्यचरकुसलविपाकसप्प्रा [वि १४।९७, १००], छे अकुसलविपाकसप्प्रा [वि १४।१०१] एकादस कामाद्यचरकिरियसप्प्रा ति [१०७-१०९] एवं तदि तदि विञ्जाणहि सम्पयुत्ता सञ्जा वेदितव्या । तस्य कामा यचरकुसलविपाकसु अट्ट सहेतुकविपाकानि पटिसन्धिघरसेन च पवत्तियथ्व तदारम्मण वसेन पवत्तन्ति [वि १४।१००, १२२], द्वासु अहलुकेसु एकं सोमनस्समहगतं सन्ती रणतदारम्मणवसेन, अपरं उपेक्कसहगतं पटिसन्धिघरसेन तदारम्मणवसेन पवत्तन्ति । मनोधातुविञ्जाणं पन सम्पटिच्छन्नवसेनेन पवत्तन्ति । द्विसु अकुसलविपाकेसु मनोधातु सम्पटिच्छन्नवसेनेन पवत्तन्ति, मनोविञ्जाणधातु पन पटिसन्धिघरसेन तदारम्मणवसेना ति । एकादससु कामाद्यचरकिरियविञ्जाणेषु अट्ट सहेतुकानि अरहत्तं एव सञ्चिञ्चन्ति [वि १४।१०९] । इतरेसु तीसु किरियमनोधातु पञ्चद्वारावन्वसेन, उपेक्कसहा सहगताहलुक्किरियमनोविञ्जाणधातु पञ्चद्वारे त्रोट्टपन्नवसेन मनोद्वारे च मनोद्वारा वञ्जनवसेन पवत्तन्ति, अवसेसा सोमनस्सहगता अरहत्तं अनुद्वारेसु वत्थुसु हसितुप्पाद वसेन पवत्तन्ति । अमिधम्मत्थसहद्वं वुत्तनयनापि एतेसं वित्तानं किञ्चानि वेदितव्यानि [अमि ३।१०-११] ।

चतुश्चत्तालीसम्पी ति द्विपञ्चविञ्चाणानि वञ्जेत्वा सेसानि कामावचगचित्तानि गहितानि ।

२१ नव किरियसञ्ज्ञा ति अट्ट कामावचरमहेतुककिरिया, एक मनोद्वारा-
वञ्जनं ति नव । दसाकुसलसञ्ज्ञा ति द्वे पटिवचित्तानि वञ्जेत्वा सेसदसाकुसलचित्त
सम्पयुक्ता सञ्ज्ञा ।

२५ अनन्त अनन्त ति पन न मनसिकातन्त्र ति, यस्मा इद विञ्जाण
अनन्ते आकासे पवत्तं, तस्मा पुन अनन्त ति मनसिकारो न पवत्तेतब्बो ।

२८ पुञ्चे वुत्तनयमेवा ति आकासान्ध्यायतने वुत्तायेतेर [वि १०१३] ।

३० उपयोगस्थे ति द्वितियथे । करणवचन ति ततिया ।

पञ्चत्तमुपयोगञ्च करण सम्पदानिय ।

निस्सकं सामिवचन मुम्ममालपनट्टमं ति० ॥

इमानि अट्ट पोरणानि विभत्तिनामानि । तथ पञ्चत्तवचन ति पठमाविभत्ति, उपयोग
वचन ति दुतिया, करणं ति ततिया सम्पदानवचन ति चतुत्थी, निस्सकवचनं ति
पञ्चमी, सामिवचन ति छट्ठी, मुम्मवचनं ति सत्तमी, आलपन ति सम्बोधनं ।

३५ मण्डलमालादिस्सु ति एत्थ भिक्खून् निसोदनसाला मण्डलमालो ति
वेदित्त्या । वुत्त हेत ब्रह्मजालसुत्तवण्णनाय—“कथंचिदेव कण्णिका गहेत्वा हसवट्टक
छन्नेन कता कूटागारसाला पि मण्डलमालो ति वुत्तति । कथंचि एकं कण्णिकं गहेत्वा
धम्मपत्तिं परिविखपित्वा कता उपट्टानसाला पि मण्डलमालो ति वुत्तति । इध पन
निसोदनसाला मण्डलमालो ति वेदित्त्या” ति [दीअ १५८] ।

४६ महच्च राजानुभावेना ति महता च राजानुभावेन । एवमेव सामञ्ज
फलसुत्तवण्णनायं वुत्त [दीअ ११८७] । दानकारादयो ति हत्थिदन्ते तच्छ्रेत्वा
नान्पकारान दानत्रिकतीन भाजनपिलन्वनादीन कारकादयो ।

४८ समापन्नस्स धा ति आदिपदानमत्थो हेट्ठा वुत्तो एव [१०१५] ।

५२ सुखोदके ति सुखेन फुसित्तये उरहोदके ।

५३ अञ्जेसु खन्धेसु ति पठमञ्जानादिक्रयणेषु अकताभिनिवेशो ति
अकतविपरसनापरिचयो । अपि च आयस्समा सारिपुत्तो ति आयस्सन्त सारिपुत्त
ठपेत्वा, सो सक्खुण्येय्य, तादिसो वा पकतिया एव विपरससो भिन्नु सक्खुण्येय्या ति अत्थो ।

कलापसम्मसनघसेना ति चतुत्थारुपगते फरसादिधम्मे एकतो गहेत्वा समूहते
सम्मसनवसेन । अनुपदधम्मविपरसना ति परसादयो तिसु विसुं गहत्वा सरूपतो
अनिघादिवसेन सम्मसन ।

५६ असदिसरूपो ति असदिसेहि उच्चमगुणेहि समन्नागतो नाथो भगवा ।
पक्किण्णककथा ति साधारणकथा, विसिट्टकथा च ।

६० पल ति एकं पमाण । “गुत्था पञ्चाद्यमापन । त पोडशास
कर्पाऽसो पल कर्पंचतुष्टयम् ॥” इति अमर ।

६६ त चतुत्थारुपञ्जानं, त ततियारुप भान अपलम्बित्वा घत्तति ।

इति त्रिसुद्धिमगदोपिकाय

आरुपनिद्देशटीका समत्ता ।

एकादसमो परिच्छेदो समाधिनिदेशटीका

१ कथञ्चीकारो ति फञ्च क्त्वा आहरितश्चो । असितधीतादिरूपाहारस्सेतं अधियचनं । फस्तो, मनोसञ्चेतना, विञ्जाणं ति इमे तयो अरूपिनो आहारः । ते सन्नेसु पि चित्तेसु सविज्जति ।

२ ओजट्टमक ति, चत्तारि महाभूतानि, वण्णो, गन्धो, रसो चेति सत्त, तेस ओजा अट्टमका ति ताय सद्धि ओजट्टमक रूपं य अविनिञ्चोगरूप ति पि बुच्चति ।

३ निकत्ति निकामना तण्हा, तदेवभय निकन्तिभय । तण्हाय गधितस्स मुच्छित्तस्स आहारपरिभोगो भयावहो होति, आहारहेतु च सत्ता दण्डादानादीनि आपज्जित्वा नानप्पकारं दुक्खं अनुभोत्ति, तस्मा तत्थ तण्हा भयावहा ति । उपगमन भय ति, फस्त उपगन्त्वा मनुस्सा दुक्खसम्फस्सस्स पहानत्थं सुत्तसम्फस्सस्स उप्पादनत्थ वट्ठनत्थञ्च नानप्पकार अकुसलकम्मं करोत्ति, तस्मा फस्ताहारे उपगमनमेव भय ति वेदित्थं । मनोसञ्चेतना ति कुसलादिक कम्म । तत्थ कुसलाकुसलं कम्म अपरस्मिं भवे उपपत्तिं साधेति, सा च उपपत्ति अनेकदुक्खादानतो भयवहा ति तस्मि आहारे उपपत्तिमय वुत्त । विञ्जाणेषु य विञ्जाण पटिसदहति, अपरस्मिं भवे पविसति त सन्धाय, विञ्जाणाहारे पटिसन्धिभय ति वुत्त । पटिसविपपमुत्तितो हि सन्धानि दुक्खानि अनुपतन्ति, तस्मा सा भयवहा ति ।

पुत्तमसूपमेना ति, यथा द्वे जायपतिका कन्तारमगगन्तिथरणत्थ पुत्तमसं खादिस्सु, एवं कवञ्चीकारो आहारो दीपेतन्त्रो, न तत्थ तण्हा कात्तन्ना ति । इमा चतस्सो पि उपमायो अभिसमयसयुत्ते महावग्गे आगतनयेन वेदित्तव्या [सं २।११९-१२२] । “सेय्यथा पि भिक्खवे गावो निच्चम्मा कुड्डुञ्चे निस्साय तिट्ठेय्य, ये कुड्डुनिस्सिता पाणा ते न खादेय्यु ऽपे ऽ एवमेव ख्वाहं भिक्खवे फस्ताहारो वट्टन्त्रो ति वदामी ” ति [सं २।१२०] एव सो निच्चम्मगावूपमेन दीपेतन्त्रो । “सेय्यथा पि भिक्खवे अङ्गारकासु साधिकपोरिसा पुण्णा अङ्गारानं वीतच्चिक्कान वीतधूमानं, अथ पुरिसो आगच्छेय्य जीवित्तुकामो अमरित्तुकामो ऽपे ऽ तमेनं द्वे बलन्त्रतो पुरिसा नानावाहासु गट्ठेत्वा त अङ्गारकासु उपकट्ठेय्यु । अथ सो भिक्खवे तस्स पुरिसस्म आरका वस्स चेतना आरका व पत्थना आरका पण्णिधि । त किस्स हेतु ? विदित्ति हि भिक्खवे तस्स

पुरिसस होति—इमञ्चाहं अद्धारकासु पपतिस्सामि, ततो निदानं मरणं वा निगच्छामि, मरणमत्तं वा दुक्खं ति । एवमेव ख्वाह भिन्नुवे मनोसब्बचेतनाहारो दट्टो ति वदामी” ति [सं २।१२१] एव सी अद्धारकासूपमेन दीपेत-वो । “सेय्यथा पि भिन्नुवे चोर आगुचारि गहेत्वा रब्बो दस्सेसु ७ पे ७ तमेन राजा एव वदय्य, गच्छथ भो इम पुरिस पु-वण्हसमयं सत्तिसनन हनथा” ति [सं २।१२१] एव सत्तिसतूपमेन विञ्जाणाहारो दीपेतवो ।

७ पद्यरपरण ति भूमिया छविग्गयणथ अत्तरित्य अत्थरणं । इध परिवेण ति परिवेणङ्गण ।

८ वितकमाळके ति कथं तु रो अज्ज भिन्नाय चरित्तं ति आदीनं वितकान माळके । खुदकमाळो माळो [१।६९] ।

११ पिरिडकमन्ना ति जद्धपिरिडमसप्पदेसा । “ओलिगल्लानि चच्छिट्ठो दकमम्ममलादीनं सक्कमानं स-दनट्टानानि, यानि जणुमत्तअमुचिभरितानि पि होन्ति । चन्दनिकानि केवलान चच्छिट्ठोदकग-भमलादीनं सन्द-ट्टानानो” ति [टीका २।१८८] । स-वासवसुत्तवण्णनाय पन, “च-दनिकं ति चच्छिट्ठोदकमलादीनं छड्डनट्टानं । ओलिगल्लं ति तेसमेव सक्कमादीनं स-दनोकाम” ति वुत्तं [मअ १।१११] । अभि धानप्पदापिकायथ, “चन्दनिका तु च, जम्बाली ओलिगहो च गामद्वारग्धि कासुयं” ति एतानि तीणि नामानि एकथानि वुत्तानि ।

१७ रजनमक्खित्तो ति लोहितरजनेन मक्खित्तो विय ।

१९ कायग्गिसग्गापवुधिनकुधनसज्जातफेणुवुब्बकाचित्तो ति गइण्णि तेजेव कुधित्तेन (फे निष्पाक) पाचित्तेन कुधनन पाकेन सज्जातेहि फेणुवुब्बकेहि आवित्तो मत्तिता ।

२० सण्ड (श्णु) करोति एत्था ति सण्डकरणी, तस्स सण्डकरणिय, एवश्रामणे निसदे ति अथो ।

२४ फेणुदेहक ति फेणं वट्टापेवा ।

२६ पुत्तमस ति अय उपमा हट्टा वुत्ता एव [११।३] ।

२७ महासत्तिपट्टाने, “पुन च परं मिक्खणे भिन्नु इममेव काय यथाठित्तं ययापण्हित्तं धातुमो पथवेत्तपति, अथि इमस्मिं काये पथवीधातु, आपोधातु, तेजो धातु, वायाया” ति [दा २।३२९] एवं सत्तेपतो आगतं । “कतमे धातुमो चत्तापो महाभूता ? पथवीधातु, आपोधातु तेजो गतु, वायाधातु । पत्रमा धातुमो पथवीधान्” ति

[म ११३४९-३५६] एवमादिनयेन महाहृत्पिपदूपमे वित्थारतो आगत । “य किञ्चि राहुल रूप अग्नत्तं पञ्च कर्करल ररिगत उपादिण, सेव्यथिद केसा ५पे ५ फरीस, य वा पनञ्जम्पि किञ्चि अग्नत्त ५पे ५ उपादिण, अय बुधति राहुल अग्नत्तिका पथवीधातू” ति [म २११३५-१३७] एवमादिना नयेन राहुलोवादे वित्थारतो आगत । “कतमा च भिम्बु पथवीधातु ? पथवीधातु सिया अग्नत्तिका सिया बाहिरा” ति [म ३१४३७-४३९] एवमादिना नयेन धातुभिम्बे वित्थारतो आगतं । एतेसु महासतिपट्टानपाळि, महाहृत्पिपदूपमपाळिश्च इतो परमेव उद्धरिस्सति । राहुलोवादपाळि च धातुभिम्बपाळि च महाहृत्पिपदूपमसदिसा एव ।

४० पेय्याल ति सक्तभासाय समाहारसदिसं, यथा अच् इति युत्ते मन्नेस सरान गहण, एव केसा पेय्यालं मुत्तं ति युत्ते केसतो पट्टाय मुत्तपरिघन्तान फोट्टासानं सङ्गहो होति । तादिस पेय्यालं बहु धम्मसङ्गणिविभङ्गादिपाळिय सा बहुपेय्याला, त बहुपेय्याल । य पेय्यालेन सङ्गहितं त पेय्यालमुत्तं । क्विसज्जायो ति अप्पट्टिरूपो सज्जायो । एत्थ कि ति दुरत्थे निपातो, क्विसत्ता, किंपुरिसो ति आदिसु विय ।

४२ धातुप्पमेदावभासनपञ्चापरिग्गहितो ति चतस्सत्त धातुन ये पभेश तेस लक्खणरसादिशसेन अवभासने क्षीपणे समत्था या पञ्चा, ताय परिग्गहितो ।

४३ अट्टि, न्हारु, मस, चम्मं ति इमे चत्तारो कोट्टासा ।

४५. “केसा, तोमा, नया, दाता, तपो, मसं न्हारु, अट्टी, अट्टिमिञ्ज, वक्क, हृदय, यक्क, किलोमक, पिहक, पफ्फासं, अत्तं, अन्तगुण, उदरिय, करीसं” ति [म ११३५०] एव महाहृत्पिपदोपमादिसु आगतेसु ण्ठूनवीसतिया कोट्टासेसु ‘मत्थलुङ्ग पक्किपित्वा वीसतिया अकारोहि पथवीधातु निदिट्ठा’ ति युत्त [वि ११३३४], तस्मा पथवीधातुया इमे वीसति आकारा वेदितव्या । आपोधातुया, ‘पित्त, सेम्हं, पु-वो, लोहितं, सेदो, मेदो, अस्सु, वसा, सेब्बो, सिद्धाणिका, लसिका, मुत्त’ ति [म ११३५०] इमे द्वादस आकारा । “येन च सन्तप्पति, येन च जरियति, येन च परिहण्णति, येन च असितपीतजायितसायितं सम्मा परिणाम गच्छती” ति [म ११३५४] इमे चत्तारो तेजोधातुया आकारा । “उद्धम्मा वाता, अधोगमा वाता, कुच्छिसया वाता, कोट्टसया वाता, अङ्गमङ्गानुसारिणो वाता, अत्सासो पत्सासो” ति [म ११३५५-३५६] इमे वायोधातुया द्व आकारा । इति इमेहि सत्थेहि द्वाचत्तालीसाय आकारोहि ।

४८ कुरउतियेसु ति खुदक्कियेसु । कुन्धतियेसु इति सोहलपाठो । आमोणपच्चवेक्खणरहिता ति, मणि केसा ठिता ति वा मयं इमिरिम ठित्त ति वा

आभोगमञ्जितन मन्मिरारंन च तादिसेन च पशवंप्रणयेन विहितं, न त आभोगं
पशवंप्रणयेन कर्तुं समत्था, तस्मा सुत्या ति । एवं इतो परम्वि वेदितव्यं ।

५३ महामत्तिका ति सुपरिगदिता इतममत्तिका ।

५७ सिद्धवेत्तगादिषु ति अग्निमन्तापेन मोदिनेषु (सिद्धेषु, सिद्धे, सिद्धे,
भ्यादिधातु) वेत्तगादिषु ।

५९ चिण्णसन्दमातिरूपशरस आभो हेत्वा युत्तनयेन वेदितव्ये [११११] ।

६४ धम्ममिकलेषरे ति, धम्मनी ति च दूरगादको परसण्णो, तस्स कलेरो ।

"धम्मनी सिलुतो परसण्णो" ति अभिधातपरदीपिका ।

६६ सापा रदोरिय ति सुनन्धानं पानदानाय क्ताय दोषिय ।

६९ कौमातकीकोसरे ति कोमानकोकनसस योजविदान कोमके ।

७३ भिसमुगलकुमुदनायकलापेषु ति भिसान (भिसातो) मुञ्जाने
(मृणालानां) कुमुदनालान्श्च कलापेषु ।

७४ पत्थानसिनेहो ति योनभाव घनभावं गतो सिनेहो ।

८० अमुणे रघणघटे ति एतस्सत्यो हेत्वायुत्तो पर [८१३८]

८१ येन च सन्तप्पती ति आदीनं वेजोधातुया आकारानं अत्यो हेत्वा
युत्तो एव [वि ११३६] ।

८२ उद्धमं घाते ति इमेसम्वि वायोधातुया आकारानं अत्यो हेत्वा आगतो
पर [वि ११३७] ।

८८ कमादिका कलापा मरोगतो विनिमुत्ता अट्टधम्मकलापा एव । आक
सिका पन सगोरे ठिना जीवित्तिद्वय भावनेन दसधम्मकलापा ति । तेजोधातुयश्च
वायोधातुयश्च भावो नरिय तस्मा तासु जीवित्तिद्वयेन सद्धिं नवधम्मकलापा वेदितव्या ।
कलापयोजना अभिसम्मत्यसङ्गे इद्रे परिच्छेद युत्तनयेन विञ्जातव्या [अभि ६।
१७-२३] ।

९० पोषितपोषितभाय ति श्रुतिवृद्धितभाव, वड्ढितभावं ति अत्यो ।

९४ समुद्धानतो ति एत्थ, धम्म, चित्त, चतु, आहारो ति इमानि चत्तारि
रूपसमुद्धानानि अभिधम्मत्यसङ्गहे युत्तनयेन वेदितव्यानि [६।१०-१६] । तस्
वण्णना उपरि मग्गामग्गाणदस्मनत्रिसुद्धिनिहेसे आगमिस्सत्ति [वि २०।२८-४२] ।

९६ दप्पनलक्षण ति सीतादीहि विसदिसभावगमनलाखणं (रूप
विनोदने दिनादिगणो धातु) ।

१०२ षट्सुखेन वा ति षट्सुखनामकेन सप्तेन दृष्टो विय । एत्थ वासदो
इत्यथो । पृतिमुखेन वा ति आदीन एवमेव अत्यो वेदितव्यो ।

१०५ सुद्धट्टकादिकलापे पी ति स्याममरम्मपाठो । सो सुद्धुत्तरो, तस्मा
सो येव गहेत्तत्रो । तस्मि सव्यपरियतिमे कलापे पि एता धातुयो पदैस्सेन अत्रि
निमुत्ता, न तु सत्रसो । तस्माह—लफत्तणेन पत्र चिनिम्मुत्ता ति ।

१०७ विञ्जाणवत्थुविञ्जत्तिइन्द्रियानं ति चमखुवत्थु सोतवत्थु घानवत्थु
जिह्वावत्थु कायवत्थु हृदयवत्थु ति श्मेस छन्न विञ्जाणवत्थून, कायविञ्जत्ति वचा
विञ्जत्ती ति इमास द्विन्न विञ्जत्तान, चमत्तादान पत्रयन्न इत्थिद्वियपुरिसिन्द्रियरूप
जीविति द्रयानञ्च एता धातुयो निरुसया होन्ति ।

१११ “कुसलाकुसलं कम्मं त्रिपाकानं रत्नधानं कटत्ता च रूपानं कम्मपञ्चयेन
पञ्चयो” ति पट्टाने पञ्चयनिहेसे० युत्तता कम्म कम्मसमुद्धानानं धातूनं पञ्चयो ति
वेदितव्व । सेसान ति चित्ताहारोतुसमुद्धानान । पट्टाने कम्मस्स तसं उपनिस्सय
पञ्चयता न युत्ता, तस्मा परियायतो ति आह । कम्मसमुद्धानं पत्र काय उपनिस्साय
चित्तसमुद्धानादीनि रूपानि पवत्तति, तस्मा कम्म तेसं परियायतो उपनिस्सयपञ्चयो
होति । पञ्चाजातपञ्चयो आहारपञ्चयादयो च उपगि युत्तनयानुसारेण वेदितव्वा
[वि १७८६, ९०, ९६, १००] । †

११२ सहजातञ्जमञ्जनिस्सयपञ्चयानम्पि वणणा उपगि आगतनयेनेव
वेदितव्वा [वि १७७७, ७८, ७९] । †

११७ समुग्घातेती ति समूहनति । समुग्घादेता ति मरम्मम्यामपाठो, अपनती
ति अत्यो । समूहतत्ता ति युत्तं, तस्मा सो पाठो न युज्जति । उग्घातनिग्घात ति
अनुनयपटिघ ।

११९ ह्य ति हि अर्थ ।

१२१ हेट्टा उद्धटे सम्भाधोकामसुत्ते [वि ७१२४] छअनुस्सतिकम्मट्टानानि
पञ्चहि कामगुणेहि सम्भाधभूते इमस्मि लोकं ओकासाधिगमर्थं युत्तानि । तानि
केवल उपचारावहानि । तस्मा तत्र सम्भाधे ओकासाधिगमनयेन उपचारसमाधि
भावना पि त्रिपस्सनानिससा होती ति वेदितव्वा ।

* वि १७८८ । त्रिनीतटीका पि० १८७ । † एत्थ पञ्चयनिहेसे पञ्चावारविभङ्गो च
ओलोकेत्तव्यो [त्रिनीतटीका पि० १८१-२२३] ।

१२२ यस्स यस्स अमिञ्जामच्छिक्खणीयस्समा ति आदिपदानं अत्थो
द्वेट्ठा बुत्तो येय [८।७६] ।

१२३ आदी ति, "पठमं कां परित्तं भावेत्ता कत्थं उपपज्जाति १ पठमं क्खन
परित्तं भावेत्ता ब्रह्मपरिसज्जातं देवानं सहयत्तं उपपज्जाति २ पे २ मज्जिमं भावेत्ता
ब्रह्मपुरोहितानं देवानं सहयत्तं उपपज्जाति ३ पे ३ पर्यात्तं भावेत्ता महाप्रज्ञानं देवानं
सहयत्तं उपपज्जाती" ति पयमादिना पाळि वेदिनञ्चा [विमद्ग ५७०-५७१] ।

१२४ तिरोचसमापत्तिया समापत्तावधानं पञ्चाभावनानित्तंसनिहेमे
आगतनयनं वेदितञ्च [वि २३।१६-५०] । सोळसद्धिं आणचरियाही ति आदि
पदानमिप अत्थो सत्थेय पाकटो भविस्सति [वि २३।२५-२८] ।

१२५ दिट्ठधम्मसुज्जिहागो, विपस्सना, अमिञ्जा, भवस्सिसे, निरोधो ति
अयं पञ्चविधो समाधिभावणाय आनिससो ।

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय
समाधिनिदेसटीका समप्ता ।

द्वादसमो परिच्छेदो इद्विविधनिद्देशटीका

२ “आकासकसिण्णमेन अरूपसमापत्तियो न सम्भवति, आलोककसिण्णञ्च ओदातकसिण्णन्तो गधं क्त्वा ओदातकसिण्णपरियन्तेसू ति युत्त” [टीका २२४८] ।

७ अङ्गारम्मणवचत्थापनं ति अङ्गानञ्च आरम्मणानञ्च एकट्ठं ववत्थापनं, यथा पठमङ्गानं पञ्चद्विक पथवीकसिण्णारम्मणं ति आदि ।

८ “खिप्प निसन्ति निसामनं ग्गानचम्बुना पथवीकसिण्णादिङ्गानारम्मणस्स इत्थन एत्तस्सा ति रिप्पनिसन्ति, सोधत्तरं ग्गानं समापज्जिता (समापद्यिता), तस्स भावो खिप्पनिसन्तिभावो” [टीका २२५२] ।

१० “गिरिभरदवाहनपूजा नाम चेतियगिरिमादि क्त्वा सकलदीपे समुद्दे च याव योजना महती दीपपूजा” [टीका २२५३] ।

११ बलवपुष्ययोगानं ति पुष्यजातिसु क्तबलयपरिचयानं ।

१२ छन्दसीस समापज्जनवसेना ति “छन्दस्से भिक्खु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं लभति चित्तस्स एकगत्तं, अयं बुध्तिं छन्दसमाधिं विरियञ्चे भिक्खु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं लभति चित्तस्स एकगत्तं, अयं बुध्तिं विरियसमाधिं चित्तञ्चे भिक्खु अधिपतिं करित्वा वीमसञ्चे भिक्खु ऽपे ऽ अयं बुध्तिं वीमसा समाधिं” ति [विभङ्ग २९२-२९६] एवं छन्दादि अधिपतिं करित्वा समापज्जनं छन्दसीस समापज्जनादि वेदित्तं । पुष्यहेतुसम्पन्नेना ति पुष्यसिं भवे क्त्वाधिकारहेतुना सम्पन्नेन ।

१४ सुखासोमनस्सानि रागस्स पथया, दुक्खदोमनस्सानि च दोसस्स, तेसु सुखादीनं पथयानं घातेन रागदीनं त्रिहत्तं चित्तं अनङ्गणं भवति ।

१७ सद्दापरिग्गहितं चित्तं ति आदानं पदानमत्थो, “सद्दायं परिग्गहितं चित्तं अस्सद्विये न इत्थती ति आनेज्जं” ति [पटि ५९१, वि १२।५५] एवमादिना पटिसम्भित्तानयेन वेदित्तं ।

१८ अट्ठङ्गसमन्नागतं ति, समाहितता, परिसुद्धता, परियोदातता, अनङ्गणता, विगोपक्खिलेसता, मुट्ठता, कम्मनियता, आनेत्थप्पत्ती ति इमेहि अट्ठहि अट्ठेहि समन्नागतं ।

अभिनीहारफलम ति अभिनीहरणे अभिसुग्रीवरणे मर्म, इतिनिषादीनं अविगमाय
स्वमं ति अत्यो ।

१९ अनङ्गणसुत्तयत्यसुत्ताउमारेना ति, अनङ्गणे ति इदं आङ्गणसुता
नुसारेन । युतं हि तत्थ, 'पापसां एतं आयुमो अशुमनातं इन्द्रावचरानं अधिपत्तां
यदिद अङ्गणं ति यो च सा आयुमो वागो यो च अप्पवया उभयमेतं अङ्गणं' ति
[म १।४६] एवमादि । विगतूपकिलेसे ति इदं वत्थमुत्तानुमारेन । युत्तं हि तत्थ,
कन्मे च भिक्खवे चित्तस्म उपविजसा ? अभिक्खमविममगोमो चित्तस्म उपविजसो,
व्यापाशो चित्तस्म उपविजसा' ति [म १।६४] एवमादि ।

२७ वक्कलत्थेरादीन यानि इमानि वत्थुनि इध सत्थेन युत्तानि तानि
पटिसम्भदाय अट्टकथाय वित्थारितानि० । पक्कलत्थेरवत्थु मग्गिममिक्खायट्टकथाय
वक्कलसुत्तवण्णाय वित्थारितयेनापि वेदित्तं [मञ्च ३।१९७-६००] ।

३० आयस्मतो सज्जीयस्से वत्थु मारतज्जायसुत्ते पि आगतं [म १।१०२-
६०३] । साणुकोरडञ्जस्स वत्थु धम्मपदट्टकथायपि "या च वस्स मत्तं जवे
दुपञ्जो असमाहितो" ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगत । तथेन "अण्णयेन जित्ते
कोधं" ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय वत्तगाय वपासिकाय, एव "अप्पमादो अमतपदं"
ति आदिगाथानं वण्णनायं सामावविया ति इमानि पि द्वे वत्थुनि तत्थ आगतानि ।

३२ सुत्ते ति मारतज्जायसुत्ते ।

३९ पियङ्करमाताय वत्थु सयुत्तट्टकथायं आगत [मञ्च १।३६१-३६२] ।
उत्तरमाताय वत्थु पेशवत्थुअट्टकथाय वट्टञ्च [१००-१००] ।† पुस्समिक्ख धम्म
सुत्तान वत्थुनि न लद्धानि ।

४१ जोत्तिकस्स, जट्टिलकस्स च वत्थुनि पटिसम्भदामगट्टकथायं [५०-
५०४], एव धम्मपदट्टकथायश्च "याध तण्हं पहरानं" इमिस्सा गाथाय वण्णनायं
वित्थारन आगतानि । घोसितस्स वत्थु पटिसम्भदामगट्टकथाय [५०४-५०९],
तथा धम्मपदट्टकथाय "अप्पमादो अमतपदं" ति आदिगाथानं वण्णनायं वित्थारतो
आगत । मेण्डकस्स वत्थु सङ्गपतो पटिसम्भदामगट्टकथाय [५०४], वित्थारतो
च धम्मपदट्टकथाय "सुदस्सं वज्जमञ्जेस" ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगत ।
वस्स च वस्स भारियादीनञ्च इन्द्रानुभावो महावग्गे पि निदिट्ठो [महा २।१११-११२] ।

* Hewavitarno Series ४९१-५०० ।

† Hewavitarno Series

५७ अभिञ्जापादक ति अभिञ्जाय पादभूत कसिणादिआरम्भणं चतुर्थ्यम्भान ।

५८ पथवीकसिणादिकं निमित्तं आरम्भणं अस्मा ति निमित्त्तारम्भणं । ततो परं यानि अभिञ्जाय पङ्क्तिमचित्तानि तानि सतारम्भणानि वा सहस्रस्यारम्भणानि वा । वरणवसेना ति अत्तना पङ्क्तिपित्तवणवसेन । नो पणत्तिवसेना ति न सत्तपणत्तिवसेन । सो हि भिस्तु ये अत्तसमे सतं वा सहस्रं वा अञ्जे मापेति ते केवल वरणवसेन न सत्तवसेन । त अभिञ्जाचित्त पुञ्जे पथवीकसिणादिहेसे युत्त अप्पनाचित्तमिव [ति ४७८] पक्रमेय ।

६० चूळपथको ति तस्स वत्थु पटिसम्भित्तमग्गट्टकथाय [४८३-४८५], अङ्गुत्तरट्टकथाय [अअ १। ३०-२-९], धम्मपदट्टकथायञ्च "उट्टानेनप्पमादना" ति इमिस्सा गाथाय वरणनाय वित्थारेण आगत । अङ्गीरस ति सम्मासम्बुद्ध ।

६३ ओभासगाथा ति वाणोभामनं कालु समत्ता गाथायो ।

७१ चूळसुमहा अनाथपिण्डकस्स धोता । तस्सा वत्थु धम्मपदट्टकथाय "दूरे सन्तो पकासेत्ती" ति इमिस्सा गाथाय वरणनाय आगत ।

७४ चूळअनाथपिण्डकसेट्ठी ति अनाथपिण्डकसेट्ठिस्स कनिट्टभाता [टीका २।२८१] ।

७५ महापवारणपुरणमासी ति कत्तिकपुरणमासी ।

८० तीही ति, "इध भिस्सवे भिस्सु इद्वियेसु गुत्तद्वारो होति, भोजने मत्तञ्जू होति, जागरिय अनुयुत्तो होती" ति [अ १।१४२] इमेहि सीहि धम्ममेहि । "अपण्णरुपटिपदं ति अरिस्सपटिपदं पक्कसपटिपदं निरय्यानिरुपटिपदं कारणपटिपदं सारपटिपदं मण्डपटिपदं अपन्नोक्कपटिपदं अनुलोमपटिपदं धम्मभानुधम्मपटिपदं पटिपन्नो होति, न तक्कगहणेन वा नयगहणेन वा" ति [अअ २।१००]

८२ यसस्स वत्थु वित्थारतो महावग्गे आगत [महा १।२८-३४] । महाकप्पिनस्स च अङ्गुत्तरट्टकथाय [अअ १।३४४-३५१] ।

८३ अत्तना सद्धि आगते ति,

"महामहिदत्थेर त थेर इद्वियमुत्तिय ।

सम्भल भद्दसालञ्च सके सद्धिविहारिके ॥

लङ्कादीपे मणुञ्जाम्ह मणुञ्ज जिजसासनं ।

पतिट्ठापेव तुम्हे ति पञ्च थेर अपेसया" ति ॥

[महावसे १२।७-८] एत्थं युत्ते इट्टियादयो धेरे । राजा न पस्सती ति,

“धेरो बहसु दिट्ठेसु अतिभायिस्सती ति सो ।

अत्तानमेव दस्सेती” ति [महावसे १४।६] एत्थं युत्तनयेन ।

८५ आळिन्दे ति द्वाग्घमुत्ते । ‘पवाणो पवणाळिन्ण पमुग्घद्वारवधनं’
ति अभिधानपदीपिका । ओकासेही ति पकिर । ताळच्छिद्दग्गळेना ति कुञ्चिक्कविपरेन ।
अग्गळत्तरिकाया ति पिट्टिसद्दाटान अत्तरेन ।

८६ भवे चाह भय दिस्सा ति अह ससारे जातिजगदिक्क भयं दिस्सा एव ।
भवञ्च विभवेसिन् ति विभव विनासं इत्थं तानं पुनपुन भवं येव दिस्सा । भय
नाभिपदि ति किञ्चि भव न अभिनन्दि । नन्दिञ्च न उपादियि ति सग्गम्पि
सह न उपगन्धि ।

८९ अट्टसमापत्तियसीभावो ति, चत्ताग्गि क्कानानि, चत्तागे च आरुप्पा ति
इमास अट्टन समापत्तेन वसीभावो ।

९१ “आचरियो मे भत्ते होहि, आयस्मत्तो निस्साय वच्छामी” ति
[महा १।११२] एव निस्सयं गहेत्ता भिन्सु आचारियस्स सन्तिके वमति । उप
पक्कायस्स सत्तिके पन निस्सयगहणञ्चिच्च नत्थि । एव सन्त पि निस्सयगहणे
दोसो नत्थि, तस्मिद्—उपपक्कायस्स सत्तिके निस्सयगहणमदिस ति ।

१०१ धेरो ति पुत्रं युत्तो तिपिटक्कूळाभयत्थरो [वि १२।८९] । हेट्ठा
तिरोक्कूट्टपाटिहारिये युत्तनयेन [वि १२।८८] ।

१०३ वन्दिमसुग्गियेसु एको हत्थपासे हत्थसमापे होत्तु ति अधिट्ठाति ।
हो तु ति स्यामपाठो । सो पटिसम्भिदाय अनागतत्ता न गहेत्तञ्चो ।

१०४ उपादियणक ति फम्मसमुद्दानं रूप । अनुपादियणक ति इमस्मिं
ठाने चित्तसमुद्दानमेव अधिप्पेन ।

१०८ आपानभूमि सज्जयिस्सु ति, यत्थं निसिञ्चो सो ब्वातिगण्णेन सद्धि
भोजनं करोति, त भूमिपदेस मालागन्धादीहि अलद्धरिस्सु । ति विधनाटकेही ति
वधूत्तुमारीक्कञ्जात्थाहि ति विधाहि नाटक्कथीहि [टीका २।२८७] ।

१०९ अत्तकुञ्जेना ति निकुञ्जितेन ।

११० सिनेरुपरिमएह ति सिनेरुमेरुल ।

११४ खिप्पनिसत्तिनो ति खिप्पनिसामना, सोधं आवज्जेतु समत्था ति अत्थो ।

११७ अयमेव चेत्य युक्ती ति, एत्थ नागराजदमने उपादिण्णकं निस्साय अनुपादिण्णकं षड्ढो ति अयमेव युक्ति, युक्तरूपा योजना ति अत्थो ।

१२५ अङ्गुलिमालस्स च अन्नर ति इद, “अथ सो भगवा तथारूपं इद्धाभिसद्धार अभिसद्धारोसि यथा चोरो अङ्गुलिमालो भगवन्त पकतिया गच्छत सन्तथामेन गच्छन्तो न सकोति सम्पापुणितु” ति [म २।४७९] एवं मज्झिमनिकाये अङ्गुलिमालसुत्ते युत्तनयेन वेदित्तं ।

१२६ चन्दपूवे ति चन्दमण्डलाकारेण क्तपूवे ।

१२७ इल्लीसो ति तस्स पुट्टभवे नामं । वत्थु इल्लोसजातके [जाअ १।३४५-३४९], एवं धम्मपदट्टकथाय, “यथा पि भमरो पुष्फ” ति इमिस्मा गाथाय वण्णनार्य आगत ।

१३५ पसादो ति चम्बुप्पसादादिको पञ्चत्रिधो पसादो [वि १।४।७३] ।

१३८ देवदत्तो विद्या ति इदं देवदत्तस्स वत्थु चुल्लवग्गे [२।१६४] आगत नयेन वेदित्तं ।

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय
इद्विविधनिर्देशटीका समत्ता ।

तेरसमो परिच्छेदा

अभिज्ञानिद्देशटोका

१ "सो एवं समान्ति विचे परिसुद्धे परियोदाने अनङ्गत्वे विगनूपकिनेमे सुटुमूते कम्मनिये ठिते आनेखुप्पत्ते दिवाय सोतधातुया चित्तं अभिनीहरति अभि निम्नामेति । सो दिवाय सोतधातुया तिसुद्धाय अतिर तमापुमिहाय वभो सहे सुणाति दिजे च मानुमे च ये दूरे मन्तिके चा" ति [दी १।१०४] अयमेत्थ सामञ्जकामुत्ते आगता पाळि वेदित्वा । बुत्तायेनेया ति हट्टा बुत्तनयेन एव [वि १०।१३-१९] ।

२ विरियमायनापलनिम्बत्ता ति विरियायत्तभावात्तजेन निम्बत्ता । सधन ट्टेन सोतं, निञ्जीवट्टेन च धातु ति सोतधातु ।

३ पदेसपरियादान ति परदेसगहणं । सो अञ्जे पि सहे सुणाति येन । ये दूरे सन्तिके चा ति इह निप्पदेसपरियादान ।

४ अभिज्ञापादकज्जमान पुब्बे बुत्तनयेन वेत्तित्तं [वि १०।५७] । तम्हा म्माना बुट्टाय अभिज्ञाय परिक्कम्मभूतेन वपचारसमाधिचित्तेन । पक्कुकुट्टित्तउदकस्सा ति एत्थ पक्कुधित्तउदकस्सा ति सुन्दरतरं [११।१९] ।

६ ततो पर ति ततो अप्पनाय वपत्तितो परं । तस्मिं सोत्ते ति तस्मिं अप्पनासोव । पतिता ति सा दिवसोतधातु तस्मिं सोत्ते अत्तोगधा होति, तस्सा सोत्तो पवत्तति, तदत्थं तस्म योनिनो पुन पि भावनाभियोगकिच्च नत्थी ति अत्थो । त ति दिव्यमोतधातुं ।

७ कुट्टोकासम्भ तरगतं पी ति पादकज्जानसस च आरम्मणं तेन यो ओकासो कुट्टो भरितो तस्स अरम्भन्तरगत पि सहे सुणाति, तदत्थाय अपरपरिक्कम्मसस पयोजनं नत्थी ति अत्थो ।

८ चेतोपरियञ्जाणया ति प्पथ, "चेत्तापरियञ्जाणाय चित्तं अभिनीहरति अभिनिम्नामेति । सो परसत्तानं परपुग्गहानं चेतसा चेतो परिश्व पजानाति, सराग वा चित्तं वीतराग वा चित्तं पे ५ अविमुत्तं वा चित्तं अविमुत्तं चित्तं ति पजानाती" ति [दी १।१०५] अय पाळि वेदित्वा ।

११ तानि पि सङ्गएहन्ती ति तानि चत्ताणि पि धोतराग वा ति इमस्मि पदे सङ्गएहन्ति । एव धीतदोस वा ति पदे अवसेसानि दम अकुसलचित्तानि पि सङ्गएहन्ति । लोभदोसेहि अमिदिसतस्स एककस्सेव मोहस्स सभावतो इमानि द्वे चित्तानि पाटि-पुग्गलिकनयेन आवेणिकनयेन समोद्धानि भवन्ति । इमस्मि नये मोहेनेव सह, दुतियनये च सह मोहेना ति भेदो वेदितव्वो (एत्थ वि १४८९-९३ दृट्ठं) ।

१२ तदङ्ग निस्सरणविमुत्तिप्पत्त ति एत्थायं टीका—“तदङ्ग-विमुत्तिप्पत्त फामावचरकुसलचित्त । विपरममनविमुत्तिप्पत्त महग्गतचित्तं । समुच्छेदविमुत्तिप्पत्त मग्गचित्तं । पटिपस्सद्धिविमुत्तिप्पत्त फलचित्तं । निस्सरण विमुत्तिप्पत्तस्मि तदुभयमेव । काम कानिचि पञ्चवेक्खणचित्तादानि निव्वानारम्मणानि होत्ति, निस्सरणविमुत्तिप्पत्तानि पन न होन्ति, तादिसकिञ्चायोगतो” ति [टीका २३०७-३०८] । अयं पनेत्थ गच्छि—“विपरसनाकाले निच्च अङ्ग पहाय अनिच्चं ति आदिविपरसनावसेन तदङ्गविमुत्ति । नीवरणादिविम्बम्भनवसेन रूपारूपसञ्जीन विक्खम्भनविमुत्ति । सक्खायादिकिलेससमुच्छेदवसेन मग्गो समुच्छेदविमुत्ति । फलं तेहि पटिपस्सद्धत्ता पटिपस्सद्धिविमुत्ति । निव्वान सञ्चक्खिलेसेहि निस्सरणत्ता निस्सरण विमुत्ति नामा” ति । “सम्मादिट्ठिया क्तमे पञ्च विवेका ? विम्बम्भनविवेको, तदङ्गविवेको, समुच्छेदविवेको, पटिपस्सद्धिविवेको, निस्सरणविवेको । विम्बम्भनविवेको च नीवरणानं, पठमज्झानं भावयतो । तदङ्गविवेको च दिट्ठिगतानं, निव्वेधभागियं समाधि भावयतो । समुच्छेदविवेको च लोकुत्तर ग्वयगामि मग्गं भावयतो । पटिपस्सद्धि विवेको च फलकरणे । निस्सरणविवेको च निरोधो निव्वान” ति [पटि ६०९] ये इमे पटिसम्भिदाय पञ्च विवेका वुत्ता ते एव एत्थ विमुत्तिवसेन निहिट्ठा ति मज्झाम ।

१३ पुब्बेनिवासानुस्सतिआणकथाय, “पुब्बेनिवासानुस्सतिआणाय चित्तं अभिनीहरति अभिनिन्नामेति । सो अनेकविहित पुब्बेनिवासं अनुस्सरति, सेय्यधिद—एकस्मि जातिं ७ पे ७ इति साकारं सवहेसं अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरती” ति [धी ११०७] अयं पाळि वेदितव्वा ।

१८ सरभङ्गसदिसस्सा ति तस्स वत्थु जातकट्टकथाय चत्तालीसनिपाते [जात्र ५१२७-१५१] सरभङ्गजातके आगतनयेन वेदितव्यं ।

२० “कुञ्जदीन अतिक्रमनाय एकेनेव रुन्धदण्डेन क्तसङ्कमो दएडकसेतु । चतूहि पञ्चहि वा जनेहि गन्तु सक्खुरोय्यो फलके अत्थरित्वा आणियो कोट्टेत्वा क्तसङ्कमो जङ्गसेतु । जङ्गसत्थस्स गमनयोगो सङ्कमो जङ्गसेतु, जङ्गमग्गो विय । सकटस्स

गमनयोगो सङ्गमो सफटसेतु, सरटमगो विय । मद्दा जङ्गसत्थन गन्तवमगो महाजङ्गमगो । बहूहि वीसाय वा तिसाय वा सङ्घेहि परज्झं गन्धवमगो महासफटमगो" [टीका २।३१३] ।

२५ आहुदरिक् ति अहो च षट्ठ्वा च अञ्जमञ्ज पस्सित्तु न सगन्धि तादिमं । अन्धतम ति गाळ्ढवकारनिमिसा ।

२६ कट्टफालको रत्तयत्तदेकसदिसो व । केसोहारको मुग्घाराय निपभाय साणिय पसेत्वा पुन खुर तिग्गिणं क्त्वा अवससे कसे आहरति, एवं केसोहार कूपमा वेदित्था ।

२७ अतीतमगण रूपावचर, परिक्खमनाणं कामारचर, तस्मा अतीतस ज्ञाणं रूपावचर ति गहितं २६ परिक्खमसमाधिजाण अतीतसजाण ति यचने न युञ्जति ।

२९ सवट्ठो ति आदि मद्दपेन वुत्त । सुत्ते पन, "कतमाणि चत्तारि ? यदा भिरत्तये कप्पो सवट्ठो तिट्ठति, त १ सुत्तरं सद्दात्तु पत्तकानि वस्सानी ति वा पत्तकानि वस्ससतानी ति वा पत्तकानि वस्ससहस्सानी ति वा पत्तकानि वस्समतमहस्सानी ति वा । यदा भिरत्तये कप्पो सवट्ठ्याया तिट्ठति ५ पे ५ पत्तकानि वस्ससतमहस्सानी ति वा । यदा भिरत्तये कप्पो त्रिवट्ठो ५ पे ५ यदा भिरत्तये कप्पो त्रिवट्ठ्यायो तिट्ठति ५ पे ५ पत्तकानि वस्ससतमहस्सानी ति वा । इमानि एते भिरत्तये कप्पस्म चत्तारि अत्तद्दे प्प्यानी" ति [अ २।१९०-१९१] एवमागत ।

३१ "थानीध भूतानी" ति [सु ३६७] आदिना सुत्तनिपातं वृद्धमगे आगत रतनसुत्त । "विरूपकत्थि मे मेत्तं, मेत्तं परापथेहि मे" ति [चुद्ध २।११-१२] एवमादिना चुद्धमगे आगत ग्य धपरिच्छ । सयुत्तनिकाये सगाथायगे सक्खसंयुत्ते आगतं धज्जगसुत्त [स १।३२०-३२३] धज्जगपरिच्छ । दीपनिकाये आगतं आटा नाटियसुत्त [दा ३।२०८-२२१] आटानाटियपरिच्छ । मोरजातके "उदेत्तय चक्खुमा एकराजा" ति [जाअ २।३३-३४] आदिकं मोरपरिच्छ । यावता धा पन आकट्ठेय्या ति, "आकट्ठमानो आनद तथागतो निसहस्सि महासहस्सि लोकधातु मरेण विञ्जापेय्य, यावता धा पन आकट्ठेय्या" ति [अ १।२९३] एवं वुत्त ।

३५ अपरापरियेदनीयेना ति समततरभवतो अपरापरेसु भवेसु विपश्चमानन कम्मनेन [त्रि १९।१४] ।

३६ सत्तसुरिय ति अङ्गत्तरनिराये सत्तकनिपात आगतं सत्तसुरियसुत्त [अ ४।१०२-१०५] ।

४२ त ति उदकं । अस्ता ति वातस ।

४३ उपरिचतुकामावचरदेनलोकट्टाने ति चातुम्महाराजिके च तावतिसे च देवे वञ्जेत्वा यामलोकादीन चतुन्न कामावचरदेवलोकानं पतिट्टहन्टाने । रसपथवि ति रससम्पन्न पथविं । त सच्च अग्गञ्जसुत्ते वुत्तनयेन वेदित्त [दी ३।९३-१०२] ।

४९ भूमिपप्पटको ति भूमियं उट्टितो अहिच्छत्तकाकारो वरणगन्धरस सम्पन्नो पप्पटको [दी २।९४] । चदालता ति एका मधुररसा भदलता [दीअ ३।६९] । अकट्टपाको ति अकट्टे येव भूमिभागे उप्पन्नो पाको ।

५४ महासम्मतो ति आदि, “महाजनसम्मतो ति र्गो वासेट्टा महासम्मतो त्वेव पठम अक्खरं उपनिच्चत्तं । रत्तेत्तान अधिपती ति र्गो वासेट्टा रत्तियो खत्तियो त्वेव दुत्तिय अक्खरं उपनिच्चत्तं । धम्मेन परे सरञ्जेत्ती० ति र्गो वासेट्टा राजा राजा त्वेव तत्तियं अक्खरं उपनिच्चत्तं” ति [दी ३।१०२] एव अग्गञ्जसुत्ते वुत्तनयेन वेदित्तव्य ।

६१ अभिहन्त्वा ति घट्टेत्वा ।

६८ पवत्तानि पतित्तानि फलानि भोजन अस्ता ति पवत्तफलभोजनो । इत्तिपव्वजाय पव्वजिता एवं यापेन्ति । सामिसनिरामिसादिप्पभेदान ति एत्थ, “सामिसा सुखा (वेदना) नाम पञ्चकामगुणामिससन्नित्तिता छ गेहसिता सोमनस्स वेदना । निरामिसा सुपा नाम छ नेक्खम्मसिता सोमनस्सवेदना । सामिसा दुक्खा नाम छ गेहसिता दोमनस्सवेदना । निरामिसा दुक्खा नाम छ नेक्खम्मसिता दोमनस्सवेदना” ति [दीअ २।४९७] एव महासत्तिपट्टानसुत्तवण्णनाय, तथा मज्झिमवृत्तकथाय सत्तिपट्टानसुत्तवण्णनाय वुत्तनयेन एतेस सुत्तदुक्खान पभेदा वेदित्त्वा । एते च भेदा उपरिपण्णसवे सञ्जायतनविभङ्गसुत्ते पि, “एत्थ कतमानि छ गेहसितानि सोमनस्सानि ? चम्बुविञ्जेत्थान रूपान” ति आदिना नयेन वुत्ता [म ३।४०२-४०४] । ते तत्थ वुत्तानुसारेणापि वेदित्तव्या ।

७२ चुत्तपपातआणाय ति एत्थ अयं पाळि—“सत्तानं चुत्तपपातआणाय चित्तं अभिनीहरति, अभिनिन्नामेति । सो दिव्वेन चम्बुना तिसुद्धेन अत्थिक्कन्तमानु सवेन सत्ते पस्सति चवमाने उप्पपन्नमाने हीने पणोत्त पेत्त यथाक्कम्पणे सत्ते पजानात्ती” ति [दी १।१०८-१०९] ।

चुद्धसमो परिच्छेदो खन्धनिर्देशटीका

३ उरसकित्वा ति पुरतो गत्वा (प्लक्क गत्यर्थो भ्रादिगणो धातु, न तु शस्त्वु ध्वात्) ।

९ लोक्वियमगसम्पयुत्ता ति सम्मासङ्कशादीहि कुसलमगङ्गेहि सम्पयुत्ता ।
लोकुत्तरमगसम्पयुत्ता ति सोतापत्तिआदीहि लोकुत्तरमगगेहि सम्पयुत्ता ।

१० आसवान आरम्भणभूता ति लोक्वियचित्तसम्पयुत्ता पञ्चा । तेस
अनारम्भणा लोकुत्तरमगफनसम्पयुत्ता पञ्चा ।

१२ द्वीसु कामावचरकुसलचित्तेषु ति सोमनस्ससहगतत्राणसम्पयुत्तेसु
असद्वारिकससद्वारिकचित्तेसु । तस अत्थरणणा परतो आगच्छति [वि १४।८३-
८४] । सोळससु ति, चत्तारि मानानि एकेकमगसम्पयुत्तानि ति क्त्वा सोळस
सोमनस्ससहगतमगचित्तानि भवति [अभि १।३०] । उपेय्यासहगत पन पञ्चम
व्मानमेय । तेन सम्पयुत्तानि चत्तारेव मगचित्तानि ।

१४ यथा तथा वा ति परतो सुत्वा वा असुत्वा वा भावनं अनुयुञ्जित्वा
लद्धा भावनामया । योगविहितेसु ति अनुयुञ्जित्वा पञ्चाय सम्पादितेसु । कम्मा
यतनेसु १त नानाविधेषु कम्मेसु । विज्जाद्वानेसु ति सहस्रत्थादिविज्जाद्वानेसु ।
“तानि पनेतानि (कम्मायतनादीनि) एकञ्चे पण्डिता बोविसत्तसदिसा मनुस्सानं
फासुविहार आकङ्कन्ता नेव अञ्जेहि कयिरमानानि निपस्सन्ति, न वा क्तानि
उगगहन्ति, न कये तानं सुणन्ति, अथ सो अत्तनो घम्मताय चिन्ताय करोन्ति”
[टाका ३।९] । कम्मस्सकत्त ति, इव कम्म सत्तान सक इव नो सकं ति जानन ।
सञ्चानुलोमिक ति निपस्सनात्राण । खन्ती ति आदीनि पञ्चायेव वेवचनानि ।

१५ सा ति कामवचररूपारूपावचरधम्मे आरब्ध पद्यत्ता ।

१८ तदुपाया ति तत्र तत्र करणीये उपायभूता ।

२२ निश्चान पत्तनो अत्थो । विरिया अग्रहत्तफलहेतुता निश्चत्ता
अत्थो ति युत्ता ।

२७ आनन्दत्वेरो मोतापन्नो समानो चतुपटिसम्मिदालाभी अहोसि ।
तेनाह भगवा—“एतद्दम भिम्पये मम सावज्जानं भिम्पुनं बहुसुत्तान यदिव आनन्दो,

सक्तिमन्तान यदिद आनन्दो, गतिमन्तान यदिद आनन्दो, धितिमन्तान यदिद आनन्दो”
ति [अं ११३२] । इमिस्सा पाळिया अट्टकथाय आनन्दत्थेरवत्थु वित्थारेण आगत ।
चित्तो गहपति पि सोतापन्नो समानो षडुस्सुतो पटिभानना अहोसि । यथाह
भगवा—“एतद्दमा भिक्खवे मम सारकान उपासकान धम्मकथिकानं यदिद चित्तो
गहपति मच्चिक्कसण्डिको” ति [अं ११३३] । तस्स वत्थु एतस्स सुत्तस्स अट्टकथाय
आगत । तस्स धम्मकथा च चित्तगहपतिसंयुत्ते [सं ४१३४-३७४] सम्महुत्तेसु
सुत्तेसु आगता । धम्मिकउपासकस्स वत्थु सुत्तनिपातट्टकथायं धम्मिकसुत्तवणणनायं
आगत [सुअ ३१६]* । उपालिगहपतिवत्थु मग्गिमनिकाये उपालिसुत्तस्स च
तस्स सुत्तस्स अट्टकथाय च अनुसारेण वेदितं । खुञ्जुत्तरा ति खुञ्जा (कुञ्जा)
उत्तरा सामावतिया दासो । सा सोतापन्ना बहुस्सुता च अहोसि । तेनाह भगवा—
“एतद्दम भिक्खवे मम सारिकानं उपासिकानं बहुस्सुतानं यदिद खुञ्जुत्तरा” ति
[अं ११३४] । तस्सा वत्थु इमिस्सा पाळिया वणणनायं आगत ।

३० “पुञ्जकाले एकसतराजून देसभासा एकसतचोहारा । धम्मपदे यमक-
वग्गो ओपम्मवग्गो ति वदति । मूलपण्णासके यमकवग्गो ओपम्मवग्गो एवा ति
अपरे” [टीका ३१८] ।

३४ तथा ति तेसु पञ्चसु खन्धेसु । अयं रूपखन्धकथा । इमाय सद्धि
अभिधम्मत्थसङ्गहस्स छट्ठो रूपसङ्गहनिभागो पठित्तो । तेनायं कथा सुविञ्जेण्या
भविस्सति । रूपनलक्खणं ति यं सीतुएहादीहि विकारमापज्जति त रूपन लम्पण
अस्सा ति । दिवादिगणो अयं (रूप विमोहने) धातु, न तु चुरादिगणो रूप रूपदस्सने ।

३७ चरखुस्स विसये रूपे अभिघात कातु समत्थो यो चत्तारि भूतानि उपादाय
जातो पसादो, तं लक्खणं अस्सा ति रूपाभिघातारहभूतण्यसादलक्खणं । पुञ्जस्मिं
भवे या दट्ठुकामता सा निदान अस्स, ताविसो भूतप्पसादो लम्पण अस्सा ति
दट्ठुकामतानिदानभूतप्पसादलक्खणं । एव सोतादिसु पि यथारहं योजेतत्त्वं ।
आविञ्जनं रूपामिमुखभावेण परत्तनं रसो किञ्च अस्सा ति आविञ्जनरस ।
आविञ्जनरस ति सीहलपाठो, अत्थो अयमेव । एव सहादिसु पि ।

४२ केचो ति, “महासत्तिकेसु एकञ्चे । तेसु हि वसुधम्मो एवं वदति—
चम्मुम्हि तेजो अधिक, सोते वायु, घाने पथवी, जिह्वाय आपो, काये सत्ते पि
समा” ति [टीका ३१८] ।

४३ तेजादीन गुणेदी ति, तेजस्य ओभासनगुणेन चक्षु अनुगाद्वि
वायुस सहगुणेन सोत अनुगाद्वि, पथनिया गधगुणेन घानं, आपस्त रसगुणेन
जिह्वा अनुगाद्वि ति अनुगाद्विभावतो ।

४५ पहायेत ति एत पहाय । यस्मा एकस्मिं भूते चक्षुभावसेन कुपिते
पसाद् विनसति, तस्मा समान भूतान एव पसाद् संभवति, न चिस्तमान ति ।

४६ यस्मा चक्षुपसाद्गतस्य रूपस्य संसादितिस्यस्य चक्षुपसादितिस्ये
एव अन्तीनत्ता चक्षु त रूपं न पसति, एव घाननिवर्गतस्यस्य निस्यस्य घान
पसादितिस्ये अन्तीनत्ता घान तं सह न सुष्यति, तस्मा अक्षणे निस्यस्य अनन्तीन
निस्ये ति आह ।

४७ यथारह यत्तुद्धारभाज ति वक्षुभाजश्च द्वारभाजश्च यथासम्भय साधय
मानं [अभि ३।२४-२६, १३-१४] ।

४८ रूपानिमनुपसती ति एत मकारो पदसंघिकरो ।

५३ बस्मिकादिगोचरनिजानमत्थो छप्पाणकसुत्तेन दीपेत्तो । वुत्त हेत—
“देव्यथा पि भिक्खवे पुरिमे छप्पाणके गटेत्वा नानाविमये नानागोचरे दृष्टाय
खजुया बधेय्य, अहि गहेत्वा दृष्टाय खजुया बधेय्य, सुसुमारं गस्सि कुक्कुर
सिगालं मक्खं गहेत्वा दृष्टाय खजुया बधेय्य, दृष्टाय खजुया बन्धित्वा मग्गे
गण्ठं करित्वा ओरसजेय्य । अथ रो ते भिक्खवे छप्पाणका नानाविसया नाना
गोचरा सक्कं सक गोचरविसयं आविच्छेय्यु, अहि आविच्छेय्य बस्मिकं पवेस्सामी
ति, सुसुमारो आविच्छेय्य उदकं पवेस्सामी ति, पस्सो आविच्छेय्य आकासं
डेस्सामी ति, कुक्कुरो आविच्छेय्य गानं पवेस्सामी ति, सिङ्गालो आविच्छेय्य सीरथिक
पवेस्सामी ति, मक्खो आविच्छेय्य वानं पवेस्सामी ति एवमेव रो भिक्खवे
यस्स कस्सचि भिक्खुणे कायगतासति अभाविता अवहुलीक्ता त चक्षु आविच्छति
मनापियेसु रूपेसु, अमनापिया रूपा पटिक्कूला हीन्ति ५ पे ७ मनो आविच्छति मता
पियेसु धम्मेसु, अमनापिया धम्मा पटिक्कूला हा ती” ति [सं ४।२४६-२४७] ।

इमस्मिं सुत्ते मनच्छट्ठार विद्वानं उपमावसेन छप्पाणका वुत्ता । तेसु इध
पञ्चन्न रूपिन्द्रियानं उपमावसेन पञ्चेन गहिता ।

५८ निम्मासुक्तादिकं इत्थिलिङ्ग, इत्थिभावनिर्म्मक इत्थिनिमित्तं, भकुटि
करण हसन-सल्लपनादिकं इत्थिबुत्त । वेसभूसादिने इत्थिआकणो । समसुक्
तादिकं पुरिसिङ्ग ति एवं यथारह योजेत्य ।

६१ अभिष्कामादौ ति एत्थ आदिसहेन पटिक्कम सम्मिञ्जन पसारण गमना-
गमनादीन सङ्गहो । तेस पवत्तका या चित्तसमुट्टाना वायोधातु, ताय सह जातो यो
रूपकायो, तस्स थम्मनसन्धारणचलनस्स पच्चयो कारणभूतो यो वायोधातुया
आकारविकारो अय कायविञ्जत्ति नाम ।

६२ उपादिएणघट्टनस्सा ति कम्मजानं ओट्टुजिह्वाहातात्तुनं घट्टनस्स ।

६६ उहेसदेसना ति उहेसस्स देसना । उहेसे देसना ति सीहलपाठी, रूपान
उहेसे या देसना सा एव कता ति अर्थो ।

७१ सम्भवरूप ति सुक्कं । यदि मिद्ध रूपकप्रत्ययेन सङ्गहित भवेय्य त न पहीयेय्य,
रूपस्स अप्पहातन्नतो । तस्स पन नामेन सङ्गहितत्ता, नरिथि नीघरणा तथा ति वुत्त ।

७२ न हेतू ति, त रूप, अलोभो अदोसो अमोहो, लोभो दोसो मोहो ति
इमेसु कुसलाकुसलहेतुसु एके पि हेतु न भवति । सासय ति यं आसवानं आरम्मण
हेति । [नरनीतटीका ६।७] ।

७३ परतो ति 'सद्धि हृदयवत्थुना इन्द्रियरूपं कम्मजमेवा' ति परतो आगतं
[वि १४।७९] ।

७६. फोट्टुच्चत्तयं ति, पथवीधातु सेजोधातु वायोधातु ति इद फोट्टुच्चत्तय ।
आपोधातुर्यं फस्सस्स अभाव मब्बन्ति आभिधम्मिका । सेस ति इद सत्तविध
वज्जेत्वा अवसेसं एकीसतिविध रूप विञ्जात नाम ।

७७ जातिजराभङ्गा ति, रूपस्स उपचयो सन्तती ति अय जाति, जरता जरा,
अनिश्चता भङ्गो ति [वि १४।६६-६९] ।

७८ सेस ति, हृदयवत्थु, विञ्चसिद्धयं, पञ्च पसादा ति इमानि अट्ट वज्जेत्वा
घोसतिविधं ।

८० चित्तसमुट्टानरूपेसु रूपस्स उपचयो सन्तती ति इद जातिरूपं सङ्गहितं,
तस्मा तस्स हुतोचि जातत्त अनुञ्जात । दिट्टत्ता ति इद जातिरूप रूपजनकपच-
यानं चित्तादीन विच्चस्स आनुभावकरणे दिस्सति, तस्मा तस्स हुतोचि जातत्त
अनुञ्जात ति ।

८२ कामावचर ति आदिकं चतुर्विधं चित्त अभिधम्मत्यसङ्गहे पठमपरिच्छेदे
वुत्तनयेनापि वेदितव्यं ।

८४ अससीदन्तो ति सङ्कोचं अनापज्जन्तो । अमुत्तचागतादियसेना ति,
एक्कथो हि ददन्तो पि सुत्तचागो न होति, अयं पुग्गलो दानारहो वा अदानारहो वा ति

आदिचित्ताय ससोदति । तस्स भावो अमुत्तवागता आदिसहेन मच्छरियमानादानं सङ्गहो ।

९१ आदीनवो ति एत्थ पाळिय दोसो ति पाठो । युत्त हि सत्थ, “सत्ति भिक्खवे एके समण्णाह्वया एव वादिनो एव दिट्ठिनो, नत्थ कामेसु दोसो ति । ते कामेसु पातन्त्यतं आपञ्जती” ति [म १।५५६] । दिट्ठमङ्गलादीनी ति यानि परेसं समण्णाह्वयानि दिट्ठसुतमुत्तरसेन पवत्तिव्वानि वत्तकुलं हलमङ्गलानि तानि सारतो पञ्चेति न कम्मं । युत्त हेत पञ्चकनिपाते, “कोवृहलमङ्गलिको होति, मङ्गलं पञ्चेति, नो कम्म” ति [अ ३।२३०] ।

९२ तिक्कणमद्दप्पवत्तिकाले ति, यदा तिक्कणपवत्ति तदा असद्धारं, यदा मद्दप्पवत्ति तदा ससद्धार ।

९३ असन्निट्ठानविक्खरोपकाले ति, यदा यत्र कुत्रचि सन्निट्ठानं न गच्छति तदा विचिक्खिच्छासम्पयुत्तं, यदा विमिग्गत्तचित्तो होति तदा उद्धवसम्पयुत्तं ।

९५ द्वे मनोचिञ्जाणघातुयो ति एका सोमनस्ससहगता अपरा च उपेक्खा सहगता [अभि १।८] ।

९८ छिपच्छट्ठानभेदतो ति, सोमनस्स सहगता डिट्ठाना, उपेक्खासहगता पञ्चट्ठाना ति भेदतो ।

१०० आगमनादिघसेना ति, असद्धारिककुसलतो आगतं ति असद्धारं, ससद्धारिककुसलतो आगतं ति ससद्धारं ति आगमनवसनं । आदिसहेन, तेसं कुसलानं इमे विपाका ति इमिना नयेनापि ।

१०२ इतरेसु ति अहेतुककुसलविपाकेसु ।

१०५ मग्गधीधिघसेन [वि २२।१५-१७], फलसमापत्तिवीधिघसेन [वि २३।५-१४] च पवत्ति उपरि आविभविस्सति ।

१०६ लोक्कत्तरकिरिया नाम नत्थि, तस्मा किरिय ति विघमेव ।

१०७ अय किरिया मनोघातु पञ्चद्वारावज्जनं ति पि युञ्चति [अभि १।९] ।

१०८ अय किरिया मनोचिञ्जाणघातु, मनोद्वारावज्जनं हसितुप्पादचित्तञ्चेति पि युञ्चति [अभि १।९] । अनुत्थारासेसु चत्तुसु ति असाधारणेषु अप्पखित्तिसु वा वत्थुसु ।

११० पटिसन्धिआदिकिञ्चानि अभियम्मत्यसङ्गहे युत्तनयेनापि वेदितव्वानि [अभि ३।९-१२] ।

१११ कम्मकम्मनिमित्तगतिनिमित्तान्ति एत्थ, कम्म ति य किञ्चि
अनवज्जं कुसलकम्मं, कम्मनिमित्तं तस्स कम्मस्स साधनभूतं देय्यधम्मादिकं, गतिनिमित्तं
संगे उय्यानप्रमानादिकं, मनुस्सलोके मातुक्कुच्छिवरण्णादिकं [वि १७।१४०-१४२] ।

११२ रूपारूपभत्रेसु निवृत्तिकाले कसिणादिकं आकासानध्यायतनादिकञ्च
कम्मनिमित्तमेव आरम्भणं होति, न कम्म गतिनिमित्तं वा ।

११३ एत्थ कम्म ति यं किञ्चि अकुसलकम्मं । कम्मनिमित्तं तस्स
कम्मस्स हेतुभूतं येय्यभण्डादिकं । गतिनिमित्तं नरकादिषु अग्गिजालावण्णादिकं
[वि १७।१३६-१३८] ।

११६ छुच्चिधे पी ति एत्थ रूपादि पञ्चविध आरम्भणं दिव्यचमसुत्राणादीन्
पञ्चुप्पन्नरसेन पि आरम्भणं होति येन [अभि ३।२१] ।

१२७ पञ्चविधा ति एत्थ इमाय पञ्चविधाय वेदनाय सम्पयोगो अभि
धम्मत्थसङ्गहे वुत्तनयेनापि वेदित्तं [अभि ३।२-४] ।

१२८ यथा तथा वा ति यथाभूतेन वा अयथाभूतेन वा ।

१३३ फस्सो ति आदीन् सद्धारान् वण्णाना अभिधम्मत्थसङ्गहस्स दुतिय
चेतसिकसङ्गहविभागं पठित्वा पि विञ्जातन्ना । तत्थ चेतसिकेसु वेदनासञ्चानम्पि
सङ्गहो क्तो ।

१३४ सन्निपातपञ्चुपट्टानो ति, “चमसुच्च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खु-
विञ्जाणं, तिण्णं सङ्गति फस्सो” ति [सं २।८७] एव इमेस तिण्णं सन्निपातवसेन
फस्सो उपट्टाति । तस्मा वुत्तं, तिकसन्निपातसङ्गातस्स अत्तनो कारणस्स वसेना ति ।
निच्चम्मगावी चिया ति, “कथञ्च भिक्खवे फस्साहागे दट्ठन्तो ? सेय्यथा पि भिक्खवे
गावा निचम्मा वुट्ठञ्चे निस्साय तिट्ठेय, ये कुट्टुनिस्सिता पाणा ते नं खादेय्यु” ति
[सं २।१२०] एवं वुत्तगावीसदिसो दट्ठञ्चो ।

१३७ विरियारम्भवत्थूनि नाम अट्ठ आरम्भवत्थूनि । तानि, “इधावुसो
भिन्सुना कम्म कातञ्च होति । तस्स एव होति, कम्म सो मे कातञ्च भविस्सति,
कम्मं खो पन मे करोतस्स न सुकरं वुद्धानं सासनं मनसिकात्तु, इदाहं विरिय
आरभामि अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय असच्छिक्तस्स सच्छिक्किरियाया
ति । सो विरिय आरभति अप्पत्तस्स पत्तिया अपेअ सच्छिक्किरियाय । इदं पठमं
आरम्भवत्थू” ति आदिना सङ्गोत्तिसुत्ते [दी ३।२६९-२७१], दसुत्तरसुत्ते च
[दी ३।३२०-३२३] वुत्तानि ।

१४० श्रोत्रपत्नी, तदेव एत वि वप्यन लक्ष्मणं अस्ता वि श्रोत्रपत्न-
लक्षणा । “सद्वाय हरति श्रोत्र” ति [सं १।३१५, सु ३६०] आश्रयकमुत्ते युत्तता
सद्वा श्रोत्रुत्तरण विय दृष्ट्या । सद्दम्भसघनादी ति “सत्पुरिससंसेत्रो सद्दम्भसवर्त
योनिमोग्नमिक्कारो धम्मानुधम्मपटिपत्तो” ति [दी ३।२१९] एव सङ्गीतिसुत्ते युत्तानि
वत्तारि सोतापत्तियद्धानि । हत्थधिच्छधीजानि विया ति, “कुमलधम्मानं आदाने हत्थं
विया” ति टोका [३।१०५] । “सद्दीप नित्तं पुरिसस्स सेट्ट” ति [सं १।३१५,
सु ३६०] आश्रयकमुत्ते युत्तता वित्त विय । “सद्वा बीज” ति [सु ३४१] कसि
भारद्वाजसुत्ते युत्तता बीज विय दृष्ट्या ।

१४२ “द्वेम भिस्सत्ते सुक्का धम्मा लोफं पालति । कतमे द्वे ? हिरि च
श्रोत्तपत्था” ति [अं १।६५] युत्तता इमे द्वे धम्मा लोफपालका ति दृष्ट्या ।

१४४ सद्दच्च, अहिरिकं, अनोत्तप्य ति आदिका किलेसा उद्वच्चादिकिलेसा ।

१४५ धीनमिद्धं, अरति, तदि, विजम्भिका, भत्तसम्मदो ति आदिका किलेसा
धीनमिद्धादिकिलेसा ।

१४७ धीनमिद्धं सद्दच्चं ति इमानि द्वे वग्गेत्या अघससानि कामच्छन्द्यापाद
विचिन्दिन्दासद्धानि त्थेण निवरणानि तद्वट्टा च किलेसा अघसेसनीघरणादी ति
वेदितव्वा । पसादनीययत्थुस्स ति युद्धधम्मसद्धानिदिसु ।

१५३ श्याजानीयाणं ति आजानीयसानं ।

१६२ मक्कटालोपो ति एवंनामका एको आरापो यो ह्मि अभिसज्जति ।

१६४ “तयो भिस्सत्ते धम्मे अप्पहाय अभाभो मुट्टसच्चं पहातुं, असम्पजञ्ज
पहातु, चेतसो विकरंते पहातु । कतमे तयो ? अरियानं अदस्सकम्पयत अप्पहायं,
अरियधम्मं असोतुकम्पयत अप्पहायं, उपारम्भचित्तं अप्पहाया” ति [अं ५।१५५] एव
युत्ता अरियानं अदस्साकामतादयो ।

१६६ सेसा ति, परसो, चेतता, वितक्को, विचारो, पीति, विरियं, जीवितं,
ससाधि, छन्दो, अभिमोदरतो, मनसिकारो चा ति ।

१७१ “दस विमानि भिस्सत्ते आघातवत्थूनि । कतमानि दस ? अनत्थं
मे अचरो ति आघातं वधति, अनत्थं मे चरती ति आघातं वधति, अनत्थं मे चरिस्सती
ति आघातं वधति, पियस्स मे मनापस्स अनत्थं अचरि, अनत्थं चरति, अनत्थं
चरिस्सती ति आघातं वधति, अप्पियस्स मे अमनापस्स अत्थं अचरि, अत्थं चरति,
अत्थं चरिस्सती ति आघातं वधति, णट्टाने च वुत्पति । इमानि सो भिस्सत्ते दस

आघातवत्यूनो" ति [अ ५।१६०] दसकनिपाते वुत्तानि आघातवत्यूनि पदद्वानानि अस्सा ति आघातवत्युपदद्वानो । इमानि आघातवत्यूनि खुदकविभङ्गे पि आगतानि ।

१७३ कटुक विरूपं मुखसङ्कोचं अश्वति जनेति गच्छति वा ति कटुकञ्चुको, तस्स भावो कटुकञ्चुकता ।

१७४ दामये सति यथा दासो परायत्तो होति, एव क्ताकत मुञ्चितु असक्कु-
णोप्यत्ता कुक्कुच्च दासगमिव दट्टन्न ।

१८४ उपेत्या विरतियो ति, यस्मा अरहतां अरहत्तमगकणणे एव समु-
च्छेदपहानवसेन मिच्छाकम्मन्तवाचाजीवा पहीना, तस्मा ततो पुन रिमणाभावा एता-
विस्सो विरतियो तेसं किरयचित्तेसु न विज्जन्ति । एता हेट्ठा वुत्तनयेन वेदित्वा
[वि १४।१३३, १५५] ।

१९० ततो पुञ्चे ति एणत्तयपरियापन्नतो पुञ्चे त रूपं अनुपपन्नत्ता अनागत-
नाम होति, ततो पच्छा अतीतं नामा ति ।

१९३ अकनिट्टादयो रूपावचरा, अञ्चे च कामावचरा देवा विभङ्गे वुत्त-
नयेन वेदित्वा [विभङ्ग ५६८-५७१] ।

१९७ ततो पुञ्चे ति पच्चुपपन्नतो पुञ्चे सा एव वेदना अतीता, ततो पच्छा
सा एव अनगता ।

२०५ नियता ति मिच्छत्तनियामेन नियता । आनन्तरियसदिसकम्मविपाकेन
जनिता कप्पट्टितिका ।

२०८. हीन वत्थुं आरम्भणं कत्वा उप्पन्ना हीनवत्थुका । पणीत वत्थु
आरम्भणं कत्वा उप्पन्ना पणीतवत्थुका ।

२१३ य वेदयति त सज्जानाती ति एव, य हावुसो वेदयति त सज्जानाती
ति सुत्ते आगतं [म १।५३८] ।

२१९ "कतमे पञ्च धम्मा सच्छिकातवा ? पञ्च धम्मसखग्धा—सील
कस्यधो, समाधिसस्यधो, पञ्चास्सधो, त्रिमुत्तिकस्यधो, त्रिमुत्तिआणदस्सनस्यधो"
ति [दी ३।३०१-३०२] एवं वुत्ता सीलादयो एञ्च धम्मसखग्धा ।

२२० "किञ्च भिक्खवे सद्दारे वदेथ ? सद्दत अभिमद्दरोती ति सो
भिक्खवे तम्मा सद्दारा ति वुचन्ति । किञ्च सद्दत अभिसद्दरोन्ति ? रूप रूपत्ताय

सङ्गतं अभिसङ्गोन्ति, वेदनं वेदनात्ताय सङ्गतं अभिसङ्गागोत्ती" ति [सं ३।१०६] एवं वेदनाय अभिसङ्गाणं युतं । तत्र वेदनत्ताया नि, यथा यागुमेन यागुमात्राय, पूरमेन पूरमावाय पचति, एव पचयेहि समागतत्वा कतभाषेन सङ्गतं ति लङ्ननामं वेदनं, यथा अभिसङ्गता वेदना नाम होति तथा वेदनामावाय अभिसङ्गागोति, आयूष्मि त सम्पिण्डेति निष्पद्येन्ती ति अर्थो । इव अट्टकथानुसारेण युतं [म प्र ३।१६] ।

२२१ चारकं ति व वनागारं । तत्र सदिसो रूपावयवो, वेदनादणं रुग्मस्त आधारभावतो । कारणं नि दण्डरुग्मं । तेन सदिसो वेदनास्य षो । अपराधूपमो सञ्ज्या स्यथो । कारणकारूपमो सङ्गाकरस्यथो । अपराधिवृत्तमो विञ्जाणस्यथो । एवं भाजनूपमादयो कमतो योजेतथा ।

२२३ "पञ्च वधका पचत्थिका ति एो भिस्त्वये पञ्चमेन उपादानस्य धान अधिवचन" ति [सं ४।२१८] एवं आसीधिसूपमे युता । "कतमो च भिस्त्वये भारो ? पञ्चुपादानस्यथा निस्स वचनीयं" ति [सं ३।३२] एव भारस्तुत्तयसेन भारतो दृष्ट्या । "तत्र भिस्त्वये सुतवा अरियमायको इति पठिसिधिस्यति—अहं एो एतरहि रूपेण गज्जामि ऽपे ऽ वेदनाय सज्जामी" ति [सं ३।१०६-१०८] एव मादिना नयेन सज्जनीयपरिधायवसेन एादकनी दृष्ट्या । "सैय्यथा पि आयुमो यमक गहपति वा गहपतिपुत्तो वा अट्टो महद्वनो महाभोगो, सो च आरक्कसम्पन्नो, तस्म कोविदेव पुरिसो उपजेय्य अत्यकामो अहितकामो अयोगस्सेमकामो जीविता वीरोपेतुकामो ऽपे ऽसो तं गहपति वा गहपतिपुत्त वा उपसङ्गमित्वा एव वदेय्य— उपट्टहेय्यं त भवे ति । तमेन सो गहपति वा गहपतिपुत्तो वा उपट्टापेय्य ऽपे ऽ एवमेव एो आयुमो अस्मुतवा पुथुज्जो ऽपे ऽ रूप अत्ततो समनुपस्मति ऽपे ऽ विञ्जाण अत्ततो समनुपस्मति सुतवा च एो आयुसो अरियसावरो ऽपे ऽ न रूप अत्ततो समनुपस्मति ऽपे ऽ न विञ्जाण अत्ततो समनुपस्मति ऽपे ऽ सो अनिच्छ रूप अनिच्छ रूपं ति यथाभूत पजानाति ऽपे ऽ अनिच्छ विञ्जाण ति यथाभूत पजानाति । दुक्ख रूप ऽपे ऽ दुक्ख विञ्जाणं ति यथाभूतं पजानाति । अनत्त रूप ऽपे ऽ अनत्तं विञ्जाणं ति यथाभूतं पजानाति । सङ्गत रूप ऽपे ऽ सङ्गत विञ्जाण ति यथाभूतं पजानाति । वधक रूप ऽपे ऽ वधक विञ्जाण ति यथाभूतं पजानाती" ति [सं ३।१३७-१४०] इमिना यमकसुते युतं नयानुसारेण अनिच्छदुक्खानत्तसङ्गतवधकतो दृष्ट्या ।

२२४ फेणपिण्डादयो उपमा सन्धसयुक्ते मङ्गिमपण्णासके पुष्पमगे फेण-
पिण्डमसुक्ते वुत्तनयेन वेदित्वा [सं ३।१७१-१७४] । “तिस्रो इमा आवुयो
दुक्कता—दुक्खदुक्कता, सङ्घारदुक्कता, विपरिणामदुक्कता” ति [स ४।३१८-३१९]
एवं जम्बुवादि सयुक्ते वुत्ताहि तीहि दुक्कताहि । तत्थ पीळालक्खण दुक्कमेव
दुक्क, तस्स भावो दुक्खदुक्कता । “सये सङ्घारा दुक्कता” ति [ध २७८] एवमागता
सङ्घारदुक्कता । सुत्ता वेदना विपरिणामे दुक्खुप्पत्तिहेतुतो विपरिणामदुक्कता ति वुत्त
[वि १६।३५], तस्स भावो विपरिणामदुक्कता वेदित्वा ।

इति चिसुद्धिमग्गदीपिकाय
खन्धनिर्देशटीका समप्ता ।

आयतनधातुनिर्देशटीका

५ “सायापत्तकृद्पेतो रदिमा व महाट्टमो ।

मूलवा फलसम्पन्नो पतिट्टा हाति पत्तिखन ॥

मनोरमे आयतने सेवन्ति न विहङ्गमा ।

द्वाय द्वायथिका यति फलत्था फलभोजिनो” ति [अ ३।४६] ॥

एत्थ, मनोरमे आयतने ति रमणीये समोसरणट्टाने । विहङ्गमा ति पत्तिखनो । तन्न तत्रेवा ति वस्मिं तस्मि विमसे । सत्पित्तभङ्ग्यत ति पञ्चकखभार । सति सति गायतने ति सति सति कारणे ।

८ सन्धनिर्देशे रूपाभिघातारहभूतप्पसादलककरण ति [वि १४।३७-४१]

चम्बुपट्टिहननलम्बण रूप ति चा ति [वि १४।५४-५७] प्पमादिना बुत्तनयेन ।

११ पुब्बे बुत्तेसु ति उप्पत्तिक्रमादिषु खन्धनिर्देशे बुत्तेसु [वि १४।२११] ।

“छ इमानि भिन्नये अनुत्तरियानि । क्तमानि छ ? दस्सनानुत्तरिय, सवनानुत्तरिय, लाभानुत्तरिय, सिम्भानुत्तरिय, पाणिचरियानुत्तरिय अनुस्सतानुत्तरिय” ति [अ ३।३६२-३६६] एव द्दण्णिपाते बुत्तेसु छसु ञ्जुत्तरियेषु दस्सनानुत्तरिय सवगानुत्तरियान हेतुभावेण, कारणभावेना ति श्रयो ।

१३ इतो परमेव बुत्तस्स [वि १५।१४] वेदनासञ्जासद्धारस्सखन्धनिर्द्धान सद्दातस्स धम्मायतनेकदेसस्स । बुत्तस्मि चेत अभिधम्मत्थसद्गद्दे, “चित्तचेतसिक सद्दाता चत्तागे अरूपिनो सन्धा निद्धानञ्जेति पञ्चविधस्मि अरूप ति व नाम ति च पबुच्चतो” ति [अभि ८।३२] । तदवसेसान ति चक्खु-मोत घान जिह्वा काय रूप सह गन्ध रस फोट्टन्यायतनानञ्च सुखुमरूपसद्दातस्स धम्मायतनेकदेसस्स च ।

१४ सुत्तुमरूप सोळसविध हेट्टा बुत्तमेव [वि १४।७३] ।

१६ “सुञ्जो गामो ति या भिवत्तवे द्दञ्जेत अञ्जत्तिरान आयतनान अधि वचनं” ति [स ४।२१८] बुत्तनयेन सुञ्जो गामो धिय दट्टथानि । “चारा गाम घातका ति यो भिक्खवे द्दञ्जेत बाहिरान आयतनान अधिवचनं” ति [स ४।२१९] आसाविसूपमसुत्ते बुत्तनयेन द्द घाहिरानि आयतनानि गामघातकघोरा धिय दट्टथानि । वित्थारो ति एवमेव सोतादिषु योजन क्त्वा वित्थारो कात-घो ति । छ पाणका, तेसञ्च गोचरा हेट्टा बुत्तनयेन वेदिन-था [१४।१३] ।

२२ छ धातुयो अस्सा ति छधातुरो । “छ यिमा भिम्बु धातुयो—पथनो धातु, आपोधातु, तेजोधातु, वायोधातु, आकासधातु, विञ्जाणधातु” ति एव तस्मिञ्चैव धातुभिर्द्गसुते वुत्तनयेन इमा छ धातुयो वेदितव्या [म ३।४३६] ।

२३, रघनिर्देशे [३७-४१, ५४-५७] रूपाभिर्नातारहभूतप्पसादलनरण ति एवमादिना नयेन वुत्तानि लफ्खणादीनि ।

२६ धातुद्वयनिरोधमत्त ति, मनोविञ्जाणधातु धम्मधातु ति इमासं द्विज धातूनं निरोधमत्तमेव सञ्जाप्रेदयितनिरोधधातु ।

३० सत्तचिञ्जाणधातुसङ्घेपो ति, चम्बु मोत घान जिह्वा कायविञ्जाण धातुयो, मनोधातु, मनोविञ्जाणधातु ति इमास सत्तत्र विञ्जाणधातून मङ्घेपो ।

३१ असङ्घता धातु ति नि-घानमेव, सा च धम्मधातुपरियापन्नता तस्सा एकदेशो ।

३३ एस भगवा । अस्स भगवतो सद्धम्मतेजानुभावेन विहत वेनेय्यसत्तान हृदयेसु तम रणेन विलय विनासं पयाति गच्छती ति योजना ।

३४ सोळसन्न ति हेट्टा रघनिर्देशे वुत्तान [वि १४।७३] सुखुमरूपान । पङ्कननवुत्तिचित्तेसु कुसलाकुसलविपाकानि द्विपञ्चविञ्जाणानि मनोधातुसङ्घातानि च तीणी ति तेरस चित्तानि वज्जेरा सेसानि छसत्तति चित्तानि, छसत्तति धम्मा ।

३५-३६ विप्पयुत्तपच्चयादीन कथा पञ्जाभूमिनिर्देशे आगतनयेन वेदितव्या [वि १७।९५, ८५, ९६, १००, ७९, ९१] । अनन्तरपच्चयादयो पि तथेव निहिट्टा [वि १७।७३, ९८, ९९, ८२] । एव आसेवनपच्चयो पि [वि १७।८७] ।

३८ सहजातादयो पि तथेव वणिणता [वि १७।७७, ७८, ९४] । एवं आरम्मणपच्चयो पि [वि १७।७१] ।

३९ पटिच्चसमुप्पादनिर्देशे ति पञ्जाभूमिनिर्देशे [वि १७।६६-१००] ।

४० उरच्चक्क ति भममानं चक्कं, तं चतुद्वारजातके (महामित्तविन्दकजातके) वुत्तनयेन वेदितव्यं [जाअ ४।३-६] । एत्थ खुरचक्क ति मरम्मस्यामपाठो, सो म गहेत्तवो । उर गमने वेदिको अयं धातु । उरति गच्छती ति उर, उरच्च तं चक्कञ्चा उरचक्क । अभिधानपरदीपिकायम्पि वुत्त—“एथङ्गे लम्पणे धम्मोरचक्केत्तिरियापदं” ।

इति चिसुद्धिमग्गदीपिकाय

आयतनधातुनिर्देशटीका समप्ता ।

मीलसमा परिच्छेदा

इन्द्रियसञ्चनिदसटीका

३ इन्द्रियेषु अतश्चातश्चरस्नामीति द्वय मोक्षपतिमग्न्याण, अतश्च फलव्याण अश्चातायिन्द्रियं, मन्मे साक्षात्पतिमग्न्याणादीनि द्व व्याणाणि अश्चिन्द्रियं ति वेदितव्यं [अभि ७।२२] ।

५ उल्लिङ्गेतीति आपेति । मोक्षरासेवनाया नि आरम्भण्यसेन । इदं चरसुन्द्रियादीनि संप्रदायं बुक्तं । सद्वादीनि पन भावनासेवनाय सेचिनानि ।

७ राधनिद्वेसे ति चरसादीनि तामसणादीनि रूपमत्तधकथार्यं बुक्तानि [नि १४।३७-४१, ५८, ५९] । मनसो लक्ष्णं विष्णाण्यधकथार्यं [नि १४।८२] सुखिन्द्रियादीनि वेदनामत्तधकथार्यं [नि १४।१२८], सद्वादान्ध सद्वाक्यधकथार्यं बुक्तानि [नि १४।१३७-१४१] । पञ्चिन्द्रियादीनि चत्वारि अत्यन्तो अमोहो यत् । तस्य लक्षणानि तथैव बुक्तानि [नि १४।१४३] ।

१० चक्रसायतनं ति पृथक् चरसुन्द्रियं ति पट्टानराळि । सा परता वदता यव [नि १७।९१] । संयोजनधयव्यदानं ति, सधायदिद्वि, सीतावतपरामासो, विवि किच्छा ति इमेस तिरण संयोजनानं पहात् । कामरागध्यापादादित्तुकरण्यपहात् ति, सन्दागामिमग्नश्चिन्द्रियस्य कामरागध्यापादादित्तुकरणां किञ्च । अनागामिमग्नश्चिन्द्रियस्य तसं द्विन्नस्य संयोजनानं पहात् किञ्च, अहत्तमग्नश्चिन्द्रियस्य रूपरागादीनि पञ्चन्नस्य संयोजनानं पहात् किञ्चं ति वेदितव्यं [नि २२।४८, ६४] ।

१३ सध्यानी ति रधनिद्वेसं वदित्वानि [नि १४।३२] ।

२४ अग्निगलकलणं ति यथा वयं अग्निगलकलणं, जातिजरादिका च लोका पकति पञ्चमसिद्धा ।

२५ विसत्तिका ति वगहा ।

२१ जातिं पि दुक्खा ति आदिपाळि सच्चसंयुक्ते पि आगता [स ५।५२९] । तथ पन 'जरा पि दुक्खा व्याधी पि दुक्खा' ति 'व्याधी पि सद्गहिता । 'कस्मा पन्तथ (निभङ्गे) व्याधि न गहितो ति ? अनेकत्वभावतो । तथा हि सो कदाचि केसञ्चि च नस्यि दुक्खमगहणो वा व्याधि पन्त गहितो या ति ददुब्ब' ति [टीका ३।१७९] ।

३२ सङ्गतलम्बण्येति उपादे । उपाद्वृत्तिभङ्गता हि सद्गतस्य लम्बण्ये ।

३३ इतरस्येति ससेदजान् ओपपातिकान्ध ।

३५ ह्यत्तिसकम्मकरणादिसमुद्धानोति, “तमेन राजानो गहेत्वा नित्रिधा कम्मकरणा कारेति—कसाहि पि ताळेन्ति, वेत्तेहि पि ताळेतो” ति [म १।१७१-१७२] एवमादिना नयेन युक्ताहि कम्मकरणाहि समुद्ध्यतो आवाधो ।

३६ उपमावसेनाति “सखो सो भिस्सवे बालो कायेन दुच्चरितं चरित्वा वाचाय दुच्चरितं चरित्वा मनसा दुच्चरितं चरित्वा कायस्य भेदा परस्मरणा अपाय दुग्गति विनिपात निरयं उपपज्जति । य खो त भिस्सवे सम्मा वदमागो वदेय्य एरुन्त अनिट्ठ एरुन्त अकन्त एकत्त अमनाप ति यावञ्चिद् भिस्सवे उपमा पि न सुकरा याव दुक्कया निरया ति । एव युत्ते अञ्जतरो भिस्सु भगवत्त एतद्वोच—सक्का पन भन्ते उपमा कात्तु ति ? सक्का भिस्सु ति भगवा अवोच । सेयथा पि भिस्सवे चोरं आगुचारि गहेत्वा रञ्जो दस्सेय्यु, अय ते देव चोरो आगुचारी, इमस्स यं इच्छसि तं दण्ड पण्णेही ति । तमेन राजा एव वदेय्य—गच्छथ भो इम पुरिसं पुन्णइसमय सत्तिसतन हनथा” ति [म ३।३१४] एवमादिकाहि बालपण्डितसुक्तादिसु युक्ताहि उपमाहि ।

३८ खारापतच्छिकादिकम्मकरणपत्तोति, “सरोरं तत्थ तत्थ आवुधेहि पहरित्वा खुच्छेहि खारं वसेति, चम्ममंसनहारुनि पग्गरित्वा सबन्ति, अट्टिसद्धलिका व तिट्ठीती” ति [मथ २।७८] एव युक्ता खारापतच्छिका कम्मकरणा, त वा तादिसि वा अञ्जं करण पत्तो ।

४५ सतादीनति सतिआदिधम्मान । पत्तनोति, पि अत्तनोति पश्च्छेदो ।

४८ “वातिव्यसनेन वा फुट्टस भोगव्यसनेन वा फुट्टस गोगव्यसनेन वा फुट्टस सोलव्यसनेन वा फुट्टस विट्ठिव्यसनेन वा फुट्टसा” ति [विभङ्ग १२८] एवं युक्तेहि वातिव्यसनादीहि फुट्टस ।

५४ सत्तसद्दारेहीति अमनापेहि सत्तेहि पाणीहि, कण्ठकादिवेहि सद्दारेहि वल्यूहि ।

५५ मनापेहि सत्तसद्दारेहीति एत्थ चीवरपिण्डपातादीहि मनापेहि सद्दारेहीति अत्थो वेदित्तयो ।

५८ गौरूपति गापि ।

६१ पट्टिण्यसमुपादनिर्देशेति पञ्जाभूमिनिर्देशे, वेदनापचया सहापद कथायं आचिभयिरुसन्ति [त्रि १।७।३३-३५] ।

६२ बुद्धो ति हेट्ठा बुद्धो [वि १६।३१] ।

६३ यथा सोदो केनचि पहरितो पहरणप्रत्युग्धि भलं न दस्सेति, पहारदायक मेव अनुबधति, एव तथानता हेतुग्धि कारणे पट्टिपज्जति, न फले । सुवानो लेद्धुना पहतो लद्धुमेव ढसेति, न पहारदायकं अनुबधति, एवं तिस्थिया फले पट्टिपज्जन्ति न हेतुग्धि ।

६८ सोपादिसेसनिग्घाग्घानुप्पत्तिया ति, उपादियति कम्मुना ति उपादि । किं त ? सन्धपत्थक । उपादि एव सेसो ति उपादिससो । तेन उपादिसेसेन वत्ततो ति सोपादिससा । सोपादिससा च सा निग्घानघातु चा ति सोपादिससनिग्घानघातु, तस्सा पत्तिया अधिगमस्स । न सा घातु अभावमत्ता । समथविपस्सनाभावनाय विक्खम्भिता विलेसा न सन्ति ।

६९ तादिसस्स खयस्स अभावतो ति निग्घानसङ्घातस्स रायस्स अभावतो । बुत्तप्पकारदोसानतिवत्तनतो ति, इत्तरकालत्तादिदोसान अनतिवत्तनतो ।

७० ' किञ्चेन मे अधिगतं हलं दानि पकासितुं ।

रागदोसपरेतेहि नाय धम्मो सुसम्बुद्धो ॥

पटिसोतगामि निपुणं गम्भोरं दुद्दसं अणु ।

रागरत्ता न दम्पन्ति तमोक्कपधन आवुत्ता ति ॥

"ति ह मे भिक्खपरे पटिसञ्चिस्सत्तो अप्पोस्सुक्कनाय वित्तं नपति, नो धम्मदसनाया" ति [म १।३२४] एव अरियपरियेसनसुत्ते बुत्तनयेन भगवतो अप्पोस्सुक्कभावावहनतो ।

७२ हेतुनो अभावा ति एत्थ हेतू ति यान्थायथो वेदित्तवो [१७।६७ वट्ठव्व] । पन्नतो अग्गिमा, धूमवत्ता ति एत्थ हि धूमवत्ता हेतु । तादिसस्स हेतुनो अभावा । परमाणू निच्चा वप्पादट्ठितिभङ्गाभावतो ति एव हेतुनो भावो ति चे— न, तस्स असिद्धत्ता । परमाणू हि वप्पादट्ठितिभङ्गविहीना न मति । कस्मा ? यस्मा तसं वप्पादो पि ठिति पि भङ्गो पि पञ्जायति । एत्थ चाय निरमयासिद्धो हेतु । यथा आकासकमता मनोरमं, सुगंधित्ता ति एत्थ सुगंधित्तम निरमयभूतं कमलमेव नस्ति, एवमिधापि । तस्मातिह अयं हेतु (आश्रयासिद्ध) निस्सयासिद्धो ति बुच्चति ।

७३ हेट्ठा पय्यालेन उट्ठित्ठा [वि १६।३१], "सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्पो, सम्मावाचा, सम्मावग्गतो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधी" ति सच्चविभङ्गे युत्ता [विभङ्ग १३६] एमे अट्ठधम्मा । एत धनिहेसे पो ति अमोह सङ्घाता सम्मादिट्ठि [वि १४।१४३], वितक्कसङ्घातो सम्मासङ्कप्पो [वि १४।१३६, वि

४।८८], निरवित्तयसद्भाता सम्मानाचादयो तयो [वि १४।१५५], विरियसद्भातो सम्मावायामो [वि १४।१३७], सतिमद्भाता सम्मासति [वि १४।१४१], समाधि सद्भातोच सम्मासमाधी ति [वि १४।१३९] इमे धम्मा खन्धनिर्देशेऽपि पक्कासिना येव ।

८० कुहनादिउपच्छेदिका ति कुहनालपनादिकान सीलनिर्देशे वणिणतानं [वि १।६१ ८३] पापधम्मान उपच्छेदिका ।

८४ आणदस्सनत्रिसुद्धिय ति आणदस्सनत्रिसुद्धिनिर्देशे [वि २२।९२-१०३] ।

८५ किलेसान परियुट्टानाभिभवयसेन । “उदकआळारादीनं विय अरूप लोके, निगण्ठादीनं विय लोकधूपिकाय अपवगो मोन्खो ति गहण अपवगगाद्दो” ति [टीका ३।२०७-२०८] ।

८६ सेसा सम्बधम्मा ति लोक्तरानि अट्ट चित्तानि वज्जेत्वा सेसा लोकिय धम्मा । छत्तिस्स तएहाविचरितानी ति, “अट्टारस्स सो पनिमानि भिस्सये तएहाविचरितानि अज्झत्तिकस्सुपादाय, अट्टारस्स तएहाविचरितानि बाहिरस्सुपादाय । क्तमानि तानि अट्टारस्स तएहाविचरितानि अज्झत्तिकस्सुपादाय ? वस्सो ति भिक्खवे सति इत्थस्सो ति होति, एवस्सो ति होति, अज्जथास्सो ति होती” ति [अं २।२८९-२९०] एवमादीनि चतुक्कनिपाते वुत्तानि अज्झत्तिकस्सु च बाहिरस्स च उपादाय छत्तिस्स तएहा विचरितानि । तेसं निर्देशे मो खुद्वक्खयुविमङ्गे आगतो [विमङ्ग ५३-५४०] । तयो नेक्खम्मचित्तक्कादयो ति, “तयो कुसलवित्तको, नेक्खम्मवित्तको, अन्त्यापाद वित्तको, अविहिंसवित्तको” ति [दी ३।२२८] एव सद्दोतिसुत्ते वुत्ता । “चत्तारीमानि भिक्खये वचीसुचरितानि । क्तमानि चत्तारि ? सच्चवाचा, अपिसुणवाचा, सएह वाचा, मन्ताभासा” ति [अ २।१८९] एवं वुत्तानि चत्तारि वचीसुचरितानि । “क्तमन्ध भिक्खये कायसोचेय्य ? इध भिक्खये भिक्खु पाणातिपाता पटिविरतो होति, अदिनादाना पटिविरतो होति, अब्रह्मचरिया पटिविरतो होतो” ति [अं १।३५०] एव कायसोचेय्यवसेन वुत्तानि तीणि कायसुचरितानि । “सवित्तक्खसविचारो समाधि, अवित्तक्खविचारमत्तो समाधि, अवित्तक्खविचारो समाधी” ति [दी ३।२३१] एव सद्दोतिसुत्ते वुत्ता तयो समाधी । चित्तसमाधी ति चित्तसमाधिपधानसद्धारुसमत्रागतो इद्धिपादो [दी ३।२३३, विमङ्ग २९२] ।

८७ भारो ति अय उपमा भारसुत्ते [सं ३।३२] आगतनयेनापि वेदितव्या ।

८९ मग्गमम्पयुत्ता ति सोतापत्तिमग्गादीहि मम्पयुत्ता चित्तचेतमिका धम्मा ।
 सामञ्जसफणानि ति सोतापत्तिकलाणोनि चत्तारि फणानि । एव समुदयादिगू ति,
 'अवसेमकिलेसादयो पभावावट्टे' समुदयो, न अग्रियमच्च, सुत्त'तमंरणना अयं ति
 क्त्वा । विरोधो अग्रियमच्च' न समुदयो । इतरं प' अग्रियमच्चद्वयं मिया समुदयो
 'अनतो फलास पयावट्टे, न प' यम पदानाय भगवति मच्चचियं युम्मति तथत्ते ।
 मन्थाकारेण प' सहा समुदयो चे' अग्रियमच्च । मग्गमम्पयुत्ताधम्मा सामञ्ज
 सफणानि च यम पदानाय भगवति मच्चचियं युम्मति तथत्ते । न समुदयो' न अग्रिय
 मच्च । सत्तारविरोधो निरोधसमापत्ति च विरोधो, न अग्रियमच्च । समुदयो अग्रि-
 मच्च, न निरोधो । इतरं प' अग्रियमच्चद्वयं मिया निरोधो रणविरोधस' भावतो, न प'न
 यस सच्छिठिरियाय भगवति मच्चचियं युम्मति तथत्ते । मन्थाकारेण प' असत्तना
 धातु विरोधो चे' अग्रियमच्च । सस युत्तनयमेव । अग्रियमग्गो अज्जाति
 मग्गधाति मग्गो, न अग्रियमच्च । विरोधो अग्रियमच्च, न मग्गो । इतरं प'न सच्चद्वय
 सिया मग्गो भवगा'भनापटिपदाभावात्, न प' यम भावा'य भगवति मच्चचियं
 युम्मति तथत्ते । स'वाकारेण प' निरोधगामिनी पटिपदा मग्गो चे' अग्रियमच्च ।
 सेस युत्तायमेवा" ति [टीका ३।२१८-२१९] एवं टिकायं युत्तायेन यथायोगं
 पोजेत्वा ।

९० न कारको अत्थि । किरिया ति तण्डासया किरिया । मग्गमत्थी ति
 मग्गो अत्थि, तिङ्गविपहासो अयं । पुरिमद्वयं दुक्कं दुस्सत्तमुदयच्च धुवसुभसुत्तेहि च
 अत्तना च सुच्चं । अमत्तपद नि'शानं अत्तमुच्चमेव ।

९१ पक्कतिचादिभो, फलेण सग्ग'भा पक्कती ति मच्चन्ति । ततो एव महा
 भूताणोनि जायन्ते इति तसं नद्धि । असमपाया ति समजायिस्साराभावा । मत्तिना
 पटस व'त् च पटस समवायिकारणं । तादिमं कारणं समुदयसच्च या मग्गसच्च' वा
 न भवती ति अत्थो । द्विअणुकादी ति द्विअणुकादिषु अणू समजायिस्सारेण
 उपल'भती ति समजायवादीन (वैशेषिकाणां) लद्धि ।

९२ "हुनिधेन भजो । अत्थि कम्मभजो, अत्थि उपपत्तिभजो । तथ क्तमो
 कम्मभजो ? पुब्बाभिसद्धारो, अपुब्बाभिसद्धारो, आनत्ताभिसद्धारो, अयं युच्चति कम्म
 भजो । स'रग्गि भवगा'मिक्कम्म कम्मभवो । तथ क्तमो उपपत्तिभजो ? कामभवो रूपभवो
 'अरूपभवो अयं युच्चति उपपत्तिभवो" ति [विमङ्ग १८३] । एत्थं युच्चो उपपत्तिभवो
 दुक्कसच्च । सो च, कामूपपत्तिभजो, रूपूपपत्तिभजो, 'अरूपूपपत्तिभजो ति तिविधो,
 १२०

तस्मा कामरूपपारूपपत्तिभयभेदतो ति आह । “तत्र कतमे चत्तारो आहारा १ कथलीकारो आहारो, फस्ताहारो, मनोसञ्चेतनाहारो, विञ्जाणाहारो” ति [विभङ्ग ५४३] एवं घन्तुआहारभेदतो ।

९३ “रूपं अभिन इति अभिवदति अङ्गोसाय तिट्ठति ऽपे ऽवेदन सञ्चं सङ्कारे विञ्जाणं अभिनन्दति अभिवदति अङ्गोसाय तिट्ठति । तस्स विञ्जाणं अभिनन्दतो अभिवदतो अङ्गोसाय तिट्ठतो ऽपज्जति नन्दि, या विञ्जाणे नन्दि तदुपादान, तस्सुपादनपधया भवो” ति [स ३।१८] एवं युक्ता रूपाभिनन्दना, वेदनाभिनन्दना, सञ्जाभिनन्दना, सङ्काराभिनन्दना विञ्जाणाभिनन्दना ति पञ्च अभिनन्दना, ततो रूपाभिनन्दनादिभेदतो । “तत्र कतमे छ तण्हाकाया १ रूपतण्हा, सहतण्हा, गन्धतण्हा, रसतण्हा, फोट्टव्वतण्हा, धम्मतण्हा” ति [विभङ्ग ५१४] इमेस छन्न तण्हाकायानं भेदतो छत्तण्हाकायभेदतो ।

९५ समयवसेन विपरसनावसेन च भावेतश्चभेदतो समयविपरसनाभेदतो । दरसनभावनाभेदतो ति दरसनवसेन भावनावसेन च व्यात रभेदतो ।

९८ किरियतो ति समाधिस्स अनुरूपकिरियतो ।

१०० लोक्कियलोकुत्तरतो ति, दुक्कयसमुदयसञ्चानि लोक्कियानि । निरोध-मगसञ्चानि लोकुत्तरानि । सङ्गतासङ्गततो ति तीणि सञ्चानि सङ्गतानि, निरोधसच्चं असङ्गतं । दरसनभाषनाहि पहातत्ततो अप्पहातत्ततो ति दुक्कयसच्च भावनाय पहातत्तं समुदयसच्चं दरसनेन पहातत्तं, मगनिरोधसञ्चानि नेर दरसनेन न भावनाय पहातत्तानि । इदं गण्ठिनयेन युत्तं । विभङ्गे पन, “द्वे सञ्चा (निरोधो मगो च) न दरसनेन पहातत्त्वा । द्वे सञ्चा (दुक्ख समुदयञ्च) सिया दरसनेन पहातत्त्वा, सिया न दरसनेन पहातत्त्वा । द्वे सञ्चा न भावनाय पहातत्त्वा । द्वे सञ्चा सिया भावनाय पहातत्त्वा, सिया न भावनाय पहातत्त्वा” ति [विभङ्ग १६०] युत्तं ।

१०४ दुरवगाहत्तेन गम्भीरत्ता ति एत्थ, दुक्खं सत्तेशं पाक्क, तं पन इमिना वारणेन ऽपज्जती ति अप्पका एव जानन्ति, तस्मा दुरवगाहत्तेन गम्भीरं । एवं तण्हायेव अस दुक्खरस सम्भवो ति अप्पका जानन्ति, तस्मा समुदयसच्चं दुरवगाह-कत्तेन गम्भीरं । सारम्मणानारम्मणतो ति तण्हा आरम्मणेन सह पवत्तती ति सारम्मणा, न तथा निजानं, तस्मा त्तियसच्च अनारम्मण । युत्त हेत—“कतमे धम्मा अनारम्मणा १ सत्तञ्च रूपं असङ्गता च घातू” ति [धम्म § ११८६] ।

इति विसुद्धिमगगदीपिकाय

इन्द्रियसच्चनिर्देशटीका समाप्ता ।

सत्तरसमो परिच्छेदो

पञ्चाभूमिनिर्देशटीका

३ "पटिषसमुप्पन्नो पन दासेतुं जरामरणादयो पना ति आदि आरद्धं । फस्मा पनेय अणुलोमतो पटिषसमुप्पादघम्मा दस्सिता, पटिलोमतो पटिषसमुप्पन्नघम्मा ति ? यतो वे पचयतो उप्पन्ना तस्म समनन्तरदासनत्थं । न निच्च, न सस्सतं नि अनिच्चं । समेष सम्भूय पचयेदि क्तं ति सद्गत । पटिष पचयारहं पचय निस्साय सहितमेव उप्पन्न ति पटिच्चसमुप्पन्नं । रायनसभावं रायघम्मे । वयनसभावं वयघम्मे । विरज्जनसभावं पल्लज्जनसभावं विरागघम्म । निदग्गनसभावं निरोध घम्म" ति [टीका ३।१७-२१८] ।

५. "ठिता च सा धातु ति ठितो पय सो पचयसभानो, न कदाचि जाति जरामरणस्स पचयो न होति । धम्मद्वितता घम्मनियामता ति इमेहि वि द्वीहि पचयमेव कथेति । पचयेन हि पचयुप्पन्ना घम्मा विट्ठित्ति, तस्मा पचयो घम्मद्वितता ति युचति, पचयो धम्मे नियमेति, तस्मा घम्मनियामता ति युचति । इदप्पच्छयता ति, इमेसं जरामरणादीने पचया इदपचया, इदपचया एव इदपचयता । त ति स पचयं । अभिसम्भुज्जती ति चाणो अभिसम्भुज्जति । अभिसमेती ति सं चाणेन अभि समागच्छति । आचिकखती ति कथति । देसेती ति देसयति । पट्टपेती ति जानापेति । पट्टपेती ति चाणमुग्गे ठपेति । विवरती ति विवरित्वा दस्सेति । विमज्जती ति विभागतो दस्सेति । उत्तानीकरोती ति पाकट करोति । पस्सथा ति चाहा ति पस्सथ इति वदती" ति [संख २।५२] ।

९. येन स्वाहं भिक्खवे ति अयं पाळि भगवत्सुत्ते दुतियस्स विहारवग्गस्स पठमे च दुतिये च सुत्ते आगता । दुतियसुत्तपाळियं किञ्चि विसेसो अत्थि । सा च पटिसम्भिदायं, "कथ समोदहने पञ्चा पदेसविहारं चाण" ति इमस्स पच्चस्स विस्सज्जेने उद्धटा [पटि १५६-१५७] । तत्रिद पठम सुत्तं—“सावत्थीनिदानं । इच्छामह भिक्खवे अद्दमासं पटिसङ्घीयित्तु, नग्घि केनचि उप्पसङ्गमित्तं चो अञ्जत्र एकेन पिएडपाठनाहारकेना ति । एवं भत्ते ति खो वे भिक्खु भगवतो पटिस्सुत्ता नास्सुध कोचि भगवन्त्थ उप्पसङ्गमति अञ्जत्र एकेन पिएडपाठनोहारकेन । अय खो भगवा तस्स अद्दमासस्स अद्येन पटिसङ्गाना वुट्ठितो भिक्खु आमत्तेसि—येन स्वाहं भिक्खवे

विहारैः पठमाभिसम्बुद्धो विहरामि तस्स पदेसेन विहासि । सो एवं पजानामि—
मिच्छादिद्विपञ्चया पि वेदयितं, सम्मादिद्विपञ्चया पि वेदयित ५ पे ७ मिच्छाममाधि-
पञ्चया पि वेदयितं सम्मासमाधिपञ्चया पि वेदयितं । छन्दपञ्चया पि वेदयितं,
वितकपञ्चया पि वेदयितं, सञ्जापञ्चया पि वेदयित । छन्दो च अयूपसन्तो होति,
वितका च अयूपसन्ता होन्ति, सञ्जा च अयूपसन्ता होति, तप्पञ्चया पि वेदयित ।
छन्दो च यूपसन्तो होति, वितका च यूपसन्ता होन्ति, सञ्जा च यूपसन्ता होति,
तप्पञ्चया पि वेदयित । अप्पत्तस्स पत्तिया अत्थि वायामं, तस्मि पि ठाने अनुप्पत्ते
तप्पञ्चया पि वेदयित" ति [स ५।१६] ।

तत्थ, "पिण्डपातनीहारकेना ति, यो पयुत्तं वाचं अकत्वा ममत्थाय सद्धेसु
कुलेसु पटियत्तं पिण्डपातं नोहरिवा म्पुं उपनामेभ्य, त पिण्डपातनीहरण एक भिन्खुं
ठपेत्वा नम्हि अञ्जेन केनचि भिन्खुना वा गहट्टेन वा उपसङ्गमित्तयो । येन स्वाहं
ति येन सु अहं । पठमाभिसम्बुद्धो ति अभिसम्बुद्धो हुत्वा पठमं येव एकूनपञ्चास
दिवसम्भन्तरे । विहरामी ति इदं अतीतत्थे वत्तमानवचनं । तस्स पदेसेना ति तस्स
पठमाभिसम्बुद्धविहारस्स पदेसेन । भगवा हि पठमबोधियं पञ्चमस्ये निप्पदेसे
फत्वा सम्मसन्तो पञ्चवेक्खन्तो विहासि, इमस्मि पन अट्ठमासे तेसं खन्धान पदेसं
वेदनाक्खन्धमेव पञ्चवेक्खन्तो विहासि । मिच्छादिद्विपञ्चया पी ति दिद्विसम्पयुत्ता
वेदना पि वट्टति, दिद्वि उपनिस्सय फत्वा उप्पञ्जा कुसलाकुसलवेदना पि वट्टति, विपाक
वेदना पि । तत्थ मिच्छादिद्विसम्पयुत्ता अकुसला व हेति । दिद्वि पन उपनिस्साय
कुसला पि उप्पज्जन्ति, अकुसला पि । मिच्छादिद्विका हि दिद्वि उपनिस्साय पत्त-
दिवसेसु यागुभत्तादीनि देति चातुम्महापथे साल करोन्ति, पोत्तरणि राणापेति,
देवकुलादिसु मालागच्छ रोपेन्ति, नदीविट्ठगादिसु सेतु अत्थरन्ति, विसमं सम करोन्ति,
इति नेसं कुसलवेदना उप्पज्जति । मिच्छादिद्वि पन निस्साय सयं सम्मादिद्विके
अक्कोसन्ति परिभासन्ति, वषवन्धादीनि करोन्ति, पाण मारित्वा देवतानं उरहारं
उपहरन्ति, इति नेस अकुसला वेदना उप्पज्जति । विपाकवेदना पन भवन्तरगतानं
होति । सम्मादिद्विपञ्चया ति एत्थापि सम्मादिद्विसम्पयुत्ता वेदना पि वट्टति, सम्मा
दिद्वि उपनिस्सय फत्वा उप्पञ्जा कुसलाकुसलवेदना पि, विपाकवेदना पि । तत्थ सम्मा-
दिद्विसम्पयुत्ता कुसला व होति । सम्मादिद्वि पन उपनिस्साय, बुद्धपूज, दीपमाल,
महाधम्मस्सवन्, अपतिद्विते दिसाभागे चेतियपतिट्ठापन ति एवमादीनि पुञ्जानि करोन्ति
इति नेसं कुसला वेदना उप्पज्जति । सम्मादिद्विमेव निस्साय मिच्छादिद्विके अक्कोसन्ति

परिभासति, अत्तान त्वं सति, परं वम्भेन्ति, इति नेसं अकुसला वेदना उपपजति ।
विपाक्वेदना पन भवतरगतानमेव होति । मिच्छासङ्कल्पपच्चया ति आदिषु पि एसेन
नयो" ति [सञ्च ३२०८-२११] ।

११ त ति त चतुर्विध, पगतो इमस्म परिच्छेदस्म अत्ते [वि १७३०४-३०८]
घण्टयिहसाम कथयिहसाम । नयचतुष्क तत्थव वणिणत्तं [वि १७३०९-३१३] ।
गम्भीरनयासम्भवतो ति चतुर्विधगम्भीरत्तस्स च चतुर्विधघनयस्स च असम्भवतो ।

१२ समाने कत्तरी ति, "समानकर्तृकयो पूर्वकाले । ३१४२१" इति
पाणिनिमुत्तनियामेन एकस्मि येव कत्तरि पुत्रकाले या क्रिया तस्सा अत्वे त्वापचयो
होति । यथा न्दत्त्वा मुञ्चति, मुत्त्वा निपज्जती ति एवमादि ।

१४ 'सङ्घारान यत्ति' अरिज्जा' ति इद पाळियं नागतं । "तस्मात्तिहानन्द
एसेव हेतु ङपे ङएस पचयो नामरूपस्म यद्विद विञ्जाण' ति वत्त्वा ततो परं पुन
नामरूपमेव विञ्जाणस्स पचयो युत्तो [दी २७४] ।

२० 'सस्सतो अत्ता च लोको था' ति [दी ११७] एवंवादानं सस्सतवादो ।
"नत्थि महाराज हेतु नत्थि पचयो सत्तानं सङ्गिलेसाय, अहेतु अप्पचया सत्ता सङ्गि-
ल्लिस्सन्ति, नत्थि हेतु नत्थि पचयो सत्तानं विसुद्धिया, अहेतु अप्पचया सत्ता विसुद्धतो"
ति [दी ११६९] एवंवादानं मन्वलिगोसालादीनं वागे अहेतुवादो । पक्कित्थणु
कालादिवसेन लोको पनत्तती ति एवपचतो विसमहेतुवादो । इस्सरपुरिसपजापति
आदीनं वसे लोको वत्तती ति वादो घसवत्तिवादो । सस्सतान अत्तानेन पचय
सामग्गिया किं पयोजनं ति योजना ।

२३ "सति भिक्खवे एके समणब्राह्मणा उच्छेदवादा सतो सत्तस्स उच्छेदं
विनास विभव पञ्चपेत्ती" ति [दी ११४३] इमेसें समणब्राह्मणान उच्छेदवादो ।
"नत्थि महाराज दिन्नं नत्थि इट्ठं नत्थि हुतं नत्थि सुण्टट्ठकटानं कम्मान फलं विपाको"
ति [दी ११७२] एवमादिना युत्तो नत्थिकथादो । "करोतो न्धो महाराज कारयतो
द्विन्द्वो छेदापयवो ङपे ङ नत्थि ततो निदान पाप" ति [दी ११६८] एवं युत्तो
अक्किरियवादो ।

२५ अमोको धम्माराजा ततियसङ्गीतिकाले लज्जा थेरे भिक्खू पुच्छि, "किरानो
भ ते सम्मासन्नुद्धो ति ? विभज्जवादी महाराजा ति । एवं युत्ते राजा थेर (मोगल्लि
पुत्तस्सत्थर) पुच्छि, विभज्जवादी भन्वे सम्मासन्नुद्धो ति ? आम महाराजा' ति
१२४

[कथाश्च १०२]० परं युक्तत्वा विमञ्जनादी भगवा या अत्ता अत्यि वा तत्यि वा ति पञ्चसेन न व्याकरोति, पञ्चमस्य विभजिना तस्य अनिष्टतं दर्शतेति । तस्म भगवतो परित्यक्तबोहिदा सावका पि तं पाद् अनुसरन्ति, तस्मा विमञ्जनादी ति युक्ति । तेसं विमञ्जनादीनं परिता विमञ्जनादिमण्डल । ओतरित्वा ति ओग देवा, सय विमञ्जनादी हुत्वा ति अर्थो । आचरिये ति अट्टपधापणिये, अविपरीतत्यदीपनेन अनन्तमाचिक्खन्तेन । पुगलवादादिमत आगुगन्वा सप्तसमयं अयोक्कमन्ते । दोसारावनर्थं वपापारं अनापजिना परसमय अतायूहन्तेन । अतारुहन्तेना नि रयामपाठो, एवं एकस्मिं मारम्मपोत्थके पि ।

महापदेसे ति, "इध भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—सम्भुग्गा मेतं आवुमो भगवतो सुतं सम्भुग्गा पटिग्गहित्थं अयं धम्मो अयं विनयो इदं सत्थुसासनं ति । तस्स भिक्खवे भिक्खुनो मासित्थं देव अभिनन्दित्थं तत्पटिष्ठासित्थं, अत्राभिनन्दित्था अप्पटिष्ठासित्था तानि पण्यञ्जनानि साधुकं उग्गट्ठेत्वा सुत्ते ओतारत्तं भानि, विनये सन्दस्सत्तं भानि, तानि चे सुत्ते ओतारियमानानि विनये सन्दस्सियमानानि न चेव सुत्ते ओतरन्ति न विनये सन्दस्सन्ति, निट्टमेत्थं गत्थं, अद्धा इदं न चेव तस्स भगवतो वचनं, इमस्स च भिक्खुनो दुग्गहित्थं ति । इति हेतुं भिक्खवे छड्ढेय्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—सम्भुग्गा मेतं अपे अपे सुत्ते चेव ओतारत्ति विनये च सन्दस्सन्ति, निट्टमेत्थं गन्तव्यं, अद्धा इदं तस्स भगवतो वचनं, इमस्स च भिक्खुनो सुग्गहित्थं ति । इदं भिक्खवे पटमं महापदेसं धारेय्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—अमुक्खिं नाम आवासे सहो विहरति सथेरो सपामोस्सो, तस्स मे सहसस्स सम्भुग्गा सुतं सम्भुग्गा पटिग्गहित्थं, अयं धम्मो अयं विनयो अपे अपे तानि चे सुत्ते ओतारियमानानि विनये सन्दस्सियमानानि न चेव सुत्ते ओतरन्ति न विनये सन्दस्सन्ति, निट्टमेत्थं गत्थं अद्धा इदं न चेव तस्स भगवतो वचनं, तस्स च सहसस्स दुग्गहित्थं ति । इति हेतुं भिक्खवे छड्ढेय्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—अमुक्खिं नाम आवासे सहो विहरति सथेरो सपामोस्सो अपे अपे सुत्ते चेव ओतारत्ति विनये च सन्दस्सन्ति, निट्टमेत्थं गत्थं अद्धा इदं तस्स भगवतो वचनं तस्म च सहसस्स सुग्गहित्थं ति । इदं भिक्खवे दुतियं महापदेसं धारेय्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—अमुक्खिं नाम आवासे सम्वह्ला थेरा भिक्खु विहरन्ति वहुस्सुता आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिनाधरा, तस्स मे थेरानं सम्भुग्गा सुतं अपे अपे न चेव सुत्ते

ओत्तरति न विनये सन्दिशसति, निट्टमेथ गतत्थं, अद्दा इदं न चेत् तस्म भगवतो वचनं, तेसश्च धेरानं दुग्गहितं ति । इति हेतं भिक्खवे द्दह्हेव्याथ । इथ पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेव्य—अमुकरिमं आवासे सम्भुला थेग भिक्खु विहाति, एपे ए सुत्ते चेत् ओत्तरन्ति विनये च सन्दिशसति, निट्टमेथ गतत्थं, अद्दा इद एस्स भगवतो वचनं, तेसश्च धेरानं दुग्गहितं ति । इदं भिक्खवे तत्थियं महापदसं धारेव्याथ । इथ पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेव्य—अमुकरिमं नाम आवासे एको थेगो भिक्खु विहाति यद्दुसुत्तो आगतागमो चम्मभरो विनयघगो मातिषापगो, तस्म मे थेगस्म सम्भुला सुत्तं एपे एन चेर सुत्ते ओत्तरति न रिापे सन्दिशसति, निट्टमेथ गतत्थं, अद्दा इमं न चेत् तस्म भगवतो वचनं, तस्म च धेरस्म दुग्गहितं ति । इति हेतं भिक्खवे द्दह्हेव्याथ । इथ पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेव्य—अमुकरिमं नाम आवासे एको थेगो भिक्खु विहाति एपे ए सुत्ते चेत् ओत्तरन्ति विनये च सन्दिशसति निट्टमेथ गतत्थं अद्दा इदं एस्स भगवतो वचनं, तस्म च धेरस्म दुग्गहितं ति । इदं भिक्खवे चत्तुथं महापदसं धारेव्याथ । इमे एो भिक्खवे चत्तारो महापदेसे धारेव्याथा' ति [दो २१४४-१४६, अं २२७-२३१] एवं बुत्ते महापदेसे ।

तत्थ, "महापदेसे ति महाओहासे, महाअपदेसे वा, धुदादयो महन्ते महन्ते अपदिसित्वा युत्तानि महाकारणानो ति अत्थो" ति [दोअ २२१६, अंअ २४६०] । "सुत्ते बुत्ते चत्तारो महापदेसे अट्टकथायश्च बुत्ते सुत्त सुत्ताजुलोम आवरियवाद् अत्तनो मति महापदेसे" ति टीका [३१०३९] ।

"यथा च एके, अनिगोर्धं अनुप्पाद्" ति [मय्यमककारिकाया प्रथमश्लोक] आदिना पटिचसमुप्पादस्स अत्थ मिच्छा गाहति एदं गाहे अक्त्वा युत्तनयेनेत्त अविपगीत्त अत्थ गाहेत्तेन" [टीका ३२४०] ।

सच्छ ति चत्तुविध अरियसष । सत्तो ति पुग्गलो । पच्चयाकारं ति पटिचसमुप्पादो ।

तद्दुमय ति नानाविधेसनायमणित्तं सासनं पुच्चावरियमग्गश्च सन्दिस्साय ।

३७ विच्छ चत्ताथ लोको ति वचनं अग्गहकं बोधिसत्तस्स । विपरित्त बोधिसत्तस्सापि एउमेवागत [दो २१५, मं २१६, ११] ।

४१ अचिञ्जूपनिसा ति अविज्जा उपनिसा कारणं येसं ते ।

४६ "अथ एो भिक्खवे रथकारो य तं चकं छहि दिवसेहि निट्ठितं तं पवत्तेस्सि । तं पवत्तित समान यावत्तिना अभिसङ्गास्स गति तावतिकं गत्वा चिं गुलायित्वा भूमियं

पपति । यं पन त चकं छद्दि मासेहि निट्टितं छरत्तुनेहि तं पवत्तेसि । त पपत्तितं समानं यावतिका अभिसङ्खारस्स गति तावतिकां गन्त्वा अस्सराहत्तं मज्जे अट्टासो" ति [अं । १।१४०-१४१] एत्थ, "अभिसङ्खारस्स गती ति पयोगस्स गमनं । विगुलायित्वा ति परिचमिन्त्वा । अक्खाइत्त मज्जे ति अक्खे पधेसेत्वा ठरितमिव मज्जाना" ति [अं अ २।१००] ।

४८ भवती ति उपपत्तिभवो, भावयती ति कम्मभवो ।

५१ चक्खादीनि वत्थूनि रूपादीनि आरम्भणानि च पदट्टान अस्सा ति घत्थारम्भणपदट्टाने । कुसलाकुमलेहि न व्याप्तं अव्याकत्तं, तेनाकारेण पच्चुपट्टाती ति अभ्याकत्तपच्चुपट्टानं । "चक्खुश्च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खुविज्जाणं तिण्णं सङ्गति फस्सो" ति [स २।८६ एवमादिषु] युत्तत्ता सङ्गतिपच्चुपट्टानो फस्सो । सच्चनिर्देशे ति इन्द्रियसच्चनिर्देशे [वि १६।३४, ४४, ४७-५२] ।

५२ यानि रन्धनिर्देशे चत्तारि दिट्ठिसम्पयुत्तचित्तानि युत्तानि [वि १४।९०-९१] तेषु द्वे ससङ्खारिकानि द्वे असङ्खारिकानि । तेषु ससङ्खारिकद्वये अविज्जा (मोहो) ससङ्खारा, असङ्खारिकद्वये असङ्खारा ति ससङ्खारासङ्खारतो बुविधा ।

५३ विपाकसभावा धम्मा विपाकधम्मघम्मा । कामवचरा परित्ता, रूपा-रूपावचरा महम्मता । अकुसला हीना, अवसेसा तेभूमका मज्जिक्का । "कत्तमे धम्मा मिच्छत्तनियता ? पच्च कम्मनि आनन्तरिकानि, या च मिच्छादिट्ठि नियता, इमे धम्मा मिच्छत्तनियता" ति [धम्मा § १०२८] एव युत्ता मिच्छत्तनियता । इतरे तेभूमका मिच्छत्तानियता ।

५४ विज्जाण, लोकियं विपाक अ-याकत्तं सप्पचयं सासव सङ्गतं ति एव एकविधं । त लोकियविपाकस्मि समानं, कुसलविपाककायविज्जाणं सोमनस्ससम्पयुत्त विपाकविज्जाणानि च सुपसहगतानि, अकुसलविपाककायविज्जाणं दुक्खसहगतं, इतरानि लोकियविपाकविज्जाणानि उपेस्वासहगतानो ति एव घेदनत्तयसम्पयोगतो तिविधं । चत्तारि कामावचरणाणविप्युत्तविपाकविज्जाणानि द्विहेतुकानि, चत्तारि कामावचरणाणसम्पयुत्तविपाकानि च रूपारूपावचरविपाकानि च तिहेतुकानि, संसानि लोकियविपाकानि अहेतुकानो ति अहेतुकद्विहेतुकतिहेतुकतो तिविधं । तसं अहेतुकादि भावो अभिधम्मत्थसङ्गहे युत्तनयेनापि वेदित्तो [अभि ३।५-८] ।

५५ नामरूपस्स विज्जाणं सन्निस्सयो, कम्मणा च अभिनिव्वत्तं, तस्मा नामरूप विज्जाणसन्निस्सयतो कम्मपच्चयतो च एकविधं । आरम्भणेनेव

परत्ततो वि सारस्मण नामं, विना आरम्भणं पवत्ततो वि अनारम्भणं रूपं । युत्तं हेतं धम्ममङ्गणियं—“कतमे धम्मा सारस्मणा ? वेदनास्सन्धो, सञ्जास्सत्तं सद्धारक्खन्धो, विञ्जाणक्खन्धो, इमे धम्मा सारस्मणा । कतमे धम्मा अनारम्भणा सवञ्च रूप, असद्भूता च धातु, इमे धम्मा अनारम्भणा” ति [धम्म § ११८५-८६] अतीतादितो वि अतोतानागतपच्चुप्पभवसेन ।

५६ सञ्जातिस्समोसरणट्टानतो वि इद्देट्टा युत्तनयेन वेदितञ्च [वि १५५-७] पञ्च रूपायत्तानानि भूतप्पसादो एव, मनायत्तं विञ्जाणं ति एव भूतप्पसादधिञ्जाणदितो बुद्धिश्च । सम्पत्तगोचरानि घानजिह्वाकायायत्तानानि, असम्पत्तगाचरानि चक्खुसोतायत्तानानि [वि १४४६] नोभयगोचर मत्तायत्तं ति सम्पत्तासम्पत्तनोभयगोचरतो तिविधं ।

५८ ‘तथ कतमा अविज्जा’ ति आदि विभङ्गपाळि [विभङ्ग १८१] धम्मसङ्गणिय पन अविज्जासवो, अविज्जासंयोजन ति एवमादीनं वसेन आगता एव ।

६० पुञ्चे ति इमस्मिं येव परिच्छेदे [वि १७४४] ।

६१ अभिञ्जाचेतना कायवचोमद्भागवसेन परत्तमाना पि परतो समनन्तं भवे षप्पञ्जमानस्स विञ्जाणस्स पञ्चयो न हात्ति । कत्ता ? यस्मा सा कुम्भो पि समाना वसिष्ठादिभावनाय फलसदिमा तस्मा अपर फलं षप्पादेतु न सवोति फलस्स हि फलं नत्थि । उद्धञ्चं चतुत्थमग्गमञ्ज [वि २२६४, ६५, ७१], यदि पटिसिधं आक्खद्देय्य, सोतापत्तादयो पि सुगतिगामिनो न सिधुं । तस्मा अक्खुसलस्मिपि समानं विपाक्खिञ्जाणस्स पञ्चयो न होति ।

६२ यञ्जामरतपादिसू ति अस्समेधादिसु यञ्जेसु, अमरभावप्पत्ति पवत्तेसु नानाविधेषु तपसु च ।

६३ मरुप्पपात ति एत्थ टीकाय, “जानिआदिपपातटुम्भजनन्तो मरुप्पपातसदिसता पुञ्जामिसद्धारस्स युत्ता” ति [टीका ३:२७४] एतस्समेव बुत्तं । गणित्थं पन, “मरुप्पपात ति एको वटस्सखो तित्यसम्मतो, यो तथ अत्तानं पातति सो मुञ्चति भण्णती” ति युत्तं । इस्मेव सुदरं ति मञ्जाम । गद्दायमुनानं सङ्गमे ठितो एत्थ निप्रोधो अहोसि, ततो मग्गमोक्खत्तममुक्का यद्दुज्जना अत्तानं पातयित्वा मरणं निगच्छिस्सु एतस्स निप्रोधस्स कथा द्धुयेन्सङ्ग इति धीनपण्डितेन वणिण्णतनयेन जानित्वा ॥

६४ “अविद्धा भिक्खवे अविज्जागतो” ति आदिका पाळि परिचयेसित्वा पि निकायेसु न लद्धा । तादिसी पन अयं पाळि अभिसमयसंयुत्ते आगता—“अविज्जागतो भिक्खवे पुरिसपुग्गलो पुब्बञ्चे सद्धारं अभिसद्धारोति पुब्बपग होति विब्बाण ५ पे ५ आनेञ्जञ्चे सद्धारं अभिसद्धारोति आनेञ्जपग होति विब्बाण । यतो एो भिक्खवे भिक्खुनो अविज्जा पहीना, विज्जा उप्पन्ना, सो अविज्जाविरागा त्रिज्जुप्पादा नेव पुब्बाभिसद्धार अभिसद्धारोति, न अपुब्बाभिसद्धारं अभिसद्धारोति, न आनेञ्जाभिसद्धारं अभिसद्धारोती” ति [स २।९९] ।

६७ पटिब्बा हेतु ति एत्थ, पटिब्बा, हेतु, उदाहरण, उपनयो, निगमन ति इमेहि पञ्चहि अवयवेहि युत्तं वचन परत्थानुमानसाधकं होति । युत्तं हेतु तर्क समूह—प्रतिज्ञाहेतु उदाहरणोपनयनिगमनानि पञ्चावयवा । पवतो वद्धिमानिति प्रतिज्ञा । धूमवत्वादिति हेतु । यो यो धूमवान् स स वद्धिमानित्युदाहरण । तथा चायमित्युपनय । तस्मात्तथेति निगमनम् ।

६९ तेसं रूपान सो हेतु कुसलादिभाव न साधेति । “सञ्च रूप अब्याक्त” ति [धम्म § ५८४] युत्तत्ता न तत्थ कुसलाकुसलता अत्थि । योनिसोमनसिकारादि पटिब्बद्धो ति, “नाह भिक्खवे अब्ब एकधम्ममि समनुपस्मामि येन अनुप्पन्ना वा कुसला धम्मा उप्पज्जति, उप्पन्ना वा अकुसला धम्मा परिहायति, यथयिद् भिक्खवे योनिसो मनसिकारो । योनिसो भिक्खवे मनसिकरोतो अनुप्पन्ना चेव कुसला धम्मा उप्पज्जति, उप्पन्ना च अकुसला धम्मा परिहायन्ती” ति च [अं १।१५] युत्तत्ता योनिसो मनसिकारो कुसलभावसाधको । आदिसद्देन, “वत्तारोमे भिक्खवे धम्मा पब्बावुद्धिया संवत्तति । कतमे वत्तारो ? सपुुरिससंसेवो, सदग्गमनव्व योनिमो मनसिकारो, धम्मानुधम्मपटिपत्ती” ति [अं २।३३२] एत्थ युत्तं अररं तयो धम्मे सद्गयहाति । हेतुसु पटिब्बद्धो हेतुपटिब्बद्धो । ‘तत्थ कतमे तदा वुच्चहेतु ? अलोभो, अदोसो, अमोहो’ ति [धम्म § १०५४] वत्त्वा पुन ते एव, “कथं कतमे तयो अयाकतहेतु ? कुसलानं धम्मानं विपाकतो किरियाज्याङ्गसु वा धम्मेसु अलोभो, अदोसो, अमोहो” ति [धम्म § १०६२] विपाकाज्याङ्ग किरियाज्याकत्वा युत्ता, तस्मा अलोभो कुसलाज्याकत्वसेन उभयथा पि होवि । परिचयेसित्तव्या ति योनिसोमनसिकारादिवसेन गवेसित्तथा ।

७० तिलवीजकादिसेवाला ति विलवीजकं, इत्थं, सद्धानं ति एवमारब्धे सेवाला, युत्तं हेतु अभिधानत्पदीपिकाय—

सेरात्ता विरावीजथ मद्रो न पणकादया ति ।

७४ उपचयस-ततिस् ति इदं दृष्टायुत्तयेन वदितं [वि १४ ६६] ।
अधिवचननिवचिदुका धम्मसङ्गणिय चागता । यथा—“अधिवचना धम्मा,
अधिवचनपथा धम्मा । विस्तिधम्मा, विस्तिपथा धम्मा” ति । [वि १६] ।

७५ यो भिक्खु निरोधसमापत्तिं समापञ्चति, सो आक्खिञ्चन्नायनतो
परं एकद्वे वित्तवारे न्यसज्जानासञ्चयायतनं समापञ्चिन्वा अचसयो होति [वि २३/
४३], ताथ च निरोधसमापत्तिया सत्ताहमिप यापेति । तस्मा तत्थ कात्तात्ता
तिथि । विज्ञान-तात्तमेव स-धाय, निरोधो सुट्ठह तस्सा ति आदि युत्तं ।

७६ श्रीकृत्तिक्खणे ति पटिसिधयस्ये । विट्ठिकाले ति पटिगमि
काल । तदा हि हृदयवत्युरूप अरूपीन स-धायं मज्जातापथेन पथयो हाति,
अञ्चत्थ पवत्तियं असहजातसेन । पुरेजातपथेना ति अत्थो ।

७७ गोधमु ति सोतापत्तिमगस गात्रभूचित्तं । घोदान ति सकदागमि
अनागामिमग्गां गोत्रभूचित्तं । युत्त हेतु पट्टानट्टकधायं—“सैक्ख्या गात्रभु ति
सोतापत्तं स-धाय युत्तं । घोदान ति इदं पन सकदागमिअनागामिनो स-धाय युत्तं ।
तस हि त वित्त घोदानं नाम होती” ति [पञ्हावारवण्णना] ।

७८ य रूप तिस्साया ति हृदयवत्युरूपं स-गयाह । विट्ठिकाले पुरेजात
पञ्चयेना ति पवत्तियं तं रूपं पुरेजातपथेन पथयो होति । विट्ठिकाले न
पुरेजातपञ्चयेना ति पटिसिधयं त रूपं पुरेजातपथेन पथयो न होति, सहजात
पथेन पथयो होति ।

७९ आहारासाचेतना पच्छाजाता पि तिग्गपोतवान् सरीरानि वपत्थम्भेति ।

८० चेतना ति सहजाता चेतना । अयमेव मरम्मपाठो । पट्टाने पन
चेतना ति अयमत्र दिस्सति [पट्टान ११९] ।

८१ कटत्ता च रूपान ति कम्मस कत्ता यानि रूपानि तेस, कम्मरूपान
ति अत्थो ।

९० अरूपिनो आहारा ति, फस्सो मनोसञ्चेतना विट्ठिकालं ति इमे तयो
आहारा । स सञ्चचित्तसाधारणं । ते विपाक्कम वसम्पयुत्ता पटिसिधिसस्ये
कम्मजरूपानमिप आहारपथेन पथयो होति ।

९१ इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियज्जा ति, ‘इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियानि हि
किञ्चापि इत्थिलिङ्गादीन बीजभूतानि, कालादिकाले पन विज्जमानेसु पि तसु इत्थिलिङ्ग-

पुरिसलिङ्गादीन अभानभावा तानि नेत्र तेस न अञ्जेस इन्द्रियपञ्चयत्तं फरन्ति । इन्द्रियपञ्चयो हि अत्तनो विज्जमानक्खणे अविनिमुत्तधम्मान इन्द्रियपञ्चयत्त अफरन्तो नाम नत्थि । तस्मा तानि (इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियानि) इन्द्रियपञ्चयो न होन्ती” ति [निर्देशवाग्वरणना] पट्टानट्टकथाय वुत्त, तस्मा इधापि तानि वज्जितानि ।

९२ “भानङ्गानी ति द्विपञ्चविज्जाणवज्जेसु सेसचित्तेसु उपन्नानि वित्तव विचारपीतिसोमनस्मदोमस्सुपेत्त्याचित्तेकेगतासद्दतानि सत्त अङ्गानि । पञ्चन्न पन विज्जाणकायान अभिनिपातमत्तत्ता तेसु विज्जमानानि पि उपेत्त्यासुत्तदुक्कतानि उपनिग्गमानाकारस्स अभावतो भानङ्गानी ति न उद्धटानी” ति [निर्देशवाग्वरणना] पट्टानट्टकथाय वुत्तनयेत्त इधापि उपेत्त्वा द्विपञ्चविज्जाणेषू ति आह ।

९३ द्वादसमग्गाङ्गानी ति सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्कप्पो, सम्मावाचा, सम्मा कम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्माआयामो, सम्मासति, सम्मासमाधि, मिच्छादिट्ठि, मिच्छासङ्कप्पो, मिच्छावायामो, मिच्छासमाधी ति इमानि द्वादस अङ्गानि [अभि ७।१७] ।

९५ घत्थू ति हृदयवत्थु । एव सञ्चत्थ ।

९८ पट्टप्पज्ञान ति पच्चुप्पज्ञान ।

१०० “सहेतुका धम्मा, अहेतुका धम्मा” ति अय अहेतुकदुक्को, हेतुसम्पयुत्ता धम्मा, हेतुविप्पयुत्ता धम्मा ति अयं विप्पयुत्तदुक्को [धम्म ४ पि] ।

१०८ अस्सादानुपस्सिनो विहरतो ति पाळि । सा हेट्टा उद्धटा एव [वि १।४१] । अचिद्धा भिक्खवे ति पाळि पि हेट्टा आगता एव [वि १।६४] । एकेरुहेतुफलदीपनपरिहारवचनेना ति एकहेतुस्स एकफलास्स च दीपने दोसनिरसनकारधेन वचनेन ।

११० कम्म ति कुसलाकुसलं कम्मं । त अरूपम्पि समान कम्मजरूपस्स पच्चयो होति । खीर मधुरम्पि समानं अम्बिलस्स दधिपो पच्चयो होति । ओभा सनक्खिओ आलोको विजाननक्खिस्स चरखुविज्जाणस्स पच्चयो होति । परिस्सम परिहारक्खिओ गुब्बो मदनक्खिस्स आसवस्स पच्चयो होति । चरखुरूपादयो ति चरखुरत्थुआदयो । तेस सपट्टाने सति चक्खुविज्जाणादीनि उप्पज्जन्ति । तस्मा सो ठानाविरुद्धो पच्चयो । अचिल्लोमा ति एळ्ळलोमा । गोळोमा च एळ्ळलोमा च दुब्ब्यातिणस्स पच्चयो होन्ति । विसाण सरस्स, दधितिलपिट्टानि भूतनकस्स (भूत्तणस्य), सुगन्धितिणविसेसस्स पच्चयो । भूतिनकादीन ति रयामपाठो । आदिसहेन ररवळ्ळा अस्सतरस्सा ति एवमादीनि सङ्गणहाति ।

११७ नियती ति नियता, भागधेय्यं यं किञ्चि भवितव्यं । सङ्गती ति समागमो । भागो नि सभावो । तद्दि परिणता, तत्र विसेस पत्ता । इदं मन्त्रलि-
गोसानस लद्धिं सधाय वुत्त ।

१२० यानि हृद्वा हृत्तिम विपाकविज्ञाणानि घुत्तानि [वि १४।९४-१०५],
तमु लोक्ततरविपाकानि चत्तारि यग्जेत्या अजसमानि वत्तिस विज्ञाणानि इय
प्रधिपेतानि ।

१२६ पञ्चवोकारभवे ति पञ्चरत्नधमवे । असञ्जिममो एकरोकारमवो,
अरूपमवो चतुरोकारमवो, कामभयरूपमवा पञ्चराकारमवो ति ।

१२९ यस्मा सोमनस्तसहगतकुमलकिरियात्रागसाने षडाधिदेव अहेतुक
तदारम्भण हानि, तस्मा येभुग्येना ति आह ।

१२२ इतरानी ति अरूपविपाकानि । नियतावस्थुकानी ति नियमेन वल्यु
विना पवत्तति । तथ दि रूप नयव ।

१३४ नवचक्षु ति पञ्चत्तिमत्त, कसिणादिकं ।

१३६ पापकम्मनिमित्त ति पाणघातकरणकाले सत्वादिक, अदिनादानकाले
अयमण्डादिक ति एत यथामम्भर योजेतत्त ।

१४० एत्थ कम्मनिमित्त ति कामावचरे यं किञ्चि देवधम्मादिकं, महग्गे
कसिणादिकं । कामावचर तदारम्भणपरियोसानाय, महग्गे तदारम्भणस अभावा
सुद्धाय जवनवीधिया ।

१४३ चक्रपुसोतान या अञ्जतरस्मि ति, रूपमवे तानेव संविज्जन्ति,
घानादित्तय नत्थि [अभि ३।२४] ।

१४६ भेदस्सा ति भेदो आस । भेदोस्सा ति पि पाठो ।

१४७ कुसलाकुसल कम्म ति इद “कुसल कम्म विपाकस उपनिस्सयपच्चयेन
पच्चयो” ति [पट्टान १।१७७], “अकुसलं कम्म विपाकस उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो”
ति [पट्टान १।१८१] इमं उभयपाळि गहेत्वा वुत्त ।

१५१ चत्थुकायदसकरसेना ति, यण्णो, गन्धो, रसो ओजा, भूतचतुञ्चेति
इमिना अट्टविधन अग्निभोगरूपेण जीवित्तिद्वयेण च मद्धि हृदयत्थु (हृदयरूपं)
उत्थुदसकं ति वुत्तति । तथा अग्निभोगरूपेण जीवित्तिद्वयेण च सह कायपसादो
कायदसकं [वि १७।१५६, अभि ६।१८] ।

१५३ “अण्डजयोनि, जलाद्युजयोनि, ससेदजयोनि, ओपपातिकयोनि” ति [दी ३।२४२] एवं सद्भोतिसुत्ते बुत्तासु योनिषु तिस्सो पुरिमिका ।

१५४ सेसे पना ति आदिसु, “चातुम्महाराजिरुतो पट्टाय उपरिदेवा ओपपातिका व होन्ति । भुम्मदेवा पन चतुयोनिक्का । मनुस्सेसु केचि देवा विय ओपपातिका च होन्ति । येमुयेन पनेते जनावुजा ष । अण्डजा पि एत्थ कोत्तपुत्ता द्वे भातियत्येग विय, ससेदजा पि पट्टमगभे निवत्तपोक्कररसातिनाहणपट्टमवतीदेवो आदयो विय होन्ति एव । विनिपातिकेसु निग्गामतण्हिक्केता नेरयिका विय ओपपातिका येव, सेसा चतुयोनिक्का पि होति । यथा च ते एवं यक्करा पि, सच्च चतुपदपक्खिज्जातिदीयजातिआदयो पि सच्च चतुयोनिक्का येवा” ति [मअ २।४७-४८] इमिना अट्टकथानयेन अत्थो वेदितव्वो ।

१५५ सेदूपपातयोनिषु ति ससेदजओपपातिर्योनिषु । ससेदूपपातयोनिषु ति मरम्मस्यामपाठो । सो मत्तानं अधिकताय न गहितो ।

१५८ तक्कचारेही ति एत्थ वितक्कविचारेही ति मरम्मस्यामपाठो । सो युत्त रूपो पि मत्तानं अधिकताय न गहितो । वितक्कविचारेहिच्चेव अत्थो ।

१६० आकासान्ध्यायतनं आकिञ्चब्जायतनं ति इमानि अमहग्गतमहिद्धारम्मणानि, तानि आरम्मणं कत्वा या चुत्ति, ताय अमहग्गतमहिद्धारम्मणाय चुत्तिया अनन्तरा । विब्बाण्ण्ध्यायतनं नेवसब्बानासब्ब्यायतनं ति इमानि द्वे महग्गता रम्मणानि, तानि आरम्मणं कत्वा या पटिसन्धि सा महग्गतअग्गत्तारम्मणा पटिसन्धि ।

१६३ सरस्सेना ति सभावेन, परिवखीणायुसद्धारताया ति अत्थो । उपक्कमेना ति अत्तनो वा परेन वा कतेन पयोगेन । गरू ति मातुयातादिकं अकुसल महग्गतसदिस वा कुसलं । समासेचित्तं ति आचिण्ण, य वहुलं क्त । आसन्नं ति य मरणकाले अनुस्सरितं वा क्त वा । पुब्बकत्तं ति पुब्बजातिसु क्त य वट्त्ता कम्मं ति बुच्चति [पि १९।१५] । आसादायमानं ति हृदयवत्थु अवलम्बमानं, एतं पच्चवोकारभवं संधाय, अनासादमानं ति इदं चतुवोकारभव सन्धाया ति वेदितव्वं । चतुवोकारभवे त विब्बाण्णं हृदयवत्थु अनासादयमानं पि आरम्मणादीहि येत्तं पच्चयेहि पवत्तति ।

१६४ कम्मं ति कुसलाकुसलं कम्मं । तेन सम्पयुत्ता फस्तादयो सद्धार । तएहावसेन समनन्तरभवे नमनं नत्ति । आरम्मणं विसयो ।

१६७ खीरस्त्र्यामिनो वि यम खीरं तप्त दधि न भवेत्य । पुतं हेतु
 निनिन्दपद्—“यथा महागात्र कापिदेव पुग्मिा अन्वतराम पुगिसम्प अम्ब
 अबहरेत्य । ततो अम्बस्त्र्यामिका गत्वा खन्वा द्दस्त्रय, इमिना इव पुग्मिेन मर्द
 अम्बो अबहतेो ति । सा एवं पश्य—ताय देव इमम अम्बो यो मया आहतेो ।
 अन्वा सो अम्बो या इमिगा गविगो, अन्वो या मया अबहते, नाहं दगद्वरता ति ।
 किं नु यो सा महागात्र पुगिसो द्दस्त्रयो गवया ति ? याम भव द्दस्त्रयता भवेया
 ति । येन काश्या ति ? किं चापि सा एवं पश्य, पुग्मिं भक्त अग्य अपगम्याय
 पन्दिमेन अम्बेन पुग्मिा द्दस्त्रयता भवेत्या’ ति [४०] ७ । त्वास्त्र्याधोगे नि
 त्वायपाठो, सो न युज्जति ।

१६९ अतुमधुअततकसादिशान क्वा अगिसहारी [टोका ३३२७] ।

१७३ एव पद्मन्न ति गामस्त्र्याणिकम्पशयन चेन वपासयययेन चा
 ति द्वेषा पश्चन्न विवाकविज्जाणान पशयो हाति । पठिमघिया एवा नि मरम्पपाठो,
 सो न सुट्टुनरो ति न गतिता ।

१७८ सत्तन्न वि, चरसुविज्जाणादीनि पश्च, एका मनोधातु, एका सोमनरम
 महता अहेतुकमनोविज्जाणधातू ति इमेसं सत्तन्न । परिच्छत्रिपाकयिज्जाणान ति
 कामानचविपाकान । रूपमये पद्मन्न वि, चरसुविज्जाणं, सोतविज्जाण, एका
 मनोधातु, हे पि अहेतुकमनोविज्जाणधातुयो ति एमेसं पश्चन् । तत्थ धानादित्तय
 नत्थि, तम्मा वीणि अहेतुकविपाकविज्जाणानि यज्जिताति । दुग्गतिय अट्टन्नम्पी ति
 तय पन्सिधि अट्टमलविपाकाय अहेतुकमनोविज्जाणधातुया होनि, तम्मा पुब्बा
 भिसद्धारो ववल पवत्तियमे अट्टन्न अहेतुककुमलविपाकविज्जाणानं द्वेषा पचययो होति ।
 निरये येभुय्येन अनिट्टारम्मणानव आपाथं आगच्छन्ति । तत्थ इट्टारम्मणे पवत्तमानं
 कुमलविपाकविज्जाणान उपति कथं होगे ति दस्सेतुं, तत्थ निरमे ति आदिमाह ।
 यदा हि महामोग्गएान धेरो निरयचारिकं चरमानो इद्विया निरयग्गिं घूपसमेत्ता
 धम्मं देसेति, तदा इट्टारम्मणानि पटिलमित्वा नरयिकान इमानि कुमलविपाकानि
 वपज्जति [धम्मत्र ३६११] ।

१७९ सोळसधम्पी ति अट्टन्न अहेतुकानं अट्टन्नश्च सहेतुकानं । तत्थ
 पवत्तियं सहेतुकानि भग्गवदारम्मणचुत्तिरसेन पवत्तन्ति । अहेतुकविपाका वपेत्ता

सहगता मनोविज्ञानघातु पटिसन्धिभवद्भ्रसन्तीरणतदारम्भणचुतिवसेन । इतरानि यथासम्भव योजेतञ्चानि । रूपभवे दसन्न ति, पञ्चनं पटिसन्धिपिञ्जाणानं पटि सन्धिभवद्भ्रचुतिवसेन, चक्षुसुमोतविज्ञानघातु, मनोऽनुया, द्विन्न अहेतुकमनोविज्ञान घातुनं ति इमेसञ्च पञ्चनं पवत्तियमेवा ति दसन्न । तथेवा ति कम्मपञ्चयेन च षपनिस्सयपञ्चयेन च । एवं स-दत्थ ।

१८० एकस्सा ति षपेम्भासहगताहेतुकमनोविज्ञानघातुचित्तस्स । पवत्तिय त चित्त भवद्भ्रसन्तारणतदारम्भणचुतिवसेन पवत्तति, इतरानि यथासम्भवं योजेतञ्चानि । रूपभवे चतुन्न ति अहुसलविपाकचक्षुसुमोतविज्ञानमनोऽनुमनोविज्ञानघातुचित्तान ।

१८१ आनेज्जामिसद्धारो पटिसन्धिय पञ्चयो हुत्वा पवत्ते तेसं भवद्भ्र चुतिवसेन पवत्तमानानं पञ्चयो होति ।

१८२ द्वीसु भवेसु ति कामभवे रूपभवे च । चतसो पि योनियो काममुपनिय होन्ती ति पुञ्चे वुत्तमेव [१७।१५४] । कामानचरान अहेतुकसहेतुक विपाकानं सोळसन्न, रूपावचविपाकनञ्च पञ्चनं ति एकविसत्तिया ।

१८४ एकस्मि सीहलपोत्थके इमस्स अनुसन्धिनो अन्ते, "पवत्ते च" इति वत्त्वा ततो पर इद आगतं—“कायसद्धारो पि यस्मा एकस्मि कामभवे, चतुसु योनिषु, पञ्चसु, गतिषु, द्वीसु पठमविज्ञानद्वितिसु, द्वीसु सत्तावासेषु पटिसन्धि दत्त्वा सञ्चमत्तनो विपाक देति, तस्मा णस एकस्मि भवे, चतुसु योनिषु, पञ्चसु गतिषु, द्वीसु विज्ञानद्वितिसु, द्वीसु सत्तावासेषु तेषांसतिविपाकविज्ञानान तथव पञ्चयो पटिसन्धिय पवत्ते च । वचोसद्धारो पि एसेव नयो । चित्तसद्धारो पन यस्मा एकं सत्तावास ठपेत्ता न कत्थञ्चि न विपञ्चति, तस्मा एस तीसु भवेसु, चतुसु योनिषु, पञ्चसु गतिषु, सत्तसु विज्ञानद्वितिसु, अट्टसु सत्तावासेषु यथायोग द्वत्तिसाय पि विपाकविज्ञानान तथेव पञ्चयो पटिसन्धिय पवत्ते च । अविज्ञान सत्तावासे सद्धारपञ्चया विज्ञान नत्थि । अपि च पुञ्जामिसद्धारो असञ्जसत्तेसु कटत्ता रूपानं नानाखणिककम्मपञ्चयेन पञ्चयो ति ।”

१८७ तेस ति नामस्स [वि १४।१०५-१८४], रूपस्स च [वि १४।३४-८०] ।

१८९. अभावकान गम्भसेय्यकान, अभावकान अण्डजानञ्चा ति योजना । तत्थ अभावका ति इत्थिपुरिसभावविहोना ।

१९१. सेसओपपातिकान ति ब्रह्मकायिके वज्जेत्वा सेसानं काममउपरिया पन्नान ओपपातिकानं ।

१९४ तिरो ति, "तत्रेव मातुक्कुन्दिगतभावेन तिरोम्भो" [टीका ३।३५३] ।
नरो ति सोदलपाठो । उक्तमतो ति सुदृढकस्स च मरुस्स च वसेन । सद्दो षड्वाचि
होनि, तस्मा वपसतो ति वुत्त । अवरुसतो अट्टेज । पुम्भ्ये 'सगति धम्मा' ति
[वि १७।१९१] धुत्तकम्मममुट्टान । स च एकचित्तपरत्तये तिक्कत्तु वपज्जाति ।

१९६ तिसमुट्टानिकरूपेणा ति वतुचित्ताहारसमुट्टानिकरूपेण । मिअयहनिका
ति मिअा खुदम्भाना । यथा ता खदपतिट्ठा अञ्जमञ्जं निरसाय तिट्ठति एवं
ति अत्थो ।

२०० अभिसह्यारचिञ्ज्राण ति कुसलाकुसलविञ्ज्राणं य कम्म ति वुत्तति ।

२०१ पट्टान, कुमलं वा अरुसलं वा कम्म रूपरस वपनिरसयपश्येन पश्यो
ति न वुत्तं तस्मा सुत्तितिकपरियायतो ति आह ।

२०२ चित्तसमुट्टानरसेया ति चित्तसमुट्टानरस विय । पट्टाने आगता ति,
"महजाता कुसला चेतना चित्तसमुट्टानां रूपानं कम्मपश्येन पश्यो । नानामणिका
कुसला चेतना निपाप्पान ररधानं वटत्ता च रूपानं कम्मपश्येन पश्यो" [पट्टान १।१८६],
"महजाता अकुसला चेतना चित्तसमुट्टानानं रूपानं कम्मपश्येन पश्यो । नानाखणिका
अकुसला चेतना निपाप्पान ररधानं वटत्ता च रूपानं कम्मपश्येन पश्यो" ति
[पट्टान १।१८७] एवं आगता ।

२०४ पञ्चयाकाविभङ्गे, "नामपञ्चया छट्ठायत्तन" ति इध वचन बहुसु ठानेसु
आगत [विभङ्ग १९२-२५५], इध पन अरुपावचरकुमलं च विपाके च धुत्तमेव
अधिप्पेत [विभङ्ग २३०, २४०] ।

२०५ पञ्चयनचरिम्म ति इतो परमेव वुत्तमाने पश्यनये ।

२०७ किञ्ची ति हेतुमद्वात्तं नाम, अपर अरुपिआहारसद्वात्तं नाम ।

२०९ थावीसति लाकियविपाकविञ्ज्राणानि हट्ठा दस्सितानव [वि १७।१२०] ।

२२५ तादिना ति बुद्धेन भगवता ।

२३६ रूपारम्मणदायको चित्तकारो । सद्धारम्मणदायको गन्धम्भो ।
ग धारम्मणदायको गच्छिको । सादुरसभोजनादिना रसारम्मणदायको सूदो ।
सुपसम्भसवत्थादिवसेन फोट्टागारम्मणदायको तत्तवायो । रसायनभेसज्जविधानन
मनोवुट्ठिसम्पादनरसेन धम्मारम्मणदायको जेज्जो ।

२३८ "आमरागानुसयो, पटिवाणुसयो, गानानुसयो, दिट्ठानुसयो,
विचिचिच्चानुसयो, भवरागानुसयो, अविज्जानुसयो" ति [विभङ्ग ५१७] एवं

सत्तन्निधानस्य विना वेदनापञ्चया तेषां हि न होति । तस्मात् सा बुद्धीमती बुद्धि
प्रज्ञाचरियस्स ब्राह्मणस्स स्त्रीणासयस्स भिक्खुनो न होति । सन्नानुसयानं पदानेने
हि मी ग्नीणामवो जातो ।

२४१ गोखीलगोवतादीनि मग्गिमनिकाये मग्गिमपण्णामके कुधुरोनादसुत्ते
आगतनयेन वेदित्तानि [म । २ । ७९-८२] ।

२४६ अट्टच्चित्तसमायोगा वि अट्टलोभसहगतचित्तेसु विज्जमानत्ता । दिट्ठि
पन घतुदिट्ठिगवचित्तसम्पयुत्ता । कामुपादान यस्मात्थी ति कामुपादानया ।

२५६ यथा च भवनिर्देशे ति, विमग्गे "तत्थ क्तमो कम्मभयो ? पुञ्जा
भिसद्धारो, अट्टञ्जाभिसद्धारो, आनेञ्जाभिसद्धारो, अयं बुध्ति कम्मभयो" ति [विमग्ग
१८३] एव भवनिर्देशे । तथेव, "तत्थ क्तमे अविजापयया सद्धारो ? पुञ्जाभिसद्धारो,
अपुञ्जाभिसद्धारो आनेञ्जाभिसद्धारो" ति [विमग्ग १८१] ते एव सद्धार
निर्देशे युक्ता । पुरिमे ति ये सद्धारनिर्देशे युक्ता । इमे ति भवनिर्देशे युक्ता ।

२६९ रूपारूपमयान यं किञ्चि उपादान उपनिस्सयपययसेन एरुधा
य पययो होति, एवं कामभवपरियापन्नस्स कम्मभवसद्धारस्स कुसलस्समसेन
उपनिस्सयपययेन पययो होति । कामभवे परियापन्नस्स पन सच्चस्स उपपत्तिभवरस्स
एतं एतेन पययेन पययो होति । अत्तना ति उपादानेन । विप्पयुत्तस्सा ति
दिट्ठिविप्पयुत्तस्स च तदुत्तरेहत्तसद्धारतलोभविप्पयुत्तस्स च कम्ममज्जम ।

२७१ तेनाह भगवा ति, "कम्मसका माएव सया कम्मशयादा कम्मयोगे
कम्मयधू कम्मवट्ठिमरुत्ता, कम्मं सत्ते विमज्जति यदिद हीनपणील्लारा" ति [म ३।
३७६] एव मग्गिमनिकाये चूल्कम्मविमग्गुत्ते आह ।

२७२ तेन तेना ति आतिज्यमनादिना जरागम्यानिभिमग्गभेन दुक्कयधम्मनेन ।
इतन्निमग्गधा ति जरामरुत्तेहि धम्मग्गधा, न जरामग्गमारुत्ता ति कथो ।

२७६ कामयानस्सा ति, "कामयमानस्स, कात्ता मा यान एरुत्तना ति काम
योगे काम, कात्तरगा पायमानस्सा ति कथो" [टीका ३ । ३७६] ।

२७८ यथाहा ति अयं पाणि संयुत्तनिकाये [म ३ । १०४], अट्टयुत्त-
निकाये च [अ २ । ४३] गोहीयममुत्ते आत्ता । अय एव अत्तना विस्सेमो निम्मित्तो ।
युत्तस्सि एव, न ति हे भिक्खवे दया दीरुत्तुका यत्तवत्तो मुग्गयुत्तस्स अत्तेण विमगेणु
धिरत्तिका, ते विग्गामग्गत्त धम्मरेणत्त सुत्ता येमुत्तेन भय वरितं सत्तामं अत्ता,
अत्तो" ति । "यदा निस्सरे इती देवरात्ता अरत्तस्से इति, अत्तमा पुत्त

निमित्तानि पातुभवन्ति, साता मितायति पर्याणि रिनिस्मति, कचडेहि मेश मुषन्ति, काये दुष्प्रणयं आश्रमति, सक देवा देवासो गभिरमती" ति एवं इतिगुत्तरे विह निपातं [२८९] युक्तानि पञ्च पुण्यनिमित्तानि ।

२७९ चालो, परितगतो दुस्तीर्णति द मुन्वा परितस्मति, विविधा कम्मरूपा दिक्वा परितस्सति, पुंये क्ताणि पापकम्मनि अनुस्मरिक्वा परितरसतो ति तिघिघ दुष्प्रय दोमस्स पटिस्सयेदेति । इदं तथ (चालगणित्तमुत्ते) युक्तायेन वेदितव्यं [म ३ । ३११-३१३] ।

२८१ तिगण्णत्ति हि घट्टाण ति, कम्मवट्टं किल्लेसवट्टं विपाकवट्टं ति [वि १७।२९.] इमेसं तिग्णं ।

२८२ सो खो पाण ति आदि पाळि न रात्ता । तादिसी पन मज्झिम निकाये सव्वासनसवरमुत्ते दिस्सति । यथाह—“यो मे अयं अत्ता वेदेष्यो ऽपेभ सो खो पा मे अयं अत्ता तिच्छो धुवो' ति आदि [म १।१४] ।

२९२ इति इमे ति एत्थ पटिस्सिम्भायं इतिपदं त्थि [पटि ७९], एवं पुरतो पि [वि १७।९४ २९६-२९७] ।

२९८ वेदितव्यं ति इतो परं एकस्मिं सोहलपोत्पके अयं पाठा अधिकृतो आगतो—

‘तथ, पुरिमभवस्मिं पञ्च कम्मसम्भारा एतरदि पञ्च विपाकधम्मा, एतरदि पञ्च कम्मसम्भारा, अनागते पञ्च विपाकधम्मा ति दस धम्मा कम्म, दस विपाको । इति द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मं नाम, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाको नामा ति सव्वम्पेतं भवचरं पशयाकारवट्टं कम्मञ्चेयं कम्मविपाको च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्म सद्देपो, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकसद्देपो ति सव्वम्पेतं कम्मसद्देपो चैव विपाकसद्देपो च । द्वीसु ठानसु कम्म कम्मवट्टं, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकवट्टं ति सव्वम्पेतं कम्मवट्टञ्चेयं विपाकवट्टञ्च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मभवो, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकभवो ति सव्वम्पेतं कम्मभवो चैव विपाकभवो च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मप्यवत्तं, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकप्यवत्तं ति सव्वम्पेतं कम्मप्यवत्तञ्चेयं विपाकप्यवत्तञ्च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्म कम्मसन्तति, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाक सन्तती ति सव्वम्पेतं कम्मस तति चैव विपाकसन्तति च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं किरिया नाम, द्वीसु ठानेसु विपाको किरियाफलं नामा ति सव्वम्पेतं किरिया चैव किरियाफलञ्चा ति ।

एवं समुत्पन्नमिदं सहेतुकं
 दुःखस्य अनिरुच्य चलमित्तरद्भुवं ।
 धम्मोहि धम्मा पभवन्ति हेतुसो
 न हेत्थ अत्ता न परो च विज्जति ॥
 धम्मा धम्मे सङ्गज्जेण्ठि हेतुसम्भारपञ्चया ।
 हेतूनञ्च निरोधाय धम्मो बुद्धेन देसितो ॥
 हेतुसु उपरुद्धेसु द्विज्ज वट्ट न वट्टति ।
 एव दुक्खन्तकिरियाय ब्रह्मचरियिध विज्जति ।
 सत्ते चनुपलब्धन्ते नेवुच्छेदो न सस्सत" ति ॥

टीकायं पन, "तत्थ पुरिमभवस्सि पञ्च कम्मसम्भारा एतरहि पञ्च विपाकधम्मा, एतरहि पञ्च कम्मसम्भारा अनागते पञ्च विपाकधम्मा ति दस धम्मा कम्म, दस धम्मा विपाको । इति द्वीसु ठानेसु कम्म कम्मवट्ट, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकवट्ट ति कम्मसङ्घेपो च विपाकसङ्घेपो च, कम्म भवो च विपाकभवो च, कम्मवट्टञ्च विपाकवट्टञ्च, कम्मसन्तति च विपाकसन्तति च, किरिया चेव किरियाफलञ्चा" ति वत्त्वा इमा एव गाथायो उद्धता । ततो पर सञ्जस्सापि एतस्स टीका कता [टीका ३।३८७-३८४] । एतेन, अय पाठो मूलविभुद्धिमगगपोत्थके नाहोसी ति पञ्चायति । यदि एसो तस्सिं अभिवस्स टीकाय तस्स उद्धरणे कारणं न सिया । वस्सा, इदं टीकाय यतो कुतोचि आहरित्वा एतस्स टीका कता ति मञ्जानाम । आचरियो पन सङ्घेपतो इममेरात्थं उपरि वस्सति [वि १९।१८] ।

३०० सञ्चविभङ्गे ति, "तत्थ कतमो दुक्खसमुदयो ? तस्सा च अवसेसा च किलेसा, अवसेसा च अकुसला धम्मा, सीणि च कुसलमूलानि सासवानि, अवसेसा च सासवा कुसला धम्मा, अयं बुद्धति दुक्खसमुदयो" ति [विभङ्ग १४३] एवमादिसु बुच्च ।

३०३ परिणायकपरिग्गहितो ति पधानामच्चेन उपकतो । अरणिसहित ति अरणियुगलं ।

३०४ गम्भीरावमासो ति गम्भीरो व हुत्वा अवभासति, दिस्सति ति अत्थो ।

३०७ "इति खो भिन्खवे अविज्जापञ्चया सहारा" ति आदिसु [वि १७।२९] इदं भवचर्कं अनुलोमतो देसित । "जातिपञ्चया जगमरण ति, इति खो पनेत वुत्त" ति एवमादिसु पटिलोमतो । "अविज्जापञ्चया भिन्खवे सहारा ऽपे ऽ ण्यमेतस्स केवलस्स दुक्खखल्लयस्स समुदयो होति । जातिपञ्चया जगमरणसमुदयो ऽपे ऽ अविज्जापञ्चया सहारसमुदयो" ति [स २।५०-५१] एवमादिसु अनुलोमपटिलोमतो ।

“कतमो च भिरत्यवे लोकसमुदयो ? चक्रुश्च पटिष रूपे च उप्पज्जति चरुखुविञ्जाणं, तिण्णं सद्दति फस्सो, फस्सपचया वेत्ता अपेअ जातिपचया जरामारण” ति [स २। ८७-८८] एवमादिसु घेमज्जततो पट्टाय अनुलोमतो । “इमे च भिरत्यवे चत्तारो आहारा किनिशाना अपेअ तण्हाविदाता तण्हा वेदनानिदाना” ति [स २। १४-१५, वि १७। ३२] एवमादिसु घेमज्जततो पट्टाय पटिलोमतो देमित ।

“आदितो पट्टाय अनुलोमदसनाय, अततो पट्टाय पटिलोमदसनाय च तिसन्धि चतुसङ्गेप । ‘इमे चत्तारा आहारा विदिता’ ति आदिफाय वेमज्जतो पट्टाय पटिलोमदसनाय, चरुखुश्च पटिष रूपे च उप्पज्जति चरुखुविञ्जाणं, तिण्णं सद्दति फस्सो, फस्सपचया वेदना’ ति आदिफाय अनुलोमदसनाय च द्विसन्धिनिसङ्गेप । ‘सयोजनियेसु भिरत्यवे धम्मसु अस्मादानुपरिस्सो विहरतो तण्हा पण्डित्ति, तण्हा पचया उपादान’ ति [सं २। १०३] आदिसु एवसन्धिचिन्हेप” ति [दीका ३। ३९१] ।

३०८ जाननलखणस्स वाणस्स पटिपक्कमभूतो अरिजाय अज्जाणद्धो । अयथाभूतदसनसभावा अदस्सणद्धो । यस्मा एसा सच्चानि याथानसरस्स पटिविज्जित्तु न देति, सानि छादेत्वा तिट्ठति, तस्मा अस्सा एसो सच्चसम्पटिवेधद्धो । ‘अभिसङ्गण लम्पणा सहारा आयूहनरमा’ ति [वि १७। ५१] हेट्टा युत्तमेव । सो च तेसं अभिसङ्गरणायूहनद्धो गम्भीरो । सरागा लोमसम्पयुत्ता अट्ट अट्टसलवित्तसद्दारा, ततो अज्जे कुमलाहुसला विरागा [वि १३। ११] । तेस सो सरागविरागद्धो गम्भीरो । नामरूपस्स पटिसन्धियं सहपातुभावभूतो एकुप्पादद्धो । नामस्म रूपेण, रूपस्स च नामेण विनिग्गीणद्धो । नामस्स नामेण, रूपस्स च रूपेण अविनिग्गीणद्धो । नामस्म नमणद्धो । रूपस्स रूपणद्धो । सव्यायत्तन नि ए इन्द्रियानेय । तसं अधिपतिद्धो [वि १६। ६] । “लोको पेसो, द्वारा पेसा येत्तम्पेत” ति [धम्म १ ५९७-६१६] इमिना नयेण तेसं लोकाद्धो द्वारद्धो खेत्तद्धो च युत्तो । विसयि भावद्धो पाक्को व । “चरुखुश्च पटिष रूपे च उप्पज्जति चरुखुविञ्जाणं, तिण्णं सद्दति फस्सो” ति [सं २। ८६ एवमादिसु] इमिना नयेण फस्सस्स सद्दतिथद्धो सन्नपातद्धो च युत्तो । तण्हा “एतत्र उपाभिनदिनी” ति [दी २। ४३ आदिसु] युत्ता, एव अज्जोसान सरिता लता नदी तण्हासमुदो ति पि तस्सा वेचनानि आगतानि [धम्म १ १०५९] तस्मा तस्सा इमे पि अत्था गम्भीरा । सा च समुदो विय दुप्पूरा, तस्मा सो दुप्पूरद्धो गम्भीरो । भवा योनिगतिठितिनिजासेसु त्रिपति । तस्स सो त्रिपणद्धो गम्भीरो ।

३१३. यतो कुतोची ति, यदि अञ्जस्मा अञ्जस्स वप्पत्ति सिया, वालिकतो पि तेलस्स वप्पत्ति कस्मा न सिया ति एव चिन्तेत्वा यस्स कस्सच्च असम्भय गणहाति ।

३१४ अतिगम्भीरतो एत्थ गम्भीरतो ति सीहलस्यामपाठो, सीहलपोत्थकेसु च एकस्मिञ्च मरम्मपोत्थके इदं गाथायो विय लिखित । तत्थ अपदालेत्वा ति पदं अदालेत्वा ति क्त्वा एवं गाथायोजना कातु सक्का—

गम्भीरतो अगाध नानानयगहणतो दुरतियान ।

आणासिना समाधि पवरसिलायं मुनिसितेन ॥

भवचकमदालेत्वा असनिविचकमिन्न निच्चनिम्मथन ।

ससारभयमतीतो न कोचि सुपिनन्तरे पत्थि ॥

तत्थ अगाध ति अप्पत्तिट्ठ । नानानयगहणतो ति इमस्मि भवचके 'नानानयानं गहणं कतत्ता इदं दुरतियानं दुरतिम्म । अथवा नानानयगहनतो नानानयेहि गहनं वनमिव जातत्ता दुरतियान । अयं पन पाठो न कस्मिञ्चि पोत्थके उपलभति । असनिविचकं ति असनिमण्डल । आणासिना ति असिसदिसेन तिखिण्णजाणेन अपदालेत्वा अच्चिन्दित्वा ससारभयं अतीतो कोचि सुपिने पि न दिट्ठो ति अत्थो । तन्ताकुलजाता ति, "तत्त वियं आकुलजाता । यथा नाम दुन्निस्सित्तं मूसिकच्छिन्नं पेसकारानं तन्तं तहिं तहिं आकुलं होति, एवमेव सत्ता इमस्मि पच्चयाकारे रल्लिता आकुलयाकुला होन्ति गुब्बागुण्डिकं वुच्चति पेसकारकच्चियसुत्तं । गुब्बा नाम सकुण्डिका, तस्सा कुलावको ति पि एके । मुञ्जपच्चजभूता ति मुञ्जजतिणं वियं पच्चजतिणं वियं च भूता" ति [दोअ २ । ११९] एव दोवनिक्कायट्ठकथाय वुत्तनयेन एतेसं पदानं अत्थो वेदित्तं ।

एत्थ च गुणगण्डिकजाता ति स्यामपाठो । स्यामसङ्खरणअट्ठकथाय गुणगण्डिकं ति च गुणा नामा ति च वुत्तं । तं निचारेत्तं ।

इति धिसुद्धिमग्गदीपिकाय

पञ्चाभूमिनिर्देशटीका समत्ता ।

अष्टारसमो परिच्छेदो

दिष्टिसुद्धिनिर्देशटीका

१ सीलनिर्देशे पातिमोऽन्वसंवर इन्द्रियसंवर आजोऽपारिसुद्धि पथयसत्रि
स्सितमीलरमेऽ चतुष्पिघ सील चर्दिसिता [वि ११२५] विरधारितमेव [वि १।
४२-१३०] । चतुर्पासुद्धिसीलं वि पि ण्ठस्यध नाम [अभि ९।३०] ।

३ समथयानिकेऽति वि समथो यानं अरसा वि मगथयानिको, यो समथ
वसेन पटिपञ्जति तन ।

५ सुद्धविपस्सनायानिको वि यो वपचारसमाधि वा अप्पासमाधि वा
अलमिस्वा र विपरमनं आरभति । अयमेव या वि यो हेट्टानुत्तरमेन समाधिभारनं
परिपूरति । चतुष्पीसतिथोऽट्टासेसु वि, सेक्षे, आसु, सेजे, मिह्वाणिका, लपरियं,
फरोसं, पुञ्चो, मुत्त ति इमे अट्ट वज्जेत्वा सेससु चतुष्पीसतिया थोऽट्टासेसु । कम्म, वित्तं,
धत्तु, आहारो वि इमानि चत्तारि रूपसमुद्धानानि । तेन विभागो अभिधम्मत्थसङ्गहे
नुत्तनयेन वेदितथो [अभि ६।१०-१६] । ओज्जट्टमक वि ओजा अट्टमका अस्ता
ति ओज्जट्टमकं, चतरसो घातुयो, वण्णो, गथो, रमो, ओजा वि इदं अट्टविध रूपं ।

६ तेजसो चत्तारो, वायुनो ध चा वि दस आकारा [वि ११।३१] । तसं
अत्यवण्णना समाधिनिर्देश आगता एव [वि ११।३६-३७] ।

९ चक्खुधातु वि आदीन वण्णना हट्टा आगता येऽ [वि १५।१७-४३] ।
चक्खुच्चेत्वा वि आदिना नयेन रान्धनिर्देशे सुत्तप्पकार [वि १४।४७] ।

१० अजसेसानी वि, फायदसके कार्यं ठपेत्वा नव, भावदसकं, वतुविताहार
समुद्धानान तिण्ण ओज्जट्टमकान वसेन अनुपादिण्णानि चतुष्पीसती ति तेचत्तालीस
रूपानि होति ।

११ पथयो तजो वायो वि इदं फोट्टमरूपं, तस्मा द्वादस रूपानि वज्जेत्वा
सोळस सुत्तुमरूपानि अक्खेसरूपानि धम्मधातु धेव होति [अभि ६।८] ।

१३ भायो वि इत्थत्त पुरिसत्तञ्च [अभि ६।४] । द्विसमुद्धानो वि वतुवित्त
समुद्धानो । भायरूपे इत्थत्तञ्च पुरिसत्तञ्च सङ्गहितं, तस्मा, सत्तरसरूपानि सम्मस
नूपगानि, निष्फञ्चानि रूपरूपानी वि वुत्तं [अभि ६।४] ।

१७ उच्छुचोरगोणदधिमच्छादीहि उपमाही ति, “यथा उच्छुरस गहेतु-
कामो उच्छृनि उच्छुयन्ते पन्त्रिपित्वा एकवार द्विवारं यन्तश्मनमत्तेन उच्छुरसे अनि
करमन्ते न उच्छृनि छद्देत्वा गच्छति, यथा वा चोरे गहेत्वा तेहि कतकम्म जानितु
कामो द्वित्तिपहारमत्तेन तेसु तमत्थं अकथेन्तेसु ते न मुञ्चति, यथा वा पन गोदमको
गोण दमेतुकामो धुरं नियोजेत्वा एकवार द्विवार तस्मिं पथेन अगच्छन्ते न विरसवजेति,
यथा च दधि मथेत्वा नयनीतं गहेतुकामो दधिरुलसिय मथं पन्त्रिपित्वा सकि
द्विकखत्तु वा मथस्स भमनमत्तेन नवनीते अनुप्पज्जन्ते न दधि छद्देति, यथा वा पन
मच्छे पचित्वा तादितुकामो एकवारं द्विवारं अग्गिदानमत्तेन मच्छेसु अपचन्तेसु न ते
छद्देति, ‘अथ सो त पुनप्पुन परिमज्जती’ ति पत्थं वुत्तनयानुसारेण, अथ सो त
उच्छुयन्ते पुनप्पुन उप्पीळेती ति आदिना सन्तथ उपमत्थो योजेतपो” [टीका ३ ।
४०५-४०६] ।

१९ आदिना नयेना ति समाधिनिद्देशे वुत्तनयेन [वि १११३] । केसे
७ पे ७ अस्सासपस्सासे ति इदं पेय्याल समाधिनिद्देशे वुत्तनयानुसारेण पूरेतवं
[वि ११३१] ।

२९ तदन्वयस्सा ति तस्स सत्तस्स अन्वयभूतस्स । ओलीयती ति भवे एव
निलीयति, न पुरतो गच्छति । अतिधावती ति परं मरणा भयो नत्थी ति विकप्पेत्तो
त भवं अतिकमित्वा गच्छति ।

३० द्वीहि मिस्सवे ति अयं पाळि पटिसम्भिदायम्पि उद्धटा [पटि
२४०-२४१] ।

३१ तिणकट्टसादिसो ति तिणस्स वा कट्टस्स वा पुञ्जो निय ।

३३ फस्सपञ्चमा ति फस्सो पञ्चमो येस ते, फस्सो, वेदना, सञ्जा, चेतना,
चित्तं ति इमे पञ्च धम्मा । “तरिं समये फस्सो होति, वेदना होति, सञ्जा होति,
चेतना होति, चित्तं होती” ति [धम्म § १] एव इमे पञ्च धम्मा पाकटत्ता अरूप
धम्मेसु पठम वुत्ता । तेस वसेन इध नाम दरिस्त ।

३६ पमाविता ति उप्पादिता ।

इति चिसुद्धिमग्गदीपिकाय

दिट्टिचिसुद्धिनिद्देशटीका समप्ता ।

एकूनवीसतिमो परिच्छेदो

कह्ल्वावितरणविसुद्धिनिर्देशटीका

२ आपञ्जनीं ति करोति । आवाणी ति मग्गम्यामपाठो ।

५ चक्रगुह्यं पटिच्छा ति हेट्टा पि पुनमेत्त [वि १-५१२] ।

८ योतिस्सोमनसिन्कारस्सद्धम्मसत्तादिको ति एत्थ आदिसद्देन सप्पुत्तिससेजो, धम्मानुधम्मपटिपत्ती ति इमे धम्मे सद्देणति [अ २-३३२] । भयङ्गादिको ति भवङ्ग पञ्चद्वारावज्जागमनोद्वारावज्जाकिरियचित्तान, एव तानि तानि आरम्मणानि पि । अरहता किरियचित्तानि च अरहत्तथ पथया ।

९ उप्पज्जमान नि चित्तं उप्पज्जमानमेत्त चित्तममुट्टानरूपस्म पथयो हानि, न निरुक्कमानं ।

१० इति एवो ति पाळि इट्ठा उट्ठगित्ता [वि १७-२९] विचारिता येत्त [वि १७-३५-३१४] ।

१३ पुरिमक्कम्मसवस्सि ति एवमादिका पाळि हेट्टा पि उट्ठटा एव [वि १७-२९२, २९४, २९६] ।

१४ अहोसि कम्म ति इदं तिजं पटिसम्भिसायं वुत्तनयापुसारेण वेदितव्यं [पटि ४१४-४१६] । इमाति द्वाद्दम कम्मानी अभिधम्मत्थसद्दहे पि वुत्तानि [अमि ५-१९] ।

२० न नायती ति न वायती । हेट्टा पि, न नायरे ति वुत्त [वि ८-२९] । द्वासट्ठिदिट्ठि ति अन्नजालमुत्ते वुत्ता द्वासट्ठि दिट्ठियो ।

२४ "सत्थरि कहुति विचिकिञ्चति, धम्मे कहुति विचिकिञ्चति, सल्ले कहुति विचिकिञ्चति, सिक्खाय कहुति विचिकिञ्चति, पुब्बन्ते कहुति विचिकिञ्चति, अपरन्त कहुति विचिकिञ्चति, पुब्बन्तापरन्ते कहुति विचिकिञ्चति, इदप्पथयतापटिच्च सपुप्पन्नेसु धम्मेसु कहुति विचिकिञ्चती" ति [धम्म § १००८, निमङ्ग ४९३] एव वुत्ता अट्ठविधा कत्ता ।

२६ निमित्त ति सव्य सद्धारनिमित्त । पवत्त ति उप्पन्नस्म नामरूपस्स पवत्ति ।

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय

कह्ल्वावितरणविसुद्धिनिर्देशटीका समप्ता ।

वीसतिमो परिच्छेदो

मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धिनिद्देसटीका

२ ओमासादीन अत्थवण्णना उपरि आगमिस्सति [वि २०।१०५-१२८] ।
कलापसम्मसन ति रूपारूपधम्मे अतीतादिकलापवसेन सङ्घिपित्वा मम्मसनं, तं
इतो परमेव आविभविस्सति [वि २०।६-१७] ।

४ सङ्खारपरिच्छेदो नाम नामरूपस्स ववत्थान, या दिट्ठिविसुद्धी ति वुत्ता
[वि १८।२-३७] । पच्चयपरिग्गहो हेट्ठा वुत्तो एव [वि १९।१-२५] । उदयच्चया
नुपस्सन उपरि आविभविस्सति [वि २०।९३-१०४] । सत्तन्न अनुपस्सनान
ति, भङ्गानुपस्सना, भयतुपट्टानं, आदानानुपस्सना, निम्बिदानुपस्सना, मुळिचतु
कम्भता, पटिसङ्गानुपस्सना, एङ्गारूपेम्खा ति इमासं सत्तन्न [वि २१।११-१२७] ।

९ इमिना पेय्यालेना ति इद पेय्याल पटिसम्भिदाय आगतधम्मे गहेत्वा
पूरेत्तत्र । ते धम्मे इतो परमेव दस्सेति ।

१० सव्य भिक्खवे ति इद सळायतनसंयुत्ते पठमपण्णासके पञ्चमस्म
अनिच्चवग्गस्स चतुत्थ सुत्त [सं ४।३४], त इध पटिसम्भिदायं वित्थारित
[पटि ६-३२] ।

११ इध यं पेय्यालेन वुत्त त वित्थारतो पटिसम्भिदाय वुत्तनयेन वेदित्तञ्च
[पटि ७-११] ।

१३ एक सम्मसन ति हेट्ठा आगतनयेन वेदित्तञ्च [वि २०।६] । अतीत-
त्तिकेना ति, अतीत अनागत पच्चुप्पन्न ति इमिना तिकेन । अज्झत्तादिदुक्केही ति
अज्झत्त वा वहिद्धा वा, ओळारिकं वा सुखुमं वा, हीनं वा पणीतं वा, य दूरे सन्तिके
वा ति इमेहि चत्तुहि दुक्केहि [वि १४।१८५] ।

१५ स्सीहोपमसुत्ते ति इद सुत्त हेट्ठा दस्सितमेव [१७ २७८] ।

१९ अनच्चन्तिकताया ति, "अच्चन्तिकताभावतो, अस्ससत्तताया ति अत्थो ।
सस्सत्त हि अच्चन्तिक, पराय कोटिया अभावतो" [टीका ३।४६१] । अनच्चन्ति
पताया ति सोहलमरम्मपाठो, सो च असुद्धो ति इमिना टीकावचनेन ज्ञायति ।

"अट्टिमे भिक्खवे धम्मा लोके अनुपरिवत्तत्ति, लोको च अट्ट लोकेधम्मे परि
पत्तति । क्तमे अट्ट ? लाभो च अलाभो च, यसो च अयसो च, निन्दा च पसंसा

च, सुग्रथ दुग्मथा" ति [अं ४।१५८] मय अट्टकनिपाते पुत्रोहि छात्रालामादीहि लोकाधर्मोहि ।

२१ इन्द्रियाणि ति सदादीति पथ [वि १८।१] । अश्वोमानेना ति असह्योचनेन । अश्वोमानेना ति मीहलपाठो अश्वोमानेना ति श्यामपाठो । यथ वृत्तानं ति अट्टकथाय वृत्तान [टीका २।४६८] । मत्त अस्तप्यायानी ति आदि पथयोक्तिसिद्धिहेसे वृत्तनयेन वेदितव्यं [वि ४।३५-३९] ।

२२ तेहि सदिमा ति चित्तमस न्यादभङ्गेति मदिमा ।

२५ तेना ति इतियभयङ्गेन । एकमेधा ति मोक्षमय चित्तानं पठम चित्तफलये ष्वप्त्रं पठमेव वक्तुं निरुसाय ।

३७ कम्मजाहारो ति कम्मजनिता अजा ।

४० धतुसमुद्धाना तेजोधातू ति इत् अङ्गुक्तिक धतुं सहाय वृत्तं । बाहिरा पत्तं तेजोधातु कम्मार्त्तिसमुद्धाना न हाति, तस्मा उपादिएणक पञ्चव्य लभित्या ति आह ।

४२ पटिच्चलमुप्पादनिहेसे ति पञ्जामृमिनिहेसे [वि १७।१३४-१४५] वृत्तानयेन । कामान्तरविपाकनिष्ठाणानं तदारम्भणयत्नेन ष्वप्ति स्वचनिहेसे वृत्तनयेन वेदितव्यं [वि १४।१२०]

४४ एकं वा ति, "कामान्तरकुमलाकुमलकिरिचचित्तसु णं वा पथ सत्त वा जवनानि हुत्वा ष्वप्पजतो ति सम्बन्धो । उपेक्खत्तासहगतोहेतुक चित्तं वा ति वासह आनेत्ता सम्पत्तिवत्तं । बोद्धवन् हि सहाय ण वृत्तं । तं पत्तं हुतिय मोक्षवारवमेन वेदितव्यं [एत्थ अभि ४।९ ओलाङ्गेत्थं] । पञ्च जवनानि सत्त मुत्थित्तादिक्काले, सत्त पाकनिष्ठाणाल वेदितव्याना" ति [टीका ३।४७७] ।

६१ पुरतो गमन अभिक्कमो । निरत्तां पटिक्कमो । पुरतो पेम्भ्वनं आलोक्कनं । अनुत्तिसं पत्तयेनं चिलोक्कनं । हत्थपादानं सङ्कोचनं सम्मिञ्जा । आयमनं पसारणं ।

६८ विसहरित्वा ति विभजित्वा, नानाक्त्वा । भुत्त, ति मिलात काम रुक्को विय । जत्त ति मरम्मस्यामपाठो । ततो अयमेव सुद्धतरो । विल्लत्त ति सिन्नं । धात्त ति तित्तं । पोणित्ति ति मंसूपचयसम्पत्तिया पीणित्तं ।

७० चन्नुद्धारस्मि तथा कायद्वारे रूपुप्पत्ति हेत्वा वृत्तनवातुसारं वेदितव्या [वि १८।५, ९, १०] ।

७० चुल्लासीतिसहस्रसानी ति चतुरासीति सहस्रानि । कप्प ति बहुवचनत्थे एकवचन । मरू ति देवा । द्वीहि चित्तेहि समोहिता ति द्वीहि चित्तेहि सहिता हुत्वा । पुन आगत्वा पटिसंधानाभावेन अप्पटिसन्धिका हुत्वा गता । अप्पटिसन्धिया ति पि पाठो [वि ८।३९] । अनन्तरा ति पुन्ने समन्तरमेव । ये च भग्गा अनागते ति ये सद्दारा अनागते भिज्जमसन्ति । तदन्तरा ति तेस वभिन्नमन्तरा पच्चुप्पणे निरुद्धान लफखणे वेसम्म विसमभावो काचि विसेसो नत्थि । अनिश्चयेन चित्तेन न जाती अजातो नाम भवति । पच्चुप्पणेन चित्तेन जीवती ति वुचति । चित्तभङ्गा च मतो नाम होति । अयमेव परमत्थिया पञ्जत्ति । इतरा, सत्तो मतो ति आदिका साधारणपञ्जत्ति । परमत्थतो हि सत्तो पच्चुप्पन्नेन चित्तस्खलेन जीवति, चित्तभङ्गा च मरति । एत्थ य टीकाय वुत्त—“यार्थं त त सत्तं सनिस्सय चित्त उपादाय, तिस्सो जीवति, पुस्सो जीवती नि एव वचनपवत्तिया विसयभूता सत्तानपञ्जत्ति सा एत्थ परमत्थिका परमत्थभूता” ति [टीका ३।४८७], यञ्च निहेसट्टकथाय वुत्तं—“परमो अत्थो एतिस्सा ति परमत्थिया, अजटाकासे आकासो ति पञ्जत्तिया नत्थिधम्म पटिच्च कथनं विय, मतो ति पञ्जत्ति नत्थिधम्म पटिच्च कथियती” ति [१०७],● तं सच्चं विचारणीयं

अनिधानगता ति ये सद्दारा भग्गा ते कत्थचि निधान सन्निचयं न गच्छन्ति । अनागते पि तेस पुञ्जो रासिभावो नत्थि, यतो ते पुनरागच्छय्यु [वि २०।९६] । आरग्गे ति, आरा ति चम्ममारान सूचि, तस्सा अग्गे यो सासपो तेन सदिसा सासपूपमा, अचिरट्टितिका ति अत्थो ।

७३ एत्थ अयो ति काळक्कलोह, लोह ति तम्बलोह । “तिपू ति सेततिपु । सीस ति काळतिपु । सिळा ति काळसिलापण्डुसिलाविभेदा । लोहितङ्ग रत्तमणि । मसारगल्ल कवरमणि” [टीका ३।४८८] । एत्थ लोहितङ्ग ति सोहलपाठो । “लोहितङ्गो च पट्टम रागो रत्तमणि प्यथा” ति, “मसारगल्लं कवरमणी” ति च अभिधानप्पदीपिका ।

७७ विसुद्धिकथाय ति एत्थ टीकायं न किञ्चि वुत्त । रथविनीवसुत्ते वुत्तान सत्तन्न विसुद्धीन पोरणट्टकथाय ति अम्हाकं मति । विसुद्धिकथानयो ति पटिसम्भिवानयो ति गच्छि ।

५८ अरिपक्षसङ्घाय निरुत्थं शोचयं वा गच्छिष्य वा न किञ्चि युक्तं ।
अथगुत्तरातिहाये चतुर्गिषां युक्तानं चतुर्णं अरिपरिहारं पोराणदृक्थारं निरुत्थानम् ।

९० अतिदुःखानुपसमान भावेभ्यो निश्चयश्च पश्यतीति आशीर्वा, "निश्चयं पश्यता अतिशयानुपसमानाश्रयो जाता धर्मा अन्वयश्च तत्रितरुत्थीति इत्यजातानं धर्मानं अनतिरुत्तमद्वेषे भाषया नपे नसंयोगाभिप्रेतं पश्यतीति विदुःशुपसमानाश्रयो जाता धर्मा अन्वयश्च तत्रितरुत्थीति इत्यजातानं धर्मानं अतिरुत्तमद्वेषे भाषया'ति [पटि ४६-१८] एवं पटिमन्त्रित्वं युक्त्यापि अर्थो वेदिशो । एतासं विपसनाया अर्थव्यङ्ग्या इति आगमिन्मति [वि २११५-१८, वि २११५-२१] ।

९८ सच्चपटिच्छममुष्याहनघत्पक्षराभेदा निरुत्थे परं युक्तये सद्यभेदा [वि २०१००], पटिमनुष्याभेदा [वि २०१०१], नयभेदा [वि २०१०२], लक्षणाभेदा च [वि २०१०३] एषटा द्योन्ति ।

१०४ समपञ्चाम लक्षणातीति, 'एवं एकस्मिन् संप्रसस दस दस कत्या'ति उक्तानि [वि २०१९५] ।

१०६ धम्मदुःखविगहितमात्मनि, "विपस्यापुक्विममद्विभवेसु श्रोमा सादिसु दमसु धमोसु भवतावसा उद्वेगसहगतचिच्छ्रुत्तिया निरुत्थेपसद्दात उद्वेग्य, धम्मदुःखं, तेन धम्मदुःखेन विगहितं निरूपगहितं निराधमापादितं मानमं वित्तं"ति [पटिअ ४१५]* । अद्गत्तरदृक्थार्यं, 'दमनिपसमापुक्विनेममद्गातेन उद्वेग्येन विगहितं, सुगहितं नि अर्थो'ति [अअ २१४४७] । एतय, निरोधमापादितं ति इदमेव युक्तं ति मञ्जाम ।

१०७ विपसनाधीधीति पटिपादिया पबत्तमाया विपसना एव । उक्क ता वि रिस्सटा । मग्गफलानि वज्जेत्या श्रोभामादिसु गतस्स सा विपसनाधीधि एवन्ता नाम ।

१०९ चेन्नचतायाति अप्पविपुलताय । द्विदुद्दुग्गेहे ति द्वीहि भित्तीहि परिवारितगन्धे । चतुरङ्गसमगागत तम,

चतुरङ्गं तमं एव काष्पकसचतुदसी ।

वनसण्णो धनो, मेवपटता चट्टरुत्ति ति ॥

एव अभिधानपदीपिकार्यं वुत्तनयेन जानित्वं ।

* Hewavitarne Series, Colombo 1927

१११ दिवाट्टाने ति एत्थ, दिवासने ति श्यामपाठो । सो टीकाय गहितो ।
वुत्तं हि तत्थ, “दिवसने ति दिवाट्टान” [टीका ३।५१२] ।

११२ अय धम्मो ति अरियमगानुगतो पटिसम्भिदाधम्मो । समाधि ति
अभिञ्जासमाधि । घल्लञ्जेथा ति परिहरथ । अञ्चितकरणो ति निचलठपितकरणपुटो ।

११३ थेरो किर दोसचरितो ति, “दोसचरितस्स हि सूरस्सापि सहसा
भय षण्णज्जति” [टीका ३।५१२] ।

११५ सुद्धिकादिपञ्चविधा पोति पयवो कसिणनिद्देशे वुत्तनयेन वेदित्त्वा
[वि ४।९४-९८] ।

११६ सुञ्जागार ति य किञ्चि विवित्तसेनासन । अनारद्धविपस्सनान
मनुस्सान अविसयताय अमानुसी, विपस्सनापोतिसुग्गसह्वता रति होति । यतो
यतो ति रूपतो वा अरूपतो वा । य सो पोतिपामोज्जं लभति, त विजानत
विञ्चूनं अमत मत ।

१२५ उपेक्खावज्जनाय ति उपेक्खावसेन आवज्जेने ।

१२६ अरूपसत्तके ति, सचे सङ्कारा अत्ता भवेत्थु ति एवमादिना वुत्तनयेन
[वि २०।८४-८६]

इति विसुद्धिमगगदीपिकाय

मगामगवाणदस्सनविसुद्धिनिद्देशटीका समप्ता ।

एकवीसतिमो परिच्छेदो

पटिपदाब्जाणदस्सनविसुद्धिनिहेसटीका

१ उपकिल्लेसधिसुत्तं ति दमहि विपस्मनूपकिल्लेसहि त्रिसुत्तं [वि २०।१०-१-५]। घीधिपटिपन्नं ति विपस्सनायोधिसारुद्धं ।

२ हेट्ठा ति भगगामग्गव्याणविसुद्धितो पुत्थे । परथा ति इमस्मिं नदय-प्रयञ्जाणे ।

४ सत्ततिया ति स्व-धानं अनुपपद्य-धरसन परत्ताय सत्ततिया । चिक्खो ताया ति षष्ठाटिताय, विपस्सना व्याणेन तस्सा सन्ततिया अनुपपद्य-धभावे ते ति अत्थो ।

१० लहु ति सीव । ठित्ति ति जरत्त । पयत्त ति भवप्पवत्ति । निमित्तं सद्धारनिमित्तं [वि २१।३४] ।

२१ पलोक्खिनो ति पलुञ्जनसभावा, अद्दुवा ति अत्थो ।

२४ मणिं च विज्झंति, “यथा नाम कुसलो पुरिसो उपायेन मणिं ज्झन्तो मणिसस दिहमेव पस्सति मनसिकरोति, न मणिसस वणणादि, एवमेव द्धारानं निरन्तरं भद्दमेव योनिसो मनसिकरोति, न सद्धारं” ति [टीका ३।५३३] ।

२६ अनिच्चवानुपस्सनादिसू ति, ‘अनिचतो अनुपस्सति दुक्करोतो अनुपस्सति अनत्ततो अनुपस्सतो’ ति एव वुत्तासु तीसु अनुपस्सनासु । नन्विदति निरज्जति निरोधेति पटिनिस्सज्जता’ ति एव वुत्तासु चतसु विपस्सनासु [वि २१।११] ।

२८ अरतिरतिसहनता ति पन्तसेनासनेसु अधिकुसलेसु च धम्मेषु रतिया, कामगुणेषु रतिया सहनभावो, अभिभवनभावो ति अत्थो । गुणमुत्तमानी इमे अट्ठ उत्तमगुणा, वचनविपरियासवसेन लिङ्गविपरियासवसेन च इदं वुत्तं ।

३१ यस्सा इत्थिया विजातविजाता पुत्ता मरति सा पूत्तिपजा ति वुच्चति ।

३४ रूपारूपभवप्पवत्ति उक्कंसवसेन गहिता । भानेन समतिकन्तता मसुगतिप्पवत्ति न गहिता ।

३५ “चत्तारो आसीविसा षष्ठाटिञ्जा घोरविसा ति सो भिरखवे चतुनेन हामूतानं अधिवचनं” ति [सं ४।२१८] एव आसीविसूपमे वुत्तनयेन चत्तारो हामूता घोरविसा आसीविसा विय उपट्ठहन्ति । उक्खित्तासिका वधका

[१४।२२३], सुञ्जो गामो, गामघातफचोरा ति [१५।१६] इमा उपमा हेट्टा आगता येव । “सच्च भिक्खवे आदित्त । किच्च भिक्खवे सच्चं आदित्त ? चत्तुं भिक्खवे आदित्त, रूपा आदित्ता, चत्तुविञ्जाणं आदित्त, चत्तुसम्फत्तो आदित्तो, यत्पि चत्तुसम्फत्तसपद्यया छप्पज्जति वेदयित्त सुत्त वा दुक्ख वा अदुक्खमसुत्तं वा तत्पि आदित्त । केन आदित्तं ? रागगिणा दोसगिणा मोहगिणा आदित्तं, जातिया जगय मरणेन सोकेहि परिदेवेहि दुक्खेहि दोमनस्सेहि उपायासेहि आदित्तं ति वदामो” ति [सं ४।२३-२४] एव आदित्तपरियायसुत्ते वुत्तेहि रागगिआदीहि एकादसहि अग्गीहि आदित्ता विय उपट्टहन्ति ।

३७ सन्तिपदे ति निज्याने । दस व्याणे इतो परमेव वत्तति [वि २१।४२] ।

४१ वट्टामिस्स ति भवरागो । लोकाभिस्सं ति वत्थुकामरागो । किल्लेसामिस्स ति छन्दरागो ।

४२. “सत्ति भिक्खवे एके समणब्राह्मणा दिट्ठधम्मनिञ्चानयादा सतो सत्तस्स परमदिट्ठधम्मनिञ्चान पब्बवापेत्ति पब्बहहि वत्थूही” ति [दी १।४६] ब्रह्मजालसुत्ते वुत्तनयानुसारेण परमदिट्ठधम्मनिञ्चानादिचसेन ।

४३ सत्तसु महासरेसू ति एत्थ, सामञ्जससुत्तवण्णनार्यं वुत्त—“सरा ति महासरा । कण्णमुण्डक रथकार अनोत्तत्त सीहप्पपात-छद्दन्त मन्दाकिनी कुणालदहे गहेत्वा वदती” ति [दीअ १।२०४] । पपब्बचसूदनिय सन्दकसुत्तवण्णनाय “कण्णमुण्डक रथकार अनोत्तत्त सीहप्पपात छद्दन्त मुचिलिन्द कुणालदहे गहेत्वा वदती” ति वुत्तं [मअ ३।२१८] । सयुत्तट्टकथायं पन, “कण्णमुण्डक रथकार अनोत्तत्त-साहप्पपात-मन्दाकिनी मुचलिन्द कुणालदहे गहेत्वा वदती” ति [संअ २।४१७] । जातकट्टकथायञ्च, “कण्णमुण्डकं रथकारं सीहप्पपात छद्दन्तं तियग्गल अनोत्तत्तं कुणालदहं ति सत्त दहे दस्सेसी” ति वुत्तं [जाअ ५।४१५] । अभिधानप्पदोपिकायं पन दीघनिजायट्टकथायं आगता एव सत्त महासरा गहिता । वुत्तं हि तत्थ—

“अनोत्तत्तो तथा कण्णमुण्डो च रथकारको ।

छद्दन्तो च कुणालो च वुत्ता मन्दाकिनीत्थिय ।

तथा सीहप्पपातो ति एते सत्त महासरा” ति ॥

४९ “मच्छगहणत्थ उदके तत्थ तत्थ विपन्ति एत्त ति स्सिप, मच्छानं गहण वूटप । ओसापेसी ति ओसारोत्ति, स्सिपी ति अत्थो” [टीका ३।५४६-५४७] । एत्थ मच्छखिप्पं ति श्याममरम्मपाठो ।

५५ चक्कटु सुब्ब वि पाळि पटिसम्भिदायं आगता [पटि ५५२], न चुल्लनिहेसे । चुल्लनिहेसे पन, “अपि च द्ढाकारेहि सुज्जतो तोरं अवेस्सति—रूपं अनिस्सरियतो अणामहारियतो अणामुणियतो अपगवत्तनतो पयुत्तितो त्रिवित्ततो अवेस्सती” ति [चुनि २५०] एवं छदि आकारेहि सुब्बतापरिगगदो वुत्ता ।

५६ रूप अमारं निस्सार ति आदिपाट्टिय निहेसे ‘धुक्कारेण वा’ ति पद उन्नं [चुनि २४९]

५७ ‘रूप रिक्ततो तुच्छता सुब्बतो अनत्ततो असारकतो वधक्को विभवतो अपमूलतो सासवतो सद्गततो अवेस्सती’ ति निहेसपाळि [चुनि २५०-२५१] ।

५८ “रूपं न सत्ता न जीवा ऽ पोसो न ऽ गो न माग्घो न इत्थो न पुरिमा न अत्ता न अत्तनिय न अहं न मम न कोचि अत्थी” ति निहेसपाळि [चुनि २५१] ।

५९ द्धाचच्छालीसाय आकारेही ति इदं ‘पञ्चक्कटुधे अनिश्चतो दुक्कटो रोगतो’ ति [पटि ६२९-६३०] एवमादिपेन पटिसम्भिदानयेन वुत्तं । एत्थ पन यो विसेमो सो पटिसम्भिद ओलोकत्वा जानित्तथो । “अनरसादतो इदं पाळिय ऽत्थि, सति पि तच्चत्तालीस आकाग सियु । यं पन आदीपत्तो दस्सन पुद्ध्ये वत्वा पि पुनवचनं असादपटिपत्ततो दस्सन सम्भाय वुत्तं ति वेदित्तय” ति [टीका ३।५५३] ।

६० टीकायं, “वुत्तमिप च निहेसे” ति वुत्तं [टीका ५५३-५५४] । त पन चुल्लनिहेसे न लडमति ।

६२ यथा नाम पुरिसस्स भरिया ति अयं उपमा उपरिपण्णासके देवदहसुत्ते आगताय उपमाय अनुसारेण वुत्ता [म ३।१४-१५] ।

६१ दिसाकाफ ति एत्थ, वेवट्टसुत्ते, “भूतपुब्बं भिम्सु सामुहिका वाणिजा तोरदस्सि सहुण गहेत्वा नावाय अम्मोगाहति । त अतीरदस्सिया नावाय तीरदस्सि सहुण मुञ्चति । सो गच्छति पुरत्थिमं दिसं ऽ पे ऽ गच्छति अनुदिसं । सचे सो समन्ता तीरं पस्सति, तथापक्कन्तो व होति । सचे पन सो समन्ता तीरं ऽ पस्सति, तमेव नाव पच्चागच्छती” ति [दी १।२८२] एवमयं, तीरदस्सो सहुणो ति वुत्तो । तस्स सुत्तस्स वण्णनाय, “सहुण ति काकं वा छुल्लं वा” ति वुत्तं [दीअ १।४४७] । जातकट्टकथायं पन, “तदा एकच्चे वाणिजा दिसाकाकं गहेत्वा नावाय वावेरुगट्टं अगमिसु” तिच्चेव वुत्तं [जाअ ३।१२६] ।

६६ तिएण इन्द्रियान ति सद्दासमाधिपत्तिव्विन्द्रियानं । वुत्तं हेतं पटि सम्भिदायं, “अनिश्चतो मनमिकरोतो अबिमोक्कत्तण्डुलस्स सद्धिन्द्रिय आधिपतेत्थ

होति दुक्खतो मनसिक्खोतो पस्सद्विबहुलस्स समाधिन्द्रिय आधिपतेय्यं होति
अनत्ततो मनसिक्खोतो वेदवहुलस्स पस्सिन्द्रिय आधिपतेय्यं होती" ति [पटि ३७६-३७७]
एवमादि ।

७४ इध वुत्ता सत्त अरियपुग्गला पुग्गलपञ्चत्तिय वुत्तनयेनापि वेदित्ता ।
वुत्तं हि तत्थ—

“कतमो च पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो अट्ट विमोक्खे
कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्जाय चस्स दिस्वा आसवा परिक्खीणा होन्ति । अय
वुच्चति पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो पञ्जाविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो न हेव सो अट्ट विमोक्खे
कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्जाय चस्स दिस्वा आसवा परिक्खीणा होति, अय वुच्चति
पुग्गलो पञ्जाविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो कायसक्खो ? इधेक्खो पुग्गलो अट्ट विमोक्खे कायेन
फुसित्वा विहरति, पञ्जाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा परिक्खीणा होन्ति, अय वुच्चति
पुग्गलो कायसक्खो ।

“कतमो च पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो, इध दुक्ख ति यथाभूतं
पजानाति, अय दुक्खसमुदयो ति यथाभूतं पजानाति, अयं दुक्खनिरोधो ति यथाभूतं
पजानाति, अयं दुक्खनिरोधगामिनो पटिपदा ति यथाभूतं पजानाति, तथागतप्पवेदिता
चस्स धम्मा पञ्जाय वोदिट्ठा होति वोचरिता, पञ्जाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा
परिक्खीणा होति, अय वुच्चति पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो सद्धाविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो, इध दुक्ख ति अपे ५
अय दुक्खनिरोधगामिनो पटिपदा ति यथाभूतं पजानाति, तथागतप्पवेदिता चस्स धम्मा
पञ्जाय वोदिट्ठा होन्ति वोचरिता, पञ्जाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा परिक्खीणा
होन्ति, नो च सो यथा दिट्ठिप्पत्तस्स, अय वुच्चति पुग्गलो सद्धाविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो धम्मानुसारी ? यस्स पुग्गलस्स सोतापत्तिकलसच्छि-
किरियाय पटिपन्नस्स पस्सिन्द्रिय अधिमत्तं होति, पञ्जायाहि पञ्जापुञ्चङ्गमं अरिय
मग्ग भावेति, अयं वुच्चति पुग्गलो धम्मानुसारी । सोतापत्तिकलसच्छिकिरियाय
पटिपन्नो पुग्गलो धम्मानुसारी, फत्ते ठितो दिट्ठिप्पत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो सद्धानुसारी ? यस्स पुग्गलस्स सोतापत्तिकलसच्छि-
किरियाय पटिपन्नस्स सद्धिन्द्रिय अधिमत्तं होति, मद्दानाहि सद्धापुञ्चङ्गमं अरियमग्ग

५५ चकणु सुञ्जति पाळि पटिसम्भिदायं आगता [पटि ५५२], न चुल्हनिहेसे । चुल्हनिहेसे एव, "अपि च छहाकारहि सुञ्जतो लोके अवेस्सति—रूपं अनिस्मरियतो अनामकारियतो अफासुणियतो अपमवत्तातो पवुत्तितो विवित्ततो अवेस्सती" ति [चुनि २५०] एवं छहि आकारहि सुञ्जतापरिग्गहो युतो ।

५६ रूप अमारं निस्मारं ति आदिपाटियं निहेसे 'धुवसारन वा' ति पद्य उन्नं [चुनि २४९]

५७ "रूप रित्ततो सुञ्जतो सुञ्जतो आत्ततो अमारकता वधक्को विभरतो अपमूलतो सासरतो सद्धनतो अवेस्सती" ति निहेसपाळि [चुनि २५०-२५१] ।

५८ 'रूपं न सत्तो न जीवो न पोसो न गो न मागवो न इयो न पुरिसा न अत्ता न अत्तनियं न अहं न मम न कोचि अथी" ति निहेसपाळि [चुनि २५१] ।

५९ छाचचालीमाय आकारेही ति इदं "पञ्चक्कथे अरिच्चतो दुक्कतो रागतो" ति [पटि ६२९-६३०] एवमादिनं पटिसम्भिनयेन युत्तं । एत्थ एव यो रिसेमो सो पटिसम्भिद् ओलोक्कया जानित्तवो । 'अनस्सादतो इदं पाळियं नत्थि, सति पि तच्चालीस आकारा सियु । यं एव आशीनरतो दस्सा पुच्चे कया पि पुनरचनं अस्सादपटिपञ्जतो दस्सन संधाय युत्त ति वेदित्तयं" ति [दीमा ३।५५३] ।

६० टीकायं, "युत्तमि च निहेस" ति युत्तं [टीका ५५३-५५४] । तं एव चुल्हनिहेसे न लब्धमिति ।

६१ यथा नाम पुरिसस्स भरिया ति अयं उपमा उपरिपण्णासके देवदहसुत्ते आगताय उपमाय अनुसारेण युत्ता [म ३।१४-१५] ।

६२ दिसाकाक ति एत्थ, केरुसुत्ते, "भूतपुष्प भिन्नो सामुहिका वाणिजा तीरदस्सि सक्खुणं गहेत्वा नावाय अम्मोगाहन्ति । ते अतीरदस्सिनिया नावाय तीरदस्सिं सक्खुणं सुञ्चति । सो गच्छति पुरत्थिमं दिसं उपे उपे गच्छति अनुदिसं । सचे सो समत्ता तीरं पस्सति, तथापक्कतो व होति । सचे एव सो समत्ता तीरं न पस्सति, तमेव नाव पचागच्छती" ति [दी १।२८२] एवमयं, तीरदस्सी सक्खुणां ति युत्तो । तस्स सुत्तस्स वण्णनार्यं, "सक्खुणं ति काकं वा कुल्लं वा" ति युत्तं [दीअ १।४४७] । जातरुक्कथार्यं एव, "तदा एकच्चे वाणिजा दिसाकाकं गहेत्वा नावाय यावेरुट्टं अगमिस्सु" तिच्चेव युत्तं [जाअ ३।२६] ।

६३ तिण्ण इन्द्रियानं ति सद्दासमाधिपञ्चिन्द्रियानं । युत्तं हेतं पटि सम्भिदायं, "अनिच्चतो मनसिक्करोतो अथिमोक्कयणहुत्तस्स सद्धिन्द्रिय आधिपतेप्य १५२

होति दुष्करतो मनसिकरोतो पस्त्रिबहुलस्स समाधिद्रिय आधिपतेय्यं होति
अनत्ततो मनसिकरोतो वेदश्रुतस्स पञ्चिन्द्रियं आविपतेय्यं होती" ति [पटि ३७६-३७७]
एवमादि ।

७४ इध वुत्ता सत्त श्रियपुग्गला पुग्गलपञ्चत्तिय वुत्तनयेनापि वेदित्तया ।
वुत्त हि तत्थ—

“कतमो च पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो अट्ट विमोक्खे
कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्चाय चस्स दिस्वा आसवा परिकप्पीणा होन्ति । अय
वुच्चति पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो पञ्चाविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो न हेन खो अट्ट विमोक्खे
कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्चाय चस्स दिस्वा आसवा परिकप्पीणा होति, अय वुच्चति
पुग्गलो पञ्चाविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो कायसक्की ? इधेक्खो पुग्गलो अट्ट विमोक्खे कायेन
फुसित्वा विहरति, पञ्चाय चस्म दिस्वा एकच्चे आसवा परिकप्पीणा होति, अय वुच्चति
पुग्गलो कायसक्की ।

“कतमो च पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो, इद दुक्खर ति यथाभूतं
पजानाति, अय दुक्खसमुदयो ति यथाभूतं पजानाति, अयं दुक्खनिरोधो ति यथाभूतं
पजानाति, अयं दुक्खनिरोधगामिनो पटिपदा ति यथाभूतं पजानाति, तथागतप्पवेदिता
चस्स धम्मा पञ्चाय वोदिट्ठा होति वोचरिता, पञ्चाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा
परिकप्पीणा होति, अय वुच्चति पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तो ।

“कतमो च पुग्गतो सद्धाविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो, इद दुक्खर ति अपे ५
अयं दुक्खनिरोधगामिनो पटिपदा ति यथाभूतं पजानाति, तथागतप्पवेदिता चस्स धम्मा
पञ्चाय वोदिट्ठा होन्ति वोचरिता, पञ्चाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा परिकप्पीणा
होति, नो च सो यथा दिट्ठिप्पत्तस्स, अय वुच्चति पुग्गलो सद्धाविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो धम्मानुसारी ? यस्स पुग्गलस्स सोतापत्तिफलसच्छि-
क्किरियाय पटिपन्नस्स पञ्चिन्द्रियं अधिमत्तं होति, पञ्चावाहि पञ्चापुण्ड्रमं अरिय
मग्ग भावेति, अयं वुच्चति पुग्गतो धम्मानुसारी । सोतापत्तिफलसच्छिक्किरियाय
पटिपन्नो पुग्गलो धम्मानुसारी, क्खे ठितो दिट्ठिप्पत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो सद्धानुसारी ? यस्स पुग्गलस्स सोतापत्तिफलसच्छि-
क्किरियाय पटिपन्नस्स सच्चिन्द्रियं अधिमत्तं होति, सद्धावाहि सद्धापुण्ड्रमं अरियमग्ग

भावेति, अयं बुधति पुगलो मद्धानुमारी । सोतापत्तिफलसच्छिक्तिरियाय पटिपन्नो पुगलो मद्धानुमारी, फले तिरो मद्दाविमुत्तो" ति [पुगता १४५-१४७] ।

७५ मत्तसु ठानेसु ति सोतापत्तिफलं आदि क्त्वा अग्रहत्तफलपरियन्तेसु । सम्प्रथया ति अट्टमु पि ठानेसु । छसु ठानेसु ति सोतापत्तिफलां आदि क्त्वा अग्रहत्तमगपरियन्तेसु ।

७७ "फुट्टत सच्छिक्ततो ति, फुट्टान अ-अ फुट्ट ता । फुट्टान अरूप अमान अनन्तरो कालो ति अधिप्यायो । अशतमयागे चेतं नपयागवचन । फुट्टानन्तरकालमेव सन्दिक्करणुपायेन सच्छिक्तात्तरं सन्धाकासी ति बुध होति । दिट्ट त पत्तो ति इत्सनसद्भावस सोतापत्तिमगवाणस अनन्तरं पत्तो ति बुधं होति । पठमफलतो पट्टाय हि याय अगमगता दिट्टिपत्तो ति । दिट्टिवापत्तो* ति वा पाठो । चतुसधदरसनसद्भावाय दिट्टिया निगेषपत्तो ति अरथो" [टीका १५६५-५६६] ।

"फुट्टत सच्छिक्ततो ति अट्ट ममापत्तियो नामरायेन फुमित्ता निरोधं मन्दि क्तो । त एकजीधिरसेना ति बुध । दिट्टत ति सद्दारे दुक्कतो ति आदिना निपरिसत्ता अरियभावं पत्तो" ति [गण्ड] ।

पटिसम्भिदाट्टकथार्यं पन बुत्तं—“फुट्टत्ता सच्छिक्ततो ति कायसपत्तो ति सुम्पविपस्सस्सत्ते सति नपचारअमानकस्सस्स, रूपारूपअमानलाभित्ते सति रूपारूप अमानकस्सस्स फुट्टत्ता निदान सच्छिक्ततो ति कायसम्भो । नामरायेन बुत्तपकारे अमानकस्से च निदाने च सम्भो ति बुत्तं होति । दिट्टत्ता पत्ता ति सोतापत्ति मगमरणे मग्गयुत्तेन पञ्चिन्द्रियेन पठमं निदानम दिट्टत्ता पत्ता सोतापत्तिफलादि वनेन निदान पत्तो ति दिट्टिपत्तो । पञ्चिन्द्रियसद्भावाय दिट्टिया निदान पत्तो ति बुत्तं होती" ति [पटिअ ३९६] ।

८३ आणत्तयस्सता ति, मुञ्चितुकम्भता, पटिसद्धानुपस्सना, सद्धारुपेक्खा ति डमेसं तिण्णं आणानं [नि २१७९] ।

८५ घटियत्ती ति मग अनुपापुणाति ।

* दिट्टत्ता पत्तो ति बुद्धो पाठो पटिसम्भिदाय [पटि ३७८] अट्टकथापञ्च आगतो, एयं फुट्टत्ता सच्छिक्ततो ति पि ।

† Simon Hewavitane Series

९० उद्धान ति सद्भेपेन कथनं । “उद्धान तु च बन्धन” ति अभिधानप
दीपिकायं वुत्तं । तेन नयेन एकस्मि ठाने सद्भेपेन बन्धन, आरचन ति वुत्तं होति ।
चग्गुली ति जतुका ।

९८ आमकसुसान ति यत्थं मतक्खेररानि छड्ढेन्ति, सीवधिका ति पि
एतस्सेवाधिवचन । “अथ सीवधिका वुत्ता सुसानस्मि हि आमके” ति अभि
धानपदीपिका ।

१०६ एकादस अग्गी हेट्टा वुत्तनयेन वेदितव्वा [२१।३५] ।

११० “निरालयताय तरहावमेन भवादिमु अविसटग्गासयो हुत्वा तता
सङ्कुपितचित्तो पटिलीनभावेन चग्गति पवत्ततो ति पटिलीनचरो, तस्स पटिलीन
चरस्स । कायचित्तविवेकसिद्धिया विवित्तमानस भजमानस्स । सामग्गिय
ति वुत्तं, पटिरूप ति अत्थो । भवने ति कामभवादिके तिविधे पि भवे । सो हि इध,
भवनत्थेन भवनं ति वुत्तो । न दस्सये ति अनुप्पज्जनसेन न दस्सेय्य । तस्म त
अदस्सनं सामग्गिय ति वुद्धादयो अरिया आहू ति योजना” ति [टीका ३।५७४] ।

“पटिलीनचरस्सा ति यत्थं भवयोनिगतिआदिमु चित्तं पटिलीयति पटिकुट्टि
पटिवत्तति, तरहावसेन न सम्पसारियति, तस्स । विवित्तमासन ति अरब्बं रुक्ख
मूलं ति आदि नवविधसेनासन । सामग्गियमाहु तस्स त ति पटिलीनचरभावो
विवित्तसेनासनभजनथ्य लोकुत्तरस्साधिगमाय कारणत्ता उपनिस्सयपच्चयेन तस्स
भिवस्सुनो सामग्गि वदन्ति । अत्तान मघने न दस्सये ति तेषु भगतिआदिमु
आलयारामवसेन अत्ता ति लोके सद्ग गतं चित्तं न उप्पादेत्ती” ति [गणित] ।

एत्थ पतिलीनचरस्सा ति सीहलपाठो । पटिलीनचरस्सा ति मरम्मस्यामपाठो ।
एकं सीहलमुद्धितपोत्थक वज्जेत्वा सत्तेसु पोत्थकेसु विवित्तमानसं ति पाठो । एव सन्त
पि विवित्तमासन ति अयमेव पाठो वुत्तो । कस्मा ? यस्मा सो व महानिहेसे गहितो ।
वुत्त हि तत्थ—“भजमानस्स विवित्तमासन ति आसनं वुत्तति यत्थं निसीदति, मत्थो
पोठं भिसि सट्टिका चम्मट्ठएटो तिण्णसन्थारो परण्णसन्थारो पलासमन्थारो । त आमन
असप्पायरूपदस्सनेन वित्तं विवित्तं पविवित्तं ७ पे ७ असप्पायेहि पच्चहि कामगुणेहि
वित्तं विवित्तं पविवित्तं । तं आसनं भजतो ७ पे ७ पटिसेयतो ति भजमास्स
विवित्तमासनं” ति [मनि १५८] ।

० “सो विवित्तं सेनासनं भजति, अरब्बं, रुक्खमूलं, पच्च, वन्दरं, गिरियुद्धं,
मुसानं, धनवत्थं, अमोकाय, पल्लापुञ्ज” ति [विमङ्ग ३२६] एव वुत्तं नवविधं ।

१२० सरसेना ति सकरसेन, अत्तनो विच्चविसेसेना ति अत्थो । पच्चनीकेना ति परिपन्थेन ।

१२६ इद पन नाम ति मग्गो अनिमित्तो ति नामं अभियम्मपरियाये न लभति । तदिद अट्टसालिनिय वित्थारितनयेन वेदित्तव्वं [धम्मअ, १८२-१८३ पिट्टेसु, § ४८७-४९०] । तत्र ही ति सुत्तन्तपरियाये ।

१२८ अधिमुच्चनं अधिमोक्खो, आरम्मणे निघलभावेन सन्तिट्टन [वि १४। १५१], ततो जाता सद्धा अधिमोक्खसद्धा, अधिमत्तसद्धा ति अत्थो ।

१२९ “विसदिसचित्तप्पवत्तिसद्धाताय वीचिया अभावेन अवीचिका चित्त सन्तति” [टीका ३।५८३] । तथेघा ति यथा पुट्टे अट्टन्न व्याणान भावनाकाल सद्धारे आरम्मण अक्कासि तथेव ।

१३० आसेवन ति आदरेन सेवन, पगुणकरणं ति अत्थो । परिकम्मा दीन अत्थो हेट्टा पथवीकसिणनिहैसे वुत्तो एव [वि ४।७४-७५] । अट्टन्न ति उदयन्नयव्याणादीन । तानि इतो परमेव वरुत्ति । बोधिपक्खिखधम्ममान अत्थ वण्णना वपरि आगमिस्सति [वि २२।३३-४३] ।

१३५ “अतम्मयत्त ति एत्थ, तम्मयता नाम तएहा, तस्सा परियादानतो घुट्टानगामिनी विपरसना अतम्मयता ति वुच्चती” ति [मअ ३।६६७] । एकत्ता एकत्त सिता ति आहप्पसमापत्तिसम्पयुत्ता उपेक्खा [म ३।४०७, मअ ३।६६६] । सञ्जग्ग ति उत्तमसञ्ज्या । तीहि नामेही ति एत्थ, “परिकम्मवपचारअनुलोमेही” ति य गण्ठिय वुत्त, त न युज्जति । न हि पट्टाने वपचार आगत, परिकम्म वा मग्गस्स अनन्तरपच्चय वसेन वुत्त । टीकायं पन, “अनुलोमगोत्रभूवोदानसद्धातहि तीहि नामेही” ति वुत्त [टीका ३।५८७] । एतदेव वुत्तं । वस्सति हि, “गोत्रभू ति चेत्थ अनुलोम वेदित्तव्व” ति [वि २३।१४] । “वोदानं ति इद पन सक्कागामिअनागामिनो सन्धाय वुत्तं । तेसं हि त (गोत्रभू) चित्तं वोदानं नाम हीतो” ति पट्टानट्टकयायं वुत्तं [३७३],* तस्मा वोदानं ति गोत्रमुस्सेर वेवचन । एवमेतानि तीणि पि नामानि पट्टाने घुट्टानगामिनिया विपरसनाय वेवचनानो ति वेदित्तव्वानि ।

इति तिसुद्धिमग्गादीपिकाय

पटिपदाव्याणदस्सनविसुद्धिनिहैसटीका समत्ता ।

* पञ्चपकरणहकया, मरम्मठङ्करण, Zabu meit Swo Pitaka Pre s Rangoon

चावीसतिमो परिच्छेदो

षाण्दस्सनविगुडिनिद्देशटीका

१ उभयविसुद्धिया अभिज्ञान, अमुरं विमुक्तिं ति वाङ्मिंतुं न तमतो ति अश्वोहारिक (अश्वयजहारिष') ।

५ "षट्पिडा युद्धानविवटने पञ्चा गोश्रभूजाण ति णथ षट्पिडा ति मद्धारनिमिष ते हि अम्कतचित्तसत्तान अशुसनपरपथे उपादाय षट्पिडा ति युचति । तद्दा षट्पिडा चित्तमद्धारग्धा युद्धानि, विगत हुत्वा उद्धं तिट्ठीती ति युद्धानं । विवट्ठति परावत्तति परम्पुर हेतो ति विवट्ठनं । युद्धान्थ तं विवट्ठनञ्च ति युद्धानविवट्ठनं" ति [पटिअ १८]* ।

६ महामातिक ति महत्त उद्वज्जाहकमगा (मातृका) ।

१२ "उसु असति धिपतो ति इस्सासो, धनुग्गाहो । सरणापरट्ठानं जाम अट्ठमभमत । मज्झिमपुरिसरम वसेन चतुहत्याय टिणाय यट्ठिया वीसति यट्ठियो वसभ, तेन अट्ठउसममत्ते पदेसे, हत्यवसेन चत्तालीसाधिषे इसवहथे पदेस" ति [टीका ३।५९१] । अभिज्ञानपदोपिकार्यं पन, "विदथी ता बुवे सियुं रवन, तानि सत्तेव यट्ठि, ता वीसतुसभ" ति युत्त । तदनुसारेण वास्ताधिके एकादमसतहत्य प्पमाये पदेसे ।

१४ 'अनमतग्गो ति अनुअमतग्गो । वससत्तं वससहसस आणेन अनुगत्वा पि अमतग्गो, अविदितग्गो, नास सक्का इतो वा एत्तो वा अगग जानितुं, अपरिनिन्दनपुञ्जापरकोटिको ति अत्यो । ससारो ति सधादीण अत्रिअत्रपवत्ता पटिपाटो" ति [संअ २।१९७] । घट्ट ति चकारेण पवत्ति । तस्मिं संसारवट्टे यं हुक्कं तस्स समुद्धो, त अनमतग्गससारवट्टुपत्तसमुद्धं । अपायञ्चारानी ति अपायेसु निवत्तनचकारणानि । "सत्तिमानि भिक्खवे धनानि । वतमानि सत्त ? सद्धाधनं, सोलधनं, हिरिधनं, ओत्तप्पधनं, सुत्तधनं, चागधनं, पञ्जाधनं" ति [अ ४।५] एवं सत्तवनिपाते युत्तान सत्तन् अरियधनान । "हत्य वतमो कुम्मगो ? मिच्छादिट्ठि, मिच्छासङ्गप्पो, मिच्छावाचा, मिच्छाकम्मन्तो, मिच्छाआजीवो, मिच्छा

वायामो, मिच्छासति, मिच्छासमाधि, अयं वुचति कुम्भगो" ति [त्रिभङ्ग ५०४] एवं वुत्त अट्टङ्गिकं मिच्छामग्ग । "यं गहपति पाणातिपाती पाणातिपातपघया दिट्ठ-
घम्मिकम्पि भय वेरं पसवति, सम्परायिकम्पि भय वेरं पसवति, चेतसिकम्पि दुक्ख
दोमस्सं पटिसवेदेति, पाणातिपाता पटिविरतो नेव दिट्ठघम्मिकम्पि भय वेरं पसवति,
न सम्परायिकम्पि भय वेरं पसवति, न चेतसिकम्पि दुक्ख दोमनस्सं पटिसवेदेति,
पाणातिपाता पटिविरत्तस्स एव त भय वेरं वूपसन्तं होति । य गहपति अदिग्घादायी
५ पे ५ कामेसु मिच्छाचारी सुसावादी सुरामेरयमज्जपमादट्ठायी सुरामेरयमज्ज
पमादट्ठानपघया दिट्ठघम्मिकम्पि भयं वेरं पसवति, सम्परायिकम्पि भय वेरं पसवति,
चेतसिकम्पि दुक्ख दोमनस्सं पटिसवेदेति, सुरामेरयमज्जपमादट्ठाना पटिविरतो नेव
दिट्ठघम्मिकम्पि भयं वेरं पसवति ५ पे ५ एव त भय वेरं वूपसन्तं होति । इमानि
पञ्च भयानि वेरानि वूपसन्तानि होन्ती" ति [अ १।४१६-४२०] । अपरम्पि वुत्त—
"चत्तारीमानि मिक्खवे भयानि । क्तमानि चत्तारि ? अत्तानुवादभयं, परानुवादभयं,
दण्डभयं, दुग्गतिभयं" ति [अ १ । १६२] । इति इमानि च अञ्जानि च भयानि
वेरानि सस्यवेरभयानि वूपसमेति ।

१५ यं आनन्तरिक समाधि आहृ ति योजना । आनन्तरिक ति अनन्तर
मेव फलादायकं मग्गसमाधि । दग्ध आनन्तरिक ति इदं चतुक्कनिपाते चतुत्थपण्णा-
सकं दुत्तियस्स पटिपदावग्गस्स दुत्तिये सुत्ते आगतवचनं । यो हि पकतिया ति-वरागो
सद्धादीनं मुदुत्ता मुदिन्ट्ठियो सो मग्गसमाधिं दग्धं मद् पापुणाति । इध मग्गसमाधिना
आनन्तरिकभावो एव अधिप्पेतो । विसेसत्या सुत्तञ्च अट्टकथञ्च ओलोकेत्वा सफा
व्यातु ति । एत्थ च सुत्ते अनन्तरिय ति स्यामपाठो [सुत्त, अ २।२००-२०२, अट्टकथा,
अ २।४४२-४४४] ।

१६ भुसम्पमत्तो ति तस्मिं तस्मिं भजे महासम्पत्तिं लभित्वा अतिमयं पमत्तो ।
वुत्त हेतु सुत्तनिपाते रत्तनसुत्ते—'क्किञ्चापि ते होन्ति भुसम्पमत्ता न ते भवं अट्टम
आदियन्ती" ति । अपरम्पि वुत्त तिक्रनिपाते—"सो तिण्णं सयोजनानं परिकरया
सत्तक्खत्तुपरमो होति सत्तक्खत्तुपरमं देवे च मनुरस्से च सघावित्वा संसरित्वा
दुक्खस्सन्तं करोती" ति [अ १।३००] ।

२१ महानामो सक्कागामो पि समानो तस्स पच्चवेत्तरणस्स अभावेन
इमं पण्हं पुच्छि । विसेसत्थो चूळदुक्खक्खन्धसुत्तस्स अट्टकथानुसारेण वेदित्तो
[मअ २।८०-८३] ।

५१ लोकधम्मा ति,

“लामो अलामो च यमायसो च

निदा पससा च सुग्ग दुक्खत्था” ति [अ ४।१५८]

एव अट्टकनिपाते वुत्ता । सङ्घीतिसुत्ते पि इमे आगता [दी ३।२७३] ।

५२ पञ्च मच्छुरियानि पञ्चकनिपात [अ ३।३०१], सङ्घीतिसुत्ते [दी ३।२४६], खुदकवत्थुविभङ्गे च वुत्तानि [विभङ्ग ५०९] ।

५३ चिपह्लासा ति, “अनिच्चे निच्चे ति सञ्जाविपरियेसो चित्तविपरियेसा दिट्ठिविपरियेसो, दुक्खे सुग्ग ति ऽपेऽ अन्तनि अत्ता ति ऽपेऽ असुभे सुभ ति सञ्जाविपरियेसो चित्तविपरियेसो दिट्ठिविपरियेसो” ति [विभङ्ग ५०७] एव खुदक वाथुविभङ्गे वुत्ता चत्तारो विपरियेसा ।

५४ इदस्सञ्चामिनिवेसो ति, “मस्मनो लोको इमेऽ मच्च मोघमञ्जं ति वा असस्सतो लोको इदमेऽ सच्च मोघमञ्जं” ति [विभङ्ग ५०५] एवमादिना नयेन वुत्तो दिट्ठिगाहो ।

५५ अगती ति अगतिगमनानि । तानि चतुष्कनिपाते [अं २।२३], सङ्घीतिसुत्ते [दी ३।४०] खुदकवत्थुविभङ्गे च आगतानि [विभङ्ग ५०७] ।

५६ आसवा, ओघा, योगा च खुदकवत्थुविभङ्गे वुत्तनयेन वेदित्वा [विभङ्ग ५०४-५०५, ५०६] ।

५७ “पञ्च नीवरणानि, कामच्छन्दनीवरण व्यापान्नीवरण थीनमिद्वनीवरण च्छक्खकुक्खनीवरणं विचिक्खिच्चान्नावरणं” ति [दी ३।२४६] एव सङ्घीतिसुत्ते, खुदकवत्थुविभङ्गे च [विभङ्ग ५१०] वुत्तानि पञ्च नीवरणानि ।

६० एव वुत्ता ति सङ्घीतिसुत्ते [दी ३।२६६], खुदकवत्थुविभङ्गे च [विभङ्ग ५१७] वुत्ता सत्त अनुसया ।

६१ मला ति, “तथ पत्तमानि वीणि मलानि ? रागो मल, दोसो मल, मोहो मल” ति [विभङ्ग ४९७] एव खुदकवत्थुविभङ्गे वुत्तानि वीणि मलानि ।

६२ अकुसलकम्मपथा सङ्घीतिसुत्ते [दी ३।२८४], खुदकवत्थुविभङ्गे च [विभङ्ग ५०८] आगता । इमे अञ्जेसु पि सुत्तेसु लाभतव ।

६३ अकुसलचित्तुप्पादा सञ्चनिहेसे पक्कामिता येऽ [वि १४।८९-९३] ।

७० आगतत्ता ति, “सन्ने पि कामावचरा धम्मा, सन्ने पि रूपावचरा धम्मा, सन्ने पि अरूपावचरा धम्मा तएहावत्थुका तएहारम्मणा कमनीयत्तेन रजनीयत्तेन मद नीयत्तेन कामा । इमे वुच्चन्ति वत्थुकामा” ति [मनि २] एव महानिहेसे आगतत्ता ।

७१ हञ्चो ति यदि । विनिबन्धो ति मानेन पत्थद्वचित्तो । परामट्टो ति मिच्छामिनिविट्टो । थामगतो ति थामगतकिलेसो । “उप्पादो ति पुरिमकम्मपच्चया इध उप्पत्ति । पवत्तं ति तथाउप्पन्नस्स पवत्ति । निमित्त ति सञ्जम्पि सहार-निमित्त । आयूहना ति आयति पटिसन्धिहेतुभूत कम्म । त हि अभिसह्वरणत्तेन आयूहना ति वुच्चती” ति [पटिअ ६५] ।

८१ यानिस्स तानी ति आदिरस्स अत्थो हेट्टा आगतनयेन वेदित्तव्वो [ति १७।१३६, १४०] ।

८२ न केवलं अतीतानागते, अरहत्तव्वाणेन परिब्बाते पि खोणासवान् एतथे । सोदरेय्यसेट्ठी महाकच्चानत्थेरं दिस्वा, अहो वतायं थेरो मम भरिया अस्सा ति चित्त उप्पादेसि । वत्थु धम्मपदट्टुकथाय चित्तवग्गस्स “न तं माता पिता कयिरा” ति इमिस्सा गाथाय वण्णनायं आगत । नन्दमाणवो उप्पलज्जणाय पटिबद्धचित्तो तं दूसेत्वा निरये उप्पज्जि । वत्थु धम्मपदट्टुकथाय वालवग्गस्स “मधु वा मब्बति वालो” ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगत ।

८७ सन्धायमाने ति सदहत्ते । सन्तायमाने ति सीहलपाठो । सन्तान यमाने ति स्यामपाठो । सन्तानं पवत्तयमाने ति अत्थो ।

८८ पुनश्मवानभिनिव्यत्तनधम्मत्त ति स्यामसीहलपाठो । यस्मा पुन एधम्मस्स अनभिनिव्यत्तनधम्मत्त पापुणाति तस्मा भवन्तरसन्तान निवत्तेतु न सक्कोती ति अत्थो । पुनश्मवाभिनिव्यत्तनधम्मत्त ति इमस्मिं पाठे, आयति पुनभवस्स अभि-निवत्तनधम्मत्त पत्वा अरुञ्च सन्तानं उप्पादेतु न सक्कोती ति अत्थयोजना कातव्वा ।

८९ महातिस्सत्थेरस्स वत्थुस्मि टीकाय, “कल्याणगामे ति एव नामके गामे । रोहणे किर अभिरूपान इत्थीन उप्पत्तिट्ठानताय सो गामो तथा वुच्चती” ति [टीका ३।६।१४] एत्तकमेव वुत्त, न वत्थु कथित । एवं अट्टसमापत्तिळाभिन्नो थेरस्स वत्थु पि तत्थ नागत । गच्छियम्पि एतानि वत्थूनि न सन्ति । आगमट्टुकथासु परियेसित्वा पि एतानि न लद्धानि ।

९९ आयस्मतो नन्दस्स वत्थु उदाने ततियस्स नन्दवग्गस्स दुतियसुत्ते आगध [४ १०३-१०६] ।

१०३ यथावत्तुस्मिं ति अनुपुव्वाभिममयकथायं [कथा २३५-२४३] ।

१०६ सप्पञ्चयनामरूपाभिजाता फलानितरणविमुद्धिनिहेसे वुत्तनयेन वेदितव्या [वि १९।१-२६] । आचेंणिका ति पाटियेमा, विमुं ति अत्थो ।

१०७ फलापसम्मसनतो पट्टाया ति यं मागामग्गञ्जाणदस्सनविमुद्धियं फलापसम्मसनं वुत्त, ततो पट्टाय याव अनुलोमा अनुलोमञ्जाणा [वि २०।२-१०४, २१।१-१३३] ।

११३ अट्टारस्सु महाविपस्सनास्सु ति इमा विपस्सना हेट्टा पि वुत्ता [वि २०।९०] ।

११५ आरम्मणअचयेना ति अय गाथा हेट्टा पि आगता [वि २१।११] । तस्सा अत्थो पि तत्थ पकासितो एव [वि २१।२१, २२] ।

११६ रूपसत्तकादिवसेना ति रूपमनकजमेन अरूपसत्तकजसेन च । त सम्मसन हेट्टा वुत्तनयेन वेदितव्यं [वि २०।४५-८८] ।

११८ आरम्मणञ्जा ति इनिम्मा गाथाय अत्थो हेट्टा वुत्तो एव [वि २१। २३-२५] ।

१२३ इध अधिप्पेत ति इमेसु तीसु पदानेसु मग्गवखण्णे समुच्छेदप्पहाग मेव अधिप्पेतं ।

१२५ उद्दिसित्वा ति पटिसम्भिदामातिकार्यं उद्दिसित्वा [पटि २] ।

१२८ सन्तानघासनं ति चित्तसन्ततिया परिभावनं, परिपोसनं ति अत्थो । सहजातपच्चमादितापा ति सहजात अब्जमच्च निस्सय अत्थि अविगतपच्चभावेन सन्तानं घासेति, परिपोसेति ।

१२९ सरूपेणैवा ति, यथा चित्तं भावयं ति चित्तसीसेन समाधि आगतो, एव अनागत्वा, पब्बं भावयं ति सरूपेणैव पब्बना आगता ।

इति विमुद्धिमग्गदीपिकाय

आणदस्सनविमुद्धिनिहेसटीका समत्ता ।

तेवीसतिमो परिच्छेदो

पञ्चाभावनानिसंसनिहेसटीका

२ नामरूपपरिच्छेदतो ति यं दिट्टिसुद्धिनिहेसे नामरूपवत्थानं युत्तं [वि १८३-३७], ततो पट्टाय । सक्कायदिट्ठादिघसेना ति यं 'दिट्टिसमुग्घाटनतो' आदिमु किलेसानं विद्धसन युत्तं [वि २०८२], अयं लोकिकाय पञ्चाभावनाय आनिससो । लोकियाया ति सीहलपाठो । यं अरियमग्गेहि सयोजनादीन विद्धसनं युत्तं [२२।४७-७७], अयं लोकुत्तराय पञ्चाभावनाय आनिससो ।

४ अरियमग्गा ति एत्थ, चत्तारो मग्गा अपरियापन्ना ति धम्मसङ्गणिपाठो [धम्म § १४०८] । तेभूमक्खट्टे न परियापन्ना अपरियापन्ना । युत्तं हेतं—“कतमे धम्मा अपरियापन्ना ? मग्गा च मग्गफलानि च असङ्गता च धातु, इमे धम्मा अपरियापन्ना” ति [धम्म § १२८७] । महग्गतो धम्मो ति इद्द निरोधा बुट्टहन्तस्स फलसमापत्ति स धाया ति वेदित्तथ । युत्तं हि तत्थ—“महग्गतो धम्मो अप्पमाणस्स धम्मस्स अनन्तरपच्चयेन पच्चयो । नवसञ्जानासञ्जायतन निरोधा बुट्टहन्तस्स फलसमापत्तिया अन्तरपच्चयेन पच्चयो” ति [पट्टान २।४३१] ।

७ उपरिमा छे ति अनागामिअरहत्तो । एते हि, “इध पन भिस्सवे भवखु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी, पञ्चाय मत्तसोकारी ऽपे ऽ सो पच्चत्रं ओरम्भागियानं संयोजनानं परिक्खया ओपपातिको होति तत्थपरिनिब्बायो, अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका” ति, तथा, “इध पन भिस्सवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी, पञ्चाय परिपूरकारी ऽपे ऽ सो आसवानं खया अनासवं चेतोविमुत्ति पञ्चाविमुत्ति दिट्ठेय धम्मे सयं अभिञ्जा सच्चिक्कत्वा अपसम्पज्ज विहरती” ति [अ १।२९८-२९९] एवं युत्तत्ता समाधिस्मिं परिपूरकारिनो ति । हेट्टिमा पन द्वे, “समाधिस्मिं मत्तसोकारी” ति युत्ता [अं १।२९७-२९८] ।

११ पाळिघसेनेव च पट्टिक्खत्त ति, “कतमे दस गोत्रभूधम्मा विपस्सनावसेन अप्पज्जन्ती” ति इमाय हेट्ठा युत्ताय पाळिया वसेन पट्टिक्खत्त [वि २३।७] ।

१५ पट्टिपस्सद्धा किलेसदरथा एतेना ति पट्टिपस्सद्धदरथ । अमतारम्मणं ति निञ्जानारम्मणं । वन्तं छट्ठित्त वासनासद्धात लोकामिस एतेना ति यन्तलोका-

१०३ कथावस्तुस्मि ति अनुपुञ्जाभिममयकथाय [कथा २३५-२४३] ।

१०६ सप्पञ्चयनामरूपाभिजानना षट्त्राविताण्विसुद्धिनिहेसे बुत्तनयेन वेदितव्या [वि १९।१-२६] । आघेणिका ति पाटियेवा, विसु ति अत्थो ।

१०७ कलापसम्मसनतो पट्टाया ति यं मगामगवाणदस्सनविसुद्धियं कलापसम्मसनं बुत्तं, ततो पट्टाय थाय अनुलोमा अनुलोमवाणा [वि २०।२-१०४, २१।१-१३३] ।

११३ अट्टारससु महाविपस्सनात् ति इमा विपस्सना हेट्टा पि बुत्ता [वि २०।९०] ।

११५ आग्मणअघयेना ति अय गाथा हेट्टा पि आगता [वि २१।११] । तस्सा अत्थो पि तत्थ परामितो एव [वि २१।२१, २२] ।

११६ रूपसत्तकादियसेना ति रूपसत्तकसस अरूपसत्तकवसेन च । त सम्मसनं हेट्टा बुत्तयेन वेदितव्यं [वि २०।४५-८८] ।

११८ आरम्मणज्जा ति इमिस्सा गाथाय अत्थो हेट्टा बुत्तो एव [वि २१। २३-२५] ।

१२३ इध अधिप्पेत ति इमेसु तीसु पहानसु मगमण्य समुच्छेदप्पहान मेय अधिप्पेत ।

१२५ उद्धिसिरा ति पटिसम्भदामाविजायं उद्धिसिवा [पटि २] ।

१२८ सन्तानघासन ति चित्तसन्ततिया परिभायन, परिपोसन ति अत्थो । सहजातपच्चयादिताया ति सहजात अब्बमब्ब निस्सय अत्थि अविगतपच्चयभावेन सन्तान घासेति, परिपोसति ।

१२९ सरूपेनेवा ति, यथा चित्त भावयं ति चित्तसीसेन समाधि आगतो, एव अनागतवा, पब्बं भावयं ति सरूपेनेव पज्जा आगता ।

इति विमुद्धिमगदीपिकाय

आणदस्सनविसुद्धिनिहेसटीका समत्ता ।

तेवीसतिमो परिच्छेदो

पञ्चाभावनानिसंसनिहेसटीका

२ नामरूपपरिच्छेदतो ति य दिट्टिविसुद्धिनिहेसे नामरूपवद्वान वुत्त [वि १८३-३७], ततो पट्टाय । सक्कायदिट्ठादिवसेना ति यं 'दिट्टिसमुग्घाटनतो' आदिमु किलेसानं विद्धसनं वुत्त [वि २०८२], अयं लोकिकाय पञ्चाभावनाय आनिससो । लोकियाया ति सीहलपाठो । यं अरियमग्गेहि सयोजनादीन विद्धसनं वुत्त [२२।४७-७७], अयं लोक्त्तराय पञ्चाभावनाय आनिससो ।

४ अरियमग्गा ति एत्थ, चत्तारो मग्गा अपरियापत्ता ति धम्मसङ्गणिपाठो [धम्म § १४०८] । तेभूमकवट्टे न परियापत्ता अपरियापत्ता । वुत्तं हेतं—“कतमे धम्मा अपरियापत्ता ? मग्गा च मग्गफलानि च असद्धता च धातु, इमे धम्मा अपरियापत्ता” ति [धम्म § १२८७] । महग्गतो धम्मो ति इदं निरोधा बुद्धहन्तस्स फलसमापत्तिं सन्धाया ति वेदितव्यं । युत्तं हि तत्थ—“महग्गतो धम्मो अप्पमाणस्स धम्मसं अनन्तरपच्चयेन पच्चयो । नेवसञ्चानासञ्जायतन निरोधा बुद्धहन्तस्स फलसमापत्तिया अनन्तरपच्चयेन पच्चयो” ति [पट्टान २।४३१] ।

७ उपरिमा द्वे ति अनागामिअरहत्तो । एते हि, “इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्सिं परिपूरकारी, पञ्चाय मत्तसोकारी ऽपे ऽ सो पञ्चन ओरम्भागियान संयोजनानं परिकखया ओपपात्तिं होति तत्थपरिनिब्बायी, अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका” ति, तथा, “इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्सिं परिपूरकारी, पञ्चाय परिपूरकारी ऽपे ऽ सो आसवानं खया अनासवं चेतोविमुत्तिं पञ्चाविमुत्तिं दिट्ठेव धम्मं सयं अभिञ्जा सच्चिद्धकत्वा एपसम्पज्ज विहरती” ति [अ १।२९८-२९९] एवं वुत्तत्ता समाधिस्सिं परिपूरकारिणी ति । हेट्ठिमा पन द्वे, “समाधिस्सिं मत्तसोकारी” ति वुत्ता [अ १।२९७-२९८] ।

११ पाळिवसेनेध च पट्टिक्खित्तं ति, “कतमे दस गोत्रभूधम्मा विपसना वसेन एप्पज्जन्ती” ति इमाय हेट्ठा वुत्ताय पाळिया वसेन पट्टिक्खित्तं [वि २३।७] ।

१५ पट्टिपसद्धा किलेसदरथा एतेना ति पट्टिपरुसद्धदरथ । अमत्तारम्मणं ति निव्व्यानारम्मणं । वन्तं छद्धितं वासनासद्धातं लोकाभिसं एतेना ति घन्तलोका

मिस्त । अमिसन्दिग्धं ति सिनेहितं । अगतो मर्धुं विय येन सातातिसातेन
अतिनिय सातमपघ्नेन मुनेन अमिसन्दिग्धं, स मुग्धं तस्म अरियस्म अनुत्तर रसाभूतं,
यस्मा पण्डितो फलस्स पञ्च भावेत्वा त्रिद्विति, तस्मा ण्णं अरियफलास्स रसानुभवनं
इध विपरसनाभावनाय आनिर्त्तमा ति युचता ति याजना ।

१८ उपरि युत्ता पच्च वसियो [नि २३।२७] अस्स अत्थो ति वसो, तस्म
भावो वसीभावो, वसीभावा एय वसीभावता, एतन्नामका पञ्जा ।

२१ उस्सवित्था ति पठमस्मानादिवसेन अनिष्ठाणुपरसनादिरसेन च उद्धं
उद्ध गत्वा ।

२६ परिभण्ह कत्था ति परिसाधत्ता ।

३७ आपस्समतो सज्जोयस्स, तथा आपस्समतो सारिपुत्तस्सा ति इमानि
द्वे वत्थूनि हट्ठा इद्विधिधानहेस आगतनयेन वेत्तिथानि [नि १२।३२, ३१] ।

४२ "युत्त अट्टकथाय" [टीका ३।६५०] ।

४५ उदकेन पूरितं चन्दर उदकचन्दर । उदकमित्थं चिक्खत्तं उदक
चिक्खत्तं । अतिक्रमित्वा ठपित ति स उदक चिक्खत्तं वा अतिक्रमित्तुं ठपितं ।

५३ आहुनेय्यादिभाषसिद्धो ति, "आहुनेय्यो, पातुण्यो, दस्सिण्यो,
अखलिरणीयो, अनुत्तर पुञ्जस्सेच लोक्कमा" ति [अं ३।३१७] एवं युत्तानं
आहुनय्यभावादान सिद्धि । एतेसं पदानं अत्थो हेत्वा अणुस्सतिनिहेसे युत्तनयेन
वेदित्तवो [वि ७।९४-९८] ।

५५ हेत्वा युत्तानि सद्धादानि पन्थ इत्थियानि [०२।३७] यस्स सुदूनि सो
मुदिन्द्रियो । यस्स तानि मज्झिमानि सो मज्झिमिन्द्रियो । यस्स तानि तिक्खानि
सो तिक्खिन्द्रियो ।

सत्तफलत्तुपरमो ति आदिसु अय पाळि—“कतमो च पुग्गलो सत्तफलत्तु
परमो ? इधेक्खो पुग्गलो तिण्णं सयोजनानं परिक्खया सोतापन्नो होत्ति अपिनिपात
धम्मो, नियतो सम्भोधिपरायनो, सो सत्तफलत्तु दवे च मनुस्स च स धावित्वा संस
रित्वा दुक्खस्सत्तं फरोति, अयं युचति पुग्गलो सत्तफलत्तुपरमो ।

“कतमो च पुग्गलो कोलकोलो ? इधेक्खो पुग्गलो तिण्णं सयोजनानं परि-
क्खया सोतापन्नो होत्ति अबिनिपातधम्मो, नियतो सम्भोधिपरायनो, सो द्वे वा तीणि
वा थुलानि स धावित्वा संसरित्वा दुक्खस्सत्तं फरोति, अयं युचति पुग्गलो कोलकोलो ।

“कतमो च पुगलो एकवीजी ? इधेकञ्चो पुगलो तिण्ण संयोजनान परिक्खया सोतापन्नो होति अग्निपातधम्मो, नियतो सम्बोधिपरायनो, सो एक येन मानुसकं भवं निव्वत्तेत्त्वा दुक्खस्सन्त करोति, अयं बुच्चति पुगलो एकवीजी ।

“कतमो च पुगतो सक्कागामी ? इधेकञ्चो पुगलो तिण्णं संयोजनानं परिक्खया रागदोसमोहानं तनुत्ता सक्कागामो होति, सक्किदेव इमं लोकं आगन्त्वा दुक्खस्सन्त करोति, अयं बुच्चति पुगलो सक्कागामी ।

“कतमो च पुगलो अनागामी ? इधेकञ्चो पुगलो पञ्चन्नं ओरम्मभगियानं संयोजनानं परिक्खया ओपपातिकी होति तत्थपरिनिच्चायी, अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, अयं बुच्चति पुगलो अनागामी” ति [पुगल १४७-१४८] ।

५६ इन्द्रियवेमत्तावसेना ति मज्झादीनं इन्द्रियानं विसेसतावसेन । अन्तरा परिनिब्धायी ति आदिषु अयं पाळि—“कतमो च पुगलो अन्तरापरिनिच्चायी ? इधेकञ्चो पुगलो पञ्चन्नं ओरम्मभगियानं संयोजनानं परिक्खया ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो चप्पन्नं वा समनन्तरा अप्पत्तं वा वेमज्झं आयुप्पमाणं, अरियमग्गं सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं संयोजनानं पहानाय, अयं बुच्चति पुगलो अन्तरापरिनिच्चायी ।

“कतमो च पुगलो उपहृच्चपरिनिब्धायी ? इधेकञ्चो पुगलो ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो अतिकमिवा वेमज्झं आयुप्पमाणं उपहृच्चं वा कालक्कियं, अरियमग्गं सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं संयोजनानं पहानाय, अयं बुच्चति पुगलो उपहृच्चपरिनिब्धायी ।

“कतमो च पुगलो असह्वारपरिनिच्चायी ? इधेकञ्चो पुगलो ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो असह्वारेण अरियमग्गं सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं मयो जनानं पहानाय, अयं बुच्चति पुगलो असह्वारपरिनिच्चायी ।

“कतमो च पुगलो ससह्वारपरिनिब्धायी ? इधेकञ्चो पुगलो ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो ससह्वारेण अरियमग्गं सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं संयोजनानं पहानाय, अयं बुच्चति पुगलो ससह्वारपरिनिब्धायी ।

“कतमो च पुगलो उद्धसोतो अकनिट्ठगामी ? इधेकञ्चो पुगलो ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो अविहां चुतो अतप्पं गच्छति, अतप्पां चुतो सुदस्सं गच्छति, सुदस्सां चुतो सुदस्सिं गच्छति, सुदस्सियां चुतो अकनिट्ठं गच्छति, अकनिट्ठे अरियमग्गं सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं संयोजनानं पहानाय, अयं बुच्चति पुगलो उद्धसोतो अकनिट्ठगामी” ति [पुगल १४८-१४९] ।

इध इमं लोके विहाय पजहिस्स यस्म पुग्गलस्स अतरापरिनिशयिआदिग्गमेन
पञ्चधा निट्ठा परिनिशानप्पत्ति होति सो पञ्चधा इध विहाय निट्ठो ति वेदितवो ।

५८ सद्धाविमुत्तादयो हट्ठा निदिट्ठा यत्र [२१।७४] । पुत्रेनिशामानु
स्मति दिग्गचखु आसवग्गयञ्जाणां लाभिताय सेचिञ्जा । युत्तं हेतं—

“पुत्रेनिशसं यो वेत्ति मग्गापायश्च पस्सति ।

अथो जातिस्सयं पत्तो अभिञ्जयायोसितो मुनि ।

सन्नोसितोसार्त्तं तमहं भूमि माहाण” ति ॥ [घ ४२३]

इद्धिनिधञ्जाण, दिग्गसोतधातुञ्जाण, चेतोपरियञ्जाण, पुत्रेनिशामानुस्मतिञ्जाण, सत्तानं
चुत्तूपपातञ्जाण (दिग्गचखुञ्जाण), आसवग्गयञ्जाण ति इमासं इध अभिञ्जान
लाभिताय छुळमिञ्जो । एतासु पञ्च अभिञ्जा द्वादसमे च तरसमे च परिच्छेद्
वहिण्णता । चाण्णस्सनत्रिसुद्धिनिहेसे परिणतं अरहत्तमग्गं चाणं आमवग्गयञ्जाण
ति वेदितव्यं [वि २१।२९-३०] । गच्छनिहेसे युत्तानं चतुप्पन्नं पटिसम्भिदानं
[वि १४।२१-२६] पभेदप्पत्तो पटिसम्भिदाप्पभेदप्पत्तो ।

५९ रत्ति ति अभिरुचिं । तत्था ति पञ्जाभावनायं । विचक्खणो ति
मेधानो पण्डितो ।

इति त्रिसुद्धिमग्गदीपिकाय

पञ्जाभावनानिसंसनिहेसटीका समत्ता ।

कोसम्बिकुलजातेन धम्मामन्देन या कता ।

टीका त्रिसुद्धिमग्गस इति सा परिनिट्ठिता ॥

इन्द्रा दोसा भया मोहा अगत्या अगति जना ।

मेत्तादिभावनायुत्ता पप्पोत्तु विपुलं सुखं ॥

अतिरिक्तं

(Addenda)

परिच्छेद १

४३ "भिक्षुं ति समञ्जाय भिक्षुं,
पटिञ्जाय भिक्षुं" ति आदिना भानविभङ्गे
पि अयं निदिष्टो [विमङ्ग ३३०] ।

६० आजीवहेतु ति आदिका सकला
ति पाळि स्यामसङ्खरणे आगता [परि २५४] ।

८६ अन्तरवासकादिस्सु ति, अत
रवासको उत्तरासङ्को सङ्घाटी ति इभेसु तीष्ण
चीवरेषु । इमानेय तीष्णि चीवरानि भवता
अनुञ्जातानि । यथाह—“अनुजानामि भिक्षुरवे
तिचीवरं, द्विगुणं सङ्घाटि, एकच्चिय उत्तरा
सङ्गं, एकच्चियं अन्तरवासकं” ति [महा
२।२०५] । तस्य, निवासनचीवर अन्तर
वासको, पारुपनचीवर उत्तरासङ्को, अतरण
पारुपनेसु उपकारिका द्विगुणवस्थेहि कता
सङ्घाटि ।

९५ “परिस्सया ति द्वे परिस्सया,
पाकटपरिस्सया च पटिञ्जपरिस्सया च ।
कतमे पाकटपरिस्सया ? सीहा न्यग्धा दीपी
८।५८ ८६मकसवातातपसिरिसपसम्फसा इति
वा, इमे बुच्चन्ति पाकटपरिस्सया । कतमे पटि
ञ्जपरिस्सया ? कायदुच्चरित वचीदुच्चरित
मनोदुच्चरित ८।५८ सन्नाकुसलाभिवङ्गा, इमे
बुच्चन्ति पटिञ्जपरिस्सया” ति [मनि १४-

१५] एवं महानिद्वेसे बुत्तनयेनापि इमे परि
स्सया वेदितव्या ।

९९ अपरमिं बुत्त—‘कतमो च
पुग्गलो समसीसी ? यस्स पुग्गलस्स अपुन्व
अचरिम आसवपरियादानञ्च हेति जीवितपरि
यादानञ्च, अयं बुच्चति पुग्गलो समसीसी” ति
[पुग्गल १४४] । एषो येव इधाधिप्येतो ।

१५४ छ्वात्तातमिवा ति एतस्स
उपरिबुत्तनयेन अत्यो वेदितव्यो [वि ९।१५] ।

परिच्छेद २

१८ अनुरुद्धयेरस्स चिया ति
इदं येरस्स देवताय दिक्कचीवरस्स वत्थुं उयुत्तह-
कथाय [उअ १।३४३], एवं धम्मपदहकथा
यञ्च ‘यत्साधवा परिवत्तीणां आहारं च अनि
स्सितो” ति इमिस्सा गाभाय वरणनाय आगत ।

५८ “चत्तारिमानि भिक्खवे अप्पानि
चेव मुलमानि च तानि च अनवज्जानि । कत
मानि चत्तारि ? पमुक्कल भिक्खवे चीवरानं
पियडपावो भिक्खवे भोत्तनानं इक्खमूल
भिक्खवे सेनासनानं पूठिमुत्त भिक्खवे भेस-
ज्जानं अप्पञ्च मुलभञ्जं सञ्च अनवज्जं” ति
अयं पाळि इतिबुत्तके पि आगता [इ ३०६] ।

परिच्छेद ३

४८ उपजम्नायो ति य निस्साय उप
सम्पद लभति । सो च तस्स उपजम्नयस्स
सद्धिविदारिको (शिष्यः) ति बुचति । तस्स
वरा महावग्गे निदिह [महा १।८३-९१] ।
नवकेन भिक्खुना एककेन न वसितव्व । तस्मा
उद्देसादीनमत्थाय यदा सो अत्तनो उपजम्न
यस्स विहारतो अञ्ज विहार गच्छति, तदा
तत्थ यो गरुभावनीयो आचरियो होति, तं
उपसङ्गमित्वा उक्कटिक निसीदित्वा, “आच
रियो मे भन्ते होदि, आयस्सन्तो निस्साय
वञ्छामी” ति [महा १।११२] एव तिवल्लु
याचित्वा त निस्साय वसति । सो च तस्स
भिक्खुनो निस्सयाचरियो ति बुचति ।
उद्देसाचरियो ति यो त्ति उग्गयहापेति ।

परिच्छेद ४

२२ “सो व निमित्त मुगहित करोति
एपेण सुववत्थित ववत्थपेत्वा” ति एत्तका
पाळि पटिसम्मिदायम्पि आगता [पटि ३५८] ।
२७ अप्पो अस्सादो वेस ते अप्प
स्सादा । सुत्त हेत—“अप्पस्सादा कामा
सुत्ता भगवता बहुदुक्खा बहुपायासा आदीनवो
एत्थ भिय्यो । अट्ठिकङ्गलूपमा कामा सुत्ता
भगवता मत्थेसूपमा कामा तिसुक्कूपमा
कामा अज्ञारकायूपमा सुपिनकूपमा याचि
तकूपमा इत्थल्लूपमा कामा सुत्ता भगवता
बहुदुक्खा बहुपायासा आदीनवो एत्थ भिय्यो”
ति [म १।१६२] । एत्थ सुत्ता अट्ठिकङ्ग

लादिका उपमा मग्गिमपण्यासके पोतलिय
सुत्ते वित्थारितनयेन वेदितव्वा [म २।४१-४५] ।

८७ आघातवत्थुभेदादिविस्सयान
ति आघातवत्थुभेदादिविस्सया आरम्भयानि
येस ते । तत्थ उपरि निदिहानि [१।४।१७१]
आघातवत्थुनि दोस्सस्स विस्सया, अयोनिसोमन
सिकापदिका मोहस्स ।

१४६ एक मुहितसीहलपोत्थक वज्जेत्वा
सञ्चेसु पोत्थकेसु दस्सनत्थ इत्थेव पाठो,
देहा पन दीपनत्थ ति [वि ४।१४०] ।

१५७ “इथ भिवल्लरे भिक्खू” ति
अङ्गत्तरपाठो [अ ३।३१०] । “इथासुसो
भिक्खू” ति सङ्गीतिमुत्ते [दी ३।२६१] ।

परिच्छेद ६

७८ सो पस्सेय्या ति एत्थ, सेय्यया
पि पस्सेय्या ति महासतिपडानमुत्ते [दी ३।३३१],
एत्थं मग्गिमनिकाये वि [म १।१०७] ।

परिच्छेद ७

५२ अभिञ्जेय्यताय बुद्धो ति महा
निद्देसपाठो । पटिसम्मिदाय पन अनञ्जनेय्य
ताय बुद्धो ति । अयमेव मुद्दुत्तये ति
मञ्जाम ।

१०७ सुत्तेसु ‘अगार अज्जावसामी’
ति पाठो [वि ७।१११, अ ३।३१९, ५।३५८] ।

परिच्छेद ८

११ नदी पवत्तेय्या ति अय
उपमा यत्तकनिपात्ते आगता । सा उपरि

उद्धटा [८३५] । अथ, “हारहारिनी
ति वृक्षनल्लेखुआदीनि हरितव्यानि हरिवु
समया” [अश्र ३२३६] ।

१२ यथा पि कुम्भकारस्ता वि
गाथा महापरिनिम्बानमुत्ते आगता [दी २।
१४१] । सुत्तनिपाते ‘खुद्दञ्जा’ति आदि-
पन्ति न लभन्ति ।

६० “पुन च पर भिक्खवे भिक्खु
इममेव काय उद्ध पादतला अघो केषमरयका
तच्चपरियत्त पूर नानप्पकारस्स अमुचिनेो पच्च
वेक्खति, अत्थि इमस्मिं काये केषा ऽपे ऽ
मुत्त” ति [दी २।३२८] एव महासत्तिपट्टाने
पटिक्खलवसेन कथित । “कतमा चावुसो
अज्झत्तिका पयवीघातु ? यं अज्झत्त पच्चत्तं
कक्खल खरिगत उपादियण, सेय्यधिद—
केसा ऽपे ऽ करीठ” ति [म १।३५०],
तथा, “कतमा चावुसो अज्झत्तिका आपो
घातु ? यं अज्झत्त पच्चत्त आपो आपोगत
उपादियण, सेय्यधिद—पित्तं ऽपे ऽ मुत्त”
ति [म १।३५२] एव महावृत्थिपदोपमे
धातुवसेन कथित । एव महाराहुलो
घादे [म २।१३५-१३६], धातुविमङ्गे च
[म ३।४३७-४३८] ।

१४७ आनापानसत्तिसमाधो ति
एत्थ, “आन ति अस्सासो, नो पस्सासो ।
अपान ति पस्सासो, नो अस्सासो । अस्सास
पस्सासवसेन उपधान सती” ति [पटि
२।५८] एव पटिसम्मिदाय सुत्तनयेन आनापान
सत्तिया अत्थो वेदितव्यो ।

१६४ सुत्त-तट्टकथानुसारेनेव इष
अस्सासपस्सासा वेदितव्या । वक्खति हि
“अस्सासो ति अन्तोपनिसननासिकावातो ।
पस्सासो ति बहिनिक्खमननासिकावातो”
ति [वि ११।३७] ।

परिच्छेद ९

३७ इद मेत्तानिष्ठसमुत्त पटिसम्मिदाय
सुगन-धवगो मेत्ताकभाय उद्धरित्ता वित्थार
देसना कता [पटि ४८२-४९७] । परिवारे
पि इमे एकादस आनिष्ठसा गहिता [परि
३५२-३५३] ।

११८ एव अप्पमज्जाविमङ्गे पि एत्ता
विमत्ता [विमङ्ग ३७५-३८०] ।

परिच्छेद ११

३० विलसो ति कोट्ठास कोट्ठास
क्त्वा । विलसो ति स्यामपाठो ।

परिच्छेद १२

९० “अकासो होति सो तिरोकुद्ध
यथा मनुस्सा पकत्तिया” ति पटिसम्मिदा
पाठो [पटि ५९३] ।

परिच्छेद १३

७ ‘कुट्टोकासन्मन्तरगते पि सदे पुन
पादक्कम्पान अस्समापजित्वा पि अभिज्जा-
आयेन मुयावि एया’ ति मरम्मसीहल्लुग्रहित
पोत्थकेसु ।

परिच्छेद १४

१२० हृत्विदस्सकअन्घा ति अय उपमा उदाने आगता [उ १८२-१८४] ।

परिच्छेद १६

४ इन्द्रलिङ्गद्वो ति आदीन पदान,
“इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रद्वमिन्द्रसृष्टिमिन्द्रब्रह्म-
मिन्द्रदत्तमिति वा ५।२।९३॥” इति एतस्स
पाणिनिमुत्तरस अनुसारेण इष अत्थो पकासितो ।

परिच्छेद १७

४४ “एत क्तमे अविज्जा पचया
सङ्कारा । पुञ्जाभिसङ्कारो अपुञ्जाभिसङ्कारो
आज्ञाभिसङ्कारो, कायसङ्कारो घचीसङ्कारो
चित्तसङ्कारो”ति [विभङ्ग १८१] इमे
पचयाकारविभङ्गे युक्ता छ अविज्जापचया
सङ्कारा ।

६७ इदञ्चेत्थ न्यायसूध—“प्रतिशा
हेत्तदाहरणोपनयनिगमनायवमवा १।३२॥”

१०२ “तीणि पुञ्जकिरियवत्थूनि,
दानमयं पुञ्जकिरियवत्थु, सीलमय पुञ्ज
किरियवत्थु, भावनामय पुञ्जकिरियवत्थू”ति
[सी ३।२३०] इमानि सङ्गीतियुक्ते आग
तानि तीणि पुञ्जकिरियवत्थूनि । अट्टसालि
निय पन दस युत्तानि, सेय्यधिद—“दानमय
पुञ्जकिरियवत्थु, सीलमय, भावनामय, अप
चित्तसङ्कारा, वेग्यावघसङ्कारं, पञ्चानुप्पदान,
अभ्यनुमोदन, देसनामय, सवनमय, दिट्ठिज्जु

कम्म पुञ्जकिरियवत्थू”ति [धम्मग्र ३।३१४,
पि १२८] । तेषं विचारकया तत्थेव आगता
[धम्मग्र ३।३१५-३२०] । इमानि सङ्गेषो
अभिधम्मत्थेसङ्गहे पि युत्तानि [अभि ५।१५] ।
तानि पन पुञ्जकिरियवत्थूणि इष कामान्तर
कुसलचित्तसम्पयुत्तानेव अविपेतानि । तस्मा
कामायचरपुञ्जकिरियवत्थूनि पूरेन्न
स्सा ति आह ।

१९५ परतो ति उपरि युत्तनयेन
वेदितव्य [वि १७।२००-२०२] ।

१९७ एकदेमसरूपेकसेसनयेना
ति इद, “सरूपाणामेकरोप एकविमत्तौ १।२।
६४॥” इति एतस्स पाणिनिमुत्तरस अनुसारेण
युत्त ।

२५१ परिप्तभूमको वा महा
भूमको वा ति इमानि पदानि विभङ्गे न
सन्ति [विभङ्ग १८१] ।

परिच्छेद २१

८७ य किञ्चो ति एतस्स एवमत्थो
वेदितव्यो—“धम्मचक्रपटु ति उपरि प्रहायु
मुक्ते तिरण मग्गान, चूळयहुलोपादे आसव
वत्तससेत नाम । इष (उपालिसुक्ते) पन
सोतापत्तिमग्गो अविपेतो । तस्स उप्पत्ति
आकारदस्सनत्थ य किञ्चि ससुदयधम्म
सय त निरोधम्म ति आह । त दि
(धम्मचक्रपटु) निरोधे आरम्मण क्त्वा
किञ्चवसेन एव सव्व सङ्गत्त पटिविज्जमत्त
उप्पज्जती”ति [मग्र ३।८६] ।

विसुद्धिमग्न-

पदमूचि

तस्य पदतो च दशद्वयतो (॥) च पर परिच्छेदका, एकदशतो (॥) परञ्च अनुसर्षि
अङ्गा वेदितव्या । यतो अनुसर्षिअङ्गतो च पर ि इत् चिन्हमस्य तस्मि अनुसर्षिभिः त पद
विसुद्धिमग्नदीपिकाय वरिणत ति वेदितव्य ।

अ	अगोचरो १।४५	अञ्चलमरियाद २।६१ ि
अकटपाको १३।४६ ि	अगादक्खियेयो १।७ ि	अञ्चुर ४।१३४, -सदो ऽ
अकताधिकारो २।१७ ि	अगिक्खलघपरियायो १।१५४-	१३७, -सदो ७।५१
अकनिष्ठभवन १२।७८	१५७, अगिक्खलधूपमा १।	अञ्जेलो ४।६७ ि
अकालिको घम्मो ७।८०-८१	१५५-१५६	अजञ्ज १।१३८ ि
अक्रियवादो १७।२३ ि	अगिमुरतो (सण्यो) ११।१०२	अजपयो ९।३६, अजपद-
अकुसल-कम्मपथा ७।५६ ि॥	अगिलक्खण १६।१४ ि	दण्ढो ४।१६८-१६९
२२।३२; -चिचुप्पादा २२।	अगिसित्तो ७।४७ ि	अज्जत्त ४।१४१; अज्जत्त
६३; -मूलानि ७।५६ ि,	अग्निहोम १।८३ ि	पच्च ११।३२, अज्जात्ता
-विज्जाण १४।८६-९३;	अग्नी एकादस २१।३५ ि	दिदुका २०।१३, अज्ज-
-सज्जा १०।२१ ि	अङ्ग १।८३, -ववत्थापन	त्तारम्मणत्तिको १३।१०४
अक्कोसना १।८०	१२।७, -सङ्गन्तिक १२।६,	-१०५, अज्जत्तिकानि
अक्कोसवत्थूनि दस १।८० ि	अङ्गारम्मणववत्थापन १२।	आयतनानि ७।३८
अक्खकडीनि ८।१०-११	७, अङ्गारम्मणववत्तिक	अज्जाचारो १।३६ ि
अक्खरं ७।७२ ि	१२।६	अक्षितकरणो २०।११२ ि
अक्खलादत्त १७।४६ ि	अङ्गारकात्पमा ११।३	अञ्जलिकरणीयो ७।९७
अगति चत्तुर्विधा ७।५९ ि	॥२१।३२	अज्जमज्जपद्ययो १७।७८
॥२१।५५ ि	अङ्गीरसो १२।६०	अज्जाण्ढो १७।३०८ ि
अगहितगहण ४।७५ ि	अङ्गुलिमालो १२।१२५ ि	अज्जात्ताविग्गिय १६।१, ३ ि
अगात्पमा १८।२६, २८	अचित्तिकारकतो १।४६ ि	अज्जिन्द्रिय १६।१, २ ि

अष्टौ १।६९ †	अष्टाशिक्षकवयसा ८८२ †	अनन्तो आकाशो १०।२१
अष्टसप्तममयी १२।१२ †	अष्टानारिच्छेदो २३।४२	अनमतागो ३।५०।२२।१५।
अष्टसप्तमस्रागता १२।१८ †	अधिगमन्यति ७।७२ †	अनमजगियाति ९।३६ †
अष्टपना १।७१	अधिगमो १।४२८-१०	अनवद्वियकिमता ३।६५ †
अष्टसमापतिनामी २२।८९ †	अधिरिचं (सुत्तं) ८।७३-७५	अनागतंशजाय १३।१०-३, १२२, १२५-१२७
अष्टसमापतिवयीमागो १२।८९ †	अधिरिचतिवयसा १।१० †	अनागामिदध्याजाय २२। २५-२६
अष्टि ८।१०१-१०८।११।	अधिरश्मापमरिखसना १। १४०।१२१।२५।१२१।११८	अनागामी १।२५।२१।५५ †
५५-५६, -मिञ्ज ८।१०९	अधिरश्मापिदना १।१० †	अनायाय १।४५, ४६-४७
।।११।५७	अधिरजयो २१।१२९ †	अनायसिदिदको १२।११६
अष्टिक ६।१०, तस्य भाषना	अधिरविहा १७।३०८ †	अनासादयमान १७।१६३ †
यिधानं ६।७८-८१	अधिरविजयो १७।७२	अनिघनकताय २०।१०३।। २१।३-६
अष्टदयोगो १।६९ †	अधियुक्ति ७।३९ †	अनिघानुपस्थी ८।२३४
अष्टमलकमत्तपरु ८।१४ †	अधिमोक्षसदा २१।१२८ †	अनिघानगता २०।७१ †
अष्टदुददानि ७।४० †	अधिमोक्षो १।४।१५।१।२०। ११८ (विरसहनूपक्षिभेद्यो)	अनिमित्तधिमोक्षो २१। ७०-७१
अष्टिमालापिमादिक ७।११ †	अधिवचननिश्चितुका १७।७४ †	अनिमित्तानुपस्थना २२।११७
अष्टजनीयो ३।१२६ †	अधिषीलविक्रया १।१० †	अनुकृष्टिपद ३।८८ †
अष्टम्मयता २१।१३५ †	अधिसृणुमुत्त १२।१९ †	अनुद्विता ९।३७ †
अष्टीवत्तिको २०।१३१ †	अधिसन्विकता २०।१९ †	अनुत्तरो (मगवा) ७।४६ ५८
अष्टीवृष्टमाय १३।१७ †	अधिस्ययता १७।५-६	अनुनयो ६।९९ †
अष्टीतारम्मयात्तिको १३।१०५ †	अधिस्ययता १७।५-६	अनुपत्तज १।४६ †
अष्टन्तपादयो ७।३२ †	अधिस्ययता १७।५-६	अनुपदधम्मविपस्थना १०।५३ †
अष्टानुवादादिभय १।१५९ †	अधिस्ययता १७।५-६	अनुनीकित पद ३।८८ †
।।७।१०६ †	अधिस्ययता १७।५-६	अनुप्यियभाषिता १।७५
अष्टपट्टिस्मिदा १।४।२२	अधिस्ययता १७।५-६	अनुषण्डना ८।१८९, १९६-१९७
अष्टिपत्रयो १७।६६-९७	अधिस्ययता १७।५-६	
अष्टिच्छता १।४१ †	अधिस्ययता १७।५-६	
अदस्सनेदो १७।३०८ †	अधिस्ययता १७।५-६	
अदोतो १।४।१४३	अधिस्ययता १७।५-६	
१७४	अधिस्ययता १७।५-६	

अनुव्यञ्जनानि ८।२३ †	अपस्तेन २।७४ †	६१†, -आस्थानि सत्त १३।
अनुवाचपुर १।५५॥३।३१	अपायादिमय ४।५५ †	१०३-१०४; -पादकञ्जान
अनुवृद्धत्येरो १२।७४	अपायो १३।९१-९३	१२।५७॥१३।४, २२,
अनुलोम २१।१, २२९-१३०	अपुञ्जाभिषङ्गारो १७ ६०,	-सञ्चिकरणीयो ८।७६ †
अनुसया ७।५९†॥१७।२३८†	१८०, १८३	अभिञ्जेय्या घम्मा ७।२६ †
॥२२।६०	अप्यिहितो विमोक्षवो	अभिघम्मो६।११८, -कथा
अनुस्सति ३।१०५॥७।१	२१।७०-७१	१२।७२
अनेसना १।२२१-१२२	अप्यिहितानुपस्सना	अभिनन्दना पञ्च ७।५६ †
अनोजादेवी १२।८२	२२।११७	अभिनिवेसो १।१४०†; -बुद्धा
अनोचप्य १४।१६०	अप्यना ८।१८७, -कोसल्ल	नानि २१।८४-८९
अनोधिजिनो ९।१०१ †	४।४२-६५, -चित्त४।	अभिप्यमोदयं चित्तं ८।२३१
अनोधिसो फरणा६।५०-५६	७५; -समाधि ४।९९	अभिमायतनानि ५।२८ †
अत्त, अन्तरुण्य ८।११८-	अप्यमाण ९।४८	अभिहारो २।३३†, अभिहाय
११९॥११।६४-६५	अप्यमाथारम्मता ३।१२२ †	४।१२२ †
अन्तरधर १।४६ †	अप्यिच्छता २।१ †	अभुत्वा १।९४ †
अ-तरापतिनिन्वायी २३।	अप्यियसम्पयोगो १६।५४	अभिषङ्गारो १७।१६९†,
५६†-५७	अप्योसुकमावावहन १६।७० †	-विञ्जाण १७।२००†,
अ-भकारूपमा २१।१०७	अश्वोहारिक २२।१ †	-मारो ७।५९†, अभिषङ्गा
अन्यतम १३।२५ †	अश्वोकासिकङ्क २।२, ६ तस्स	स्स गति १७।४६ †
अपचयो २।१ †	समादानादि २।६०-६२	अभिषम्भोधि ७।७० †
अपचानीकपटिपदा ५।४१†	अन्यापञ्च ९।४८	अमतारम्मय २३।१५ †
अपचणकपटिपदा ७।६१†	अन्यापञ्चरमता १।६७	अमनुस्सा ४।१७ †
॥१२।८०	अन्यापारनयो १७।३१२	अमनुस्सान पियो होति
अपरगोयान ७।४४	॥२०।१०२	९।६४-६६
अपरापरियवेदनीय १३।३५	अन्योसान २०।२१ †	अमहगतवह्निद्वारम्मथा चुति
॥१६।१४	अमिक्कमो २० ६१ †	१७ १६० †
अपरिञ्चिन्नवचन ३।८२ †	अभिजाणानि १२।१०५ †	अमानुसी रति २०।११६ †
अपलालो ७।४७ †	अभिञ्जा छु १।११†॥७।३०,	अमुत्तचागतादि १४।८४ †
अपवारित ६।४ †	पञ्च १२।२; -चेतना १७।	अमोहो १४।१४३

अम्बरवादकमहाविस्तथेरवस्थु
 १।१२२ १
 अम्बडो माण्यो ७।४७ १
 अयो २०।७३१, अयोकुम्भिम
 उपमा, अयोगुलूपमा, अया
 पट्टपमा, अयोमञ्चूपमा
 १।१५७
 अरको नाम सत्या ८।३५
 अरज्य २।४९; -गतो ८।१५३,
 १५८
 अरणिष्ठहित १७।३० ३ १
 अरवालो ७।४७
 अरहस्यमगमाण्य २२।२८-२९
 अरह ७।४-२५ अरहा १।१४
 अरिय-धनानि सत्त २२।
 १४१, -पञ्जा २३।५९,
 -पुगला सत्त २१।७४,
 -फलरसागुमवन २३।४
 -मगा २३।४१, -धंसकथा
 २०।७८ १, -वठपट्टिपदा ३।
 ४२ १, -वसा ३।११, -विहारो
 ७।६३ १; -सन्धानि १६।१३
 -१०४१-सावको ७।११६,
 अरियो अट्टङ्गिको मगो
 २३।३८ १
 अरूपसत्तकवरोन समसन
 २०।७६-८७
 अलसाटको १।६३ १
 अलोभो १४।१४३
 १७६

अवबुज्ज १२।१०९ १
 अवयणहारिका १।८१
 अवल्यु ४।४७
 अवस्सुतो १।१५६ १
 अवासो ४।९ १
 अविगतरचयो १७।१००
 अविजा १७।४३, ५८-५९,
 २७४-२७९; -पयाया सङ्गाय
 ति पद १७।५८-११९
 तस्सा लवखणादीनि १७।५१
 अविज्जणनिमा १७।४१ १
 अविज्जाणकअमुभानि ६।१ १
 अविक्क अविचार ४।१४६
 अविक्कयता १७।५-६
 अविप्पट्टिसारकरसन्त्वधम्मानु
 योयो ६।६७ १
 अविलोमा १७।११० १
 अवीचि १२।८०, -महानिरयो
 ७।४४
 अवीचिका चिच्चसत्तवि
 २१।१२९ १
 अवेचपसादसमजागतो ७।२ १
 अवेरं ९।४८
 असङ्गता ८।२४६
 असङ्गार १४।८३-८४,
 ९०-९२; -परिनिम्ब्यायी
 २३।५६ १, ५७
 असङ्ख्येय १३।५५, ५७, ६३
 असदिसरुवो १०।५६ १

असन्निधानविकलोपकानो
 १४।९३
 असण्याया सत्त ४।३५-४१
 असम्मूह्णकाल करोति
 ६।७६
 अससीदतो १४।८४ १
 असाधारणआणानि ६।१२४ ॥
 असितो ९।३१ १
 असिद्धत्त १६।७२ १
 असुचिभिह मण्डयो १०।
 ६१-६३
 असुचिसङ्कस्सरसमाचारो
 १।१५६ १
 असुमा १।१०३ १, असुमा
 दस ३।१०५।।१।१, तेष
 पभेदो ६।८४-८५
 असोचनको ८।१४६
 असोको ८।१४
 अस्सकण्यो पन्वतो ७।४२
 अस्सगुणारयो १३।१०७
 अस्ससतो नवहि आकारेदि
 ८।१६७-१६८
 अस्सासो ८।१६४।।११।३७
 अस्तु ८।१३१।।११।७५
 अट्टि १४।५३ १
 अट्टिरि १४।१६०
 अहेतुककिरियमनोपिज्जाण्य
 धातु १४।११६
 अहेतुकदुको १७।१०० १

अहेतुकद्विहेतुकपटिसन्धिका	आदीनवजाण २१३५-४२	आयुषतानजनकपचयसम्पत्ति
५१४१ †	आदीनवानुपस्सना २२११२०	८३ †
अहेतुवादो १७१२२ †	आनण्यपरिमोगो ११२२८ †	आयूहना ११४० †
अळारो ६१३४ †	आन तरिको समाधि २२१५५ †	आयूहना २१३८-३९
आ	आनतरियानि ५१४१ †	॥२२१७६ †
आकारो ७७७२ †	॥१३१९० †	आयोगपट्टो २१७४ †
आकास-चेतिय ४१९६ †,	आनदत्थेरो ११२०३॥३६२	आरग्य २०१७२ †
-इकविमानानि १३६१,	॥१४१२७॥१७१३४	आरज्जिक्क २१२, ६, वत्स
-घातु १८६३	आनापान-पक्क ८४२ †,	समादानादि २४७-५४
आकासानञ्जायतन १०१	-सति ७१, -सतिसमाधि	आरद्धविपस्सको २०१०४
६-२४	८१४५, १४७	आरम्मण-पच्चयो १७१७१,
आकिञ्ज्जायता १०१	आनेज्जता अरूपसमापत्तीन	-धवरथान १२१७,
३२-३६	१०१९९ †	-सङ्कन्तिक १२१६
आगतागमा ४११६ †	आनेज्जाभिसङ्कारो १७१६०,	आरम्मणुपनिस्सयो १७८१
आगतुक-भत्तं २१२७ †,	१८१, १८४	आरवाळो ७१४७
-वत्तं ६१६० †	आपत्ति ११३६ †	आरुष्पा १०११
आगमो १४१२९-३०	आपायकज्जभययी ११७० †	आरोपित धनु २१४९ †
आघातपटिविनयसुत्तं ९१११ †	आपानभूमि १२११०८ †	आलपना ११७२
आघातवत्थूनि दस १४१७१ †	आपो १११३५	आलयसमुग्धातो ८१४७
आचारो ११४४, ४७-४८	आपोकसिय ५११-४	आलयाभिनिवेशो ११४० †
आचामो ८१३४ †	आभस्सरा १३१३०, ४४, ५७	आलेपनरूहना ११२९ †
आजीवनासिद्धि १८८४, १११	आभिघम्मिक्कगणो ३१४४	आलोककसिय ५१२१-२३
आटानाटियपरित्त १३१३१ †	आभिघम्मिक्कगोदत्तत्थेरो ४१७६	आलोफन २०१६१ †
आण्णियण्डिकाहतो ३१९७ †	आभोगपच्चवेक्कत्तण्हिता	आवज्जनकिञ्च १४११५-
आतपो १८८७	११४८ †	११६
आतापी ११७	आमकसुसान २११९८ †	आवज्जनावल २१२०
आदाता ११४० †	आथता १७४८, आथतानानि	आविभावो १२१६६-८०
आदानमाहिता ३१९५ †	दस ७१३८ †, द्वादस	आवेष्टिक ११६७१
आदायुपमा १८११६	१५११-१६	आवेष्टिका २२१२०६ †

आवृत्तानामिनदना २।३२ +
 आसन-पूजा ५।१५ +,
 -साला ३।३२ +
 आसयो ७।३९ +
 आसवा ७।५६ + ॥ २२।५६
 आसादयमान १७।१६२ +
 आसीविसुषमं सुत्तं १४।१२३
 ॥ २१।३५ +
 आसेवन २१।१३० +
 आसेवनपद्यो १७।८७
 आहरहृत्यको १।९३ +
 आहरपद्यो १७।६०
 आहाय ७।३८ + ॥ ११।१२-४
 आहारो २०।३६-३८
 आहागसाचेतना १७।८६ +
 आहारे पटिकूलसञ्जा
 ११।१, ४, सखा भावना
 ११।५-२६
 आहुनेव्यादिभावसिद्धि
 २३।५२ +, ५४
 आहुनेव्यो ७।९४-९५
 आहुदरिव १३।२५ +
 आह्वयको यन्त्रो ७।४७ +
 आह्वयो कालामो १०।१९ +
 आह्विद्धो १२।८५ +
 इ-ई
 इच्छायकतो १।६० +, ६६
 इणपरिभोगो १।१२५
 इरिय-आकष्यो १४।५८ +,
 १७८

-इन्द्रिय १४।५८ + ॥ १६।१,
 -युक्त,-निमित्त,-लिङ्ग
 १४।५८,-भावो १३।५१
 इदप्यद्यता १७।५१-७
 इदसधामिनिवेशो २२।५४ +
 इद्धि १२।२०-२१, दसविधा
 १२।२२-४४,-पादा १२।
 ५०-५३ ॥ २२।३६,-वि
 कुम्भना १२।८, ११,-विष
 १२।१२, ४६-४७,-विष
 जाण १३।१०६-१०८
 इक्षियापदानि १२।५४, भूमियो
 १२।४९, मूलानि १२।५५
 इन्द्रियपद्यो १७।९१
 इन्द्रियसमत्तपट्टिपादनं ४।४५-
 ४९
 इन्द्रियानि पञ्च २२।३७ +;
 यावीषति १६।१-१२
 इरियापयप-र्षं ८।४२ +
 इरियापयो ३।८८-८९
 इल्लीससेद्धिवथु १२।१२७ +
 इमिवातपट्टिवातानि १।४५ +
 इस्सरजनो ३।५८ +
 इस्सा १४।१७२
 इस्सासुपमा २२।१२-१३
 ईसघरो प-वतो ७।४२
 उ-ऊ
 उक्तरूपयो ६।९३ +
 उक्ता ८।७५ +

उक्ताचना १।७४
 उक्कुटिक पद ३।८८ +
 उक्कुल ४।१२९ +
 उक्तीपना १।८०
 उग्यो ३।५३ ॥ ८।१८७,
 -निमित्तं ४।३०-३१
 उग्यो ८।१८ +
 उग्यट्टितम्भुआदयो ७।८५ +
 उग्यट्टितसत्तसञ्जो ६।४३ +
 उचानालिकयासी महानामत्यो
 २०।१११-११३
 उच्छादन १।१४४ +
 उच्छुचोयदयो उपमा १८।१७ +
 उनुपट्टिपयो ७।६०, ६२
 उदण्यो १।६९ +
 उदह १।८६
 उदहूपमा २१।१०६
 उदुपरिस्सयो १।९५
 उदुमुद्वानादि २०।४०-४२
 उदुरुरु ७।४४
 उदुरमाता १२।३६
 उदुरा उपासिका ९।७१ +
 । १२।३०, ३४
 उदुरि अप्पट्टिविज्जमन्तो ९।७६
 उदुरि मनुस्सधम्मो १।६० +
 उदुरानेय्यकदारको ३।५६ +
 उदुरानीकरण ७।७२ +
 उदक-कन्दरं,-चिक्कल
 २३।४५,-पहन ४।१५ +,

-बुबुळूपमा २१।२७,	उपचारसमाधि ४।९९†	उपेखको सतिमा सुखविहारी
-वातो ४।५१ †	उपचार २१।१२६-१३०	४।१७६
उदयव्ययाण २१।१-१०	उपचारो नानावजनो ४।१८७†	उपेखको च विहरति ४।
उदयव्ययदस्सन २०।	उपहाककुल १।१८॥३।३५	१५६-१७१
९७-१०३	उपहान ८।१८७।२०।१२०,	उपेखना १४।१२७-१२८,
उदरवातावाधो १।११७	-साला १।६९ †	दसविधा ४।१५६-१७०,
उदरिय ८।१२०-१२२	उपधिविवेको ७।६३ †	ब्रह्मविहारो ९।८८-९०, ९२,
॥१।६६	उपनाहो ७।५९ †	९६, १०१, १०५, १०८,
उदेनो राजा १।३५	उपनिस्तयपद्यो १७।८०	११९, १२३, एकता एकत
उद्दानं २।१९०†	उपपत्ति २१।३८-३९	सिता २१।१३५†, -अनु
उद्दिसन्तो, उद्दिसापेन्तो २।६०†	उपयोगवचन १०।३० †	ग्रहना ४।११४, ११६
उद्देस्य ३।३६ †	उपसमानुस्सति ७।१।८।	-इन्द्रिय १६।१
उद्देसदेसना १।४६६ †	२४५-२४९	उपोसयसुत्त ७।१२५
उद्देसमत्त २।२७ †	उपसम्पन्न ४।१०२	उपोसयागारवत्त ६।६०†
उद्दन्ध ३।९५†॥१४।१६५	उपसङ्घवरिनिष्वायी २३।	उपोसयिक २।२७†
ऊदसोतो अकनिठगामी २३।	५६†-५७	उप्यन्न वत्तमानादि २।२।१-
५६†-५७	उपादानपद्यया भवपद १७।	८२, ८९
उद्दन्कोटि ८।९७ †	२४९-२६६	उप्यन्नूप्यला ८।१५०
उद्दुमातक ६।१, तस्स भावना	उपादान १७।४८, उपादानानि	उप्यलवयणा २।२।११
६।१२-६८	७।५९†॥१७। २३९-२४६	उप्यादो २।२।९†
उद्दुमातत्त ६।१ †	॥२२, ५९	उन्विजित्ता १।१६०†
उद्दहना १।७३	उपादानकम्पघा ७।३८†॥१६।	उभतोभागविमुत्तो २।२।४†,
उपक्रमो १७।१६३ †	५७-६०	७५, ७८
उपक्रिलेसविमुत्त २१।१ †	उपादियण १।१।३३	उभतोविमङ्गपरियापन्न १।२७†
उपगमनभयं १।१।३ †	उपादियणक रूप १।२।१०-४†	उभुजनिम्मुज्ज १।२।९२-९३
उपचयसन्तती १७।७४	उपादियणपटन १।४।६२†	उरचकं १।५।४२†
उपचारप्यनान नानाकरण	उपायावो १।६।५२-५३	उल्लुको ३।३२†॥१३।८४
४।३३	उपायावो १।४।२७†	उहापना १।७२
उपचारभूमि ४।३२	उपाहनरपविका ३।३३†	उत्सकमानो ४।१२९†

कम्मज-]

पदसूचि

[कुटुम्बिनयपुत्तविस्सत्थेरवत्थु

कम्मज-आहारो २०।३७†,	-पटिलोम १२।३,-उकत्तिव	कारण १४।२२†
-विदेवुन्पटिसम्भि १।७†	१२.५,-उग्घाटिम ३।११५†,	काहलियगिरिवासिनागरथेरो
कम्मदान ३।५७, ५६-६०,	१०।८†, ९,-प्पभेदो ५।३८	३।५२
आरम्भणतो ३।११७, उप	-३६	कालो ८।२९, ३२
चारप्पनावहती ३।१०६, गह	कसिणा दस ३।१०५	कासानपन्नोताणि १।४५ †
णतो ३।११९, चरियाउक्ख	काकमासको १।९३†	कासिराजा ९।२८
लतो ३।१२१, भानप्पभेदतो	काक्कळियनद्यु १२।१२७	विचरितस्स किं सणाय ३।
३।१०७, पच्चयो ३।१२०,	कामयानो १७।२७६	९७-१०२
भूमितो ३।११८, वड्डना	कामा ४।८३	किच्चविद्वो पच्चयो १७।११०†
वड्डनतो ३।१०९-११६,	कामावचरदेनलोका १३।६१	निच्चाविद्वो ,, १७।११०
सङ्घातनिर्हंसतो ३।१०४-	काय-अनुपस्सना सुइसविषेन	किच्चाणि पटिसम्भिआदीनि
१०५, समत्तिकमतो ३।१०८,	२२।३९†, -इन्द्रिय १६।१,	१४।११०-१२३
-दायको ३।६०,-साय ६।	-उज्जुक्कता १४।१४९,	किरियमनोघातु १४।११५
२३†, गहेत्वा ३।१२३-१३२	-कम्मन्नता १४।१४७,	किरियसम्भ्या नव १०।२१†
करजकायो १२।१३०	-गतासति ७।१, तस्सा	किरिया १४।२२।।१६।१८,
करजरूप १०।११, २, ४	भानना ८।४२-१४४,	-पल १९।१८
करणवचनं १०।३०†	-दसको १७।१५१, १५६-	निल्लङ्गो १०।७ †
करवीको पत्रतो ७।४१	१५७,-दुच्चरितविरति १४।	किलत्त २०।६८†
करीष ८।१२३-१२५।।११।६७	१३३, १५५,-दुहुल्ल ४।	किलेसमारो ७।५९†
कस्सणा ९।१, ६२, ९४, ९७,	१२४†,-वस्सद्धि १४।	किलेसा दस २२।४९†
९९, ११६, १२१, तस्सा	१४४,-पायुञ्ज १४।१४८;	किलेसामिस २२।४१†
भावना ९।७७-८३	-मुदुता १४।१४६-लहुता	किलोमक ८।११५।।११।६१
कलापसम्मसन ५।१०४।।१०।	१४।१४५,-विज्जत्ति १४।	किंजल्मयो ११।४०†
५३।।२०।२, ५-१०४	६१†,-विवेको ७।६३†,	कुक्कुच्च ३।९५ †।।१४।
कलाशुराजा ८।१†	-सङ्गतो १७।६१,-सक्की	१७४
कल्याणमित्तो ३।६१†-६५	२१७४†, ७५, ७७,	कुक्कुरो १४।५३†
कसम्भुनातो १।१५६†	-समाचारो ६।१७,-सुगरि	कुञ्जरूपमा २१।४६
कसिण-अउलोमं १२।३,	तानि १६।८६†	कुटुम्बिनयपुत्तविस्सत्थेरवत्थु
-अनुलोमपटिलोम १२।३,	कायो ८।४५, ४६।।१४।४१	१।१३७ †

कुण्डलिणानि ११४८ ८	कोशातकीकोषको ११६९ १	खीरगोवन्द्या १७७ १
कुण्डलिणपत्रतचो ८१२१ १	ख	खीररुखामी १७१६७ १
कुम्भकारगामो ३१३३	रामाविद्याकप्या ८१२२ ८	खुजुत्तया १३१२७ १
कुम्भकोण ४६१११२१२२	राजनीयरियायो १४१२२३	खुदुपमा २१११०३
कुम्भिसुता १०११ १	खजुपनकप्या १३११९	खुदकपलिषोषुपन्देदो ४१२०
कुण्डलिणमहालेश ११२०५, १०७	खणिकसमाधि ४१९९ १	खुदानुखुदकाणि सिखापदानि ११२७ १
कुलदेवपासयहा १४११ १	खत्तियो १३१५४ १	खेत्तडो १७१३०८ १
कुलधीताय वर्यु ४१९६-९७	खतिगादिजातक ९१२८ १	खेत्तो ८१३५१११७७
कुलूपगभिकपुत्र्यु १७७८	खचकवत्परियापत्त ११२७ १	ग
कुलूपकादीनवाभावो २१३३ १	खचपरित्त १३१३१-३३	गगरा पोकरायी ७१५१
कुसलप्यवत्तिमयो ३१७५ १	खचमरो ७१५६ १	गङ्गा ११२४११२१२२८,
कुसल विष्णाय १४१८२-८८	खचा १४१३३, उगदान-	-सीर ३१३७ १११२११२८
कुसुमानि २०११०९	१४१३१४, कमती वि आदि	गणना ८१८९
कुहनय्यु ११६८-७१	२११-२२५	गति ८१२९, ३४११११३८-
कुहा ११६१, ७१, कुहायना	खयानुपस्सना २२१११४	३९, -कालाहारादिसम्पत्ति ८१
कुदित्त १७१	खरलोमो ७१४७ १	३ १
कुदन्तो ७१४७ १	खरिगत १११३३	गथा ७१५६१११२१५४ १
कुदागर ११६९ १	खल ४११३ १	गध-वो १७१२३६ ८
कुदारकोटि ६११४ १	खलुपञ्चामचिकङ्क २१२, तस्स	गधिको १७१२३६ १
कुपाटिकपखो ४१४७ १	समादानादि २१४३-४६	गधो १४१५६
कुसा ८१३३-८८१११४६	खालुकोण्डञ्जस्स वर्यु	गमिकमत्त २१७७ ८
कुसी ७१४७	१२१३ १, ३३	गमिकवत्त ३१६६१११६० १
कुसोहारकूपमा १३१२६ १	खारपतच्छिन्नादिकम्मकरण	गम्भीरान्याणचरियपघवेकलया ४१५४ १
कुदलिका ८१७७ १	प्यत्तो १६१२८ १	गम्भीरावमाषो १७१३०४ १
कुसुकोरजिको ११६९ १	खारुदकमहामेषो १३१५७	गरहना ११८०
कुसुण्डकगामो ३१४०	खिपनडो १७१३०८ १	गह ३१६११७१५६ १,
कुसुण्डकविहारवासिल्येयो ३१३६	खिपना ११८०	-चित्तिकारवहूलो ११४८,
कुलकोलो २३१५५ १	खिपनिसत्ति १२१८ १-१०,	
कुसुनराजा ७१२३	११४ १	

-सन्निरसयो १४।२९-३०	घोसितरस वस्तु १२।४१ †	च्छयो ३।८३-८६, घातदोष
गवेष्टि १।८२	घ	निदाना, पुग्वाचिण्यनिदाना
गवेसना १।८२	चक्रयत्ती १२।४०	३।८०†
गामघातफलोय २।५।१६ †	चक्रवाल ७।४०-४४	चागाधिमुत्तो ७।१०७†
गावो पश्यतेय्या ४।१३०	चक्रवालपन्नतो ७।४३।।१२।	चागानुस्वति ७।१०७-११४
गिरिकण्टकविहारो ४।९६	८।।१३।४८, ६१	चाटुकर्म्यता १।७५
गिरिमण्डवाहनपूजा १२।१०†	चक्रु १४।३७, ४७-४८,	चाणुरो ८।१९†
गिलान-उपहाकमच्च २।२७†,	-इन्द्रिय १६।१, -दसको	चातुर्दिसो २।३०†
-पद्यमेसजपरिवलारो १।	१७।१५६	चातुर्म्महाराजिका ७।११५†
६६, -भक्तं २।२७†, -साला	चक्रुमपुरिष्पमा २२।९-१०	॥१३।४१
८।२५	चक्रुमनसीष ४।१७†	चातुरिय ३।८८†
गेचमुत्त ७।१२३	चतुधातुववरधान ११।२७-११७	चारय १४।२२१†
गेहसिता ९।६६ †	चतुरङ्गसमन्नागत तम २०।	चिह्नलायित्वा १७।४६†
गोघातको ११।२८-३०	१०९†	चिण्यवसी ४।१३१ †
गोचरो १।४९-५१	चतुर्पङ्क्तिनी सेना ४।१०७†	चित्त १२।१३-१४, ४६।।१३।
गोणुपमा २१।९६-९७	चतुर्वेत्तारजविचारदो १।३†	११-१२।।२०।३१; -अनुप
गोसमो १।२ †	चतुसमुद्राना तैजोघातु २०।४०†	स्सना २२।३९†, -उज्जुफता,
गोत्रभू ४।७४।।१७ ८१ †	चतुसमज्जपण्य ८।४२†	-कम्मज्जता १४।१४७, -द्विति
॥२२।५।।२३।७, -जाण २२।	च'दनिका ८।१२१†,	१४।१७७, -पस्सद्धि १४।१४४,
५-१३, -घम्मा २३।७	च'दनिकानि ११।११†	-पागुज्जता १४।१४८, -मुहुवा
गोपालकगणना ८।१६२	च'दपदुमसिरे १२।४२	१४।१४६, -लहुवा १४।१४५,
गोरूप १६।५८ †	च'दपूगा १२।१२६†	-विवेको ७।६३†, -विमुद्धि
गोसीलगोवतादीनि १७।२४१†	च'दमपदल ७।४४।।१३।४६	१८।१, -सङ्खरो ८।२२९।।
घ	च'दिमसुरिया १२।१०२-१०३	१७।६१, -समाधि १६।८६†,
घराजिर ४।९६ †	च'दूपमा २१।४६	-सीष १२।१२†
घरूपमा २१।९४-९५	चभ्येय्या ९।३३	चित्तस्स उप्पादद्विभिन्नकसल्या
घान १४।३६, ५०, -इन्द्रिय	चरणसम्पदा ७।३२†	२०।२४, परिदमनाकारा १२।
१६।१, -दसको १७।१५६	चरिया छ ३।७४; -अनुकूल	२-७
घायनकिच्चं १४।११०, ११७	३।७४-१०२, तासं विनि	चित्तकारो १७।२३६†

चित्तगुणधरो ५।५, १५, ६२	चेतियद्वयो १।५६ †	जम्बु ७।४२-४३
च्छकलेक्यासी १।१०४	चेतोत्थिता ७।५९ †	जम्बुदीनयासिनो ११।७५
चित्तपाटलि ७।४३	चेतोपरियमाय १३।८ †-१२,	जम्बुदीनो ७।४४
चिचलान्ववो २०।१०९	११०-११९	जरा १६।७४-४५।१७।४८,
-विहारो ३।२०।४।३६	चादना ८।१८ †	-मरण १७।३
चित्तो गहपति १२।८५।१४।	चोरायी ६।७२ †	जल ७।४१
२७ ३	चोळकमित्वा २।२९ †	जरा ४।७४-७५; -किञ्च
चीनपट्टं ३।९९ †	छ	१४।११०, १२१
चीनर १।८५।१।१६-१८	छात्रसाधारणानि ९।१२४।	जयनानि १४।१२१
श्रुति १४।१२३-१२४	छकामावचरदेया १२।७६	जाति १६।३२-३५।१७।४८
श्रुतुपातनाय १३।७२।-१०१	छतयशकाया १६।९३ †	॥२।१३८-३६
श्रुत्तासीतिसदृशानि २०।७२†	छहतागराज्यमा २१।४३	जाम्बोद १।१३६
श्रुत्तग्रनाशविषिकसेडा	छहती मागयाना ६।३०	जालपूवसदिस ३।९७ †
१२।७४†	छपाद्वरो १५।२२ †	जिह्वा १४।४०, ५१, -इन्द्रिय
श्रुत्तममपालजातक ९।२६	छदसीस १२।२२ †	१६।१, -दसको १७।१२६-
श्रुत्तपयको १२।५६-६६	छदा १४।१५०	१५७
श्रुत्तपिण्डपातिकतिस्सपेरो	छम्मितो ३।८८ †	जीवको १२।६१, ६४
३।२२७	छवाजात ६।१५	जीवित ८।२९-२०।११।
श्रुत्तमुहत्पेरो १२।१२३	छुत्तुपेकता ४।१५७	१३८, -इन्द्रिय १४।५९।।
श्रुत्तसीरत्पेरो ५।२	छुत्तभिज्जो २३।५८ †	१६।१, -नवको १७।१५६
श्रुत्तसीहत्पेरो ६।७१ †	छातो ६।३१ †	जेटभात्त धुत्तपिण्डुत्ताय वरु
श्रुत्तमुभदा १२।७१	ज	२।२३ †
श्रुत्तसोदापत्ता १६।२७	जत्तपेधनिक १।४४ †	जोतिको गहपति १२।४०-
श्रुत्तोदरो ७।१७ †	जहसेत्तु १३।२० †	४१ †
चेतना १४।१३५	जच्चघवीठपण्डितपमा १८।३५	क
चेतियगिरि ३।१०	जज्जसुत्ताव १।१३८	कत्त २०।६८ †
चेतियज्जणवत्त ६।६० †	जटा १।२	कान ४।७६, ९२-९३, १०१
चेतियपम्बतवासी महातिस्स	जटिलको गहपति १२।४०-४१	-१०२, १०४-१०७, १११
त्पेरो १।५५	जत्ताधर १।४६ †	-११३, ११९, १५०,
१८४		

१७६, १७९, १९२, १९४,	त -	तदारम्भण १४।२२२,-किञ्च
-अस्नानि १७।९२,-अनु	तकाहस ४।३० †	१४।११०, १२२
लोम १२।४,-अनुलोमपटि-	तचो ८।६३-९६।११।५२	तम्भपणियदीयो १२।८०, ८३
लोम १२।४,-उकन्तिक १२।	तट्टिका ३।५.४ †	१२३
५,-उपेक्षा ४।१६५,-क	तथहकलयो ८।२४७	तथणस्स ३।५६ †
सिण्णकण्डिक १२।५,-पच्चयो	तथहा १६।३१, ६१।१७।४८,	तळङ्गरासी घम्मदिन्नत्येरो १२।
१७।६२,-पटिलोम १२।४,	चत्तुन्विधा ७।५.६†,-काया	८०।२०।१११-११३
-विन्मत्तको ६।५.६†।१३।	७।५.६†,-पच्चया उपादानप८	तादि १७।२२.५†;-मावावहन
१००;-विमोक्खपच्चवेकखणता	१७।२३६-२४८,-मूलका	७।७.१†
४।६.१ †	घम्मा ७।५.९†,-विचरितानि	तावतिस-देवलोको १२।१०८,
अ	छुत्तिस १६।८.६†, अडसत	-भवन ७।४४, ५.१।१२.७२
आण (उपक्किनेवो) २०।११४	७.५.६†, तस्सा लकखणा	१०९, तावतिसा ७।११.५†
आणत्तय २.१।८.३ †	दीनि १७।५.१	ताळञ्चिग्गळो १२।८.५ †
आणदस्सनविसुद्धि २.२।२-	तत्थघम्मनिहत्ताभिलापो १४।	ताळञ्चिद्द ५।२.४ †
३.१, तस्सानुभावो २.२।३.२-	२.५	ताळवेळिमग्गो २।१.६ †
१.२.८	तत्रठकपच्चथरण २।२.४ †	तिक्खम-दप्पवत्तिकालो १४।
आणुत्तरो ६।४.३ †	तत्रमज्झत्तता १.४।१.५.३	९२
आतपरिञ्जा २०।३-४।२.२।	तत्रमज्झत्तुपेक्खा ४।१.६.४	तिक्खिन्द्रियो २.३।५.५ †
१०.६	तत्रवट्टको १।६.३ †	तिण्णुकाय उपमा १.३।६.७-
आतिग्यसनादीनि ९।८.१ †	तत्रुपाया पञ्जा १.४।१.८ †	९.८
आपपटिपजो ७।९०, ९२	तथता १.७।६	तिण्हसत्तिउपमा १।१.५.७
ठ-ठ	तथागतसयाका २।२.३.१	तिरियया १.३।१.५-१.७, १.९-
ठपना १.७.१।। ८।१.८.६, १.९.८-	थतसमापत्तिसदिसो २.१।१.५.५ †	२०
२०.३	त-तवायो १.७।२.३.६ †	तिपिटकचूळनागत्येरो १.२।१.०.५
ठान-अविस्सो,-विस्सो पच्चयो	त-ठाकुलजाता पजा १.७।३.१.४†	तिपिटकचूळभयत्येरो ३।५.३-
१.७।१.१० †	तदङ्गप्पहान १।१.२।।२.२।१.१२	५.४।।१.२.८.९, १.०.१
ठानधो ८।१.५.०	-२.२.१	तिपु २.०।७.३ †
ठित्ति १।९.१।।२.१।१.० †	तदङ्गविगुत्तिप्पत्तं १.३।१.२.१	तिरिञ्चानकया ४।३.८ †
ठंठा १।८.७	तदङ्गविवेकादयो ५।८.२†	तिरिय ९।४.६

तिरो-सुद्धि, -प-वय, -पाकारं
 १२।८७, -मात्रो १२।६९,
 ८१-८६
 विलनखण्डभाहृत ४।३८ +
 विलबीजकादिसेवाला १७।७० +
 विविपनाटका १२।१०८ +
 विस्मदक्षयैरो १२।१२४
 विस्ममदाविहारो १२।८०
 वीरखपरिष्का २०।३-४।१२।
 १०७
 द्रुमकर्म ४।२० +
 तुलाधारपञ्चतो ३।५३
 तुयट चित्त समाधियवि ९।७३
 तुवटकपट्टिपदा ३।४२ +
 वृषिता ७।११५
 वलपित्तु ८।२१४ +
 तेनीयविकल्प २।२, ४, वरस
 समादानादि २।२३-२६
 तेजो १२।३६, -कसिष्यं ५।५-
 ८, -गतं १२।३६
 तेघात्रको १।२ +
 तेलकन्दरिक्कवयु १।७४ +
 तेलनाकि ३।३३, तेनमाकि
 उपमा ४।७०
 तेलूपमा १८।१६
 तेविजो २३।५८ +
 थ-इ
 थम्भो ७।५९ +
 थल्पट्टनं ४।१५ +
 १८६

थमगातो २२।७६ +
 थीर् १४।१६७; -सिनेहो ८।
 १३२ +
 युक्तकुमारिका १।४५ +
 भूनागो ३।३१ ३४
 येम्यरिमोगो १।१२५
 येरम्बन्पल ४।१३५।१२।९
 येरवादा तयो २१।१११-११६
 दक्षीतलिकं ८ १२९।
 दक्षिसय्यो ७।६७
 दहुकामतानिदानभूतप्पयाद
 लक्षर्यं १४।३७ +
 दयदकसेय १३।२० +
 दत्तकारादयो १०।४६ +
 दत्ता ८।९२।११।५१
 दम्बजातिको ६।९४ +
 दम्बूपकरणकसत्ता ४।१२ +
 दरीमुत्त ३।१०२ +
 दवो १।८९
 दसकपावत्युसमन्नागवो १।४९ +
 दसतो ९ ६५ +
 दसवलघरो १।३ +
 दससहस्रचक्रवाळदेवता १२ ७२
 दससहस्रिलोकघात १२।१०६
 दससनकिष् १४।११०, ११७
 दससनभावनाभेदतो १६।९५ +
 दससनानुत्तरिय १५।११३ +
 दहरमिक्खुवत्यु ३।३६-४२
 दव्हनेमि ८।१७ +

दव्ह्हीकम्म ४।२० +
 दानयविमगो ९।१९, -रतो
 ७।११२
 दायन्नरिमोगो १।१२७
 दारकृपमा २१।१००-१०१
 दादन्तुसमा १८।३१
 दासक्यं १४।१७४ +
 दिठदीधो यत्ता १०।६४-६५
 दिठपम्ममुलविहार ४।१२२ +
 दिठत पत्तो २१।७७ +
 दिठमन्नादीनि १४।९१ +
 दिठिप्पत्तो २१।७४ +, ७५, ७७
 दिठिगताणि ७।५९ +
 दिठिनिमुद्धि १८।१, वरसा
 भाताना १८।३-३७
 दिठेकटा किमेसा १।१४० +
 दिठे घ घग्गे १३।० +
 दिम्ब-चक्खुआण १३।१०६,
 १२४, -विहारो ७।६३ +,
 -सुधामोजन १३।३६,
 -सोतघात १३।१-७, -सोत
 आण १३।१ ६, दिम्बो
 विहारो ६।२२ +
 दियापजलाना ३।६५ +
 दिसाकाकूपमा २१।६५ +
 दिसानरया ६।४९ +, ५२, ५८
 दिसामुत्त सेनासन ३।१०१ +
 दीघमायकअभयत्यैरो १।९९
 दीघमायका ८।२२८

दीवायुका देवा १७।२७८	देवता रत्नलन्ति ६।७०	घम्म-अनुपस्यना २२।३९ †,
दीवायु ६।३१	देवदत्तो १२।१३८ †	-अभिसमयो ७।५१ †,
दीपसिल्लुमा १९।२२	देवपुत्तो १।११ †, -मारो ७।५९ †	-अनुसारी २१।७४ †, ७५,
दुकत्ते १४।१२७-१२८।१६।	देवोरोहण्य १२।७२	७८, -अनुस्सति ७।१, वस्सा
३५, ५०। १७।४८, -इन्द्रिय	देसनामुद्धि १।१२६	भावना ७।६८-८८, -उद्धच
४। १८६-१८७। १६।१,	देसमासा १४।२६-३०	विग्गहितमानस २०।१०६ †,
-निरोषो १६।६२-७४, -नि	देहनिकलेपन ८।२९, ३१	-द्वितता १७।५१ †; -घातु १५।
रोषगामिनी पटिपदा १६ ७५	दोमनस्स १४।१२७-१२८।	१७, २६, २८-३१, ३४, ३८,
-८३, -सकल्य २०।१०३। २१। १६।५१	७। ७५, वस्स	४२। १८। ११ †; -नियामता
३-५, ७; -सन्ध २०।१००,	पदान ४।१८४-१८६, १८८,	१७।५ †, -पटिसम्मिदा १४।
१३०, -समुदय १६।६१	-इन्द्रिय ४।१८६, १८८।	२३
दुस्सखस पदान ४।१८४-१८७	१६।१	घम्मसेनापति १२।७५
दुस्सखता तिस्सा १४।२२४ †	दीवारिकूपमा ८।१००	घम्मा ८।२४६
दुग्गति १३।६२-६३	दोषचरितो ३।७४, ७४,	घात २०।६८ †
दुच्चरितसङ्ग्लेसविशोधन १।	दोषो १४।१७१	घातु १७।५, -निधानदार्णे ३।
१३ †	द्विसिंसाकारा ७।२८ †	३४ †, -प्यभेदावभासनपञ्जा
दुच्चरितानि ७ ५९ †	द्वागदो १७।३०८ †	११।४२ †, -मनसिकारो ११।
दुपटिनिस्सभिगाता ३।९५ †	द्वावट्टि दिद्धिगतानि १६।१४	२७; -मनसिकारपथं ८।४१ †
दुम्भिकससमयो १२।१२३	द्विकुडुगेह २०।१०९ †	-ववत्थान ११।२७ -विनि
दुम्भोडुडानविवट्टने पञ्जा २२।	द्वेमातियत्थेयान एको ८।२४४	०।०। ६।३८; -विमङ्ग (सुत्तं)
४५ †	घ	११।२७ †, ३१, घातुयो अट्टा,
दुस्समुहापय ४ ५१ †	घजग्गपरिच्छं १३।३१ †	स १५।१७-४३
दुस्सवट्टन ४।११७	घञ्जमापकगणना ८।१९१	धुतङ्ग २।७८-७६, -कया २।
दूरे पि सन्तिके अधिदाति १२।	घनञ्जयसेट्ठी १२।४२	१; -वेवना २।८३, -सेवना
१२०	घनपालको ७।४७ †	२।८६, धुतङ्गानि २।२-९२
दूसी मारो ८।३ †	घम्मकरण १३।४३	धुतघम्मा १।८३
देवतानुस्सति ७।१, ११५-११८	घम्मकलघा पञ्च ७।७२ †	धुरमत्त २।२७ †
देवता पुष्पफलपञ्जीविनियो १३।	॥१४।२१९ †	धूमसिलो ७।४७ †
३२	घम्मगुत्ता १२।३९	धूमायना ५।३० †

धेनुवत्यु ९।७२

न

नखा ८।६१।११।५०

नगरपरिक्रम्या १।९६ †

नगररुमा १८।२८

नार्ति १७।१५४ †

नस्थिकवादो १७।२३ †

नस्थिपञ्चयो १७।९८

नस्तकानि १।६८ †

नदकोवादमुच २।११३ †

नदमाख्यो २।८३ †

नन्दो २।१६६ †

नन्दोपनदनागराजदमन ४।
१३३।११।१०६-११६

न पापक मुपिनं परसति ९।६२

नमनडो १७।२०८ †

नयविपस्सना २।०२, २१

नयो १।७

नवचन्द्र आरम्भण १७।१३४ †

नहुत्तानि ७।४१ †

नदेष्ट (रूप) १४।७२ †

नळकलापित्रपमा १८।२

नागराजपमा २।१४६

नागलतादन्तकट्ट ११।७२

नान्तसम्भ्या १०।२०-२१

नान्तनयो १७।३१।१।२०।१०२

नानाकिलौसविद्वसन २३।२

नानाबद्धअविकोपन २१।३५-

३६

१८८

नामं १७।४८, चतुर्विध ७।

५४, -कायो ४।१७५ †, -रूप

१७।१८७-२०१, -रूपपञ्चया

सव्यतनपद १७।२०३-

२१६, -रूपपरिच्छेदो २१।२,

-रूपवयस्थान १८।३७,

नामरस लक्षणादीनि १७।

५१, नामरूप एकविधादि

१७।५५ †

नावूपमा २।१९६

नास्य अग्नि वा त्रिष वा सत्य

वा क्वमति ९।७१

नाटकपटिपदा ३।४२ †

निकन्ति (उपकिलेष्ठो) २०।

१२२, -भय ११।३ †

नियमन ७।६६ †

नियगो ४।४९ †

निसम्मगावी त्रिय १४।१३४ †

निसम्मगावूपमा ११।३ †

निदान ७।६६ †

निधगा १।२४ †

नियको १।७

निष्पेयिकता १।६४, ८१

निष्पोथता ८।१५ †

नि-वृत्ति २१।३८-३९

नि-वान १६।६४-७४।८।२४७

निबिदा १।३६ †, -अनुपस्स

नाश्याय २१।४३

निमि ८।१७ †

निमित्तं १।७७, ८३ †, ११।१।

१६।२६ †।२।१।१० †, ३४,

३८।२।७९ †, -कम्म १।

७७, निमित्त गहेत्वा ३।

१३९, -गाही १।५४

निम्मानाति ७।११५

निमित्तबुद्धो १२।७२

नियकज्जर्त्त ४।१४१

नियतमिच्छादिद्विका ५।४१ †

नियता घेदना १४।२०५ †

नियतावत्थुकानि १७।१३२ †

नियति १७।११७ †

निय्यामरूपमा ४।७० †

निय्यातकवगो २।५६ †

निरयो १३।६२-९३

निरामिष्ठसन्निधिता २।४५ †

निरामिष्ठसलाका २।२७ †

निरत्ति ७।७२ †, -पठिसम्मिदा

१४।२५, -नवव्यय ७।५८ †

निरोध-सच्च २०।१००, -समा

पत्ति २१।१६-५२

निरोधे अग्रियुत्तला २१।२२

निरोधो ८।२४७

निसदपोतो ८।६७ †

निस्सय-अनुरूपपटिपत्ति २।

२१ †, -गहय १२।९१ †,

-पञ्चयो १७।७६

निस्सरणविमुत्तियत्त ११।१२ †

नीलकमिण्य ५।१२-१४

नीवरणादिपद्यनीकधमः समुदा	गहो २०१५, -सन्निस्सितवील	८-३१, कथ भावेतथा १४१
चारसहस्रता ३११५ +	११२५, ४२, ८५-६७, १२३-	३२, -इन्द्रिय १६।१
नीवरणानि ४। ८६-८७॥७।	१२६	पञ्चान्याकरण १६-७
५९१॥२१५७ +	पद्यया (चीवरदयो) ११११-	पटिकम आहरित्वा २।२८१
नेवत्तम्मवित्तफादयो १६।८६ +	११३, ११६, चतुषीणति	पटिककमो २०।६१ +
नेमित्तिकता १।६३	१७।६६	पटिककूलमनसिकारपण्य ८।४२१
नेमिधरो पञ्चतो ७।४२	पद्ययो १७।४४, ६८	पटिधं ९।१४, ३६, ९६ +
नेवसञ्जानासञ्जायतन १०।	पञ्चवेक्कण पद्ययान १।१२४	-सञ्जा १०।१६-१९
४०-५५	-सुद्धि १।२६, पञ्चवेक्क	पटिघातो १।८६
नेसज्जिकङ्ग २।२, १०, तस्स	णानि २२।२०-२१	पटिघसमुप्यत्ता घम्मा १।७।३-
समादानादिः २।७३-७५	पञ्चुप्यन्न तिविध १३।१११-	५।१०।१०१
नारू ८।९९-१००॥११५४	११४, ११६	पटिघसमुप्यादो १।७।२-५, ८
प	पञ्चेकबोधि ७।७० +	२०, २५, २८-५७
पकट्टो ७।८१ +	पञ्चेकबुद्धा १।१३१॥१३।१५	पटिष्णा २।२२।॥१७।६७।
पकतिवादिजो १६।६१ +	-१७, १६-२०	पटिनिरसगानुपससो ८।२३६
पकतिसावका १३।१५-१७	पञ्छाजातपञ्चयो १७।८६	पटिपदाआणुदस्सनविसुद्धि २।१।
पकतूपनिरसयो १७।८४	पञ्चिमा जनता २।२१ +	१-१३६
पकासन ७।७२ +	पञ्च-अङ्गिक तुरिय ४।१०७।,	पटिपदाविसुद्धि भानस्स ४।
पकट्टितउदकं १३।४ +	-कल-घविदू १३।१०२,	११४-११५
पक्खिक २।२७ +	-निकायमगदला ३।५३।,	पटिपसद्धदरथ २३।१५ +
पक्खिलसकुणो १२।९८-९९	-वस्सिको ३।३१+; -बोकार	पटिपसद्धिविसुत्तिप्यत्त १३।१२१
पवर्त्तो १४।५३।	मयो १७।१२६ +	पटिपससना ८।१८९
पयाहो ४।४९।२०।११६	पञ्चकम्भन ४।१९८-२०२	पटिभागनिमित्त ४।३१, ३४
पहुत्तोपमा ८।१९९	पञ्चपाइधविहायनिहो २३।५६ +	पटिभानपटिसम्मिदा १४।२६
पद्यत्त वेदित्तवो विञ्जुहि ७।८५	पञ्चसत्ति ७।७२+, परमरिपया	पटिलामभूमि ४।३२
पद्यत्तरण ११।७ +	२०।७२ +	पटिलीनचरो २१।११० +
पद्यनीक २१।१२० +	पञ्जा का १।४।२, केनट्टेन १।४।	पटिलोमपटिघसमुप्यादो २०।
पद्यय-आकार १७।२५+; -पटि	३-६, कानरसा लकवणया	१०१
सेवनसङ्घातं १।७१ + -परि	दीणि १।४।७, कतिविधा १।४।	पटिसद्धानुपससना २२।१२०,

-आद्ये २१।४७-५२	पदेशविहारमुच १७।६ ।	परिषगोद्याभिभवर्न ४।७४ ।
पटिषुशा विपसना २१।२०	पयां ८।२०३	परिषा घम्मा १७।५३ ।
पटिषुयाये ३।६०।।।७।२०६	पपनी ४।१८ ।	परिषारम्भपलिको ११।१०४-
पटिषुयि १४।११०-११३	परया ७।५९ ।	१०५ ।
।।२१।३८-३९,-विचं ८।	पपास ८।१७।।११।६३	परदेया १६।४९,५३।।७।१८
१०।-मय ११।३१	पपञ्जयेवणा ३।४६ ।	परिपुञ्जकता ४।५४ ।
पटिषुगियमो यीसठि १७।१३४	पन्नेतेव्या गावी ४।१२० ।	परिपुञ्जा ८।१८।।१४।२८-
-१५५	पमायिता १८।३६ ।	३०
पटिषुमिमा चतरसो १४।१२-	पमुण ४।१३ ।	परिपूरकारी १।१४ ।
२७,-पमेदप्यतो २३।५८ ।	पपञ्जायि ७।११२	परिपुञ्जकपम्मा ४।१२६
पटुपसा १७।९८।	पयोपो ८।२०३	परिमपटं कया २३।३६ ।
पठमसमन्नाहारो ३।१५ ।	परनिमित्ततरसवत्तिनो ७।११५	परिमपटमाणादि १३।१०३ ।
पणीत-अधिमुत्तिको ८।७७।,	परविहितमसिकता १।८१	परिमोगा चत्ताये १।१२५
-भोजन ४।६०।,-वरयुक्ता	परमयविमुद्धि ७।१२३ ।	परिमोज्जीयं ४।३ ।
वेदना १४।२०८।	परमद्विट्ठपम्मनि-वार्न २१।४२।	परिमद्विट्ठमहाभूतो ६।४३ ।
परयुक्कम्बलसिलातल १२।७७	परस्सहारी १।१०१ ।	परियत्ति १४।२८
परयत्तिघमो ४।२६ ।	परामट्टो २२।७९ ।	परियत्तपरिसुद्धिणी १।१३१-
परयत्तट २।५७ ।	परामोतो २२।५८	१३२
परिदिहा ८।२६ ।	परिकया १।७९,११४	परियुट्टा १।१३ ।
पठोक्किमुल १०।११।	परिकम्म ४।७५।।२१।१२९-	परियेद्धिमुद्धि १।२६
पत्तविधिक्कन्न २।२,७, तस्स	१३०	परियेसना १।८२
समादानादि २।३९-४२	परिग्गहितमिय्यानसति ८।१६ ।	परियोदयेति १।४६ ।
पत्तमकलनतेलूपमा १०।५१	परिग्गहितसद्धारो ६।४३ ।	उत्तियेयं ३।६० ।
पच्चवट्टन ४।१२७ ।	परिच्छिन्नाकासकसिय ५।२४-	परिसहनट्टो १।६५ ।
पयनीयं ४।१० ।	२६	परिसा चतरसो ४।९५ ।
पयवीकसिय ३।१०५।।४।२२-	परिञ्जा तिविचा २२।१०५	परिरसयो १।६५।।२।३१ ।
२६, भान ४।७९,११९	परिञ्जाता ख-चा २२।८३ ।	पलं १०।६०।
पदक्खिण्यगाहिता ८।४९ ।	परिञ्जेय्या घम्मा ७।२६ ।	पल्लोको दोसविधो ३।२९।-५६
पदीपूपमा २२।९२-९४	परिणायकपरिग्गहितो १७।३०३।	पल्लोकिनो २१।२१ ।
१९०		

पल्लङ्गेन कमति]

पदसूचि

[पुण्यवलिक्वासी

पल्लङ्गेन कमति १२।९८-९९

पल्लङ्गो ८।१६०

पवत्त १६।२६१॥२११० †,

३४, ३८।२२।७९†

पवत्तपन्नभोजनो १३।६८ †

पवारणा, पवारितो २।४४ †

पवारत्वा २।४३ †

पविवेको २।१ †

पवेण्णियालको ३।६४ †

पसादनीय-वत्थूनि १४, १४७†,

-सुचन्ता ४।५६ †

पसादनीयानि ठानानि ३।६५†

पसादो १२।१३५१॥१४।४२,

४५

पमुक्कलिकङ्ग २।२, ४, तस्स

समादानादि २।१४-२२

पसूतिघर ८।२५

पस्सद्धकाया ४।६० †

पस्सद्धि दुविधा ४।९९, उप

क्किल्लो २०।१२६

पस्सम्भय कायसङ्कार ८।१७५-

१८५, चित्तसङ्कार ८।२२९

पस्ससन्तो नवदि आकारेदि ८।

१६७-१६८

पस्ससुत्त १।९४ †

पस्सावदोणिका ८।२५

पस्सावो ८।१६४।११।३७

पहातन्वा घम्मा ८।१६ †

पहानं तिविध २२।११०,

-परिञ्जा २०।३-४।२२।

१०८

पळासो ७।५६ †

पाचीनत्तण्डराजि ३।११, ३३

पाटलिपुत्तं ६।६४।१२।१२३

पाटिपदिक २।२७ †

पाटिपुगलिकनयो १३।११ †

पाटिभोगो १७।१७४

पापकम्मनिमित्त १७।१३६†

पाटिहारिय १२।८४-८६

पातिमोनखसंबरो १।९८,

-सयुतो १।४२-४३,

-सील १।४२-५२

पादकज्जान १२।१२०।१३।

२३, २५-२६, ९८,-आर

म्भय १२।१३१,-चित्त १२।

५८

पानीय ४।३ †

पापणिकानि १।६८

पापना १।८१

पारमियो दस ९।१२४ †

पारिञ्छत्तको ७।४३

पारिभत्थवा १।७६

पारिमूद्धि ८।१८९,-उपेक्खा

४।१६६

पारिहारिय-कम्मठान ३।५७,

६०,-पञ्जा १।७ †

पासादत्तलूपमा १०।६०

पाहुनेय्यो ७।९६

पिञ्जलकुण्ठपं ८।१३७†

पिडपटो २।६१ †

पिण्डपातो १।८६

पियटपातिकङ्ग २।२, ५, तस्स

समादानादि २।२७-३०

पियिट्ठकम्मस १२।११ †

पिच्च ८।२२७।११।६९

पिपासविनयो ८।२४७

पिपासूपमा २१।१०४

पियकरमाता १२।३९ †

पियविष्णयोगो १६।५५

पिषाचभीरुको १०।४ †

पिसोदरादि ७।५८ †

पिहक ८।१६१।११।६२

पीणित २०।६८ †

पीतकस्सिया ५।१५-१६

पीति पञ्चविधा ४।६४-९८

उपक्किल्लो २०।११५,-पटि

सवेदी ८।२२६-२२८,-सुख

४।९४-१०१

पीतिया च विरागा ४।१५४-१५५

पुगालदोसा ६।३ †-७

पुञ्जकरियवत्थु ६।२२†, का

मावचर-१७।१०२ (अति

रित्तक दट्ठवं)

पुञ्जामिसङ्कारो १७।६०, १७७

-१७९, १८२

पुण्यवलिक्वासी महातिस्सत्थेरो

४।९५

पुण्यो दासो ११४२	पुण्यवद्वन्द्वं ४ २७ १	बाहुलिकपिण्डपातिषा १४३१
पुत्रगिद्धिनी इत्यि २११००	पेटक ४८६ १	बाहुसच १४१६-३०
पुत्रमसूपमा १६२ १११३ १	पेय्यालं ११४० ११२०१२०,	विभियारो ७२३
पुनरुभवाग्निनिवृत्ताधर्मता २८८	-पाळि १११८	विलङ्ग ११७ १
८८ १	पोन्नरसाति ७४७ १	थीमन्धुं ६१६ १
पुण्यच्छुद्धो ६८७ १	पोयुज्जिका इद्धि ३४६	मुदो ७४२, मुदा १३१५-
पुण्य-निमित्तानि पञ्च १७१	पोषाणा ४१२५॥७४३,५३॥	१६, १८-२०,-अनुस्यति
२७८ १,-योगो १४१८-	१४४५ प्रादिमु	७१-६७,-कन्वच १३३०-
३१,-सन्धा १४५५,-हेतु	फ-अ	३१,-धम्मा अट्टारस ६१२४१
सम्पन्नो १२१२ १	फलं ४१९, अरिय-२३३-५,	मुदरविल्लतथरवत्यु ४१२३५
पुण्यविदेह ७४४	-समापत्ति २३३,५-१५,	पेय्यकजा २२३८१,-उपेक्वा
पुण्येनिवासानुस्यतिआण १३	-इक्लो २४६ १	४१५९,-कोसल ८७३,
१३ १-७१,१२०-१२३	परसो १४१३५॥१७४८,५१,	७८
पुण्यो ८१२९॥११७१	२२१,-आहागो १११-३,	वाधि-पक्षिलया धम्मा २२३३-
पुरिष्ठ-इन्द्रिय १४५८॥१६१	-पञ्चथा वेदनापद १७,२२८-	४३,-सत्तभूतो भगवा १३१
१,-उपमा १९१२॥१४६,	२२२,-पञ्चमका १८३३ १	५४,-सत्ता ३१२८,बोधियो
-दम्मासारथि ७४७-४८,	फासुविहारो १६४	३१२८ १
-निमित्तादि १४५८,-पुण्यला	फुट्ट व सञ्चिक्लो २१७७ १	बोधियस्य ६१६० १
७६३,-माथा १३५९,-मदा	फुसन्निच्च १४११०,११७	व्यञ्जन ७७२ १
८२४७ १,-सुगानि ७९३,	फुसना ८१८९,१९८-२०३	व्याधि ८२९, ३१
-लिङ्ग १४५८ १	फुसमिता १२३६	मस-उत्तमो ६१६१,-कायिक
पुरजातपञ्चया १७८५	फेणुद्देहक ११५७१॥११ २४१	७११५१,-निमत्तनिकमुत्त
पुण्यक ६१९, तस्य भावना	फोट्टम्पचय १४७६ १	१२१८४,-मारिज्जा १२१८६
६१७७	वकुलथेरवत्यु १२१७ १	-लोको १२१७१ ८०,११९,
पूति-सक ३१७७ १,-पजा इत्यि	वदालता १०१४६ १	१३६॥१३७, २२-३४,४३
२१३११ १,-मुखा सणो १११	वज्रदेवो ८१६ १	५७,-विहारो ७६३१,-वि,
१०२ १,-मुत्त १६८ १,	वलानि पञ्च २२३७ १	हाय ९११, ६७, १०५-१०६
-लता १६९ १,-इरीटकी	बहुधा वि हुत्वा १२६८	-विहाक्येक्वा ४१५८, मक्का
११११ १	बहुपेय्याला तन्ति ११४० १	१९१२०, तद्व्यति ७२३
१९२		

मगवा ७।५३-६४	मिषकवृषमा १९।२	१०।५४;-पचयो १७।९३,
मगा, मगा अर्वाधि ७।५६ †	मिषमुकालकुमुदनाठकलापा ११।	-महाचरिय ७।७१ †,-सघ
मज्ञानुस्सगा २१।११-२८	७३ †	२०।१००,१३०
मनी ७।५६ †	भीमसेनो ८।१६ †	मगा अगतपुष्पपुरियमा २३।
मचवट्टनं ४।१२७ †	मुजिस्सानि धीनानि ७।१०४	४५-४७
मस्त ४।१२१ †	मुचवमितको १।९३ †	मगामगनाथदस्सनविमुद्धि २०।
मदियो १२।११०	मुम्मट्टकविमानानि १३।६१	१-१३०
मयत्तुपडाननाथ २।१२६-३४	मुम्मदेवता १३।६५	मञ्जुपातो ७।५६ †
मरियाण उपमा ११।६२ †	मुचम्मत्तौ २२।१८ †	मच्छ-उपमा २१।४६,-तिर्प
मरु १४।११०,११४	भूतनर्कं १७।११० †	२१।४६ †;-गाहकपुरिस्समा
मथो १६।९२।।१७।५८,५१,	भूतपालो १२।२६,२६	२१।४९-५०
२५०-२६८,-चका १७।	भूमिन्पट्टको १३।४९ †	मच्छुरिय ४।१७३, मच्छुरि
२७३-३१४,-पचया जाति	भूमिया भूमिलदस्स च नानत्त	यानि पञ्च २२।५२ †
आदि २७०-२७२	२२।८२-८८	मविष्कमा (धम्मा) १७।५१ †,
मस्सवहुलता ३।९५ †	भूरिदत्तो नागयजा ९।३२	-इन्द्रियो २३।५५ †;
माकुटिकमाकुटिको १।६९ †	भेरिउपमा १८।३३	-पण्यासको ३।५१ †,
माकुटिका, माकुटियं १।७१	भेषजसमुद्धितो रोगो ४।४७ †	-भाणका ८।२१८
भागवता ७।५६ †	भोजनघालावत्त ६।६० †	मज्झिममायकरेवत्तयेरो ३।५१
भारुवमा १६।८७ †	भोजपुत्ता ९।३४	मयिं ष विष्क २१।२४ †
भावो १८।१३ †,-दसका १७।	म	मयहनं १।८६,-विधानूपमा
१५६	मकषा १।८७	१६।२२
भावना द्वे २०।१२८,-गया	मकटकमुत्त ४।६९ †	मयडलमालो १०।३५ †
पञ्चा १४।१४ †	मकटालेपो १४।६२ †	मयट्टक-उपमा २१।४६,
भावितत्ता ७।६५ †	मकलो ७।५९ †	-कण्टको २२।८८;
भावतवशा घम्मा ७।२६ †	मग्गो १।५-६, मग्गा चत्तारो	-देवपुत्तो ७।५१
मिक्खु १।४३	२२।२,-अज्ञानि सत्त २१।	मत्तस्स समापन्नस्स को वित्तेवो
मिच्चियुद्ध ६।६ †	११३ †, अट्ट २१।३८, छादव	२३।५१
मिज्ज-आजीवो ६।३६ †,-वद	१७।९३ †-आरम्मणत्तिको	मत्तपुत्त ८।१२६।।११।६८
निका १७।१९६ †	१३।१०४-१०५,-उदकुपमा	मदो १।८९,-निग्गमदो ८।

२४७	१७।१६०†, -गोक्षभाव ४।	१०३, -मत्तिका ११।५३†,
मधुकरूपमा ४।६७	७४†	-महिनदस्येरो १२।८३,
मनसिक्कारो १४।१५२	महघ १०।४६†	-मातिक हाहूनकूपमा २२।
मनिद्रिय १६।१	मदिवसो २।५७†	६†, -माया ७।५५, -मित्त-
मनुस्वान पियो होति ९।६३	महा-अनुब्धयेरो १२।१२८;	त्येरो १।१०९, -माग्लानत्येरो
मनो-घातु १४।१०७†, ११८,	-अपदेहा चत्तारो १७।२५†,	१।११७, ११९, १२१ ४।१३३
-घातुसमझी १०।२०†	-कवि ९।९१, -कधानो ७।	१।२२।७४-७६, १०५, १०७
-मया इदि १२।१३७ १३८,	१२४, -कल्पिनो १२।८२।	१११-११७, १२२, १२७,
-रम श्रायतन १५।५†,	-कप्या १३।५५, -कसियां ३।	-यजा ७।४२, -कखलूममा २२।
-विष्णुश्रायाघातु १४।११६-	१०१†, -कसपत्तयेरो ११।	८७-८८, -कखलुब्धेदकूपमा
१२०, -सन्धेयतना ११ १-३†;	१२६।।१३।१०७, -चेतिय ३।	१३।२७ -रोहण्युत्तयेरो ४।
-समाचारो ९।१९	३४।।४।९५, -जह्ममगो १३।	१३५।।१२।६, -वट्टनिअटवी
मन्तोदकूपमा १९।२१	२०†, -विस्सयेरो कल्याण	१।९९† -चिरसना अट्टारस
मरणं ८।१-४।।१६।४६-४७	गामे २२।८९†, चिरगुम्य	२०।९०-९२; -विहारवासी
॥१७।४८, -अनुस्सति ७।१,	वासी १।१३३, चेतियपव्यत	१।४†, -सकटमगो १३।
-सति ८।१-४१	घासी १।५५, -घम्मरक्खित्तयेरो	२०†, -सह भोगो ४।१३†
मरियादाचारित्त १।४१†	३।५३, -घातुनिघान १३।	-सत्तरक्खित्तयेरो १।१३५,
मरीचिका २१।१७	१०७†, -नागत्येखत्थु २३।	-सत्तिपट्टान ११।२७†-२९,
महत्त्वपातो १७।६३†	३६, -नामो ७।११६, १२६	-सत्ता ९।१२४, -समुदा १२।
महू १०।७२†	॥२२।२१†, -नाममुत्त ७।	१२३।।१३।३४। -सम्मवो ८।
मलयनासिरेवत्तयेरा ३।५१	१२२, -निरया अट्ट ९।२०†,	१७†।।१३।५४†, -सय सत्त
मला (मलानि) ७।५९।।१२।	-पयको १२।६०-६१,	२१।४३†, -सावका १३।
६१†	-परिवारा पच्चया ३।४३†,	१५-१७, १७, १६-२०,
मल्लकत्थेरो ४।२३	-पनारण्यपुयणमासी १२।७५,	-सुदसखो ८।१७†, -हरिय
मर्ष ८।६७-९८।।११।५३	-पुञ्जा पञ्च १२। ४२,	पदूमं ११।२७†, ३१
मसारागल्ल २०।७३†	-पुरिसजातिको ९।१३†;	महेसकलो १।६६†
महकमुत्त १२।८४-८५	-पुरिसलकल्लणानि ८।२३†	महेधि (भगवा) १३।१०४
महग्गल ९।४८, महग्गला १७।	-बोधि १२।१२४, -त्रहा	महोदरो ७।४७†
५३†, -अच्छत्तारम्मण्युत्ति	१२।७६, -भूतानि ११।९६-	मागदिओ १२।३४
१९४		

मातिका द्वे ३।३१ ॥६।६७†	मुदिन्द्रियो २३।५५ †	यस्मिं ह्नुत् न लभति १६।५६
-धरा ४।१९ †	मुद्रप्पसन्नो ४।४७ †	यसस्व वत्थु १२।८२ †
मातृपोषकजातक ९।३५ †	मूल-कम्मद्वान ६।२३१॥२०।	यान्चयोगो ७।११२
मातमदो ८।२४७ †	१०७,-समाधि ६।११६	यात्रा १।६४
माया ३।६५ †	मूसिकन्धिज १।८३ †	यानमुख १०।११ †
माय पञ्च ७।५९ †	मेघहरो गहपति १२।४०-४२	यानोक्ता ९।३७ †
मालागच्छं ५।१२ †	मत्ता ६।१-७६,९२-९३,६७	यापना १।९१
मालो १।६९ †	-९८,१०८-१०९, ११९-	याप्यरोगी १।६४ †
मिच्छता अह ७।५६, दस च	१२०	यामा ७।११५
२२।५० †,-श्रनियता १७।	मेत्तेच्यो भगवा १३।१२७ †	युगधरो पत्नतो ७।४२॥१२।
५३ †-नियता १७।५३ †	मेथूनसयोगा १ १४४-१५१	७२, १२१
मिच्छा-आजीवो १।४४,८४,	मेदा ८।३३२॥११।७४	युगमत्त-दसो १।१०८ †,
-आजीविरिदि १४।१३३,	मोरपरित्त १३।३१ †	-दस्सावी १।५० †
१५५,-दिद्वि १४।१६४,	मोहो १४।१६१,१६३,-चरितो	सुत्ति १२।११७ †
-मयो २२।१४ †	३।७४,७७	सुधिद्विजो ८।१९ †
मिद १४।१६७,-सुत्त १।९४†	य	वेवापनका ४।१६४ †
मुखवयणो पसीदति ६।७४	यकन ८।११४॥११।६०	योगविहितानि १४।१४ †
मुखसम्भावितो १।६९†	यकित्तनीउपमा २।१९८-९९	योगा चत्तारो ७।५९१॥२२।५६†
मुग्गमुप्यता १।७५	यञ्जामरतपादयो १७।६२ †	योनियो चतस्सो ८।२४७।।
मुच्चित्तुकम्पताआण २१।४४	यथाक्म्मूपगजाण १३।१०३,	१७।१५३-१५४
-४६	१२१-१२२,१२८-१२९	र
मुञ्जपन्वचभूता पजा १७।३१४†	यथाभत निकिलत्तो एय निरये	रक्खित्तयेरो (सुद्ध-) ४।१३५।।
मुट्टिउपमा १८।२८	१३।९० †	१२।६
मुट्टिकमल्ला १।८६	यथाभूतआणदस्सने २२।११६	रज्जमकिलतो आहारो ११।१७†
मुत्त ८।१३८॥११।८०	यथासयतिकङ्ग २।१, १०	रट्टपालो १२।११०
मुत्तचागो ७।११२,-चागता	तस्स समादानादि २।६६-७१	रत्तनसुत्त १३।३१ †
३।९५ †	यमकपाट्टिहारिय ४।१३२†॥	रत्ति २३।५९ †
मुदिता ९।१,८४-८७,९२,	१२।७२, ७४, ८४	रत्ति घूयापना ३।९५ †
९५,६७,१००,११६,१२२	यमकसुत्त १४।२२३ †	रथविनातपटिपदा ३।४२ †

रथूपमा]

त्रिसुद्धिमग-

[वग्गुनि-

रथूपमा १८२१, २८
 रथूपपणे ८११८ +
 रथूपपनी १३४३-४४
 रथो १४५७
 रथुवरितो ३१७४-७५
 रथुगह १२१२६
 रथुजा १३१५४ +
 रथुपपथिक्कुपुधुपगा २११३०
 रथुलो १२१११०,-आयादं
 मुर्त्त १२१२७, ३१
 रथुल-उपमा १८२२,
 -पाथिका ४२६१;-भूल
 गतो ८१२५९,-मूलिकस
 २११, ६, तख समादा
 नादि २१५६-५८
 रथुपन-अडो १७३०८१,
 -सकलय १२१६६१॥१४
 ३४ +
 रथुपतो १११३८
 रथुप, भूतरूप १४१३५, उपा
 दायरूप १४१३६-७१, उधन
 रूप ७२-७९, १८६-१९६
 लकलयरूप १४१८०,-आय
 वन १४१५४॥१५११-२
 -नखधो १४१३४-८०
 -घात १५१२७, १६, २६,
 -अग्ना १०११२-१५,
 -सचकवसेन सम्मसन २०१
 ४६-७५
 १९६

रुपाभिनन्दना १६१६३ +
 रुपाभिषागरहभूतप्यवाद
 लकलय चकपु १४१३७ +
 रुपिनका १७१५६
 रोदयो (जनपदा) १११६१-३७
 रु
 लकलय ११२०, ८२१॥११४॥
 १४७, १५७, १५७, १५७, १५७,
 -रथिपेयो ४१५८१
 लकयो (लकयो) ४१७० +
 लकी ३१५४ +
 लतावदुर्न ४११२७ +
 लपना ११६२, ७१
 लथिका ८११७३॥११७६
 लहु २१११०१
 लामो ३१४३,-सकारसिन्धीक
 सन्निवितो ११६६
 लामेन-लाम निजिगिसनवा
 ११६५
 लिङ्गविसभागे ११४१
 लूत्यपुग्गला ४१५६ +
 लेहडु ११७८
 लेय ११६६ +
 लोको ७१३६ + -४५॥६१५७,
 -अडो १७३०८१, -अन्त
 रियनिरया ७१४४,-आमिष
 २११४१ +,-अग्ना अट्ट ७
 ३८१॥२०११६१॥२२१५१ +
 -घात ७१४३-४४,-नितोयो

७१३६१,-नितोयगामिनी पति
 पदा ७१३६१-पकति १६१
 १४१ +,-पालका अग्ना १४१
 १४२ +,-अग्ना देवा १३१
 ३४,-विदु ७१३६-४५
 लोकिका-अग्निग्ना १२११,
 अग्ना २३१२ +
 लकियं आय २०१२०,
 -परिग्ना २०११,-लोकुत्त
 रानि अघानि १६११०२ +
 लोकुत्तरी लोम १११२१,
 -अग्ना २३१२१,
 -अग्ना ८१४०१,-अग्ना
 ७१६८ +
 लोममरुत्तकापा ११७८
 लापो ३१२१
 लोमो १४१२६१-१६२
 लोमा ८१६०१॥११४९
 लोद २०१७३१,-आगदो ३१
 ३४
 लोहित ८१३०१॥११७२,
 -अग्नि ५१२७-१८
 लोहितक ६१२, ७६
 लोहितज २०१७३१
 ल
 लक ८१११०१११५८
 लकलियेरवसु ४१५५ +
 लग्गुलि-उपमा २११६१-९२,
 -कलो २१५६ +

वङ्गीसत्येरो १।१०३	वलिहारकूपमा १७।२८-३२	विचनखणो २३।५९ †
वचनावयवा पञ्च १७।६७ †	ववत्यापितनामरूपो ६।४३ †	विचारको २।२३ †
वची-दुष्चरितविरति १४।१३३, १५५,-विञ्जति १४।६२, -सङ्क्षारो १७।६१,-समाचारो ९।१८,-सुचरितानि १६। ८६ †	वसवत्तिवादो १७।२२ †	विचारो ४।८८-६२
वधकुटी ८।२५	वसानुरक्त्वको ३।६४†	विचिकिच्छा ३।९५।।१९।६
वज्रभागी १७।३९-४०	वसा ८।१३४।।११।७६	विचिद्ब्रह्म ६।१,४, तस्व भावना ६७२
वदनावळी ८।१०४ †	वसियो पञ्च ४।१३१-१३६।। १३।२७	विजटितजटो २३।५८
वदामिस २१।४१ †	वसुधरा ७।४१	विजा १।६ †, ११।।७।३०†, -चरणसम्पन्नो ७।३०-३२, -धरा १२।४३,-सम्पदा ७। ३२ †
वदुपच्छेदो ८।२४७	वसुधरा २।१९ †	विज्ञाय (विज्ञायवल्ग्वो)
वदणकसिणानि ३।२२१ †	वसुधरा २।१९ †	१४।८२-१२४।।१७।४८, ५१, एकविधादिक १७।५४†
वर्त्त ३।३१ †	वातो १।८७।।७।४१, याता ११।३७	छन्विध १७।१२०, मिस्व अमिस्व १७।१४८-१५०, अकुसल १४।८९-९३, अन्याकत १४।९४-१२१, अरूपावचर १४।८७,१०४, पामावचरकुसल १४।८३- ८८, किरिय १४।१०६-१०६, रूपावचर १४।८६,१०३,समाव अमाय १७।१५०,-आहारो ११।१-३,-वाया छ ७।२८, -द्वितियो सत् ७।३८†, -पचया नामरूपपद १७।१८६ -२०२
वत्तकालकगामो ४।६६	वायो ११।३७,-कसिणं ५।९ -११,-गत ११।१७	विज्ञाय (विज्ञायवल्ग्वो)
वत्तनिषेनासन १३।१०७	वारमत्त २।२७ †	१४।८२-१२४।।१७।४८, ५१, एकविधादिक १७।५४†
वत्तपटिपत्ति ३।६६ †	वालखड्डुपको हृत्यो ४।९१ †	छन्विध १७।१२०, मिस्व अमिस्व १७।१४८-१५०, अकुसल १४।८९-९३, अन्याकत १४।९४-१२१, अरूपावचर १४।८७,१०४, पामावचरकुसल १४।८३- ८८, किरिय १४।१०६-१०६, रूपावचर १४।८६,१०३,समाव अमाय १७।१५०,-आहारो ११।१-३,-वाया छ ७।२८, -द्वितियो सत् ७।३८†, -पचया नामरूपपद १७।१८६ -२०२
वत्तमुत्त १२।९९ †	वालखेवी ४।१२०	विज्ञाय (विज्ञायवल्ग्वो)
वत्यु १।३६†,-कता ६।३७ †	वासितवासनो ६।४३ †	१४।८२-१२४।।१७।४८, ५१, एकविधादिक १७।५४†
-दसको १७।१५१, १५६- १५७,-विजाचरियो ८।१५६, -वीतिक्रमो १।३९†,-सङ्क- मन २।१२०, वत्युनि अजम्भ सिक्काद्वियानि ४।४३ †	वासुदेवो ८।१९ †	छन्विध १७।१२०, मिस्व अमिस्व १७।१४८-१५०, अकुसल १४।८९-९३, अन्याकत १४।९४-१२१, अरूपावचर १४।८७,१०४, पामावचरकुसल १४।८३- ८८, किरिय १४।१०६-१०६, रूपावचर १४।८६,१०३,समाव अमाय १७।१५०,-आहारो ११।१-३,-वाया छ ७।२८, -द्वितियो सत् ७।३८†, -पचया नामरूपपद १७।१८६ -२०२
वनमुक्कडुपमा २१।४६	विकूल ४।१२६ †	विज्ञाय (विज्ञायवल्ग्वो)
वन्तलोकामि २३।१५ †	विकोपिता २१।४ †	१४।८२-१२४।।१७।४८, ५१, एकविधादिक १७।५४†
वग्मना १।८०	विकलम्भन-प्यहानं १।१२।। २२।१११,-विमुत्तिपत्त १३। १२ †	छन्विध १७।१२०, मिस्व अमिस्व १७।१४८-१५०, अकुसल १४।८९-९३, अन्याकत १४।९४-१२१, अरूपावचर १४।८७,१०४, पामावचरकुसल १४।८३- ८८, किरिय १४।१०६-१०६, रूपावचर १४।८६,१०३,समाव अमाय १७।१५०,-आहारो ११।१-३,-वाया छ ७।२८, -द्वितियो सत् ७।३८†, -पचया नामरूपपद १७।१८६ -२०२
वयाद्रुपस्तना २२।११५	विक्लापितक ६।१,५, तस्व भावना ६।७३	विज्ञाय (विज्ञायवल्ग्वो)
वलाहका तयो २३।८-९	विक्लित्तक ६।१, ६, तस्व भावना ६।७४	१४।८२-१२४।।१७।४८, ५१, एकविधादिक १७।५४†
	विगतपचयो १७।६९	विज्ञाय (विज्ञायवल्ग्वो)

वित्तको ४॥८८, वित्तका तिथिवा
 ७५९१, -आह्व ४३० †,
 -माळको ११८ †
 विनतको पञ्चतो ७५२
 विनिच्छयक्या ६५० †
 विनिपातो १३९२-६३
 विनिबधा पञ्च ७५९ †
 विनिबधो २२७९ †
 विनिमोगतो १७३० †
 विनीलक ६१२-३, तस्य
 भावना ६६६-७०
 विपरिणामानुपस्थना २२११६
 विपरियेवा ७५६ †
 विपल्लासा २२५३ †
 विपस्थना बुढानगामिनी २११
 ८३, १३४-१३५, -उपविक
 लेषा २०१०५-१२५,
 -उपेक्त्वा ४१६३, -बोधि
 २०१०७ †
 विपस्थी भगवा १३१२३ †
 विपाक-वम्बम्मा १७५३†,
 -पथयो १७८९, -पवत्त,
 -वट १९१३, १७, १८
 विपुष्क ६१, ३, तस्य भावना
 ६७१
 विपुष्क ३१०२ †
 विप्यक्त २३५ †
 विप्युत्तपथयो १७६५
 विमर्जो ७७३†
 १९८

त्रिमञ्जरादिमण्डल १७ २५
 विमत्तवा ७५६ †
 विभूजन १८६
 विमोक्त्वा ऋ ५३२ †
 विमोक्त्वितिकसाय ७५२ †
 विमाचय नित्त ८२३३
 विमगो ८२४७, -अनुपस्थी
 ८२३५
 विरिय १४१३७, -आरम्भो
 २११, -आरम्भकथुनि १४१
 १३७†, -इन्द्रिय १६१२,
 -उपेक्त्वा ४१६०, -भावना
 बलनिबत्ता १३२१, -सीस
 १२१२ †
 विलोकन २०६१ †
 विवेकज ४६३
 विवट-अनुपस्थना ११४०†॥
 २२ १२१, -च्छदो ३८८†
 विवटो १३१९†, ५५, -हाम्यो
 १३१२९, ५५
 विवटना ८१८९॥२१२०
 विवादमूलानि ७५९ †
 विविक्तमासर्न २१११० †
 विमगयदकरोमो ११०९
 विमगासहस्रहृत्न ४८ †
 विमगदेतवादो १७१२†
 विममानि ७५६ †
 विमगासनुपवापो ४१८७ †
 विमथिभावदो १७३०८

विसयो १७११६४ †
 विसालत्येरो १६४-६९
 विसारता ७१२५
 विसुद्धि १५, -कथा २०७३†,
 -भावनानुकमो ८४०†,
 -मगो १४-६॥९१०८
 विसूपमा २११०८
 विसोतो ८२०२
 विस्वम्मा १२१७७
 विहङ्गमा १५१५ †
 विहरति ४१०३
 विहारभक्त २१२७ †
 विहिसुपरति १६२
 वीचितरङ्गसमाकुल ४१४४†
 वीणूपमा १८२८॥२० ६६
 वीतिकमपटिपक्खो ११३३†
 वीमसासोष १२१२२ †
 बुढानगामिनिया तीणि नामानि
 २११३३ †
 बुढानवलसमायोगो २२१४४-
 ४६
 बुट्टावितसेनासतो ९३९ †
 बुधीमा १७१३८ †
 बुजय तमकम्पयि ८२०†
 बुजयतो पासादो १२११०
 बुजो १७१३६ †
 वेदना ११९३, ९७॥१७४८,
 ५१, २२८-२३२, तिस्वो
 ७३८†॥१४१२६, -अनु

पस्सना २२।३६†, -उपेय्वा	सङ्कुसतसमन्माहत् ४।१२९ +	सन्ध १७।२५†, सचानि १६।
४।१६२, -क्ख घो १४।८१,	सङ्केलायति १।१४५ +	१३, सचान सोळ्ळस्रग्घा २२।
१२५-१२८, -पच्चया सपहा	सङ्गता घम्मा ८।२४६	९७, -अनुलोमिक जाण २१,
पद १७।२३३-२३८	सङ्गपालनागराना ९।२४	१, -अनुलोमिका खति १४।
वेमतिको १।३६ †	सङ्गारो ४.८४, सङ्गाया १४।	१४†, -असम्पटिवेघटो १७।
वेमत्तता २०।१०९ +	१३१-१८४।१७'४४-४७,	३०८ +
वेरमयानि २२।१४ †	५१, ६०-६१, -अवसेस	सच्चको निगण्डपुत्तो ७।४७ †
वेसियगोचरो १।४५ †	समापत्ति १०।४७, -उपेक्खा	सच्छिका पञ्जत्ति ७।५५†
वेहप्पला १३।३०, ६२	४।१६१, -उपेक्खाजाण २१।	सच्छिक्कातन्वा घम्मा ७।२६ †
वेळुदान १।४४ †	६३, -उपेक्काय नाम २१।	सच्छिकिरिया २२।१२४
वोक्कम्म १।४६ †	१२१-१२७, -उखन्धो १४।	सञ्जायूरमा १९।२२
वोद्धपनविध १४।११०, १२०	८१, १३१-१८४, -पच्चया	सञ्चरित्त १।६० †
वोदान १।१४३।१७।८१ †	विज्जाण ति पद १७ १२०	सञ्जगवति १।१४५ †
वोस्सभारतो ७।११२	-१८५, -परिच्छेदो १८।३७।	सङ्गीवस्स वत्थु १२।३०†, ३२
स	२०।४†-५, -मज्जत्तता ४।	सञ्जग्ग २१।१३५ †
सकटसेव १३।२० †	६२ †	सञ्जा विविधा ७।५६ †, छ
सकदागामी १।१४।२३।५५†,	सङ्घिपना १।८०	७।२८†, -वखन्धो १४।८१,
-मग्गाण्य २२।२२-२३	सङ्घवियट्ठो १७।३०८ †	१२६-१३०
सकसत्तुसितादयो ७।५५	सङ्घ-अनुस्सति ७।१, तस्सा	सण्डपना १।७१
सको देवराजा ७।४७†।१२।	भावना ७।८६-१००,	सण्डानरागा ६।८५ †
७७, ७९	-पटिमानन २३।३७-३९,	सति ८।१६१।१४।१४१
सकखरा ४।२५ †	-मत्त २।२७ †	-इन्द्रिय १६।१, -पच्चयता १।
सकिलभच्चता ८।७६†।१५।५†	सङ्घरक्खित्तयेरूपट्टाकसामयेरो	१२५ †, -पढाना २२।३४†,
सम्पो १३।६४	६।८८ †	-सीस ४।१९४ †
सङ्कस्सत्तनगर १२।७५, १२२	सङ्घरक्खित्तयेरो (भागिनेय्यो)	सत्तो च सम्पजानो ४।१७२-
सङ्कासन ७।७२ †	१।१३५	१७४
सङ्घिच्चो (सामयेरो) ६।७१†।	सङ्घरक्खित्तसामयेरो १।१३०	सत्तो १७।२५ †, सत्ता अप्प
१२।१६, २८	सङ्घाट्टिरजप्पवाहन १।१२९ †	रजक्खादयो ७।३९, अमन्वा
सङ्घुपयो ६।३६ †	सच्चित्तपरियोदपन १।१० †	दयो ५।४१, सथाक्कम्पूपा

३११४-१९, दुविधो ३१६	समुग्यपटलं ४११०८१	सयुक्तभाण्डना १३११३३
-६, निष्पीतिको ३१८,	समुच्छेदपद्महा ११२१॥२२१	सथोजनानि दस २२१४८१
निब्बेधभागियो ३१२२, पञ्च	१२२	सरमङ्गवत्यु १३११८१
विधो ३१२५, पयातो ३११०,	समुच्छेदविमुक्तिपत्त १३११२१	सरतो १७११६३१॥२१११२०१
परिचो ३११३ १, २०, पीति	समुदयसच २०११००, १३०	सरागविरागदो १७१३०८१
सहगतो ३११२ मङ्गिमो ३।	समुद्भवा ११७३	सरिक्त्तका ७१६०१
१०, महगतो ३११३, रूपा	सम्पटिच्छुनविच १४१११०,	सरीरसङ्घातसम्भित्तिरागी ६१८५१
षवरो ३११३, लोकियो लोकु	११८	सरूपेन २२११२९१
चरो ३१७, षषिपत्तो ३११०१,	सम्पत्तवयुतो विरति १११८१	सलाकमत्त २१२७१
विरिय-३१२४, विसेसभागियो	सम्पन्नज्जासयेन हुत्वा ३११२८	सल्लकत्त प्र-तैवासिकूपमा ४।
३। २२, धीमसा-३। २४,	सम्पन्नाधिमुत्तिना हुत्वा ३११२६	६८
सप्पीतिको ३१८, सवितफ	सम्पयुत्तपद्यो १७१९४	सल्लवखणा ८१२८९
सविचारो ३१११, ससम्भा	सम्परायो ८१३५१	सल्लपना ११७२
रिको ४१११४१ सुखसह	सम्पसादन ४११४२, १४५	सवन १४११८१-अनुत्तरिय,
गतो ३९, १२, सुखापटिपदे	सम्पहसना ४१११४, ११७-	१५१११११, -किच्च १४१११०
ति आदि ३११४-१९, हा	११८	११७
भागियो ३१२२, हीनो ३११०	सम्पासना ११८१	सवटो १३१२९१, ५५,-ट्टायी
समाधिस्व लक्षणादीनि ३४,	सम्बाधोकासमुत्त ७११२४	१३१२६१, ५५,-सीमा १३।
४, बोदान, सङ्गिलेसो ३१२६	सम्भवरूप १४१७११	३०
समाधिरिम परिपूरकारी २३।	सम्भषधाना २२१३५१	सवरसुद्धि १११२६
७१,-जं पीतिसुख ४११४८,	सम्भसन अनिच्चतो आदि २०।	संवेगो ८१४१
-सवत्तनिज्जानि सीलानि ७।	१६-२०	सवेज्जनीयानि ठानानि ३१९३१
१०४, समाधिद्वय १६।१	सम्भसन्नूपा ४१३११	ससङ्कार १४१८३१-८४, ६०-६१
समाधिभावनाय प्रनुरूपो विहारो	सम्भासम्बुद्धो १११०९, १३१॥	ससङ्कारो २११११७१
४११६, आनिसमो ११११२०	३६२॥७।१६-२९	ससङ्कारपरिनिब्बायी २३१५६१
-१२५	सयम्भुनो ८१२२१	-५७
समानुकम्पया २१३३१	सयुत्तद्वकथा १३१११७	ससङ्गासन्नियतो ३१७४१
समुष्काचना ११७४	सयुत्तभाण्डकचूळसिवत्थेरो ९।	ससविसाय १६१६७
समुक्खीपना ११८०	७१	ससम्भारकथा ११५३

सहजातपत्रयो १७।७७
 सहायानं उवमा १६।६७-९८
 सहायतन १७।५१, २०३-
 २१९, -यथा परसपद १७।
 २२०-२२७
 साकेतं १२ ७१
 साटिकूपमा १०।६०
 साठेय्य ३।६५ †
 सापतेय्य ७।५५ †
 सापानदोषी ११।६६ †
 सामग्निय २१।११० †
 सामंतजप्या १।७७
 सामन्तजप्यन १।६६ †
 सामावती ११।३०, ३५
 सामिपरिमोगो १।१२७
 सामिपिनियामिसम्पन्नेदा १।३।६८ †
 सामीचिकम्मारदा ७।९१ †
 सामीचिपटिपयो ७।९०, ९२
 सायनकिञ्च १५।११०, ११७
 सारद्धपुग्गला ४।९० †
 सारम्भो ७।५६ †
 सारिपुत्तयेरो १०।५१।१११।
 ३०, ७२, तस्य यत्थु १।
 ११७-१२१।१२।३१
 सालिकूर १।६३० †
 सावकबोधि ७।७० †
 सावकसहो ७।८९-९८
 सावतयी १२।७१
 साउनब्रह्मचरिय ७।७२ †
 २०२

साठपुवमा २०।७२ †
 सिकलति ८।१७३
 सिकला तिसा १।१० †
 सिकन्वावदम्भितियावावति
 कलेयो १।६८ †
 सिङ्गाला १।७।५३ †, किमुफ
 यो ६।९१-९२
 सिङ्गाणिया ८।१३५।११।७८
 शिगान ५।४४ †
 सिनिद्धपुग्गला ४।५६ †
 सिनेक ७ ४२।१२७२, ५५,
 ७८, ८८, १२१।१३।३४,
 ४८, सिनेरू १३।६१,
 -कूटानि ११।४१, -परिमण्टं
 १२।११० †
 सिजपेत्तमां ११।५७ †
 सिम्बलि ७।४३
 सिदिमा गणिका १२।१४
 सिदिखा १।८७
 सिरीसककलो ७।४३
 सिन्हा २०।७३ †
 सीत १ ८६
 सीतिभावो (सुत्तं) ८।७३, ७७ †
 सीतूमा २१।१०५-१०६
 सीमन्तरिककक्यो २।५६ †
 सीमसम्पेदा ६।१२, ८० †, ४२
 सीमा ९।६६, -माळो ९।६६,
 तस्या निमित्तानि ४।१२७ †
 सील अकुसल १।३८, अत्ता

विपत्तेय्य १।१५, अनिरिसव
 १।२६, अनुपठम्भ-१।४०,
 अरामठ-१।३५, अपरामठ
 पारिसुद्धि-५।१३१, १३७,
 अपरिय त १।३१, अपरि
 यतगरिसुद्धि १।१३१-१३२
 अनाकत १।३८, अविदि-
 १।२८ अयिसुद्ध १।३६,
 अवीरिफामो १।१८, असेत
 १।३७, आजीवदमफ १।
 २७ † आनीयपारिसुद्धि-१।
 ४२, ६०-८५, १११-१२२,
 आनार-१ ४१, आपाणकी
 टिकं १।३०, आमिसमाचा
 रिकं १।२७, इन्द्रयसवर-
 १ ४२ ५३-५९, १००-११०
 उभतोविमद्गपरियापन्न १।
 २७ †, कतिविष १।२५,
 कालपरिय त १।३०, कि १।
 १७, किमानिर्षय १।२३-
 २४ कुसल १।३८, केनट्टेन
 १।१९, खण्णवत्तपरियापन्न
 १ २७ †, खुदानुखुदक १।
 २७ †, गहह-१।४०, चत्त
 विष १।३९-१३०, चारिच
 ५।२६, चेतना १।१७ १४०
 -१४१, चेतसिक १।१७,
 १४०-१४१, ठितियामिय
 १।३९, तिषिष १।३३-३७,

द्विविध १।२६-३२, धम्मा- १।४१, धम्माधिपतेय्ये १। ३४, निम्बेषभागिय १।३९, निस्सित १।२९, नेव सेरा नासेरा १।३७, पक्कि-१। ४१, पच्चयसन्निस्सित १।४२, ८५-९७, १२३-१३०, पच्च विध १।१३१-१४१, पटि पस्सद १।३५, पटिपस्सदि- पारिसुद्धि-१।१३१, १३९, पणीत १।३३, परमट्ट १। ३५, परिपुण्यपारिसुद्धि-१। १३१, १३४, परियत्तपारि सुद्धि-१।१३१-१३२, पहान १।४०-१।४१, पातिमोक्कल सवर-१।४२-५२, ९८-९९, पुण्यहेतुक १।४१ †, भिक्खु- १।४०, भिक्खुनी-१।४०, मर्म्मिक्कम १।३३, लोकाधि पतेय्य १।३४, लोकिय १। ३२, लोक्खर १।३२, वारित्तं १।२६, विरति-१।२८, विमुद्ध १।३६, विस्सेषभागिय १। ३९, वेमतिक १।३६, वेर मणी १।१७, १।४०-१।४१, सपरियन्त १।३१ सवरो १। १७, १।४०-१।४१, सेरा १। ३७, हानभागिय १।३९, हीन १।३३, सीलानि अख	यहानि एवमादि १।१५२।। ७।१०१-१०४, सीलस अखण्डादिभावो १।१४३, १।५१, खण्डादिभावो १।१४३, लक्खणादीनि १।२०-२२, बोदान १।१४३, १।५२-१।५३, सङ्कित्तेशो १।१४३, -अनु स्सति ७।१, १०१-१०६, -विपत्तिया पच्च आदीनवा १। १।५३ †, -विमुद्धि १।४।३२।। १।८१, -सम्पत्तिया पच्च आनिसस १।२३ सीलवजातक्कं ६।२७ सीवधिकदस्सन ६।२३ † सीस २०।७३ † सीहूपमा २।१।४३ सीहोक्कमन १।३।१८ सीहोपमसुत्तं १७।२७८ †।। २०।१५ मुक्कलविपस्सको २।१।१२२ † सुत्त ४।९९-१०१, १७५, १८४।। १।४।२२७-१२८।।२०।११७, -इन्द्रिय ४।१८६, १८९।। १६।१, -उदकं १०।५२†, -पटिसिधेदिता ८।२२९ सुत्त पटिसुक्कमति ९।६१ सुत्त सुपति ९।६० सुत्तमरूप १।४।७३ सुगति १।३।९४	सुगतो ७।३३-३५ सुञ्जता २।१।५१-६०, -अनु पस्सना २।१।१७ सुञ्जतो विमोक्खतो २।१।७०-७१ सुञ्जागार २०।१।१६ †, -गतो ८।१।५३, १।५८ सुञ्जो गामो १।५।१६ † सुत्तित्थकगणो ३।४।४। सुत्तित्थकपरियायो १७।२०।१† सुदस्सतो पम्बतो ७।४२ सुद्धतगतो ४।१।२५ † सुद्धविपस्सनायानिको १८।५।१ सुद्धावासा १२।७९ सुद्धि चत्तुन्विघा १।१२६ सुद्धोदनमहाराजा ७।५।५ सुपटिपन्नो ७।९०-९२ सुपिन १।८३ † सुमक्खिद्धा १।३।३०, ५७, ६२ सुमगुणो ६।८२ सुमपरमा ९।१।१६ † सुमरता २।१।१ सुमविमोक्खवाधिगमो ५।३।२। सुमनदेवी १२।४२ सुयामो १२।७९ सुरियो दुत्तियो सत्तमो १।३। ३६-४१, -देवपुत्तो १।३।३६, -मण्डिउपमा १९।२०, -मण्डल ७।४।४।।१।३।४५, सुरियूपमा २२।९५

सुवर्ण-मार्गे १२१२, -भेरे	सेव्यपिद ११३४	रवाक्यातो ७६९-७५
३१३ १; -उमहएणमा २१	सेव्यमुर्ल १६४ १	ह
४३	सेरिविदारमुर्ल २१८ १	हवविकित्तक ६११, ७, वरव
मुसा २१४४-६६॥८॥२५	सोको १६१८, ५३॥१७१८	भायना ६७५
मुसमाय्या ९१३७ १	सोणयेरवसु ४१४६ १	हपसमुलिका ८५५ १
कुमुमारे १४५३ १	सोणदसो ७ ४७ १	हृदय ८१११-११३॥११५५
सुकमिहवसुनसो १०४ १	सोयवसहायो ९१८५ १	-वसु १४६०
सुचिलोमो ७१७७ १	सोत १४३८, ४९; -इन्द्रिय	हमिय ११६९ १
सुदो सुकुसलो ४१२१-१२२	१६११ -दसको १७१५६,	हिमवतो पवतो १३४८
सुनभावो ६११ १	-धातु १३१२ १	हिमवन्ता १३६१, हिमना ७
सुपा नानघवा ४१२२ १	सोतापत्तिमगग्राय २२३-१४	४२
सुलक्षयूमा २१३२	सोतापन्नो ११४॥२२१८	हिरि १४१४२
सेरियपटिपत्तिपूरण २१२९ १	सोघना ८१८२ १	हिरिकोपीन ११८
सेदो ८१३१॥११७३	सोवाकपञ्चान्याकरण ३११०	हीनत्युका वेदना १४२०८
सेनाघनं ११५, अघोतवेदिक	सोपादिसेधनि-वाणधातुपत्ति	हीना घम्मा १७५३ १
३१७ १, उद्वत्तयानुक्ल	१६१६ १	हुपहुर धावना ३१५ १
घातुचरियानुक्ल ८१५९ १,	सोमनसं ४ १८४-१८३,	हेदूपरिमवसेन १२ १
दिसामुख ३१०१, नातिउच्च	-इन्द्रिय ४१८६, १८६॥१६१	हेतु (वचनायथो) १७६७ १,
वि आदिक ३१९८, पञ्चङ्गण	सोमारपट्ट ३१९९ १	-उदाहरणयुक्ततो ७६९ १
मन्नागत ४११९	सोरेव्यसेटी २२८३ १	हेतुपचयो १७६७-७०
सेनुरमा १८१२८	सोसानिवज्ज २११, ह वसु	हेरब्जिको १४४-५, -उपमा
सेमं ८१२८॥११७०	समादानादि २१६४-६७	१६१००

विसुद्धिमग्गपोत्थकेसु

असाधारणपाठा

(These readings are from the Burmese and
Sinhalese manuscripts only)

मरम्म	सीहल	मरम्म	सीहल
अनतरिय	अनतरिय	दान	नदान
अम्भो	हम्भो	दापित	नहापित
आरञ्जिको	आरञ्जको	नहार	नहार
उपपत्तिभव	उपपत्तिभव	पक्खघ	पक्खत्त
ओपनेय्यिक	ओपनयिक	पञ्चुष्ठ	पञ्चुष्ठ
कवळीकार	कवळिङ्कार	पञ्हा ^०	पञ्हा ^० (पञ्हाभ्याकरणादि)
कम्मना	कम्मना	पटिरूप	पतिरूप
कळेवर	कलेवर	पथवी	पठवि
कालङ्कत	कालङ्कत	पभूति	पभुति
खुदा	खुदा	परिक्खित्त	परिक्खत्त
गधित	गधित	परिगणहाति	परिगणहाति
^० गहित	^० गहीत (सङ्गहीतादिषु)	परिवघ	परिपय
घटियति	घटीयति	परिवचक	पारिपथिक
चत्तु	चत्तु	परियोदापन	परियोदपनं
छुघा	छुदा	पहिय्यति (कदाचि)	पहोयति
जीवित	जीविक	पामुञ्ज (वटुघा)	पामोञ्ज (यटुघा)
घम्मकरण	घम्मकरक	पामुक्क (पर्शुका)	पामुक
नास ^०	नासा ^० (नासापुटादि)	विधीयेरे	विधीयेरे
नासिक ^०	नासिका ^० (नासिकावातादि)	पुनप्पुण	पुनप्पुण
निषघ	निषद्ध	पुरवत्तत्वा	पुरवत्तत्वा

असाधारणपाठा

मरम्भ	सीदल	मरम्भ	सीदल
पुल्लवक	पुल्लवक	विकुम्भना	विकुम्भना
पूरे°	पूरे° (पुरेजानादि)	धिगच्छ	धीमच्छ
धीजनी	धीजनी	धिनिमुञ्जित्वा	धिनिमुञ्जित्वा
य° (व्यग्घ)	व्य° (व्यग्घ)	घोहन्वन	घोत्पपन
या° (व्याधि)	व्या° (व्याधि)	समादियण	समादिघ्न (कदाचि)
महिंस (बहुघा)	मदिस	सरिसर	सरिसर
मानुस्सक	मानुसक	सरिसरिक्क	सरिसरीक्क
मागयिदय	मागन्दिम	साधेय्य	साढेय्य
मालागच्छ	मालावच्छ	सिद्धान्त	सिगाल (कदाचि)
मोगलान	मोगलान	सिद्ध	सीध
यथावचि	यथावचि	सिबधिका	सीबधिका
युगळ	युगल	मुभकियहा	मुभकियहा
लङ्कार	लकार	सेक्क	सेख
वम्मिक	वम्मीक (कदाचि)	सेय्यधिद	सेय्यधीद
वणिय्या	वणिय्या	हल्लिदि	हल्लिदि

विसुद्धिमगदीपिकाय

सुद्धिपण्णो

तस्य षष्ठमो पच्छिद्वद्धो, दुट्टियो अनुसच्चिअद्धो,
उत्तियो पत्तिअद्धो, ततो पर अमुद्ध, ततो सुद्ध ति ।

१।१।५	खीणासवो	खीणासवा	४।१९३।३	मुखदुक्खनं	°दुक्खान
१।८३।३	अङ्गन	अङ्गेन	५।२८।५	मुखयणदुक्खणाति	°दुक्खणानि
१।८३।३	दाघायु	दीघायु	५।२८।७	एवसञ्जी	एवसञ्जी
१।९९।६	पटिसम्मिदाय	पटिसम्मिदाय	५।४१।८	ददहाय	दक्खाय
१।१२१।१	आजावो	आजीवो	६।२२।३	रूपावचार°	रूपावचर°
१।१३७।१	टिकाथ	टीकार्यं	६।४१।१	सयरे	सरीरे
१।१५६।३	दिखा	दिस्वा	७।३१।३	सद्धमा	सद्धम्मा
२।३०।२	आजावो	आजीवो	७।३८।११	एकघ	एकच्चे
३।६६।१	°मत्तिका	°मत्तिका	७।३९।३	चत्तुब्बघो	चत्तुब्बिघो
३।६६।४	निक्खमकाले	निक्खमनकाले	७।४७।१४	आ घक°	आल्लउक°
४।२४।३	टिकाय	टीकाय	७।५९।१७	दिह°	दिहि°
४।२५।६	मत्तिका°	मत्तिका°	७।५९।३२	विचिकिच्छा°	विचिकिच्छा°
४।२५।७	मत्तिका°	मत्तिना°	७।१०७।१	चागाधिसुत्तिकेना	°मुत्तेना
४।३१।१	२ नीवरणानि	नीवरणानी	७।१२७।२	-सुत्त-	-सुत्त-
४।३१।३	°नीवरण	°नीवरण	८।१५६।४	उक्खसूल	उक्खसूल
४।४५।२७	सम्मपञ्जाय	सम्मपञ्जाय	९।२१।७	उपमाहि	उपमाहि
४।८७।२	अत्तवाहुपादीन	अत्तवाहुपादान	९।१२४।२१	इमस्सि	इमस्सि
४।१२७।७	सल्लपेत्वा	सल्लक्खेत्वा	११।८८।४	अभिघममत्थ°	अभिघममत्थ°
४।१३२।८	पवत्तता	पवत्तती	१२।१४।२	रागदीन	रागादीनं
४।१३२।९	पटिसम्मिदाय	°सम्मिदाय	१२।४१।७	निदिट्ठो	निदिट्ठो
४।१५५।५	सोतपन्नो	सोतापन्नो	१३।६।२	तस्सि	तस्सि
४।१६१।१	उपरिक्खित्वा	उपरि°	१३।२९।४	°सहराणा	°सहराणी

सुद्धिपण्यं

१३।६०।१०	अहुत्तरा°	अहुत्तर°	१७।१८।१२	पद्ययो	पद्ययो
१३।१०४।६	धममास°	धममस°	१।१८२।३	°विपाकन°	°विपाकान°
१३।१०४।८	°अणान	°अणान	१७।१८४।३	पञ्चसु,	पञ्चसु
१४।१५।१	कामवचर°	कामवचर°	१७।२०२।६	अगता	अगता
१४।१०८।२	अनुळारासेसु	अनुळारेसु	१७।२७९।३	दोमस्त	दोमनस्त
१४।१३४।५	तिष्ठेप	तिष्ठेय	१७।३०८।५	अकुल°	अकुल°
१४।२२१।२	कारणा	कारण	१७।३१३।२	उपत्ति	उपत्ति
१४।२२३।८	उपज्य	उपजेय	२०।९०।५	पटिसम्मिदाय	पटिसम्मिदाय
१६।७।४	पञ्चिदिया°	पञ्चिदिया°	२१।११६।८	सुयण्ती	सुयणी
१७।५३।१	कामवचरा	कामवचरा	२३।५५।७	सतकत्तु°	सतकत्तु°
१७।९२।१	उपज्ञानि	उपज्ञानि	२३।५६।११	अनावति°	अनावत्ति°
१७।९२।२	°चित्तेकेग्गता°	चित्तेकग्गता°	२३।५८।६	°घातुञ्जाय	°घातुञ्जाय

FOOTNOTES

p 16, read विपस्सयि for विपस्सयी

p 23, read अप्पिच्छ for अपिच्छ

p 147, read Hewavitarne for Hewaritarne

